

80
Т. LXXX.

Г 1907 кн. VI.

Рік XV

**ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА**

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСЬМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬМОЛІОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ.

виходить у Львові що два рази в рік під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAJNISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

BEDIGET VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. LXXX.

1907, VI В.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Зоднарского.

→ → → Майже 21/12 с. с. → → →

Т. LXXX.

Р. 1907 кн. VI.

Рік XVI.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. LXXX.

1907, VI B.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

—•— Вийшло 31/XII с. с. —•—

249194

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного інституту
Інв. 249194

Зміст LXXX тому.

1. Зміст тому с. 3—4
 2. Причинки до студій над Острожською біблією, подав
Др. Іван Франко с. 5—18
 3. По катастрофі 1708 р. Военні роботи, написав Олек-
сандр Грушевський с. 19—35
 4. Огляд українського язикознавства, написав Іван
Огієнко (докінченне) с. 36—52
 5. Польські конспірації серед руських питомців і духо-
венства в Галичині в роках 1831—46, студія Дра
Кирила Студинського с. 53—108
 6. Причинки до народніх вірувань з початком XIX ст.
Упирі і розношенне зарази, подав Др. Зенон Ку-
зеля с. 109—124
 7. Miscellanea: а) Камінь з загадковими знаками в с.
Заздрости (Теребовельського пов.), под. Б. Януш;
б) Замітка до пісні про Штефана воеводу, под. С. То-
машівський; в) Як писати заіменник ся при діє-
словах? под. В. Гнатюк с. 125—152
 8. Наукова хроніка: Огляд часописей за р. 1906 (докін-
ченне), (реєстр часописей див. на с. 193) с. 153—194
 9. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 235) с. 195—236
 10. Оголошення с. 237—240
-

Inhalt des LXXX Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Ein Beitrag zu den Studien über die Ostroger Bibel,
von Dr. Ivan Franko S. 5—18

3. Nach der Katastrophe vom J. 1708. Die Kriegsarbeiten, von Alexander Hruševskýj S. 19—35
4. Historische Uebersicht der ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko (Schluss) S. 36—52
5. Polnische Konspirationen unter den ruthenischen Zöglingen und Geistlichen Galiziens in J. 1831—46, eine Studie von Dr. Cyrill Studynskýj S. 53—108
6. Beiträge zum Volksglauben aus dem Anfang des XIX Jhrh. Vampire und Verschleppung der Seuche, von Dr. Zeno Kuzela S. 109—124
7. Miscellanea, von B. Januš, S. Tomašiwskýj und V. Hnatiuk S. 125—152
8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906 (Schluss, Register siehe S. 193) S. 153—194
9. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 235) S. 195—236
10. Annonce S. 237—240

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Причинок до студій над Острожською Біблією.

Подав др. Іван Франко.

Як відомо, заходами князя Константина Острожського видана була 1580—1581 р. в Острові перша повна Біблія в перекладі на церковно-славянську мову. До того часу не мав православний славянський світ повного перекладу Біблії. Що правда, ще від часу Кирила і Методія були перекладані поодинокі біблійні книги, деякі навіть по кілька разів (Псалтир, чотири євангелія, апостольські Діяння, Пятюкниже); маємо відомости не лише такі, що прим. св. Методій переклав у остатніх роках свого життя всі біблійні і богослужебні книги крім Маккавейських — відомість очевидно пересадна вже хоч би тому, що пізнійші звістки, прим. грецьке житіє Клима Велицького говорять виразно про працю пізнійших робітників над перекладенєм поодиноких богослужебних книг¹⁾ — але маємо зовсім певні відомости про те, що в старій Русі були відомі і переписувані такі книги, як Пятюкниже та повна збірка старозавітних пророків у пізнійших, болгарських та староруських перекладах.

Але про повний переклад усіх біблійних книг старого і нового завіта на церковно-славянську мову не маємо ніякої відомости; навпаки, коли 1499 р. новгородський єпископ Геннадій задумав зложити першу повну збірку книг свв. Письма, то не вважаючи на всі свої старання не міг віднайти всіх перекладів і деякі книги, а власне дві Паралімонон, три Ездри, книги Товії, Юдити, Премудрости Соломонової і дві Маккавейські — прийшло ся перекладати з латинської Вульгати. Чому власне з латинського? Можливо, що в Новгороді не було грецького тексту Біблії; можливо також, що не було доброго перекладача,

¹⁾ Fr. Miklosich, Vita S. Clementis episcopi Bulgarorum graece. Vindobonae 1847, стор. XXI і 31.

як догадують ся Горский і Невоструєв¹⁾; та не забуваймо, що одна з тих книг, а власне т. зв. третя книга Ездри, зовсім не заховала ся в грецькій мові. Тай для перекладу з латинського в Новгороді не було доброго перекладача, так що в тексті по-лишено скрізь незрозумілі перекладачеви слова неперекладені, в богатых місцях перекладач не розумів оригіналу і давав йому зовсім иньше значіне, або пропускав те, що було йому темне. Тож коли для видання своєї повної Біблії кн. Острожський звернув ся до Новгорода і дістав відтам Геннадієву копію, то островські редактори мусіли скрізь поправляти той текст, порівнюючи його де з грецьким, а де з латинським²⁾.

До старозавітних книг, яких церковно-славянського перекладу не міг віднайти єпископ Геннадій і які велів з латинської мови перекласти на церковну, належить також т. зв. третя книга Ездри, поміщена в першій пагінації³⁾ Острожської Біблії зараз по т. зв. другій книзі Ездри, на картках 92—105. Про сю книгу та її переклад хотів би я сказати дещо докладнійше, раз тому, що Острожська Біблія з огляду на свою редакцію і свої жерела не дождала ся ще детального досліду по над те, що зробили Горский і Невоструєв, — а для отсеї книги спеціально вони не зробили майже нічого, пор. короткі згадки про неї Описаніє I, стор. 44 та 53 — а по друге тому, що випадок дав мені в руки невеличкий рукописний матеріал, що може кинути деяке світло на історію тої Біблії, а спеціально на історію перекладу т. зв. третьої книги Ездри на нашій території.

Як відомо, заходить у старозавітнім каноні значне баламуцтво що до числа і порядку поміщених у ньому книг. Гебрейський канон не має цілого ряду книг, що заховали ся лише в грецькій мові, а грецька Біблія також у mnogім не зго-

¹⁾ А. Горский и К. Невоструевъ, Описаніє славянскихъ рукописей Московской Синодальной библіотеки. Отдѣлъ первый. Священное Писаніє. Москва 1855, стор. VII, VIII.

²⁾ В передмові до Острожської Біблії, про все те нема згадки. В очах польського уряду зносили в Новгородом навіть у такій справі вже були б політкою. Автор другої передмови (перша від імени самого князя, друга не підписана, а третя, віршована, Герасима Смотрицького) автор каже, що про деталі того видання сказати „ни оумію, ниже дръзлю“.

³⁾ Як відомо, Острожська Біблія, хоч творить один том, має одначе аж пять окремих пагінацій, із яких перша обіймає 276, друга 180, третя 30, четверта 56, а пята 78 карток, пор. Каратаєвъ, Описаніє славяно-руськихъ книгъ, т. I, стор. 1491 по 1652 г. С. Петербургъ 1883, стор. 213.

джується в латинською. І так у многих екземплярах латинської Вульгати числиться аж п'ять книг Ездри, хоча грецька 1 кн. Ездри і кн. Неємії почислені там за одну; власне та книга, що в грецькій Біблії називається III кн. Ездри, в деяких латинських рукописах розірвана на три, так що 1 Ездри і Неєм. фігурує там як 1 Ездри, дві перші глави в грецькій III Ездри мають титул II Ездри, грецька II Ездри має титул III Ездри, грецька III Ездри гл. III—XIV має титул IV Ездри, а остатні дві глави тоїж книги владуться як V Ездри¹⁾. Та в інших рукописах Вульгати прилучено оба перші й оба остатні розділи до первісного тексту і так повстала книжка з 16 розділів, дуже перістого змісту, бо розд. I і II очевидно походять з під пера християнина, так само видно християнські впливи в розд. XV і XVI, так що тільки середина, розд. III—XIV може вважатися первісним оригіналом. От із такого то зложеного тексту доконано наш переклад, тільки що в латинській Вульгаті ця книга називається IV Ездра, і під таким титулом вона відома в науці, коли тимчасом острожські редактори заховали її грецький титул „III Ездри“. Оригінал первісної частини (гл. III—XIV) був по всякій правдоподібності написаний старою гебрійською мовою; се виказав берлінський учений семітист Вельгаузен пильним порівнянням різних дохованих до нас перекладів, які в деяких фразах роблять ся зрозумілими аж тоді, коли перекласти їх на гебрійську фразеологію. Цікаво, що ані гебрійський оригінал, ані грецький переклад сеї книги не доховалися до нашого часу; за те дійшли до нас переклади латинський, сирійський, етіопський, два арабські і вірменський.

Коротка характеристика змісту сеї книги буде тут не від річи. Лишаючи на боці пізніші додатки, розд. I—II і XV—XVI, оглянемо зміст основного тексту, розд. III—XIV. Автор починає запитанем: відки взяло ся терпінє на землі, і відповідає, що терпінє — наслідок гріха, а гріх має жерело в природній злобі людського серця. Та відкиж узяло ся зло в людським серці, коли сам Бог сотворив чоловіка? На се питанє автор не знаходить відповіді, та міркуване над ним доводить його до розпуки. Він знає, що бажає неможливого, що людський ум не збагне божої волі, і з безвихідного положення бачить лиш один вихід — надію, яку дає йому релігія, що терпінє скінчить ся зі смертю чоловіка і що по смерті буде справедливість, за-

¹⁾ E. Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments. Tübingen 1900, II, 332.

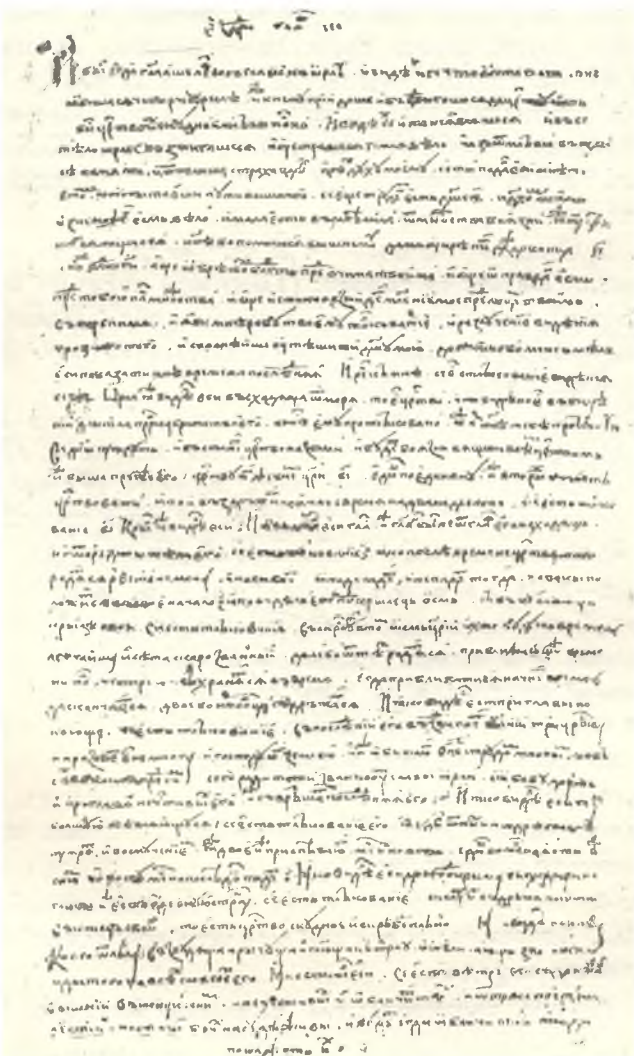
плата добрим і кара злим. Страшне сучасне положенє заставляє автора всіма силами душі бажати того кінця; він почуває його близькість, його неминучість, та тут його полошить думка, що той кінець буде карою для грішників, а тих грішників на світі далеко більше, безмірно більше, як праведників. Адже нема в світі безгрішного чоловіка! Значить, кінцевий суд для найбільшої частини людського роду буде початком іще гіршого терпіння, ніж їх дотеперішнє житє. І тут показуєть ся безвихідність і автор не знаходить ніякої розвязки тих болючих загадок окрім тої одної: Бог милостивий! Краще не думати про нещасних грішників і мати тільки одну невність: Я праведний.

Сучасні теолоґи зближують хід думок і спосіб розумованя автора сеї книги з апостолом Павлом, якого був троха молодшим сучасником і писав свій твір, як сам каже, 30 літ по зруйнованю Єрусалима Римлянами. Тільки між ап. Павлом і автором отсеї книги заходить та важна ріжниця, що Павло знайшов вихід із своїх душевних мук, здобувши ся на рішучий крок — порвати з жидівством і увірити в Христа, коли тимчасом наш автор стоячи на жидівським становищі, губить ся в сумнівах і кінчить резигнацією та еґоїстичним засклепленем у своїм власнім я. Книга написана з могучим поетичним полетом і подиктована безмежно песімістичним настроєм. Вона складаєть ся із сімох візій, у яких автор розмовляє ві сні з ангелом, жадуєть ся і нарікає перед ним, та ангел відповідає йому на його наріканя, розбиває його сумніви то арґументами, то оповіданнями та притчами, то алегоричними привидами. От тим то літературна вартість книги дуже висока; в часі своєї появи вона мусіла зробити не мале враженє, бо її вплив видно в деяких иньших тогочасних творах, прим. у апокріфічнім Откровенію Варуха, так само в пізнійшій християнській „Откровенію Ездри“ та в християнській також „Откровенію Седраха“ (Kautzsch, op. cit. стор. 335—352).¹⁾

В нашій старій письменстві ся книга, можна сказати, не мала ніякого впливу. До кінця XV в. вона була зовсім незвісна вже хоч би для того, що її нема в грецькій каноні. Тай пізнійше, по dokonаню її перекладу в Новгороді ледви чи хто на Руси цікавив ся нею власне задля недокладности перекладу. Тільки її надрукованє в Острожській Біблії звернуло на неї увагу Русинів. Варто би було перешукати тодішню полемічну

¹⁾ Повний текст сеї книги паралельно в перекладом Острожської Біблії подану у томі VI Памяток.

літературу, особливо ту, що обертала ся довкола сподіваного Антихриста і кінця світа, чи нема в ній відгуків отсеї книги, в якій вівії кінця світа, кар на засуджених і блаженства праведників займають центральне місце і в якій у зачатковій формі стрічаємо багато мотивів, що були потім широко розвиті в християнських есхатологічних писаннях (див. про се передмову до четвертого тому моїх Памяток). А поки що можу дати один доказ на те, що вже в XVI або в початку XVII в. наша книга зацікавила якогось невідомого нам письменника, що вмістив частину її, а власне гл. XII, в свою рукописну збірку.

Про сю збірку можу, що правда, говорити лише на підставі двох карток, які я три роки тому одержав від дра Ол. Сушка; він одержав їх і, здаєть ся, ще кілька карток того рукопису мабуть від пок. о. Арістарха Крижановського; ті інші картки бачив я дуже побіжно, так що не можу навіть сказати, чи вони справді належали до того самого рукопису, що й мої картки, чи ні; знаю лише, що їх зміст був зовсім відмінний — якісь літописні записки. Мої картки вирвані з якоїсь оправної книжечки (з одного, подовжного краю видно ще круглі дірки від грубих ниток) формату малої вісімки — писані незвичайно дрібним письмом, хоч мабуть не одною рукою; письмо на першій стор. і на частині другої далеко дрібніше і блідше, як письмо на решті другої, на третій і четвертій стор. В титулах і початкових буквах ужито киновар. Кожда сторінка має 40 рядків; на остатній написано півнійшим чорнилом, почерком XIX в. *Tantum inveni* і якусь неможливу до відчитання плутаницю великих букв. Зміст рукопису ось який:

Стор. 1. *Єздри гл. вг. Поч. Ї вы^{ст} єгда гл^аше л^е словеса сіа къ ѡраѡ...* Кінчить ся словами: *Тыже еше потрѣпи ѡны^х дѣи^н седмъ, да твѣк покажетъ сѧ, что^м видѣно вѣде^т вышнемѡ показати твѣк. ѡ ѡнде ѡ мене.* Ті слова творять 39 зач. дванадцятій глави (пор. Kautzsch, op. cit. 294).

Стор. 2. *Слово ѡ стѣкѣ трѣци стѣго Григоріа є п^опа нисіѡскаго (писано киноваром).* Поч. *По на^о єсть развѣкти, є^м ѡ на^о, ѡбо ветхы^х ѡ новы^х завѣт^ѣ єдинаго вѣа проповѣдає^т кѡпно съ слово^м ѡ дх^о...* Кінчить ся на тій самій стороні: *ѡ єсть же трѣца єдиносѣннаѧ ѡцѣ ѡ сѣ ѡ стѣ^м дх^ѡ.*

Стор. 2—3. *Ї сѣ ѡ стѣкѣ трѣци и ѡ ѡвленіи ѡ три лица.* Поч. *Прѣвое приведе бѣ ѡ невытѣа въ вытѣѣ. ѡ невидимы^х видимаѧ. ѡ несѣци^х сѣщѧ. ѡ неразвѣмны^х развѣмнаѧ. ѡ несѣставны^х сѣставнаѧ. ѡс тмы свѣт^ѣ ѡ наре^т свѣтѣ дѣнь...* Кінчить ся на стор. четвертій: *ѡ завѣщаніє пріємь. стѣго дх^ѡ ѡ ѡца ѡзлѣѧ. єгоже вы ѡнк видите ѡ слышите.*

Стор. 4. *(пис. киноваром): ѡ стѣн Кирилъ глѣть въ посланіи, єгда посла ко іѡаннѡ антѣѡхѣѡскомѡ глѣть...* Кінчить ся: *нѣсть тоужъ ѡ сѣа по сѣществѣ^нномѡ.*

Стор. 4. *(пис. киноваром): глѣть ко григоріє нискій єп^опъ ѡ вѣоразвѣмѧ...* Кінчить ся: *ѡ оуѣвѣрн^ѣ ѡко ѡсхо^нное єдннестѣкѣ [sic!] ѡ ѡцѧ єдинаго ѡсходи^т.*

Стор. 4. *(пис. киноваром): глѣт^ѣ ко великы^х ѡфанасіє: Иже оуѣо*

глѣть, ꙗко дѣнѣ, рече, оученикоу своиу Хсѣ... Кінчать ся: ѿ почѣтѣ на неѣ седмь дхѣвъ, сирѣчь сеѣмь дарѣ дхѣовныѣ.

Стр. 4. (пис. киноваром): Григоріи вѣслова глѣть въ словѣ на вѣоавленіѣ, ѣмѣ же наѣло пакы мои... (пару слів нечитких). Оуцѣ ѣсть везначаленъ нѣѣ оуѣво ни Ѡ... [На тѣм рукопис уриваетъ сл].

Вже в сього реестрика змісту можемо догадати ся, що автор збірника цікавив ся абстрактними, висшими питаннями догматичної теології, св. Трійцею і відносинами божеських осіб взаімно до себе. Се певно довело його й до т. зв. третьої книги Ездри, з якої він переписав собі неповну 12-ту главу. Розумієть ся, як переписав, то вжеж не відки, як із тої самої Острожської Біблії, бо про иньший переклад сеї книги на церковно-славянську мову не знаємо нічого. Та все таки поспробуймо детально порівняти текст нашої копії з текстом Острожської Біблії!

Р у к о п и с .

Ездра глаѣ вї. 1. Ѣ выѣтѣ ѣгда глѣаше¹⁾ леѣ словеса сіа къ ѡраѣ. ѿ кнѣѣѣ.

2. ѿ се, что ѡста глава ѿ не ѣвши са чтыры крилѣ, нѣ к немѣ прѣдоша ѿ възвѣгоша са да црѣтвѣють. Ѣ выѣтѣ црѣтво нѣ скѣдно ѿ маѣвы поѣно.

3. Ѣ видѣѣ се ѿ та не ѣвлѣше са. ѿ вѣсе тѣло ѡраѣѣ възмигаше са²⁾. ѿ оуѣстраши са земля сѣло. ѿ азѣ Ѡ маѣвы въ оуѣжасѣ памати ѿ Ѡ велика страѣа кдѣѣ. ѿ рѣѣ дѣхѣ моѣмѣ:

4. се ты подаѣ ѣси мнѣ то в тоѣ, что пытаѣши пѣти вышнаго.

5. се ѣще тѣдеѣ ѣсмѣ дѣю ѿ дхѣоу моймѣ ѿзнеможеѣ ѣсмѣ сѣло. ѿ мала ѣсть къ мнѣ сила Ѡ мноѣства воѣзни маѣ оуѣстрашиѣ са ноши сеѣ.

6. ѿнѣѣ ко помолѣю са вышнемѣ, да ма оуѣкрѣпиѣ даѣ до конца.

7. ѿ рекоѣ: вѣѣко гї. ѣще ѡбрѣтоѣ влѣдѣть прѣ ѣчима твоѣма ѿ ѣще ѿстинно възѣдеѣ мѣнѣіе моѣ прѣѣ лицеѣ твоѣмѣ,

8. възскрѣпи ма ѿ ѣви мнѣ раѣѣ твоѣмѣ толкованіѣ ѿ разлѣченіѣ видѣнїѣ грознаго того. ѿ сполнѣише оуѣтѣшнѣти дѣѣѣ мою.

1) Остр. глѣаше.

2) Остр. възжѣгаше са.

9. Достойно бо мене ѿмѣль ёси показати мнѣ времена послѣднѣя. И рехъ къ мнѣ :

10. се естъ тѣлкованіе видѣніа сего.

11. Оура иже видѣхъ ёси въсходяща ѿ моря, то естъ црѣство что видѣно естъ въ видѣніи Данила прорка¹⁾ врата твоего.

12. но нѣкъ ёмъ протѣковано. иже азъ ѿинокъ тебѣ протѣкъю.

13. Се днѣи приндѣтъ и въстанетъ црѣство на земли. и вѣдетъ болязи ващши всѣхъ црѣтвомъ иже быша прежде ёго.

14. црѣтвѣютъ же в нехъ црѣ вѣ. ёдинъ по ёдиному.

15. иже вторыхъ начнетъ црѣтовати и той въздрыжитъ наипаче время на дванадесате.

16. сѣа ёсть токованіе вѣ. крыи иже видѣхъ ёси.

17. И иже слышашъ ёси глаголющъ иже глаголющъ не ѿ глагола ёго ѿсходяща. но ѿ средины тѣла ёго.

18. се ёсть токованіе, ѿко послѣдъ времени црѣства того родѣтъ сѣа рѣвнѣя не мала. и погыбнетъ ѿко да падетъ. и не падетъ тогда но пакн положиъ сѣа въ свое начало.

19. азъ ѿко видѣль ёси подврылецъ ѿсемъ съвѣзвѣплющи крыльи свои,

20. сѣа ёсть тѣлкованіа : въскрѣнѣтъ в тохъ ѿсемъ црѣи иже вѣдѣтъ времена легчанша и лѣта скоро звѣнныи. двое бо ѿ тѣхъ родѣтъ сѣа.

21. приближающии времени похъ четыре. съхранѣтъ сѣа въ время. ёгда приближати сѣа начнетъ время ето да скончаеъ сѣа, двое бо на концы съдръжаъ сѣа.

22. И ѿко видѣхъ ёси три глава покоища,

23. се ёсть тѣлкованіе : въ послѣднѣи ёго възвѣгнетъ вышній три црѣва и призоветъ в не многа, и господѣютъ землей.

24. и иже ѿвѣтаютъ в нехъ с тѣдохъ многыхъ на въсѣхъ иже быша прехъ снѣхъ, сего ради тоти звани соухъ главы ѿри.

25. сѣи бо вѣдоухъ иже приглаваъ нечѣтивыхъ ёго. и съвѣршаъ послѣднѣя ёго.

26. И ѿко видѣхъ ёси главоу болящю не являющю сѣа, се ёсть тѣлкованіе ёго : иже ёдинъ ѿ нихъ на ѿдрѣкъ своему оумретъ. и восмѣченіе.

27. иже двое иже приспѣваютъ мѣхъ нѣ поасть.

28. ёдинъ бо мѣхъ поасть иже с нимъ. но бо тѣхъ мѣхъ на послѣдохъ падетъ.

29. Ико видѣхъ ёси двое покрывла въсходящи на главы иже

¹⁾ Остр. вас.

ѣсть ђдеснѣю страну,

30. се ѣсть тлѣковащѣ: си соу^т и^ж съдрѣжа^х вышній въ ко-
нець свои^х. то ѣсть црѣтво скѣдноі и ѣскрѣбѣ^х плѣно.

31. и ꙗко видѣ^х ѣси лева коего Ѡ лѣса възвѣдаща и рыч-
ща и глѣща къ ѡрлѣ и ѡбличающи ѣго и неправды того по всѣ^х
словесѣ^х его, ꙗко слыша^х ѣси.

32. Ге ѣсть вѣтръ его^ж съдрѣжа^х вышній въ конци в ни^х.
и нечестивы^х и^х ѡбличит^х тѣ^х и ѡтрасѣ^х пре^х тѣ^хми лести и^х.

33. постави^т во н^х на сѣдѣ^х живы. и вѣде^т ѣгда ѡбличити и^х
тогда покажетъ нѣх.

34. и^ж ѡстано^х людѣи мон^х и^збави^т съ вѣдою. и^ж съхранени
соут на конци^х мон^х и оувлажить и^х. доколѣ^х не прѣидетъ ко-
нець дѣни сѣднаго. ѡ кое^х же глѣ^х тевѣ^х Ѡ начала.

35. Ге^х сонъ что видѣ^х ѣси и сѣа тлѣкованіѣ,

36. ты во са^х достоин^х бы^х ѣси знати тайнѣ вышнаго.

37. Того во ра^х пиши всѣ та въ книгѣ и^ж видѣ^х ѣси. и по-
стави ѣа въ мѣсто съхранно.

38. и оучиши ѣа мѣдры^х Ѡ людѣи твои^х, и^ж же сѣдѣ^хце вѣси
мощи прѣати и дрѣжати тайнѣ сѣю.

39. Ты же ѣще потрѣпи ины^х дѣни сѣ^хмь, да тевѣ^х покажетъ
са что^ж видѣно кѣде^х вышнемѣ показати тевѣ^х.

40. и ѡиде Ѡ мене.

Як би не був перед нами безсумнівний факт, що текст III кн. Ездри в Острожській Біблії був надрукований із новгородського рукопису редагованого для друку в Острові і що про якийсь старший наш переклад сеї книги не може бути мови, то порівняне отсього рукописного уривка з друкованим текстом Острожської Біблії могло б нас навести на думку, що рукопис заховав нам старшу форму тексту, ніж друк. В рукописі бачимо такі старинні язикові форми, як глѣашѣ (Остр. глѣашѣ), поставит нѣх на сѣдѣ живы (Остр. живыи), млѣвы (Остр. молвы), тлѣкованіѣ (Остр. толкованіѣ), протлѣковано (Остр. протолкован'но), въздрѣжитъ (Остр. воздѣржит), сѣкѣкѣплающи (Остр. сѣвокѣплающи), скрѣбен (Остр. скорбен) і т. и., хоча виемково і в Остр. попадають ся такіж старші форми, як тлѣкованіѣ та сѣврѣшат. Можна би бачити старші, бо правильніші, себто до староцерковних ближші форми в таких явищах, як вышнаго (Остр. вышнѣго), вѣскрѣпи (Остр. вѣскрепи), де в Остр. немов видно сліди діалекту. Навіть такі відмінні, що виходять по за рамки форм і торкають самого змісту, як наше рукописне „тѣло ѡрлѣ възмигашѣ са“ (Остр.

правильно в'яз'жигаше сѧ, в оріі. incendebatur), „исполнѣйше оутѣшити“ (Остр. оутѣшиши, лат. consoleres), „и свѣршат по слѣданѧ“ (Остр. иже совершат, лат. qui perficient), можна би вважати за признак більшої давности рукопису, бож переписуючи в друкованого і повторяючи текст слово в слово тяжше наробити помилок, як переписуючи з писаного, де інтелігентний копіст усеюди може сподівати ся помилки в своїм орііналі і чує спокую поправляти текст по своїому.

Розуміть ся, маючи перед очима згаданий висше факт ми таки мусимо стояти на тім, що наш рукопис — копія в друкованого тексту Острожської Біблії, і то копія роблена не механічно, а в певною ідеєю sui generis. Ми вже згадали про те, що копіст підфарбовує текст на старинний колір, любуєть ся в старих формах і уживає їх систематичнійше, ніж Острожська Біблія. Піднесемо тут іще другий інтересний факт. Наш копіст має преділекцію до м'якого знаку і кладе його не тільки там, де його вживає Острожська Біблія, отже в таких формах, як есть, есмь, вѣдѣть, осмь, помѣсть, але поперед усього в 3 ос. sing. і plur. дієслів теперішнього та будущего часу, і то без виемка скрізь там, де закінчення не маскує титла, отже црствѣють, приидѣть, начнѣть, вѣдѣть, покажѣть, оуклажѣть, приидѣть, покажѣть сѧ; Остр. Бібл. всюди в тих місцях має або титлу, або твердий знак. Мягчить наш копіст і такі іменники, як конець, подкрылецъ (gen. plur.), де Остр. також ставить твердий знак. Коли в тих змягченях можна бачити прикмету живої української мови у копіста, то в таких змягченях, як азъ, имѣль, видѣль, вѣтръ, можна бачити хіба якусь моду, навіяну може сербськими рукописами чи книгами, що часто були в уживаню по наших церквах та монастирях.

Маємо в нашім уривку кілька фактів, де рукопис подає ліпшу лекцію, ніж друк. І так у друку читаємо: „иже вѣдѣт времена легчаншии“ — рукопис дає тут правильнійшу форму „легчаниши“; в друку „тотѣ звани сѣть“, у рукоп. „тоти“; друк „концѣх“, рукоп. „концих“ — обі лекції хибні. Та в другого боку маємо також і иньших пару місць, де оба тексти мають хибні лекції, а рукопис нещасливо силкуєть ся направити помилку друку. Головне місце того рода: „едінѣ ѿ нихъ на бдрѣ своем оумретѣ, іко смѣченіемъ“; копіст, що писав рукопис, очевидно не зрозумів сеї фрази і написав „и восмѣченіемъ“ — уже повний нонсенс. Латинський оріінал виказує, що обі лекції хибні; там стоїть: et tamen cum tormentis, отже по нашому:

а однако, а прецінь у муках — протиставлене до іділлічного „на ліжку“.

Та коли вже згадано про хиби перекладу, то треба сказати відразу, що весь переклад третьої книги Ездри в Острожській Біблії низше всякої критики і зовсім неможливий до читання, бо в дуже багатьох місцях не дає ніякого змісту; перекладач механічно, слово за словом передавав оригінал, дуже часто не розуміючи його значіння або даючи хибне значіння навіть поодиноким словам. Свій доказ на се обмежимо тільки на тім шматку XII глави, який надруковано висше, порівнюючи наш текст із латинським виданням у Фабріція¹⁾ та новим німецьким перекладом Іункеля, поміщеним у цитованій уже Кауцшовій збірці апокрифів і псевдепіграфів (т. II, стор. 392—394). Порядкую свої уваги по зачалам:

2. И се что оста глава. и не явиша ся четыре крилѣ, переклад не зовсім точно передає латинський текст: *et esse quod superaverat caput, et non comparuerunt quatuor alae*. Сей латинський текст також не дає ніякого значіння; деякі рукописи мають: *caput interiit*; арабський, вірменський та етіопський тексти дають значіння зовсім иньше: і також голова щезла, і підняли ся в гору чотири крила. Се potwierджуєть ся зачалом 26, де містить ся виклад сеї візії і сказано: *et quoniam vidisti caput majus non apparens*.

3. И видѣхъ, и се та не явлашься — дословно передано лат. *esse ipsa non apparebant*, та зам. *esse* повинно бути *etiam* — і ті, себто крила, про які висше була мова, щезли також. „Ѡ велика страха едѣхъ“ — знов дословно з лат. *vigilari* — абсурд, бо в часі попереднього автор був у екстазі, а тут прокинув ся.

9. Достойно бо мене имѣлѣ еси — Остр. і наш рукопис мають спільну помилку зам. *достойна, dignum enim me habuisti*.

11. еъ видѣнїи Данила брата твоего — інтересно, що додаток „пророка“, який маємо в нашій рукописі, хоч не містить ся в латинськїм тексті, містить ся одначе в арабськїм. Певно випадкова коінциденція.

12. но нѣсть ема протсакванно, иже азъ ѡнк текѣ протсакью — руський переклад не зовсім точно передає лат. *quo-*

¹⁾ J. A. Fabricii, Codicis pseudepigraphi Veteris Testamenti volumen alterum. Hamburgi 1723, стор. 274—278.

piam — оттому я сьогодні протолкую тобі. Своєю дорогою латинський текст не точно передає думку оригіналу, де сказано: „Йому (Данилови) се видіне, що правда, було не так протолковано, як я тепер протолкую тобі“.

14. Цр̄ствѣют же в нем цр̄и — хибно перекладено латинське: Regnabunt, будуть царювати.

15. Иже вторыи начнет цр̄ствовати, и тон воздержит наипаче время на дванадесате — переклад зовсім механічний і не дає ясного зміслу; не зовсім добрий і латинський текст, що починаєть ся зовсім невідповідним пам, бож те, що йде по нїм, зовсім не причина попереднього, а зазначене одної спеціальної обставини. Значіне таке: а другий, що має панувати, буде панувати найдовше між тими дванацма.

18. рвеніа не мала — не зовсім вірно передано лат. contentiones non modicae — безмірні закодоти. „и погивнетъ іако да падетъ, и не падетъ тогда, но паки положитса въ свое начало“ — переклад зовсім невільничий і декуди невірний: et recitabitur ut cadat — захитаєть ся так, що буде близьке упадку (панованє), але не впаде, а знов підійметь ся до свого первісного стану.

19. подкрилець осмь совокѣплаючи крилкѣ свои — перекладено зле, в лат. cohaerentes alis ejus — злучені в його (орловими) крильми.

20. времена легчайша, лѣта скорозванныи — не зовсім добре передає лат. tempora levia et anni citati, та своєю дорогою єї латинські фрази неясні і не передають добре думки оригіналу, що се будуть часи спокійні та скоро минуці. „авое во ѿ тѣх родят сѧ“ — переклад зовсім хибний, бо в лат. стоїть: duo... perient, згинуть.

21. Привлижаючи же сѧ времени полъ — перекладено механічно, та лат. текст тут хибний, бо розриває одно речене на дві часті і розділює точкою. Речене повинно починати ся кінцем попереднього зачала: Et duo quidem ex ipsis periet, і далі без жадного знака: appropinquante tempore medio (два царі згинуть, коли буде наближати ся половина часу, scil. назначена для тих вісьмох царств). Лат. текст затемнює се речене, кладучи по perient точку, а потім пишучи: Appropinquante autem tempore medio; се autem, у нашім перекладі же зайве і пеує сенс. „четыре охранят сѧ во время. Егда привлижати сѧ начнет время его, да скончат сѧ“. Хто се зрозуміє, варт премії. Одно речене розірвано на двое, і се вже заслуга

руського перекладача і знак, що він не розумів того, що писав. Далі зворот „во время“ має кілька значінь (в пору, під час пори), але не має власне такого значіня, якого тут потрібно: чотири доживуть до того часу; кінець висловлений незугарно, має значити: коли почне зближати ся час його закінчення, тоб то час упадку царства. „Двое бо на концы съдръжат ся“ — не дає ніякого сенсу, лат. duo autem in finem servabuntur, два (царі) будуть заховані на кінець.

22. „три главы покоюца“ — не зовсім вірно передає: quiescentia, у спочинку.

23. и призоветъ въ не многа — механічно передано лат. et revocabit in ea multa, яке зовсім невірно передає первісний текст: і відновлять (царі) в ній (у державі) багато дечого.

24. „и иже шкитають въ неи с трудомъ многимъ на всѣх иже быша пред сим“ — повний нонсенс, так само як і лат. et qui habitant in ea, cum labore multo super omnes, qui fuerunt ante hos, хоч у руськім у додатку лат. super omnes перевернено „на всѣх“. Сене реченя з орієнтальних версій виходить такий, що ті три царі будуть панувати над мешканцями з більшим горем для них (себто для мешканців), ніж інші царі перед ними.

25. „Син бо вѣдѣтъ иже прѣглаватъ нечестивыхъ его, иже съкрѣшатъ послѣднѣа его — новий абсурд. Дивовижне „прѣглаватъ“, се не що, як зовсім невілничий переклад латинського rescapitulabunt — повторять; так само съкрѣшатъ стоїть тут зовсім не на місці замість лат. perficient (перекладач помішав perficere і perfigere), довершать, доведуть до краю; novissima не добре передано словом послѣднѣа; значіне таке, що три нечестиві царі повторять злочини давніх і довершать злочини найновіших часів.

27. иже двое, иже приспѣвають, мечъ ихъ поиметь — переклад не дає сенсу задля двох помилок перекладача. Він передав лат. nam заіменником иже і не зрозумів слова: perseveraverint — доживуть до остатнього часу.

28. Ѡдѣнъ бо мечъ поиметь иже съ нимъ, но бо тѣ мечъ на послѣдокъ падетъ — переклад зовсім хибний і не дає ніякого зміслу. Лат. текст має: unius, одного (scil. царя) меч поїеть тих, що будуть з ним; sed tamen hic gladio in novissimis cadet — а він сам між остатніми впаде від меча.

29. въсходѣши на главы — хибно перекладено, лат. trajicientes super caput, що виставали по над голову.

30. съдръжалъ вышній къ конецъ сконхъ — хибно перекладено, лат. *conseruavit in finem suum* — заховав на свій конецъ.

32. се есть вѣтръ — перекладено вірно з Вульгати, але в Вульгаті текст хибний; поправнійші рукописи мають не *uentus*, вітер, що не дає ніякого зміслу, а *unctus*, помазанник, себто царь остатній із тих трьох, про яких була згадка перед тим у зач. 23. В грецькім оригіналі стояло мб. Христос і так перекладає се слово Іункель.

33. тогда покажетъ ихъ, лат. *tunc corripiet eos* — порве, в арабськім і етіопськім текстах: знищить.

34. иже съхранени сѣть на концыхъ мнихъ — механічний переклад лат. *qui salvati sunt super fines meos*, а се своєю чергою кепсько передає оригінал, який значить: ті, що заховали ся в моім краю.

З сього розбору можна побачити, що на переклад сеї книги зложили ся дві недотепности: недотепний латинський переклад грецького тексту і недотепний переклад латинського тексту на церковну мову, доконаний механічно, а часто й зовсім недорічно в Новгороді і не поправлений у Острозі навіть на стільки, на скільки се було можливо при самім порівнанню церковного тексту з латинським.

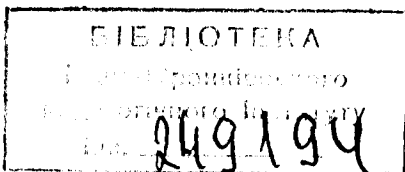
По катастрофі 1708 р.
Воєнні роботи.

Написав Олександр Грушевський.

Шведська війна тягла ся довго, вимагала великих жертв людськими та грішми і через те важким тягаром лягала на людність. Богато було вбито в воєнних подіях, багато хорувало та вмирало серед важких та незвичних умов, нарешті деякі нещасливо втікали і також гинули без вісти. Се були — так сказати — безпосередні втрати людськими під час воєнних подій, але в зв'язку з сею війною — дуже тісним — були також і інші вимоги та потреби, які також забирали силу людей, і праці, і людських жертв.

Так, важким тягаром лягала на людність праця коло будовання нових та направи старих кріпостей.

Оця важка праця, може бути, здавала ся б трохи лекшою, коли б її ведено по заздалегідь укладеному пляну, рівномірно, кілька років, без перерви. Як раз сього і не було: уся шведська війна вела ся дуже нервово, були моменти певного віддиху, полекшення, а потім моменти страшного напруження. Прийняті були певні фортифікаційні пляни, але людей, грошей та провіанту взагалі не ставало і в моменти меншої, порівнюючи, небезпеки для певної країни, людей та гроші, призначені для будовання кріпостей в сій місцевості, звертали замість того на інші наглі потреби. Коли ж обставини складали ся гірше і гостра небезпека загрожувала як раз сій місцевості, доводило ся на івалт підгоняти працю, згоняти більше число робітників, а се шкідливо впливало на умови праці та на здоров'я людей.

Все се можна прикласти і до України. Небезпека від Польщі, Турції та від самого невсипушого Карла XII — се все складало ся в ріжнородні, несподівані комбінації. В звязку з тими або иньшими военними подіями та дипломатичними ви-глядами, Україну або можна було лишати без ближшого догляду, або, навпаки, треба було стягати сюди війська, зміцняти оборо-ну границь та відбудовувати кріпости. Така нагла зміна в за-лежности від плянів Карла XII трапляла ся не раз. Ось, на-приклад, в початку 1703 р. польські відносини прийняли непевний характер¹⁾, і в звязку з сим гетьман Мазепа, прохаючи у царя вказівок по ріжним тодішнім питанням, питає²⁾ також і про обезпеченне Київа та про перенесенне „замку Острян-ского“: „о укрѣпленіи монастыря Печерскаго, гдѣ ево гетман-скими проторми отъ давной Печеры ограда каменная учинена, а нынѣ отъ башни Киевской какая башня каменная учинитися имѣть? И каменщики стужаютъ, присланъ ли будетъ какой ин-женеръ или такъ строить, какъ есть, чтобы впредь напрасно протори не пропали“. На се була дана відповідь коротенька — „обождать до вѣденія, чтобы въ то время; а конечно намѣрены укрѣпить“. Друга, більш докладна: „о укрѣпленіи монастыря Киево-Печерского и великій государь, его царское величество, попеченіе о такъ святомъ православномъ мѣстѣ имѣть, токмо бѣ строеніе каменное не безъ ползы истощевалося и еортеція устроена была крѣпкая и правильно содѣланная; и если мочно, чтобы оное строеніе отложить до предбудущаго лѣта, понеже лутче и удобнѣе высмотритися можетъ. И которая ситадель къ сему начнется строить, чтобы переломки въ томъ Печерскомъ монастырѣ не было“. Що до перенесення Острянського замку — як радив гетьман — „на самой пристани водяной государевыми бѣ людьми надѣ воду близко перенести и построить“, на сей плян Мазепа дано відповідь — „изволяетъ царское величество отложить сіе до предъидущаго удобнаго времени, понеже нынѣ и тако довольно служилымъ работати, а впредь сіе учинено бу-детъ по ево гетманскому предложенію“.

Зроблено було деякі поправки і на якийсь час справа була від-сунена: увага була звернена на иньші відносини. Король шведський був далеко від України, гострої небезпеки не було, польські відно-сини виходили на дінше і Україною поки що не турбовали ся.

¹⁾ Соловьевъ т. 15, гл. I, пор. кн. 3, ст. 1290.

²⁾ Письма и бумаги II, ст. 196, 201.

Аж ось три роки пізнійше обставини для України змінили ся: в січні 1706 р. Карл з'явив ся коло Іродна і се, як здавало ся, загрожуєло Україні¹⁾. Було відомо, що гетьман зміцнив фортифікації Київа, таким чином Київ сам міг бути міцним опорним базисом воєнних подій і тільки коло нього треба обезпечити певні пункти, головним чином — коло Дніпра. Про се писав Меньшіков царю, покидаючи Київ: „а еще полкъ отпустилъ къ Припяцкому устью, куда сего числа послалъ дву инженеровъ, которымъ велѣно строить неболшую еартецію на здѣшнемъ берегу, на Днѣпрѣ, противъ Припяцкого устья, для того ежели непріятель захочетъ водою къ Кіеву итти или правіантъ возить, дабы тѣмъ на устьѣ задерживать“²⁾. Таким чином, на загальний погляд, Київ міг бути міцним обезпеченим базисом на випадок несподіваних воєнних подій.

Але при ближшій ознайомленню з станом київських укріплень Меньшіков змінив свій погляд на сю справу. Маючи нагоду оглянути цілу місцевість коло Київа, маючи можливість — під час перебування в Київі, ближше розібратись, з поясненнями воєнних інженерів — в топографічних умовах місцевости навколо сього міста, Меньшіков починає инакше оцінювати вартість гетьманських направлень. В звязку з тим Меньшіков пише царю про стан Київа та київських укріплень так: „Кіевъ, какъ мы по проѣздѣ своемъ высмотрили, зѣло плохъ и небезопасенъ и съ одной стороны могло во всю линию стрѣлять. Однакожь мы еще будемъ высматривать и гдѣ что для найдутчей безопасности надлежитъ зѣлать, о томъ милости вашей буду доносить впредь“³⁾.

Кілька день пізнійше вже готовий новий план і Меньшіков писав⁴⁾ царю з Київа від 12/V 1706 р.: „сегодня ѣздилъ я

1) Соловьевъ т. 15, гл. III, пор. кн. 3, ст. 1410.

2) Письма и бумаги IV, 875.

3) Письма и бумаги IV, 885.

4) Письма и бумаги IV, 838. Подібні ж поради дає з приводу Київа і фельдмаршал барон Огільві; він пише наприклад в листі від 14/VI: „мнѣніе мое было Кіевъ крѣпкими линиями укрѣпить... есть такожъ нѣкоторая опасность, чтобы непріятель нѣкоторое мѣсто не захватилъ, ежели не будетъ нынѣ революціи или разположенія сему, како укрѣпить.“ Пізнійше Огільві згадує знов про свій план: „къ сему жь зѣло бѣ потребно было, чтобъ ваше величество онаго (себто гетьмана) къ тому склонили, чтобъ онъ войско свое ко изготовленію линіи и охраненію Украины въ 10 или 12000 работниковъ или пионеровъ, всякому давъ по пикѣ и лопатѣ, немедленно помогать... въ Кіевъ привестъ приказалъ...“ Письма и бумаги IV, 889, 897.

кругъ здѣшняго города и около Печерского монастыря и всѣ мѣста осмотрилъ: точію не вѣмъ, какъ вашей милости понравитца здѣшней городъ, а я въ немъ не обрѣтаю никакой крѣпости; чтоже Печерской монастырь, зѣло потребенъ и трудовъ немного надобно къ нему приложить, понеже городъ изрядной каменной, немного не додѣланъ, и хотя противъ старого маниру зачатъ, однако мочно оной доброю еартецію учинить, что весьма будетъ намъ благонадеженъ; да и есть для чего ево держатца, понеже мѣсто изрядное, а се и церквей каменныхъ довольно; а въ Кіевѣ въ городѣ каменного строенія толко соборная церковь да монастырь. И ни малого способу я не обрѣтаю, для чего сего города держатца, понеже городовое основаніе великое и ежели ево крѣпить, то зѣло не легкокъ станетъ и людей будетъ требовати всема довольного числа, о чемъ, какъ съ милостью вашей, что, дай Боже, увижусь, пространнѣй донесу“.

Протягом місяця мая та червня обставини не ставали гіршими і нагла небезпека — здасть ся — була відсунена. Дійсно, Київ конче треба забезпечити — яко военний базис — на випадок перенесення війни в Україну, але час ще є: можна відложити сю справу на місяць, на два до особистого побачення з царем. Петр приїхав¹⁾ в Київ 4 липня, Меншіков рушив з Кієва на захід; дорогою він отримує тривожні звістки і нагадує Петру про негайну потребу забезпечення Кієва: тон цілком иньший ніж в листах його перед двома місяцями. Ми бачимо, що знов виступає на перший план завдання, як мога скорше відбудувати і зміцнити київську кріпость: небезпека здавала ся гострою та недалекою. Меншіков пише Петру з Чуднова від 26/VII між иньшим і про сю справу: „и присемъ за присудочно милости вашей доношу: зѣлобъ необходимо, чтобъ тѣмъ временемъ окло Печерского монастыря еартецію здѣлать, дабы въ простойкѣ время напрасно не праходило, что больше предаю въ ваше расужденіе“²⁾. На се Петр спішно відповідає, що „о Печерской еартецци зѣло изрядно; только развѣ для того дѣла гетмана со всѣмъ взять сюды, а безъ нихъ дѣлать невозможно и некимъ, а и въ Васильковѣ стоятъ, чаю, немного въ нихъ дѣла; и ежели вамъ въ немъ тамъ нѣтъ прибыли, изволь дать знать, то тотчасъ я по него пошлю и дѣлать начнемъ“. В звязку з сим писав царь гетьману: „получа сіє писмо, изволь

¹⁾ Соловьевъ т. 15, гл. III, пор. кн. 3, ст. 1419.

²⁾ Письма и бумаги IV, 985.

з Божією допомогою, вибравъ regimentу свого доброго войска тисячи чотыре или пять конныхъ, оставить зъ добрымъ командиромъ... самъ же ваша милость, по отпращеніи оногo войска, зъ достальнымъ изволь итти х Кіеву не мѣшкавъ...“ Три дни пізнійше знов повторює царь свій наказ гетьману „самоу итти х Кіеву“¹⁾. Визвати спішно гетьмана в Київ треба було, щоб забезпечити себе робітниками для скорійшого початку нових фортіфікацій в Київі згідно з вказівками воєнних інженерів та Меньшікова.

Оглянувши Київ та роздивившись в місцевих топографічних умовах, царь згодив ся в сими вказівками та увагами про київські укріплення. „Въ ту бытность“ пише царь в „Гисторіи Свейской войны“ про своє перебування в Київі в липні і серпні 1706 р., „Государь усмотрѣлъ, что Кіевская фортеція имѣеть зѣло худую ситуацію: того ради заблагодарасудилъ фортецію сдѣлать въ иномъ мѣстѣ, для которой за удобное мѣсто изобрѣлъ монастырь Печерскій; къ тому же и для того, что вся Украина оноє мѣсто надѣ мѣру въ почести имѣеть; которое гораздо удобнѣе Кіева: гдѣ Государь фортецію измѣрялъ и заложилъ въ 15 день августа“²⁾.

При від'їзді царя з Київa прохав Мазепа у нього інструкцій з приводу ріжних обставин; між иньшим була мова і про київську кріпость: „по отходѣ вашего царского величества и войскъ вашихъ монаршихъ съ Кіева что имѣю тутъ чинити, якъ долго бавитися и если въ Кіевѣ неисходно зоставати съ войсками реименту моего до указанного времени или надлежащее дѣло еортификаціи Печерской распорядивши и на кватери войску роздѣливши, а дозоръ иному кому вручивши самому до Батурина отъѣхати? Такожде кто будетъ изъ оеицеровъ до тоєй еортификаціи Печерской для досмотру приставленный, которого бы въ дѣлѣ настоящимъ можно было спрашивати?“ На се була дана така відповідь: „первое надлежитъ все выразпорядити для еортеціи и потомъ развѣ на время съѣздити въ Батуринъ, понеже въ отлученіи гетманскомъ не такъ будетъ порядочно и споро; ради же разпорядку Печерской еортеціи оставляется подполковникъ господинъ Гейсонъ“³⁾. Таким чином справа київської кріпости поставлена на твердий ґрунт; є для сього спеціальний

¹⁾ Письма и бумаги IV, 317, 324, 328.

²⁾ Уривок з „Гисторіи“ у Устрялова IV, 2, 462.

³⁾ Письма и бумаги IV, 352. Від сього Heinsohn-а лишида ся того-часна реляція про стан фортіфікаційних работ — згадана *ibid.* с. 1023.

доглядач; гетьману наказано мати особливу увагу. Не забуває про се і царь. Ми, наприклад, маємо відповідне розпорядження Петра I з 20/XI 1706 р. в листі до Ромодановського: „въ Кіевъ въ новопостроенную Успенскую крѣпость изволь взять 136 пушекъ у господина адмиралтейца на Воронежѣ или гдѣ по писму ево принять изволите и послать оныя въ тоє крѣпость нынѣшню зимою... и чтобъ у нихъ конечно было у каждой пушки по 150 ядеръ, также бы и порохомъ было не скудно...“¹⁾

Завдяки постійним переїздам з місця на місце та нахилу мати за всім свій власний догляд, царь звичайно не мав часу входити в деталі та подробиці задуманих плянів: коли не було наглої потреби він звичайно доручав деталі та подробиці своїм помічникам. Таким чином і в Київі царь призначив місце для нової київської крѣпости, доручив гетьману виставити відповідне для сього число робітників, а иньші деталі полишив на розгляд місцевих воєнних урядників, поручивши робити за порозуміннем з гетьманом. Але сї відносини між гетьманом і урядниками царя не все бували добрими і не завше можна було порозумітись. Ось, наприклад, лист Мазепи до царя з Київа від 23/IX. Гетьман питає царя, що „войскамъ рейменту моего“ „въ тоє время дѣлать, когда холодная и дождевая пора до фортификаціи Печерской препятіемъ будетъ“; ранійше, пише далі гетьман, під час перебування царя в Київі „не дерзалемъ таковымъ моимъ доношеніемъ ваше царское величество трудити, понеже еще тогда тая фортификація ни единого въ дѣлѣ своемъ подлежащомъ начинанія не воспріяла. Теперь убо, когда оная значне въ валахъ наддѣлалася, а дожди и холоды осенніе являются, которіе начинаютъ уже до далшого дѣла быти препятіемъ, дерзаю о томъ до вашего царьского величества, всемилостивѣйшаго моего государя, писати и о указъ вашъ премоцный монаршій себѣ просити, что мнѣ съ теми рейменту моего войсками чинити, когда дѣло фортификаціи Печерской устанеть. А извѣствую тоє вашему царскому величеству, что тыє рейменту моего войска помянутою фортификацією утружденные борошенныхъ запасовъ лишившієся и конѣ всѣ свои всѣ воженъємъ дерну повседневымъ мѣючи вымордованы и знуженныє, не будутъ на жадную вашего царского величества службу подѣ сей часъ зимою угодны“²⁾.

¹⁾ Письма и бумаги IV, 447.

²⁾ Письма и бумаги IV, 1022.

Друга половина 1706 р. пройшла для України спокійно. Небезпека, що здавала ся такою близькою та грізною, відсунула ся. Тільки з початком 1707 р. дипломатичні умови змінили ся: лишившись без помочи союзників царь побачив, що „сія війна надъ одними нами осталась“¹⁾ і через те треба тримати ся дуже обережно. Але поки що в осени 1706 р. було розмірно спокійно і через те перервати на якійсь час фортифікаційні роботи задля негоди та пізнійше снігу гетьман міг би і сам за порозуміннем з иньшими урядниками царя. Але коли гетьману доводить ся з таким запитаннем звертатись до самого царя, уступаючись — разом з тим — за стомлених та змучених козаків, се значило б, що гетьману неможливо було порозумітись з місцевими київськими, призначеними від царя доглядачами та урядниками і він мусів писати до самого царя, підкреслюючи найбільш зрозумілий та впливовий аргумент про нездібність змучених та стомлених незвиклою і важкою працею козаків до будучих воєнних операцій.

Треба зауважити ще одну обставину: під час потреби царь дуже швидко і легко устанавляв нові спеціальні уряди, але мало думав про більшє вясненне, в яких відносінах мають стояти сі нові уряди до старих, яка сфера діяльности ближше їм призначала ся поруч з старими урядами. Через се відносини сі були неясні, багато було цілком зайвих суперечок та непорозумінь. Возьмемо справу київської кріпости. Гетьман мав прислати на се „людей своего regimentу“, які від нього і залежали. Але як уживали отсих присланих гетьманом людей на фортифікаційні роботи, як з ними поводитись, яким чином ішли сі роботи, про се властиво гетьман не знав. Його завдання було прислати людей на сі роботи та й тільки всього. Легко зрозуміти, що в таких обставинах багато могло бути надужить та й дійсно бувало. Чужі люди мало звертали уваги на важкий стан робітників та мало сим турбовали ся. Бувало, що й поводити ся гостро і зневажливо. Згадуючи ті часи, Орлик в листі до Яворського пригадує, як „полковники съ старшиною своею часто до гетьмана приходя жалостнѣ предлагали, что приставы у того дѣла фортификаційнаго козаковъ палками по головамъ бьютъ, уши шпадами обтинають и всякое поруганіе чинятъ“²⁾. І не

¹⁾ Соловьевъ т. 15, гл. III, пор. кн. 3, ст. 1443.

²⁾ Основа 1862, X, ст. 8; пор. Костомарова-Мазепа (вид. 1885), ст. 306.

завсіди гетьман на свої заявленія і скарги міг отримати бажану відповідь від висших урядників царя в Києві.

Між тим обставини знов прийняли иньший вигляд і в початку січня 1707 р. треба було очікувати знов небезпечного і швидкого нападу Карла. „Ничто такъ надлежитъ хранить, яко границы, дабы непріятель или силою, а паче лукавымъ обманомъ не впалъ и внутреннаго разворенія не принесъ“, писав Петр Апраксїну в звязку з новим поворотом подій. Таким чином знов стає більш енергічною праця коло поліпшення та забезпечення укріплень: де вже розпочали робити, тепер знов працюють більш спїшно та енергічно. Ще 18 січня 1707 р. царь пише гетьману, „чтобъ заранѣе къ походу изготовиться и чтобъ по самой первой травѣ въ маѣ подъ Кїевомъ стать, какъ для совершенія начатой фортеціи, а паче для обороны отъ непріятеля своего краевъ, о которомъ сказываютъ, что конечно намѣренъ въ 1-хъ числахъ мая итти къ нашимъ краямъ, чего для надлежитъ вѣщее приготовление въ войскахъ имѣть; и понеже можете знать, что войско малороссійское нерегулярное и въ полѣ противъ непріятеля стать не можетъ, того для совѣтываю вамъ довольное число лопатокъ и заступовъ велѣть взять съ собою, такожъ и добрую полковую артиллерію, дабы возможно у Днѣпра (ежели непріятель будетъ) въ удобныхъ мѣстахъ шанцами или окопами укрѣпиться и тѣмъ возбранить непріятелю ходъ въ свою землю“¹⁾. 29 січня царь доручає кїївському губернатору кн. Д. М. Голицину „къ будущему дѣлу всякое приготование учинить и къ намъ писать, а именно во управленіи артилеріи и магазиновъ; а городовое Печерского города дѣло вручено гетману на его люди“²⁾. Спеціальна інструкція царя гетьману від 25/IV нагадує „1) собраться съ войскомъ у Кїева и Печерскій монастырь укрѣпить, хотя не такъ, какъ надлежитъ быть совершенная фортеція, но такъ, дабы можно было сей годъ при приходѣ непріятеля удержатъ, какъ о томъ довольно сказано инженеру... 4) во время непріятельскаго прихода, осадя и управа Печерскій монастырь, уступить за Днѣпръ, а старый Кїевъ оставить пустъ; 5) и того ради надлежитъ вѣло трудиться, дабы Печерскій монастырь какъ найскорѣе укрѣпить и артиллерію управить, дабы при приходѣ непріятельскомъ безъ страха возможно сію фортецію оставить“³⁾. Виконувати сю інструкцію

¹⁾ Сборникъ военно-историческихъ матеріаловъ I, ст. 166.

²⁾ Сборникъ Р. И. О. XI, ст. 83.

³⁾ Сборникъ военно-историч. матер. I, 171.

доручено було гетьману спільно з київським губернатором Голіциним: „и о томъ о всемъ — пише царь київському губернатору 2/V — даны ему пункты за приписаніемъ нашею рукою; того ради надлежитъ и вамъ трудитца съ нимъ обще во всемъ какъ возможно, особливо же исправлять тѣ дѣла, которыя до васъ принадлежатъ“¹⁾. Яснійше висловлюєть ся царь в дальшій своїм листі до того ж Голіцина — „дабы во всемъ заранѣ въ Кіевѣ осмотрѣли вы, паче же новую Печерскую крѣпость, которая весьма требуетъ къ совершенію работниковъ, которыхъ хотя господинъ гетьманъ отъ себя и обѣщаль, однако если бы оныхъ прислано отъ него будетъ не довольно, того ради надлежитъ вамъ къ той работѣ взять съ Украины, тѣхъ городовъ, которые у васъ вѣдомы, и что нужно исправлять заранѣ по согласію съ нимъ, господиномъ гетьманомъ“²⁾. В листі Головкина, писаним з наказу царя, згадуєть ся ще про будованне маіазина та „два мости судовыхъ, кромѣ настоящаго чрезъ Днѣпръ плотоваго мосту“. В пізнійших наказах царя знов нагадуєть ся „крѣпость Успенскую по указу нелѣпно управлять и слѣштити какъ возможно, дабы въ приближеніи непріятель оного въ совершенной оборонѣ обрѣлъ“.

Після Полтави обставини, здавалось, рішучо змінили ся, гостра небезпека була усунена і фортифікаційні роботи в Київі знов йдуть більш млявим, більш повільним темпом: иньші річи вимагають більшої уваги, грошей та праці і через те справа київських укріплень була відсунена. Що правда, робот сих не було зовсім перервано і на літо 1710 р. призначено було гетьману прислати до Київа 6 тисяч „человѣкъ, полки regimentу своего“ „ради строенія фортеці“, але їх потім наказано було роспустити задля хвороби в людях. Роботи йдуть знов спокійним, млявим темпом³⁾.

Погіршенне російсько-турецьких відносин знову звернуло увагу на Київ. Се вже була небезпека, треба було квапитись та підганяти. Головкин в листі з 31/І 1711 р. пише гетьману, щоб дав київському губернатору „къ городовому управленію и для привозу дѣсу двѣ тысячи человекъ съ лошадьми“. Гетьман ви-

1) Сборникъ Р. И. О. XI, 84.

2) Сборникъ военно-историч. матер. I, 173. Сборникъ Р. И. О. XI, 84, 106, 85, 86. Пор. також замітку: „Кіевопечерская фортеца строилася козацкими войсками“ під р. 1707, див. Дневныя Записки Якова Марковича.

3) Матеріали Воєнно-Ученого Арх. с. 689.

слав „для возки лѣсу“ одну лише тисячу і тепер питає, чи не ужити „для возки лѣсу“ і ту тисячу „подводъ, которыи выправиль съ фуражемъ для тыхъ же подводъ“, назначених в початку саме лише „для возки лѣсу“; таким чином окрім тисячі підвод, назначених гетьманом саме „для возки лѣсу“, лишаєть ся для тої ж цілі і тисяча фуражних підвод. Головін прийняв сю комбінацію, але Голіцин пізнійше писав, що властиво сеї другої тисячі на роботі не було, а „для нынѣшняго случая и ту первую тысячу подводъ, хотя мнѣ въ городовомъ здѣшнемъ управленіи была и нужда, отпустилъ“. Окрім того зайняті були „роботные люде“ коло „поправленія крѣпости Глуховской“¹⁾.

З дальшого 1712 р. маємо резолюцію сената від 23/IV, щоб послати на проханне київського губернатора інжинера з Азовської губернії в Київ „для дѣла кievской фортеціи“²⁾.

Йде далі праця і в дальшій 1713 році. Шереметев пише гетьману, що царь „въ диспозиціи и рассужденіи о турецкой войнѣ соизволилъ предложить линію, которая сдѣлана отъ Печерской крѣпости къ старому Киеву, поправитъ и сомкнуть съ обѣими...“ В звязку з сим гетьман має вибрати певне число людей: „съ которыхъ полковъ regimentу Вашего къ дѣлу тыхъ крѣпостей и по сколько челоувѣкъ работниковъ изъ посполитства употребить изволите“. Трохи пізнійше гетьману нагадує тойже Шереметев — „особливо изволите чрезъ ординансы свои объявить тѣмъ людемъ, которые малороссійскіе обыватели или козаки будутъ употреблены въ городовую работу, чтобъ у нихъ были лопатки, кирки, топоры и мѣшки, чѣмъ землю носить“. Разом з тим ішли роботи коло забезпечення Глухова та Ніжина, „городовая починка“. З резолюції сената від 30/III для дальшого будовання київської крѣпости та направлення фортифікацій Ніжина, Чернигова і Переяслава було назначено однодворців з Київської та Азовської губерній всього 12 тисяч з терміном 30/IV або 15/V. Сим однодворцям мали також помагати і „Кievской губернії гварнизонныхъ полковъ солдаты“. А коли б „тѣми людьми того строенія управитъ будетъ вскоре невозможно, у той же работы бытъ и гетманского regimentа людемъ, противъ пржняго, какъ и прещъ сего у той работѣ были съ общаго совѣту и согласія съ гетманомъ г. Скоропадскимъ, понеже въ томъ

1) Матеріали Судіенка II, 172, 27. Матеріали Военно-Ученого Архива 704, 714.

2) Доклады и приговоры Сената II, 264.

краю обрѣтається болше малороссійскаго народа людей...¹⁾

Такий порядок прийнятий і на дальший рік, 1714: „достраивать съ общаго совѣту“ г.-ф. Шереметева, кiev. губерн. Голіцина та гетьмана Скоропадського „полками генерал-фельд-маршала, гарнизонными войсками и ландмилиціею — кievскаго губернатора и гетьману Скоропадскому его регимента людьми“. Сповіщаючи про се гетьмана, Голівкін і від себе додав: „изволте, ваша вельможность, регименту своего людьми въ строеніи той Кіево-Печерской крѣпости имѣ вспомогать, согласясь о томъ“ з Шереметевим і Голіциним²⁾.

Для р. 1715 царь сам дав певний плян фортифікаційних работ в відповіді на пункти Голіцина: „Кіевскую фортецію — достроить, Черниговскую и Нѣжинскую поправитъ по разсмотрѣнію, а вмѣсто Полтавы сдѣлать замокъ въ Переволочнѣ и тамъ быть главному мѣсту полка Полтавскаго, а дѣлать гетьману и прибавитъ великороссійскихъ, сколько возможно“. Сенат в резолюціи означив ближше: ландмилиція мала разом з людьми гетьманського регименту вести сі фортифікаційні роботи. Голіцин призначив „къ тому строенію регименту гетьманскаго съ полковъ для работы Кіево-Печерской крѣпости работныхъ людей пять тысячъ человекъ, въ томъ числѣ съ лошадьми и съ телѣги три тысячи...“ „а пятьсотъ человекъ послать въ Черниговскій полкъ для приготовления лѣсу и спроваженія въ Кіевъ водою...“³⁾

Сими вказівками можна обмежити ся: для дальших років також можна вибрати подібні, але досить і отсих. Бажаючи прослідити розміри участі української людности в фортифікаційних роботах того часу та переглядаючи з сією метою наші джерела, легко бачити, що все се йшло crescendo. В хвилину гострої небезпеки звертали ся і перед р. 1708 за українською працею, уживали для фортифікаційних завдань козацьку військову силу, але се все робило ся з тим розуміннем, що се виключний випадок, щось екстраординарне. Пізнійше сей відтінок зникає і даровою працею української людности та працею військових кадрів козацтва користуєть ся петербурський уряд зовсім без

¹⁾ Матеріали Судієнка II, 368, 385, 51, 457. Доклади и приговори III, 178, 279; пор. Дневныя Записки під р. 1713.

²⁾ Доклади и приговори IV, 446. Матеріали Военно-Ученаго Архива 769, 773. Матеріали Судієнка II, 226, 397, 398.

³⁾ П. С. Э. Р. N. 2889. Доклади и приговори V, 459. Матеріали Судієнка II, 69, 71.

жадних застережень та вагань: се стає немов зовсім звичайним та природним, важка незвикла праця для козацьких військових кадрів та важка примусова, без подяки і заплати, праця посполитих людей гетьманського реїменту. По що вагатись і турбоватись: досить тільки призначити гетьману певне число робітників і кріпость буде будуватись без жадних видатків і виплат на користь робітників. Се була велика ріжниця супротив попереднього і се зробив рік 1708-ий, в загальною переминою в відносинах до української людности, та радикальна зміна поглядів воєнних діячів Петра I на воєнне значінне та здібність козацьких кадрів — спеціально в справі уживання козаків до незвиклих фортифікаційних работ.

Отся важка праця коло будовання нових та направлення старих кріпостей була одною з більших тягостей, які випали на долю нещасливої української людности під час шведської війни, але не одинока: багато було ще дечого, що з окрема можэ здавати ся більш легким, але в сумі мала лягати важким тягаром на плечі української людности. Часто зміняв ся театр війни, часто — в звязку з тим — виявляли ся небезпечні і слабі місця оборони, приходило ся спішно пересувати війська, а місцева людність мусіла постачати людей, возів та коней і, як я вже згадував вище, се лягало дуже важко, навіть коли й не рахувати численні надужитя в сій сфері¹⁾. Приходило ся військам переходити через якусь ріку — мостова та понтонна техніка була ще мало розроблена в російських військах, і знов треба було звертатись до місцевої людности: згоняли скілько було потрібно човнів з навкола, місцевих людей для праці та лагодили мости²⁾. Зміняв ся в залежности від воєнних подій напрям і шлях почти через поодинокі міста та місточка — знов для місцевої людности з'являло ся се „подводною повинністю“ з примусовим вистатченнем під курерів та гонців возів та коней³⁾.

¹⁾ Див. мою другу статью — Зап. Наук. тов. ім. Шевч. т. LXXVIII, стор. 22—24.

²⁾ Нпр. міст через Дніпро у Каменного Затона, Матеріали II, ст. 189 (мостъ изъ тыхъ судовъ, которые на то мостовое дѣло изъ Кіева отправлены); міст коло Лосва — Матеріали II, с. 359; мости коло Любеча і Лосва — Матеріали II, с. 467 (оныхъ судовъ довольно число изъ Кіева и иныхъ мѣсть къ помянутымъ мѣстечкамъ спроводить).

³⁾ Напрям почти через українські міста — нпр. Письма и бумаги II, с. 34, IV, с. 808 (посылаєть, пока путь иной откроется, на Кіевъ). Матеріали II, с. 373 (чтобъ господа полковники учредили почту). Надужиття при тім: Матеріали Воєнно-Учебн. Архива I. с. 613, II. С. З. Р. N. 3729, 4513, Источники II, с. 314.

Нарешті коли виявляла ся на півдні в кріпостях недостача артилерійських запасів і треба було швидко, в небезпечну хвилину їх поповнити, тоді на фабрики згоняли людей з місцевостей навколо та таким чином примусовою працею зміцняли та побільшували мляву звичайну продуктивність залізних фабрик в цілях скоршого побільшування артилерійських військових запасів¹⁾.

Згадав я тут лише кілька випадків, далеко більше було їх в дійсности, але і цього досить, щоб показати в яких різnorodних формах давала себе почувати місцевій людности важка, невимовно важка шведська війна.

Але ся важка праця, накидана на місцеву людність, робила ся в звичайних умовах, в своїй місцевости, чи в недалекій, всеж таки не виходячи за межі рідної України. Далекі важче була ся праця в цілком чужих, иньших, незвичайних умовах життя, коли виконувати сю примусову важку працю треба було серед чужих людей, серед шкідливих та важких умов, в нездоровій місцевости на далекій півночі: прикладом такої важкої примусової праці української людности з'являєть ся так звана „канальна робота“, що лишила по собі таку сумну пам'ять і в архівних пам'ятках і в пам'яті нашого народу.

Се найбільш яркий і ефектовний зразок невимовно важких жертв „для общаго государства блага“. Але канальна робота має свої прецеденти.

Вперш, здасть ся, така примусова висилка українських робітників була зроблена в 1703 р. на користь азовських плянів царя. Як відомо, азовські пляни се улюблена дитина Петра I під час „азовського періоду“ діяльности царя, коли ще не було надій на північне море і треба було зміцнити своє становище, поки що, на Азовськім морі. Тут нема по що вдавати ся в деталі організації праці коло будування азовських кораблів, згадаю лише, що робітників на се мали постачати — по плану царя — спеціально на се призначені певні місцевости та міста головно в центральній Росії. Але чи тому що приходило ся жити і працювати в важких, некультурних умовах життя, чи дійсно мав шкідливий вплив місцевий клімат на здоров'я непризвичаєних, більш північних Великоросіян — як об'ясняли

¹⁾ Нпр. Матеріали Воєнно-Ученого Архива I, с. 772. Згадаю тут ще про різnorodні інтендантські „магазейни“ для військ, що будували ся та поповняли ся коштами місцевої людности, нпр. Матеріали II, ст. 51, 394. Сборникъ Воєнно-историческихъ матеріаловъ V.

Петру вороніжські доглядачі та техніки, Апраксін та інші, але факт той, що з пришлих робітників — Великоросіян дуже багато хорувало і праця „на Воронежъ и на устьѣ и въ Тавровѣ“¹⁾ ішла шляво. Тоді виникла думка, чи не ліпше замість непривичаєних, здаєть ся, Великоросіян в центральній та північній Росії, брати робітників з ближньої української людности.

Ухопившись за сю щасливу гадку, вороніжські діячі невпинно про неї нагадують Петру I. Раніше все були сумні звістки, що робітники і мастера „зѣло больны; зѣло болѣзнують; многіе отъ болѣзни залежали; а достальныя всѣ больны“²⁾. „За грѣхъ мой — сумірує свої вражіння Апраксін в листі царю — зѣло много померло, такожде и больныхъ множество...“ „волею Божією плотниками стало зѣло скудно, много больныхъ, а и мертвыхъ не нѣтъ“³⁾. Тим більше надії покладають тепер на новий плян висилки робітників з України — „и прошу у тебя (Апраксін звертаєть ся до царя) милости, пожалуй мнѣ въ печали моеї будь помощникъ, повели мнѣ плотниковъ прислать человекъ 300, а для отвѣдыванія съ Украины изъ черкасскихъ городовъ, изъ Сумъ, Харькова, Ахтырки и изъ другихъ слободскихъ полковъ. Мню быть имъ нашему воздуху не противну, а замосковныхъ, Государь, зѣло трудно имать, великій имъ упадокъ живеть, а болятъ и умирають больше лихорадкой и пухнуть“. Трохи пізнійше знов скарги на хвороби та згадка про українську висилку: „умилосердись, Государь, прикажи прислать плотниковъ человекъ хотя 400... а не худо, чтобъ изволилъ прислать по прежнему моему письму съ Украины. А замосковныхъ и прислать власно такъ какъ подъ падку, коль скоро придуть дни 3 или 4 помѣшкають и стануть немочь. Воистинну, Государь, и намъ не безъ страху между такихъ многочисленныхъ болѣзней, а и мертвыхъ съ довольствомъ“. Царь вдовольнившись се проханне Апраксіна — „про плотниковъ съ Украины писалъ“⁴⁾. Але умови життя і праці були і на далі остільки ж важкими, що й між Українцями також багато вмирало: ми не маємо в статистиці померших та хорих спеціального визначення для українських робітників, але де се зроблено⁵⁾, ми маємо певний доказ, що й українським робітникам жилось тут дуже не

1) Вираз в листа Апраксіна — Письма и бумаги III, 864.

2) Влагинъ, Исторія русскаго флота. Періодъ Азовскій т. I, 185—186; приложенія I, с. 459.

3) *ibid.* приложенія II, с. 17. 4) *ibid.* приложенія II, с. 18.

5) Напр. Письма и бумаги III, с. 864 (доношенне Апраксіна).

легко і багатом довели ся полягти кістками під час отсих азовських работ.

Дальший момент — се вже на далекій півночі, в багнистій місцевості, де Нєва впадає в Фінську затоку. Тут мав з'явити ся Петербург. Захоплений вдоволенням від осягнення давно бажаної мети, царь вважає сю місцевість дуже доброю, самий Петербург „парадизомъ“ та „райскимъ мѣстомъ“, але зігнані сюди в різних кінців Російської держави робітники думали, розуміть ся, инакше. Царь дуже форсував справу будовання сього улюбленого міста й через те треба було дуже багато людської праці. Брали участь також і Українці, звичайно, в суммарнім визначенню „ізъ Кіевской губерні“, иноді під власним своїм іменем.

Під будованням Петербурга треба передовсім розуміти дуже важку та шкідливу для здоровля працю коло висушення багнистої місцевості, ввагалі ту важку працю положену на те, щоб зробити сю багнисту країну можливою для життя. Далі, треба було забезпечити Петербург в воєнних цілях, зробити його міцним воєнним базисом, виконати певну систему фортифікацій. Нарешті, в сій малолюдній країні не можна було б найти відповідного числа робітників для приватних потреб, для будовання приватних домів. Се все разом узяте — будовання Петербурга — потребувало дуже багато робочих рук.

Поруч з сим, в тіснім звязку стояли й деякі инші самостійні завдання. Наприклад, „крѣпостное и городовое строєніє на островѣ Котлинѣ“ — се будучий Кронштадт. Далі, проведення шляхів в різних напрямках з Петербурга та обезпеченне регулярних почтових сполучень з ріжними містами: для сього треба було завести „почтовые станы“ і поселити там для постійного життя і служби фірманів. Се спеціальні завдання, але в тіснім звязку також з петербурьським будованням.

Для всього сього треба було знайти робітників в відповіднім числі. Практика попереднього часу вказувала для сього певний шлях. По тодішнім губерніям росписано було певними частинами загальне число робітників і потрібних для них різних запасів. Певну частину сього тягару мусіла нести і українська людність.

Переглядаючи рік за роком укази Петра I, а пізнійше й резолюції сената, легко вибрати відповідні вказівки про висилку робітників до Петербурга і про збор грошей на їх утриманне — з одного боку, та про частину, яка припадала людьми

та грішии на Київську губернію — з другого боку¹⁾). Разом узятє се дає досить поважну цифру.

Розглядаючи ближе сї наші джерела, легко зауважити ріжницю між двома частинами в сїм кадрі робітників. Одні приходили тимчасово, на якийсь призначений згори термін, щоб — попрацювавши якийсь час — вертатись до дому на спочинок, уступаючи місця новим, сьвіжим робітникам. Число призначених на певну губернію було незмінною нормою і ним можна було распоряджати уряду так або инакше, в залежности від поглядів, які властиво потреби здавали ся більш важні та пекучі. Таким чином, наприклад, наряд робітників призначений в Азовської губернії на рік 1711 „на строєніє фортеці на Котлинѣ“ міг бути звернений „на Мсту на шлюзное дѣло“ або на иньші ціли. Число робітників лишало ся незмінним, а де їх властиво пошлють, се здавало ся неважним та другорядним.

Друга частина се кадр для постійного життя в Петербурзі: в малолюдній околиці не було, як я вже згадував вище, відповідного числа робітників і коли для урядових цілей можна було користати ся примусовою працею визваних робітників, для цілей приватних сього було мало і не вистарчало би. Між тим Петр I дуже піддував ся скорійшим заселеннем Петербурга та вимагав, щоб урядники будували для себе дома в Петербурзі і там оселяли ся на постійне жите. Таким чином виникає дуже просте рішенне справи: визвати певне число робітників, розкладаючи відповідними частями по окремих губерніям. Се було примусове переселенне робітників на жите в Петербург.

В обох сих кадрах було дуже багато Українців, вони також брали участь в важких роботах на далекій півночи в петербурських околицях. Важкі були сї роботи, важкі були умови життя взагалі, а тим більше для людей з більш теплої України. Досить буде навести одну вказівку, серед яких умов довело ся взагалі працювати робітникам. „При гаванной работѣ — писав Петр до Самаріна — посоха такъ бесъ призрєнія, а особливо больныя, что по улицамъ мертвыя валялись, слышалъ, а отъ

¹⁾ Наприклад II. С. З. NN. 2380, 2448, 2808, 2833, 2969. Доклады и приговоры II, 97, 366, 462; 455, 457, 458; III, 426; IV, 445, 596, 597; V, 217; VI, 23. Сборникъ Р. И. О. XI, 297.

больныхъ и нынѣ остатокъ — вижу — милостыни просятъ“ (в кінця 1717 р.)¹⁾.

Для української людности — се після азовських работ був другий момент. Третім — ще більш важким і сумним — був Ладожський канал; про нього будемо говорити в дальшій статі.

¹⁾ Чтенія Общ. Истор. и Древн. Р. 1874, II, ст. 14 (або Берхъ III, 141).

Огляд українського язикознавства.

Написав Іван Огієнко.

(Докінченнє).

Українські словники.

Нам ще зостаєть ся сказати про українські словники кінця XVIII і початку XIX ст. Нам відомі ось які словники української мови: 1) маленький словничок Ф. Туманського, 2) словник в додатку до Енеїди Котляревського, 3) словник Павловського, 4) Цертельова і 5) словник Войцеховича. Але ранійш, ніж описувати сї словники, розглянемо „Сравнительный словарь“, в котрому містить ся чимало українських слів.

1. Українські слова в „Сравнительномъ словарѣ“¹⁾. Року 1784 Катерина II. задумала видати такий словник, котрий містив би в собі всі язики, які тільки існують на сьвітї. Девять місяців прохлопоталась цариця над своєю вигадкою. Всім губернаторам було приказано збирати слова їх країв і одсилати до Петербурга. Во всі кінці сьвіта одіслані були відовзи з проханням присилати деякі слова. Але нарешті ся робота Катерині обридла і вона передала її Палласу. Користуючись зібраними матеріалами Паллас і видав спершу (1787—1789) „Сравнительные словари всѣхъ языковъ и нарѣчій, собранные десницею Всевысочайшей особы“, 4 т., а потім р. 1790—1791 перерібку його: „Сравни-

¹⁾ Про сей словник див. Сухомлінов, Ист. р. Акад., т. VIII; „Вѣстн. Евр.“ за 1884 р., кн. 7, статья Пипіна; Буліч, ст. 224 і далі, але про українські слова ніхто з сих авторів, крім Сухомлінова (і то всего декілька слів), не зазначає.

тельный словарь всѣхъ языковъ и нарѣчій, по азбучному порядку расположенный“, 4 части. До першого словника була додана передмова (в другому вона одкинута), в якій знаходимо цікаві місця що до українського язика: „Малороссійское нарѣчіе мало отлично и само по себѣ часто есть не что иное, какъ россійское, на польскій образецъ премѣненное, которое и въ употребленіи токмо въ Украинѣ и малой Россіи“.

І справді, як передивитись ті українські слова, що приводять ся в словнику і по їх судити про українську мову, то легко можна прийти до такого невірного виводу. Ми мали спроможність продивитись тільки II часть „Сравнительнаго словаря“ (1791 р., букви Д—Л), але думаємо, що і в інших частях діло стоїть так само, як і в II-ій. Українських слів („по малороссійски“) на 499 ст. II части зазначено всього 65, але з сих справжніх українських тільки 13; ось вони: диво, дїрка, добре, дождь, дочка, дївка, дїжка, жинка, злодїй, качка, кинь, колі і курка. Всі ж останні слова, себто 52, уживають ся і в російській мові, як от: жарь, земля, зубь, корова, кровь і т. и. Українськими словами лічать ся навіть такі слова: домь, жизнь, звѣзда, здѣсь, зрѣніе, когда, кара-ульщикъ і т. и. Єсть і польські слова: жолнѣрь, золото. Ніби то українські слова должка перекладені — длина, э, ээ, — да. — Покладаючись на такі quasi українські слова значні академики, звичайно, і не могли прийти до иншого виводу крім вище зазначеного. Доставили сї слова губернатори тільки по обовязку, аби збутись клопоту, а в Петербурві їх прийняли, як то кажуть, за чисту монету, і не провіривши здали до друку.

2. Словник Федора Туманського. Року 1793 в „Россійскомъ Магазиנѣ“ Ф. Туманського¹⁾ був надрукований „Лѣтописецъ Малыя Россіи“ з невеличким словничком при йому. Цікава передмова Туманського до сього „Лѣтописца“. Автор з початку каже, що він подасть у своїм журналі деякі матеріали до історії Малой Руси. Але сподіваючись, що знайдець ся багацько людей, котрим буде не до вподоби такий замір, Туманський так доказує потребу розвивати історію хоча б і України: „Цѣлое состоитъ изъ частей; прежде составленія цѣлаго должны существовать части; чтобы цѣлое было хорошо и совершенно, должны быть его части въ порядкѣ и должномъ совершенствѣ, по крайнѣй мѣрѣ возможномъ: заключеніе сіе есть правило истины, а оспаривающаго оное? — къ лѣкарю...“ Правдиві слова, під котрими і тепер залюбки

¹⁾ Ч. II і III, а не I—III, як невірно зазначає Буміч на ст. 305.

підписав ся б усякий щирій Українець!... Далі Туманський розказує, як він знайшов „Літописець“ і зазначає про свій словничок. „Писана оная (літопись), какъ изъ окончанія явствуєть, въ царствованіе Гос. Имп. Петра Великаго, почему и языкъ Мало-Россійскій во оной уже ближе подходитъ къ Россійскому; встрѣтившіяся Малороссійскія слова изъясняю я въ примѣчаніи по порядку слѣдуемыхъ чисель. Огонь истребитель, пожравшій 29 февраля 1780 года драгоцѣнное собраніе книгъ Кіевскоі Академіи, лишилъ насъ многого и я засталъ малозначущіе остатки“.

Сам словничок, перший в відомих нам українських словників, носить таку назву: „Изъясненіе Малороссійскихъ реченій въ предшедшихъ листахъ“¹⁾. Сей словничок робить вражінне енциклопедичного словника, бо в йому слова пояснюють ся повно, подрібно, як от слова гетманъ, курень, полки, фраза — на гарматѣ держалъ і т. и., і окрім слів українських знаходимо і слова фортель, конституція, фактеръ і т. и. В словничку є чимало слів і чисто українських, як от звичай, утискъ, паша, путо, човенъ, потреба і т. и. Але дуже багацько знаходимо і польських слів, як от подлугъ, поневажъ, те ды, колвек, і форм: мусилисьмо, постановилисьмо. Слова скрізь без наголосу, алфавітного порядку нема, і NN слів не скрізь одповідають N. у тексті; до слів подекуди додані ще й приклади. Єсть чимало слів і малорозумілих, як от прето — затѣмъ, пресоченный — изстребленный, изможденный. Де кілька разів слова повторять ся, як от слово шкода — в N. 31 і 162, суплика — 109 і 181. Єсть N. і без слова, як от 121, де містить ся тільки увага автора до Літописця. Всіх N. в словничку 333 (див. Буліч, ст. 305), але здебільшого під одним N. приводить ся декілько (5—7) слів одного пня. В правопису нїяких особливостів нема.

3. Словник І. Котляревського. Другим з відомих нам словників, уже далеко повнїйшим, був словник в додатку до

¹⁾ В оглаві, на ст. 569, ч. II, назва иньша: „Туманскаго изъясненія нѣкоторыхъ Малороссійскихъ словъ въ Літописцѣ семь встрѣтившихся“. Словничок містить ся в трьох місцях: 1) ст. 97—108, №№ слів 1—215; 2) ст. 289—290, — „продолженіе изъясненія“, № 216—252, підпис: Θ. Т. і 3) ст. 388, всього 3 слова, № 253—255, підписано: „продолженіе впредь. Θ. Т.“ На жаль, ми користувались тільки другою частию з 255 словами, а всіх слів у сьому словничку 333 (див. Буліч, ст. 305).

III части Енеїди Котляревського першого видання року 1798. Сам словничок поміщав ся на прикінці книжки і мав окрему патінацію; заголовок його: „Собрание Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Энеидѣ, и сверхъ того еще многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малороссійское нарѣчіе съ другихъ языковъ, или и коренныхъ Россійскихъ, но не употребительныхъ“, 8°. Сей словник вже містить в собі 972 слова; він ліг в основу всіх дальших словників, як от Павловського, Войцеховича.

Аналізуючи словник мусимо спершу зазначити, що в йому дуже часто приводять ся чужосторонні слова, які вживають ся в українській мові, здебільшого німецькі; сливе скрізь при їх приведені і самі чужосторонні слова, напр. блискавиця — нім. сл. Blitz, коштувать — Kosten, мордовать — Martern, мусить — од Müssen, рада — од Rath і т. д. Польських слів зазначено вже далеко менше, всього пять: власно (вольно), кепъ (дуракъ), лясъ, мосьці і перше. Латинські пні зазначені три рази: паперъ, окуляры і митью („происходитъ отъ лат сл. Momentum“). Раз зазначено і французьке слово: барило, Baril. Отсе і всі вказівки що до чужосторонніх пнів в українській мові.

Ніяких граматичних зазначень у словнику Котляревського не знаходимо; не знаходимо теж ніяких вказівок що до вимови українських слів. Правопис словника мало відповідає українській мові і зовсім не виявляє вимови слів. Головніші місця сього правопису містять ся ось у чому: 1) Замість **Ы** знаходимо **И**: живиця, швидко, свита, колись; але є чимало слів, в котрих уживаєть ся **Ы**: усы, рынва, колыска; взагалі тра сказати, що в словнику подекуди помічають ся помилки в уживанню **Ы** і **И**. 2) Частенько замість **І** стоїть **Ѣ**: вѣкати, вѣтракъ, дармоѣдъ, залѣзо, навіть рѣкъ (!годъ) і т. и. Але сей правопис не скрізь додержано. 3) Українське **Я** після подвійної шелестівки у Котляревського означаєть ся через **Ѣ** без подвоєння шелестівки: клочье, смѣтье, весѣлье і т. и. 4) Замість руського **О** знаходимо **И**: живить, димъ (= домъ). 5) Infinitivus скрізь кінчить ся на **-ТЬ**: голить, гомонить, і випадково на **-ѢТЬ**: зомлѣть. 6) Форм в суфіксом **-УВ** нема, скрізь уживаєть ся **-ОВ**: муровать, правовать. 7) Особливість української мови — мнякшенне **Ц** на кінці слова — сливе скрізь стрічаєть ся у Котляревського: зо-виця, каплиця, хлопецъ, швецъ, але подекуди стрічаємо і тверде **Ц**: буханецъ, креница. 8) **Ч** на кінці слова частенько тверде: деркачъ, товкачъ, але в ті часи тут здебільшого вживали **Ь**: багачъ. 9) **Р** на кінці слова частійш тверде,

ніж м'ягке: бондарь, знахорь, цеберь, але стрічаємо і пу- стыр, цвынтарь. 10) Замість нашого **йо** стрічаємо **іо**: гар- ціовать. 11) З діфтонгів стрічаємо **дз** і **дж**: гудзики, дзво- ныця, кринджолы; **кг** зовсім нема. 12) **Ф** так і передасть ся через **Ф**: фарба. Отсе і все, що можна сказати про правопис, якого вживав у своїй словничку Котляревський.

Звернемось тепер до самого словникового змісту. Здебільшого тут стрічаємо ті слова, котрі знаходять ся в перших трьох частях Енеїди; пояснюють ся вони частенько декількома руськими сло- вами, а подекуди знаходимо навіть маленькі приклади до їх. Стрі- чаємо також і більш-менш доладні пояснення, як от до слів ку- деля, варенуха і т. и. До слів балка (долина) і до ковтки (серьги) додано: степное слово, а до ланци — бранное. Корне- слівя нема, тільки раз знаходимо такий напис слова злидні: злы- дни. Наголос в словах стрічасть ся тільки подекуди, без розбору — і на словах звичайних і на мало зрозумілих.

В словнику знаходимо дуже багато слів, котрі мало вживають ся в українській мові; їх очевидячки автор і пильнував головніше всього зазначити. Цікаве пояснення до слів пип і попада: пипъ — жрець, попада — береться за жрицу. В словнику є чимало слів не зовсім вдало перекладених, або тільки з одним значінням, як от: багачь — въ переносномъ смыслѣ огонь; груба — печь, которую топятъ съ сѣней (?), цвынтарь — ограда (?) церков- ная (в словнику Войцеховича: мѣсто вокругъ церкви); понадить ся — понадѣяться і т. д. Єсть і маловживані слова, як от спычка — указка, секстерень — тетрадь. Інколи стрічаємо і друкарські помилки, але їх не багато: мерщей, мнїя, хло- пець перекладено уха (ухарь?), молодець. Що до алфавиту, то він помітно ніде не хибить.

Отсе сливе і все, що є особливого в словнику Енеїди р. 1798. Через десять років, р. 1808 вийшло друге видання Енеїди, але се був передрук без всякої відміни з першого видання. На другий рік (1809) появилось і 3-є видання, вже „исправленное и допол- ненное“ з додатком четвертої часті і цікавою передмовою¹⁾. Як

¹⁾ Ось вона: „Увѣдомленіе. Энеида на Малороссійскій языкъ мною предложенная въ 1798 и 1808 годахъ была напечатана безъ моего вѣдома и согласія. Она досталась господамъ издателямъ со многими ошиб- ками, случившимися отъ переписки, а сверхъ того и издавшіе многое въ ней по своему передѣлали и почти испорченную выпустили подъ моимъ име- немъ. Я рѣшился исправить и дополнить прежде напечатанныя три части, и присоединивъ четвертую издать вмѣстѣ“ і т. д.

і в перших виданнях, словник має окрему пагінацію ¹⁾. В йому містять ся слова перших видань (ст. 3—15), а також і додаток до їх — 153 слів нових (але деякі стрічають ся і в першій часті, як от слово малахай), велика частина котрих мало вживаєть ся в українській мові, а то й зовсім незрозумілі, як от гаріль (крошечка), тѣмаха (опытний), цера (лицо). Єсть і цікава помилка: великодудшныє святки замість великодні святки. Зазначаєть ся Гаркуша — „известный малороссійскій разбойникъ“. „Исправленіе“, про котре автор каже в заголовку словника, було тільки в тому, що поправлено слово Пасощохлисть на Ласощохлисть і перенесено в додаток; туди ж однесені і слова фи́ги-ми́ги та шу́лики, де їм дано і зовсім инше значінне ²⁾.

Головнішою хибкою словника Котляревського треба лічити те, що в йому занадто мало звичайних українських слів і дуже багато мало зрозумілих та таких, що рідко вживають ся в мові. Але треба зазначити, що Котляревський не писав особливо словника, а тільки пояснював мало зрозумілі слова з своєї Енеїди Сей словник, найперший з більш повних українських словників, довго був одинцем у нас, і тільки року 1818 появил ся новий словник Павловського, до якого ми тепер і переходимо.

4. Словник Павловського. При відомій уже нам граматиці А. Павловського на ст. 24—77 був надрукований і словник. Се чепурний, цікавий словник, містить в собі 1131 слів і поділяєть ся на 4 часті. Про його в передмові до граматики Павловський пише: „Я нужѣйшимъ почелъ собрать и по алфавиту расположить небольшое количество словъ, фразовъ (sic!) и пословицъ, безъ знанія которыхъ никакой языкъ не можетъ быть яснымъ, пріятнымъ и полезнымъ“.

Словник Павловського — найкращий з тогочасних словникових праць. Видно, автор і любив свою працю і досить гарно знав українську мову; слова пояснює він здебільшого вірно, коротко, одним словом. З поверхового погляду сей словник одріджняєть ся од словника Котляревського тим, що має наголос, здебільшого скрізь правдивий. „Зная изъ опыта“, пише П. в передмові, „сколь смѣшно, когда кто говоритъ по малороссійски, не зная удареній

¹⁾ Назва словника: „Словарь Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Энеидѣ и многихъ иныхъ въ Малороссіи употребительныхъ, исправленный, умноженный и дополненный словами до четвертой части“. Шрифть дрібненький: 24 ст. першого видання містять ся тут на 15 ст.

²⁾ Буліч, ст. 979.

сего нарѣчїя, в словах я придад знаки, показывающїе мѣсто ихъ ударенїя“ (ст. IV).

Правопис у словнику вживаєть ся той, що зазначаєть ся в самій граматиці. Він уже далеко відповіднійший українській мові, ніж правопис Котляревського. „Я намѣренъ всѣ слова Малороссійскїя писать точно тѣми буквами, какими онѣ тамъ произносятся“. (Передмова, ст. IV). Головніші прикмети сього правопису виявляють ся ось у чому: 1) Замість теперішнього **и** скрізь уживаєть ся **ы**: одлыга, прызьба; **і** уживаєть ся також, як **і** тепер, але єсть і **и**. 2) Замість нашого **є** скрізь стрічаємо **ѣ**: ѣртыкъ, блакитноѣ, немаѣ. 3) Там, де ми тепер пишемо подвоєну шелестівку з **я**, Павловський пише на кінці слова **ѣ**, а між шелестівками ставить **ь**: весілыѣ, смітьтѣ, рештованьѣ. 4) **ц** в його (на кінці слова) завше м'яке: млынецъ, буханецъ, цѣвїркунъ. 5) **р** в сих випадках завше тверде: господаръ, паламаръ, шинкаръ. 6) Нашому **ю** у П. відповідає **іо**: покотіоло, стіонжка, сластіоны, іого. 7) З менш помітних особливостей правопису Павловського треба зазначити: **нг** уживаєть ся доволі часто; єсть і діфтонги **дж**, **дз**: бджола, дякубаю; **ф** так і передаєть ся через **ф**: фарба, фукга, але автор зазначає, що Українці вимовляють сї слова хварба, хвукга. Отсе і всі особливости правопису Павловського. Взагалі треба зазначити, що правопис сей зовсім простий, але доволі влучно передає особливости української мови. Окрім сього автор добре подбав, щоб в його словнику не було друкарських помилок, і дійсно, їх дуже мало, — жлутко, закарваши і т. и.

Що до словникового змісту, то й тут теж все обставлено досить чепурненько, хоч нічого особливого в йому не знаходимо. Єсть маленькі пояснення слів, як от: далыби — „далѣ Богъ отъ меня, естли я неправду говорю“. Вказівок на пень нема нїде; за те частенько приводить ся декілько слів одного пня. Граматичні пояснення складають ся тільки з того, що 18 раз при дієсловах, як от мусить, водить, сподобать і иньших, написано: „глаголь недостаточный“. Слїве всі дієслови дані в трьох формах: praes., perf. і infinitivus'i, — довбаю, -бав, -бать; дякую, -вавъ, -вать.

Що до перекладу, то знаходимо, правда не часто, і деякі хиби; єсть невдачний переклад: прикорхнуть — немножко соснуть; склѣзнуть — исчезнуть; а такі переклади, як от скрізь — сквозь (у Котл. теж), панькаю — неодступно прошу, молозвыо — свѣжее сладкое свѣвшееся молоко, можна лічити

і не зовсім справедливими. Єсть і незрозумілі слова: брышкаю — чванюсь, квадранець — четверть часа, кватыря — продовження непогоди (в рецензії Цертельова — „четверть круга, совершаемаго луною“), ожеледыця — насть (?) і т. и. Подекуди стрічають ся слова тільки з одним значіннем, а не всіма, як от дубець — лозовый (тільки?) пруть, жертка — платяная (тільки?) вѣшалка, хустка — носовой платокъ, укропъ — кипятокъ (у Котл. — теплая вода и трава). Пізнійше, року 1823 Войцехович писав, що в словнику Павловського багато великоросійських слів; сю заяву можна лічити неправдивою, бо у Павловського сих слів дуже мало. Як що до всього вище зазначеного додамо, що подекуди речівники дані в двох родах, як от злодій, злодійка, коваль, ковалыха, і що зазначено три „бранныхъ“ слова, — гунственська душа, халепа і Ъретыкъ, то сим вичерпасть ся все те, що можна сказати про першу часть словника.

Друга частина — „Слова принадлежащія къ Натуральной Исторіи“, містить в собі 149 слів; тут назвища дерев, птиць, квіток і т. и. Попали сюди і такі слова, як от крыця, сонечко, цукуръ. Єсть і помилки: тхіръ — кротъ, бѣсъ дерево (зам. бѣж-дерево, боже дерево. Два рази в словах замѣсь о стоить у: цукуръ, яблуня, чога в першій частині не помічасть ся.

Третя частина словника „Имена даемья при крещеніи“ (71 слів) містить в собі здебільшого ймення, мало схожі з руськими. Словник не повний, бо до його не ввійшло багато звичайних слів, як от Иван, Мехтод, Кирило, Якилина і т. и. Здебільшого при йменнях приведені ще й здрібнілі та пестливі ймення, в котрих, до речи мова, не скрізь уживасть ся з початку велика буква. Вкінці подасть ся увага що до українських фамілій.

Остання частина „Фразы, пословицы и приговорки мало-россійскія“ (всіх 143) містить в собі багато приказок, взятих справді у народа¹⁾. Приказки перекладені на руську мову теж приказками, котрі передають одну тільки думку, одне значінне; так: видно зъ заду, що Пархимъ, перекладено: видно сову по полету; пустывъ Бігъ Мыкѣту на волокѣту — Пошлось ему, какъ съ Петрова дня. Єсть чимало приказок і без перекладу, як от: тоді сыроті велькдень, якъ біла сорочка; багатому чортъ діты кодыше. Стрічають ся і просто українські речення з перекладом на московську мову: москаля везты — обманывать, по па

¹⁾ Частина їх потім була передрукована І. Снегіревим в „Русскіе въ своихъ пословицахъ“, 1831 р. Див. Петровъ, Очерки ист. укр. лит. 19 ст., ст. 24.

везты у решеті — лгать на исповѣди і т. и. Єсть і негарний переклад: облызня піймать — грибъ съѣсть, ходить на досвітки — по утрамъ (?) на поседѣлки ходить.

Що до джерел словника Павловського, то треба зазначити, що коли він і користував ся словником Котляревського, то дуже мало; здебільшого Павловський розроблював свій словничок самостійно.

Наприкінці треба ще раз зазначити, що словничок складає по собі гарне вражіння. Складений уміло і з любовю, а головніше, з слів здебільшого чисто народніх, він переважає сим не тільки словник Котляревського, а навіть і словник Войцеховича, що явив ся після його.

Але раніш, ніж перейти до словника Войцеховича, ми коротко зупинимось на словничку кн. Цертельова.

5. Словничок кн. Цертельова. Сей невеличкий словничок (6 сторінок, 59—64) містить ся на кінці відомого „Опыта собранія Малороссійскихъ пѣсней“ (1819 р.). Особливої цікавості словничок не викликає, бо він і занадто невеличкий — всього 218 слів, і складений недбало; алфавит додержано тільки до першої букви, та й то не скрізь; окрім сього в словничку чимало друкарських помилок і в словах не зазначено наголосу. Все се робить його зовсім нездатним до практичного користування.

З правопису треба зазначити, що infinitivus кінчить ся на **ты**, чого не знаходимо ні в одному иньшому словнику: — выграваты, прохаты; друге окінченне **тця** (хоч автор в „Предварит. замѣчаніяхъ“ ст. 20 каже, що тьця) — вертатця, сподѣватця. **ѵ** здебільшого стоить на своїому місці, але иноді помітні і хиби: пригода, прибуваты. Діфтонгів нема.

Що до самих слів, то вони здебільшого взяті відповідно до його пісень; в словниках Котляревського та Павловського їх сливе що й нема. Самі слова підібрані недбало; є чимало і не зовсім відповідних слів і перекладів, як от вробляты (виробляти?) — дѣлать, изражаты — выдать (очевидячки від слова зрада), наверсалы — универсалы, примирье — примиреніє. Не скрізь знаходимо головніше значіння, як от дбаты — собирать. Єсть і малозрозумілі слова: кричя — мартышка, рыболовъ, на поталу — въ снядь. До слова бутъ є граматичне поясненнє: „глаголь сей въ Малороссійскомъ нарѣчїи настоящаго времени не имѣеть, въ прошедшемъ же бувъ, и въ будущемъ буде“. А до слова гречкосій додано простосердне поясненнє, через що се слово означає „человѣка лѣниваго и нерадиваго“.

Взагалі про словник треба сказати, що він вже занадто виявляє,

що його склав не Українець, чого, напр., зовсім не можна сказати про словник Павловського.

6. Словник Івана Войцеховича. Року 1823 в III ч. „Трудовъ Общ. Люб. Росс. Слов.“¹⁾ було надруковано: „Собрание словъ Малороссійскаго нарѣчія“ І. Войцеховича. Се перший нарочито складений словник українського язика, бо попередні словники були подані тільки в додатку до інших праць.

Хто такий був Войцехович, нам не відомо; нічого про се не свідчить і коротенька, на одній сторінці передмова до словника. В сій передмові автор каже, що він „осмѣлился предпринять подобный трудъ съ тѣмъ единственно намѣреніемъ, чтобы представить почтеннѣйшему обществу полнѣйшій, и, если смѣю сказать, исправнѣйшій Малороссійскій Словарь съ переводомъ на Русской“. Про попередні словники Котляревського та Павловського автор каже, що вони „имѣють въ себѣ много словъ такъ называемыхъ Степовыхъ — употребляемыхъ только въ одномъ краю Малороссіи, и словъ заимствованныхъ изъ Великороссійскаго нарѣчія“. А в своїм словнику він зібрав слова, „кои или совсѣмъ не сходствуютъ съ словами Великороссійскими, или взятыя изъ славенскаго язика, но неупотребляемыя въ Россійскомъ, или заимствованныя съ нѣкоторымъ измѣненіемъ изъ языковъ: латинскаго, нѣмецкаго, польскаго, французскаго и татарскаго, и наконецъ слова собственно Малороссійскія, коренныя“. В словнику Войцехович уживає і свій особливий правопис, трохи не похожий на правопис інших словників, котрий йому „показался удобнѣйшимъ и правильнѣйшимъ“.

Але чи й справді Войцехович дає „полнѣйшій и исправнѣйшій“ словник? Щоб дати правдивий одвіт на се питання, треба пильніше придивитись до змісту словника. Перше всього — він не „полнѣйшій“: в йому 1173 слова, а в словнику Павловського 1131, але у Павловського за словником ідуть відомі вже нам додатки, де знаходимо силу слів перекладених на російську мову, так що через се треба лічити словник Павловського далеко більшим за словник Войцеховича. „Полнѣйшимъ“ його можна назвати хіба через те, що здебільшого він пояснює свої слова декількома руськими, а Павловський — частійше всього одним.

Нове, що дав Войцехович у своєму словнику, се були граматичні пояснення слів, чого зовсім не стрічаємо у Котляревського і рідко, в одній формі, у Павловського. Правда, сі граматичні по-

¹⁾ 42 сторінки, 284—326.

яснення самого прімітивного характеру і не виявляють собою особливою граматичного знання їх автора. Ось ті пояснення. Про слова гроши і икли сказано, що вони уживають ся тільки у числі mnogim; вадить уживаєть ся тільки у 3 л., зась — в Dat., напр. зась тебѣ; маячить „глаголь недостаточный“, отцѣ „мѣстоимѣніе а иногда и междометіе“, постривай „родъ междометія“, почекай здебільшого уживаєть ся в imperativ. Єсть і приклади для пояснення слів, але їх усього пять, та й поясняють вони не так уже незрозумілі слова; до слова дыбатъ додано стихок :

Ой! внадив ся журавель
 До бабинькь конопель.
 Таки, таки дыбле,
 Таки, таки щипле.

Окрім сього треба ще зазначити, що автор подає пні деяких слів, а як що вони чужостороннього пня, то зазначає, якого. Але слова, пень котрих він подає, зовсім прості і пень їх видно з поверхового погляду; так автор пояснює, що бабинець — од слова баба, вовкулака — од вовкь, грѣнка — од грѣть, пекло — од пеку і т. д., всього пень зазначаєть ся разів 25. Єсть і трохи цікавіші приклади: вішки — од слова високій, гайдомака — од гай и домъ, стежка — од славянського стежа. Єсть і непевні пні, як от оберемокъ — од бремя; лобурь — которий изъ подлобыа смотритъ; до слова борошно автор додає: не происходит ли слово сіе отъ славянскаго слова брашно? Слово горѣлка перекладено: горячее вино.

Що до чужосторонніх пнів, то їх зазначено далеко менше, ніж у Котляревського, всього 15: німецькі (всі вони зазначені і у Котл., окрім слова лугъ — Lauge), татарські: кишения (киче) і кошъ (= станъ); латинські: каламаръ, оковитка (вино, од aqua vitae) і тубровать (sic!) од turbare; французських два слова: барило — Baril (теж і у Котл.) і кадукъ (падучая болѣзнъ). Окрім сих по одному слову зазначено: кунтышъ — турецьке і праця — трусь (трудъ?) польське. До слова манька (муфта) додано: не происходит ли сіе слово отъ латинск. сл. manus? Указано раз ще й латинське наввище цьвітка: барвѣнокъ — sempervivum arboreum. До слова левенець (рослий челоуѣкъ) додано: слово комическое, до либерія (платъ) — старинное, і до сипака (взятчикъ) — поносительное. В словах стрічаємо і по два наголоси, чого в попередніх словни-

ках немає: вірлообій, вітинать, защепка; але нащось поставлено наголос і на словах односложних. Як що до всього вище сказаного додамо ще те, що в словнику Войцеховича зазначено декілька слів дитячої мови, як от дяля, няня, тато, цяця, чика, чого в попередніх словниках не знаходимо, то сим вичерпаємо все те цікаве, що є в сьому словнику, і що безумовно робить поступовий крок наперед на шляху розвою української лексикографії.

Звернемось тепер до правопису словника, котрий показав ся автору „удобнѣйшимъ и правильнѣйшимъ“. Головніші місця його виявляють ся ось у чому. 1) Замість **Ы** більше всього уживаєть ся **И**, — година, жито, косникъ, свита і т. д., але дезде, дуже рідко, стрічаємо й **Ы**: сывый, пыка, рыло. Взагалі треба зазначити, що Войцехович, як і інші¹⁾, на кождім кроці помиляєть ся в **И** та **Ы** і ставить їх одно замість другого, напр. пише: вечерницы, далибы (= далибі), кривый; навіть руське слово грибы він пише: грыбы. 2) Замість **і** в словнику Войцеховича скрізь уживаєть ся **о**: батогъ, ганчорка, дробный, животъ, строчка (лента). 3) Уживаєть ся дуже часто і **ѣ**: горѣлка, квѣтка, кулѣшъ, олѣя; частенько єсть **ѣ** навіть там, де б його і не сподівались: парѣстый (пестрый), порѣчки (смородина). 4) Замість наших **йо,ьо** уживає, як і Павловський, **іо**: голоцюціокъ, кііокъ, маліовать. 5) **ц** сливе скрізь не змякшене: живица, каганецъ, мазница, і тільки випадково стрічаємо: цюкать, цьковать, коць (коверь). 6) Замість **ф** знаходимо **фв**: фварба, фвартух, але є і фасоля, хороба. 7) Мнягке і тверде **г** (g, h) не розрізняєть ся і тільки раз стрічаємо кганки, да й то з заміткою: „тоже, что и ганки“. 8) Два рази є **дж**: джгутъ, кринджолы, і три рази **дз**: дзвонъ, дзига, дзигликъ, але разом з ними — звонъ, звоница. 9) **р** на кінці слова сливе скрізь мнягке. 10) Муж. р. йменників на ч має на кінці **ь**, що в ті часи було загальним правилом: пугачъ, деркачъ; під словником підписано: Войцеховичъ. 11) Про **е** автор каже, що воно вимовляєть ся як **э**. 12) Так як і в словниках Котляревського та Павловського infinitiv кінчаєть ся на -ть,

¹⁾ Зазначаємо тут рукопис, поданий до „Общества Наукъ“ при харківськїм університеті учителя харьк. гімназії Любовського: „О правилахъ правописанія **ы** и **и**, съ присовокупленіємъ таблицы первообразныхъ словъ, въ которыхъ буква **ы** всегда употребляется“ („Труды“ сього Общ. за 1817 р., т. I; Булч, ст. 1019). Але сей твір надрукований не був. Зазначаємо його як характерний факт що до уживання Українцями **ы** і **и**.

а не -ти; єсть і -ѣть; також скрізь форми на -овать, а не -увать. 13) Замість нашого є після подвоєної шелестівки скрізь маємо **ѣ**: клечанье, клочье, смѣтье, як і у Котляревського.

Отсими правилами вичерпуєть ся і вся особливість правопису Войцеховича. Сказати, щоб він був „удобнѣйшій и правильнѣйшій“, як називає його автор, зовсім не можна; навпаки, він далеко поганшій од правопису словника Павловського і не багато чим одрізняєть ся од правопису Котляревського. Сей правопис — головнїйша хиба словника Войцеховича, бо він зовсім не показує, як вимовляють ся українські слова. Тут треба ще завважити, що в словнику Войцеховича сила друкарських помилок, як от баштакъ, гаекать (гавкать), рынеа (ринва), ковора (ковдра) і т. д., є помилки і в наголосї, чоґо в словнику Павловського не помічаєть ся.

Звернемось тепер до самого словникового матеріалу. В передмові до словника автор каже, що він подає слова, „кои или совсѣмъ не сходствують съ словами Великороссійскими, или взятыя изъ славянскаго языка, но не употребляются въ Россійскомъ... и наконецъ слова собственно Малороссійскія коренныя“. Автор здебільшого додержав свого слова, але в його словнику частенько стрічають ся слова, котрі уживають ся і в російській мові, як от переполохъ, сваха, склепъ, ступень, так що сказати, щоб у його було таких слів менше, ніж в попередніх словниках, зовсім не можливо.

Зміст словника ширший і ріжнومانїтнїйший од словника Павловського. Слова улаштовані по алфавиту, але алфавит путаєть ся навіть на других буквах, де завше мішаєть ся **ы з и, е з ѣ**. В словнику Войцеховича єсть дуже багато слів не зовсім повно перекладених: дудя — большая груша, майданъ — дегтарный заводъ, гакъ — шипъ въ подковѣ. Єсть і невдачні переклади, як от: досвітки — разсвѣтъ, ледащій — негодный, бурлака — грубой, необразованный человекъ. Окрім сього треба зазначити, що в словнику Войцеховича містить ся дуже багато незрозумілих слів і перекладів, напр. пáсока — уха (у Павловського — сукровица), сѣлькисѣ — нужды нѣтъ, пускай его; шарая — уха; вѣрва — шея, выя (?) (у Котляревського теж: въ три вирви — въ три шеи). Єсть і зовсім незрозумілий переклад: скоглитъ — воить (выть?), червецъ — канцелярское сѣмя (?), бубликъ — боровоки (баранки?). Є чимало слів, котрі тепер рідко вживають ся.

Якими джерелами користував ся Войцехович для свого слов-

ника? Безумовно словниками Котляревського та Павловського, з яких узяв силу слів, особливо з словника Павловського. Треба зазначити, що частенько він доволі недбало позичав сі слова, що видно ось із сеї таблички слів Павловського та Войцеховича:

У Павл.

Батигъ — кнутъ, плѣтъ.
 Баштанъ — { большой огородъ
 для огурцовъ,
 дынь и арбузовъ.
 Буде — полно, довольно.
 Вареники — вареные пирожки.
 Люлька — трубка курительная.

У Войцех.

Батогъ — плѣтъ, кнутъ.
 Баштакъ — большой огородъ въ полѣ.
 Буде — довольно, полно.
 — вареные пироги с творогомъ.
 — курительная трубка.

і т. д., таких прикладів можна б привести десятками.

Підводячи тепер суму всього висше сказаного, мусимо зазначити, що з поверхового погляду словник справді здасть ся „полнѣйшимъ и исправнѣйшимъ“, але як пильнѣйше до нього придивимось, то сю заяву автора прийдесть ся багато обмежити. Безумовно, що словник деякими своїми сторонами був кроком наперед, але ж його правопис та недбайність у самих перекладах ставлять його низше од словника Павловського¹⁾. Звичайно, од тих часів сподіватись словника зо всіх боків витриманого зовсім неможливо, бо правопис і саме граматичне знання тоді не стояли ще на твердому ґрунті; невеличкому гурткови зацікавлених українською мовою ще приходилось тільки протоптувати шлях, а на сій роботі, звичайно, легко схибнутись і трудно самому завважити свої хиби.

Накінці треба ще завважити про рукописний словник „Малорусскаго съ Русскимъ“ невідомого автора, що подав свій рукопис до Академії Наук (на думку Кеппена автором сього словника був обер-секретар Сената Новацький, † 1813 р.). Сей словник зазнав дуже сумної долі, взагалі характерної для всіх українських творів за часи панування цензорської уздечки. Року 1818 Академія доручила видання словника Н. И. Гнідичу, „и при немъ двумъ любителямъ Словесности, знающимъ Малороссійское нарѣчіе, и согласившимся изъ усердія къ общей пользѣ содѣйствовать въ семъ предпріемлемомъ трудѣ, а именно Господину Капнисту и Князю

¹⁾ Буліч голословно називає словник Войцеховича „самымъ удачнымъ изъ всѣхъ аналогичныхъ опытовъ, ему предшествовавшихъ“ (ст. 988). Взагалі треба сказати, що В. тільки поверхово характеризує українські словники, дає сливе одну тільки бібліографію.

Цертелеву¹⁾. Але словнику випала не радісна доля: сі „любители словесности“, мабуть з великого „усердія“ його зовсім загубили... Через 15 років (р. 1833) про словник думали, але було вже пізно — він на віки пропав...²⁾

Таким робом із сеї розвідки про український язик ми бачимо, яким часто ненормальним шляхом приходилось йому пробиватись. На дорозі його життя часто ставали великі перешкоди, котрі на довго затримували його розвій.

¹⁾ Див. „Извѣстія Росейской Академіи“ р. 1819, кн. 7, ст. 120—122; 1820 р. кн. 8, ст. 21; Сухомлінов, VII, ст. 83; Буліч, ст. 990—991.

²⁾ Зазначуємо тут ще джерела нами не переглянуті, але де б можна було дещо знайти про українську мову: 1) „Вѣстникъ Европы“ за 1818 р., ч. 102, ст. 47—53, 53—56, 111—119, де містять ся зразки язика галицьких Українців. 2) „Труды Моск. Общ. Люб. Росс. Слов.“ 1818 р., ч. XI, ст. 3—32, статя К. Ф. Калайдовича: „На какомъ языкѣ писана Пѣсьн о полку Игоря“. 3) Словник Російської Академії, Буліч, ст. 954. Крім сього зазначаємо ще тут ось які праці: 1) Боданскій О., О древнемъ языкѣ южныхъ и сѣверныхъ Руссовъ, Учен. Записки Моск. Ун. 1839, N. 3. 2) Красускій М., Древность малоросейскаго язика, Одесса 1880, ст. 1—28; про неї див. „Родимый листокъ“, Чернівці 1880, N. 5, рец. Н. Огоновського; „Кієвлянинъ“ 1880, N. 36, рец. Н. З—цого під назвою: „Литературный курьезъ“. 3) Лавровскій П., О древности и самобытности ю. русск. язика, 1837. 4) Н. Петровъ, О давности малорусскаго язика и степени его самобытности, Моск. Обзор., 1878, N. 4, ст. 31—42 і N 5, ст. 32—37. 5) Максимовичъ, Собраніе сочиненій, т. III, Кієвъ, 1880. Тут багато про історію українського язика. 6) П. Житецкій, По поводу вопроса о томъ, какъ говорили въ Кієвѣ въ XIV—XV вѣкахъ, Чтенія въ Истор. Общ. Нестора Л., 1880, 218—221. 7) Мочульскій, Къ ист. малорусскаго нарѣчія: житіє св. Саввы Освященнаго, по пергаментной рукописи XIII в., Одесса, 1894. Про неї Ол. Колесса, Причинок до історії малоруської мови, Записки Наук. Тов. ім. Шевч., т. VII; єсть і відбитка, Львів, 1895, ст. 1—11. 8) Огоновскій Погляд на історію язиків славянських, особливо ж на історію язика руського, „Правда“ за 1872 р., N. 5. 9) И. Широкий, Очеркъ древнихъ славянорусскихъ словарей, Филологич. Зап. 1869, N. 1—3. 10) Востоковъ, Разсужденіе о славянскомъ языкѣ, Труды Общ. Любителей Російск. Словесн., ч. 17, 1820 р. Тут знаходимо дещо про граматику М. Смотрицького. 11) Про „Лексиконъ“ П. Беринди крім вище зазначеного див. ще статю Буслаєва в „Архивъ историко-юридическихъ свѣдѣній“, Калачова, 1850 р., отд. 5, ст. 28, а також С. Булича „Церковнославянскіе элементы въ современномъ литературномъ и народномъ русскомъ языкѣ“, ч. I, Спб., 1893, ст. 58—59. 12) На працю П. Житецького „Очеркъ лит. ист.“ (див. Бібліографію N. IX), див. рецензії: Oblak, Archiv f. slav. Philologie, XII, ст. 575—580; Пыпинъ, Вѣстникъ Европы, 1889, III, 415—418; Кочубинскій, Журн. Мин. Н. Пр., 1890, XI, ст. 18—22; Русск. Филолог. Вѣстн., XXI, 1889, ст. 135—6.

Першою такою перешкодою було татарське лихоліття, котре на двоє розкраяло поступ у Київським і иньших південних князівствах часів до і після сього лихоліття, і на довго затримало розвій їх культури. До сього часу було дуже багато спільного між князівствами південними і північними. Після татарщини, від XV в., оборонцям культури прийшло ся знову творити літературу¹⁾. Від тоді Україна особливо одрізняєть ся од Москви; вона еднаєть ся з Польщею та Литвою і се єднання помітно одбиваєть ся і на її мові.

Як ми бачили, фільольогічна наука вперше в Росії розвилась і розквітчалась на Україні в кінці XVI і з початку XVII віків. Але ті часи не були особливо щасливими для розвою наук. То була бурхлива доба боротьби, коли навіть самі оборонці культури боялись, щоб не стати їжою дніпровських осетрів. І часто їм густо їм приходилось працювати поспішно, поспішно складати підручники і між ними — й граматики.

А з півночи насовувалась чорна хмара, котра скоро вкрила собою всю Україну. І вже з початку XVIII ст. Україна і Москва міняють ся своїми ролями: Українці ходять на північ не навчати, а щоб поширити свою освіту. Зникли і літературні одміни української мови — славяноросійська та книжна, і замісь їх появилась офіційальна мова — великоросійська. А українська мова стала тільки „нарѣчієм“, навіть „языкомъ иностраннымъ“²⁾, на котрий тепер сливе ніхто не звертав уваги. Але що до фільольогічної науки на Москві, то вплив українських граматик помічав ся тут, як ми бачили, навіть з початку XIX ст.

З другої половини XVIII ст., з початком діалектології, починаєть ся і цікавість до української мови. Але в ті часи ще не було справжніх фільольогів, учені здебільшого були енциклопедистами і над фільольогією працювали і мало і випадково. Через се зрозуміло, що їх фільольогічні праці були здебільшого поверхові і погляд на українську мову не будував ся на наукових підвалинах. Знання про українську мову, з легкої руки Ломопосова, не йшло далі звичайного тоді погляду, що се російська мова, тільки покалічена польською. Російська Академія, котра з початку жваво

1) Проф. Перетц, Лекції по іст. укр. літератури XV—XVIII.

2) В перекладі книжки І. Галятовського „Мессія Правдивый“ на руську мову Космодемьянським (1803 р.) написано: „Переводъ съ иностраннаго“.

взялась за розроблювання і вивчення російського язика і його говірок, мало звертала уваги на українську мову. Академіки-Українці, як от митрополит Самуїл Миславський, архієпископи Аполос Байбаков та Романенко-Братановський, протоєрей Алексєєв і інші нічого не зробили на користь рідній мові, а Самуїл Миславський, будши ректором київської академії, навіть завзято нищив українську мову.

Звичайно, ті обставини, що панували при кінці XVIII ст., не могли швидко перемінитись і в початку XIX ст. Але тут, як ми бачили, вперше були науково зазначені питання що до українського язика. Сі питання неодмінно мусіли зазначити ся, бо з одного боку й самі вчені частенько наторкувались на їх у своїх працях, а з другого — на українській мові появили ся твори, котрі звернули на себе увагу, бо виходили понад звичайні шаблони. А року 1818 вже появилась і перша граматика української народньої мови.

Звертаючись до праці проф. Буліча мусимо ще раз зазначити, що він уже занадто мало місяця одвів українському язикознавству. Більш-менш повної картини він навіть і не силкуєть ся дати, хоча міг би се легко зробити по тим працям, що були у його під рукою. Будемо сподіватись, що в другому томі своєї праці, котрий мабуть обхопить часи від 1825 року до наших днів, автор уділить більше місяця українському язикознавству, бо в ті часи українська література вже зовсім розвинулась і стала на рівні з західніми літературами, що вже само собою змушує більше зупинятись на її мові тих, що пишуть загальну історію язикознавства.

Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46.

Студія Дра Кирила Студинського.

В січні 1907 р. шукав я в Архіві міністерства внутрішних справ у Відні за матеріалами, що могли би нам кинути хоч дрібку яснійшого світла на часи, серед яких довело ся жити і працювати Маркіянови Шашкевичеві та його товаришам.

Спеціальну увагу звернув я на польський конспіраційний рух, в яким живу участь взяла тоді руська з роду молодіж. Серед дуже значного числа актів, відданих мені до розпорядимости директором архіва, доцентом віденського університета, др. Генрихом Кречмайром, зараз на вступі попали мені під руки акти, що ілюстровали польські конспірації серед Русинів в Галичині в літах 1834 і 1837. Дивним дивом зішли ся вони з першими літературними пробами Маркіяна Шашкевича та його кружка, з „Зорею“, приладженою до друку Маркіяном в р. 1834, та з „Русалкою Дністровою“, виданою заходом „руської трійці“ в р. 1837. А в слід за сим перестудіював я акти з пізнійших років, що рівнож виказували значне число руської, як світської, так і духовної молодіжи, вмішаної в польську конспіраційну пропаганду.

Я заняв ся головню духовною молодіжю, питомцями руських духовних семінарий у Львові, Перемишлі та Відні, ровесниками Маркіяна Шашкевича і його товаришами та найшов в сїм напрямі обильний матеріал, який однак не давав ще повного заокругленого образу польських, патріотичних прояв серед

руських духовних кругів. Тому звернув ся я з дальшими моїми пошукованими до Архіву митрополита, гр. Андрія Шептицького, де дістав до рук „Gestions-Protokoll des griech. kath. Metropolitan-Ordinariats“ з літ 1830—1848. Містять ся в нїм записки митр. Михайла Левицького, в яких він реєстрував незвичайно совісно всякі дискретні письма, що приходили до нього від єпархіального духовенства, з президії губернії та від иньших, як світських, так і духовних властей. Митрополит нотував скрупулятно в латинській, рідко в польській або німецькій, а найрідше в руській мові зміст даних актів, записував їх числа та додавав в примітках, як сю, або иньшу справу поладнано. Для мене був сей „Gestions-Protokoll“ неоціненим жерелом. На основі його вказівок почав я враз з кустосом Архіва дром Ілар. Свенціцьким і о. В. Павляком шукати за самими актами, але тут наша праця не довела до бажаних успіхів, бо сам архів що йно в завязку і треба ще довгих літ, заки будуть акти добуті і відповідно впорядковані.

До історії польських конспірацій серед руських питомців і духовенства подавав „Gestions-Protokoll“ дуже точні вказівки, бо реєстрував кореспонденцію митрополита з президією губернії у Львові, яка доносила митрополитови про конспіраційні прояви, домагалась ревізій в духовних семінаріях і точнішого нагляду над питомцями, піддавала під нагляд підозрілих, жадала ексклюзії для винних та повідомляла про увязнення і судові засуди як питомців, так і св'ящеників. З самого „Gestions-Protokoll“-ю повіяло холодним вітром, хоч він подавав лише кістяк оповіданя. Ще тяжше ставало на душі, коли мені остаточно повело ся дістати до рук самі акти-бруліони львівської президії губернії, вислані до митрополита, суду, старостів і всяких иньших властей та їх відповіді, переховані в президіальнім Архіві львівського Намісництва, до якого доступ завдячую намісникови, ексц. гр. Андрієви Потоцькому. Я мав під руками майже всі вичислені в „Gestions-Protokoll“-і тайні акти (значені трема g), а побіч них сотки иньших документів, що з ними вязали ся. Що не віднайшло ся в президіальнім Архіві Намісництва, се подибавав я в Архіві міністерства внутрішних справ, або в св'іжо виданій публікації п. Михайла Тершаківця. Лише десь недесь находять ся прогалини, які однак ширшого значіння не мають. І так, завдяки жерелам, добутим в трех згаданих архівах, я в силі подати нині точний образ конспіраційних польських стремлінь серед руських питомців

і духовенства в літах 1831—46, о скільки вони дійшли до відомости властей. Щоби оповіданє не вишло сухе, я старався тут і там вийти в душевний настрій посуджених о конспірації людей та схарактеризувати відносини, серед яких їм довелось жити. Моєю студією виповнюю з давна пожаданий дедерат.

I.

Гадка тайного ділання і ширеня політичної пропаганди серед Поляків в Галичині не зродила ся на місци, але наспіла з Заходу. Конспіраційний дух розвинений був в перших десятиках XIX віку незвичайно сильно у Франції, Німеччині, Італії та Англії, почім, спеціально, після неудачного повстаня з р. 1831, переніс ся також між Поляків в Галичині, де зразу мав характер революційно-європейський, без виразнішого, національного пятна, однак небавом знаціоналізовав ся¹⁾.

Гадками, які ширились серед польської суспільности, перенялась також значна частина руської з роду інтелігенції, що вже з титулу свого звання мала служити руському народови, яка однак причисляла себе не до Русинів, але до Поляків, жила тими самими ідеалами, навяна була тим самим духом, що й польська суспільність. Сю руську з роду, а польську з пере-свідчень інтелігенцію стрічаємо зразу між питомцями руської духовної семінарії у Львові, а опісля й посеред сьвящеників. Її огорнув вже дуже рано конспіраційний дух, який, що цілком природне, носив ті самі черти, що характеризували польські конспірації, бо не був се рух відокремлений, лише ідентичний, спільний з польським конспіраційним життям.

Розвивав ся сей рух у львівській духовній семінарії вже в р. 1831. Імовірно, на вість про конспірації серед питомців зарядив митрополит Михайло Левицький ревізію в духовній семінарії, яку перевели в днях 27—30 грудня 1831 р. і дня 1 січня 1832 р. відпоручники митрополита: генеральний вікарій Барвінський, крид. Боженський і Барусевич²⁾. Можна лише жалувати, що реляції сеї ревізійної комісії доси не віднайшли ся,

¹⁾ Józef Krajewski: Tajne związki polityczne w Galicyi od r. 1831 do r. 1841. Lwów, 1903, стр. 100—1.

²⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metropolitan-Ordinariats z roku 1832. Nr. 1 i 2.

бо вони могли би кинути нам деяке світло на тодішнє житє і рух серед питомців.

На ширене конспіраційних ідей серед питомців в р. 1831 вказував би донос о. Симеона Підляшецького, пароха в Карлова, висланий ним до цїсаря дня 24 марта 1832 р.

В доносї вазначував о. Підляшецький, що між питомцями духовних семінарий в Галичині курсують шкідні книжки, „wo- bei die Absicht der Verbreiter solcher Bücher dahin gerichtet sein soll, diesen Zöglingen und durch sie, als einstigen Volks- lehrern — dem Volke Grundsätze beizubringen, welche dem Staate und der Religion nachtheilig sind“. З цїсарської канцелярії відослано сей донос дня 21 цвїтня 1832 р. (Nr. 8217/1287) президії львівської губернії для евентуального роз- слїдження, однак тут йому, як здаєсь, не придавано віри і зло- жено до актів.

Коли донос о. Підляшецького остав без відповіді, він ви- слав другий дня 3 вересня 1834 р., а в нім поновив свої по- передні обжалованя питомців, причім додав, що висилає письмо впрост до цїсаря з причини „der Abwesendheit des Durch- lauchtigsten Stellvertreters Euerer Majestät in Galizien“¹⁾.

На приказ цїсарської канцелярії поручено президії львів- ської губернії, щоби справу розслїдила і по конець жовтня 1834 р. здала звіт²⁾. Президія губернії вїзвала сейчас митр. Мих. Левицького, перемиського єпископа, Ів. Снігурського, ла- тинських єпископів Корчинського і Піштека, та адміністратора лат. архієпархії у Львові Захаріясевича, щоби в справі розгля- нули ся. Рівнож поручила президія губернії старостї в Коломиї, Мартиновичеві, щоби переслухав о. Симеона Підляшецького.

Староста Мартинович у відповіді з дня 28 жовтня 1834 р. вазначив, що о. Підляшецького переслухав, однак останній не умів подати йому близших даних. Те, що він писав в доносї,

¹⁾ Президіальний архів львівського Намісництва Nr. 1882/g 1834, де перехований оригінал доносу. Губернатором Галичини був архикнязь Фердинанд де Есте, що прибув до Львова дня 11 падо- листа 1832 р. Дня 19. XI представляла ся йому руська капітула, а дня 1 грудня слухав архикнязь в церкві св. Юра служби Божої, почім огля- дав митрополитальну палату та инші сьвятююрські будинки. (Ges- tions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinariats з р. 1832, ч. 96, 97 і 99). На становили губернатора Галичини перебув архикнязь Фердинанд де Есте по рік 1846.

²⁾ Там же, Nr. 1411/g ex 1834.

мали говорити Підляшецькому питомці львівської духовної семінарії, які його в часі ферій відвідували. Імен сих питомців Підляшецький подати не умів і нагадав собі лише на одного з них, Острожинського, який скінчив богословські студії і перебував під сю пору у свого вітця, тривіального учителя в Косові. Мартинович візвав до себе Острожинського, а сей визнав, що у львівській духовній семінарії справді читано заборонені книжки, які ширив Іван Сілецький, що був давніше богословом а тепер правником. Сілецький споріднений з перемиським крилошанином Сілецьким. Іван Сілецький приносив книжки з латинської духовної семінарії до руської в четвер, де їх читано тоді, коли одна часть богословів виходила на прохід. Заголовків книжок Острожинський подати не умів, бо їх до рук брати не хотів. Дальшу частину рапорту старости Мартиновича подаємо в німецькій оригіналі: „Wegen des Lesens dieser Bücher und eigentlich der, darin enthaltenen Sätze über Staat, Religion, Menschenrechte, Vergänglichkeit des menschlichen Lebens und drgl., — welche die Leser gegenüber den übrigen Zöglingen zu erweisen sich bemühten, wären sogar Spaltungen entstanden, und das Disputiren über derley Gegenstände hörte erst dann auf, als der vernünftigere Theil der Zöglinge, den Andern mit der Anzeige an das Consistorium oder die Polizeidirection drohte. Ostrożyński glaubt, dass dieser Zwiespalt auch den Präfecten nicht unbekannt seyn dürfte, und dass bei einer unvermuthet an einem Donnerstag in beiden Seminarien zu Lemberg vorzunehmenden genauen Durchprüfung derlei Bücher sicher würden vorgefunden werden“¹⁾.

В наслідок реляції старости Мартиновича, президія львівської губернії звернула увагу митрополита Левицького і адміністратора львівської латинської єпархії Захаріясовича на особу Сілецького та зажадала від них, щоби враз з ректором і префектами семінарий против сего шкідного руху виступали²⁾.

Від митр. Мих. Левицького прийшла відповідь (Nr. 3627), що він велів слідити за пропагандою Сілецького, однак слідство не довело до ніяких результатів; що видав ще дня 12 вересня (Ч. 2850) приказ до ректорату, щоби від часу до часу ревідовано книжки і письма, які приходять до питомців; що

1) Там же Nr. 1521/g ex 1834.

2) Там же Nr. 1521/g ex 1834.

такі ревізії переводжено вже 20 і 29 жовтня, 4 і 13 падолиста не лише по музеях, але й по дормітарах, однак не найдено навіть сліду зборонених книжок і що в наслідок письма львівської президії губернії (№. 1411/g) поручив ректорови і префектам, щоби спільними силами хоронили питомців перед впливом лихих людей, які мають на меті пропаганду революційних ідей¹⁾.

Рішучі запереченя веденя революційної пропаганди серед питомців латинських духовних семінарий прислали також адм. львівської єпархії, Захариясевич²⁾ і лат. єпископ з Перемишля, Корчинський³⁾.

Та всі ті запереченя свідчили радше про обережність питомців, чим про брак агітації серед них. Конспіровали тоді на рівні польські і руські богослови.

Правительство, що чуло, як руське духовенство у Львові уживає в щоденнім життю польської мови, а по церквах голосить польські проповіді, побоювало ся, щоби польські конспірації не наїшли серед нього відгомону і тому видало під адресою митр. Левицького дня 16 лютого 1834 р. доволі інтересну грамоту. Привід до неї дала обставина, що ще дня 25 лютого 1833 р. відправили Поляки в костелі Кармелітів у Львові заупокійне богослуженє за повстанців, які упали в р. 1831 від російських куль під Іроховом. Се не подобало ся президії львівської губернії, яка дня 9 марта 1833 р. поручила львівському латинському архієпископови Анквічевн, щоби на будуче заборонив відбувати такі богослуженя⁴⁾, а з окрема пригадала йому те саме в рік пізнійше, дня 16 лютого 1834 р.⁵⁾. Щоби припадково Поляки не відправили в р. 1834 такого богослуженя в котрій небудь з львівських руських церков, президія губернії вислала також заборону до митр. Левицького, в якій, після згадки про богослуженє в Кармелітів, читаємо :

„Da sich ähnliche politische Kirchenfeierlichkeiten erneuern könnten, die Abhaltung derselben aber in mehreren Beziehungen nicht zulässig ist, so fordere ich E. E. auf, sämtliche unterstehenden hiesigen Pfarren anweisen zu wollen, damit dieselben in einem jeden Falle, wo die Abhaltung

1) Там же №. 1602/g ex 1834.

2) Там же №. 1547/g ex 1834. Письмо має дату 7 падолиста.

3) Там же №. 1581/g ex 1834. Письмо з датою 18 падолиста.

4) Там же №. 75/g ex 1833.

5) Там же №. 142/g ex 1834.

einer Sterbgedächtnissandacht, die nicht zugleich mit einem Leichenbegängnisse verbunden ist, angesucht würde, hievon unverzüglich Hochdensenben die Anzeige zu erstatten. Sollte eine solche Andacht an dem Jahrestage eines, in dem gedachten Feldzuge vorgefallenen Gefechtes, worüber aus dem mitfolgenden Verzeichnisse¹⁾ eine nähere Andeutung entnehmen werden, bezweckt seyn, und sich die Muthmassung ergeben, dass solche zum Gedächtnisse der darin gefallenen Polen gefeiert werden soll, so wollen E. E. die Abhaltung derselben sistiren lassen und hievon gleichzeitig dem Landespräsidium die Anzeige machen²⁾.

До відомости ряду про настрій серед питомців дійшли в р. 1834 лише поодинокі факти. Дня 11 цвітня 1834 р. донесла президія губернії (Nr. 438/g) митрополитови, що Іван Вендзілович, питомець-екстерніст 4 року віддав до друку минулого року в інституті Оссолінських революційні пісоньки („captilenas revolutionares“) і тому не було би вказаним допустити його до съвячень. З огляду, що Вендзілович належав до перемиської енархії, митрополит повідомив про письмо президії еп. Снігурьського, який дня 4 мая 1834 р. (Nr. 868) виключив Вендзіловича з духовного стану, про що митрополит звістив губернію³⁾. В чотири місяці пізніше (дня 25 серпня 1834 р.) зажадала від митрополита Левицького президія губернії, щоби Николу Кмицікевича, питомця IV року, що скінчив богословські студії в Перемишлі а який належав до тайних товариств і ширив „carmen offensionis contra Serenissimum Archiducem Generalem Galiciae Gubernatorem“ та посьмів виступати против перемиського старости і против цісарського війська, не допущено до съвячень, як чоловіка „C. R. Regimini male addictum“. Митрополит повідомив дня 1 вересня про за-

1) Спис на окремій карточці. В ній читаємо: Wawcz, Mińsk, Dęby wielkie 5 Apr. 831 bei Ignie
19 May 831 bei Rudka
21 „ „ „ Nicz, Tykocin, Cichanowice
26 „ „ „ Ostrołęka
6 und 7 Sept. 831 Wola bei Warschau
8 „ „ Kapitulation. Під бруліоном акту до митрополита підписані радн. губернії В. Залеський і Фестенбург.

2) Там же Nr. 142/g ex 1834.

3) Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinariats в р. 1834, Nr. 22, 27 і 33.

ряджене президії губернії єпископа в Перемишлі, Ів. Снігурського і днем раніше доніс про се президії¹⁾.

Щоби подібним подіям зарадити та відвернути питомців львівської семінарії від конспірацій та революційного руху, митрополит видав під днем 12 вересня 1834 р. (Nr. 1324) порученє ректоратови духовної семінарії „ut candidatis status spiritualis initio cujus libet mensis officia erga supremum Imperatorem per sermones ab ipsis Alumnis Seminarii elucubrandis exponantur et inculcentur“²⁾. Спосіб зарад, затверджений президією губернії, був доволі сумнівої вартости. Промови про обовязки супротив цісаря, проголошувані питомцями в прямих президияльних урядників губернії, бажаного успіху не принесли і конспіраційного руху не здержали, а хто знає, чи його не скріпили. Таке можна би підозрівати з факту, що саме в роках 1834.—5 ширила ся тут на значну скалю конспіраційна пропаганда, яка вийшла на яву в р. 1838 на основі доносу о. Дезидерія Гречанського. Та про сю справу, що покінчила ся справжньою трагедією для деяких сьвященників та їх родин, розкажемо низше.

Коли у львівській духовній семінарії конспіраційна пропаганда тішила ся значними успіхами, у віденській ц. к. конвікті, де побіч польських докторандів і питомців виховували ся руські богослови, потерпіла вона в сїм часі повну неудачу.

¹⁾ Там же в р. 1834 Nr. 150. Про участь Николи Кміцікевича в р. 1832 в студентськїм товаристві в Перемишлі, прозванім насмішком „сенатом“, або „товариством учених“, в яким Кміцікевич був бібліотекарем і носив титул „міністра просьвіти“, гляди рапорт дир. поліції, Сахер Масоха, поміщений в праці М. Тершаковця „Українськоруський Архив“, т. III, вид. Н. Тов. ім. Шевченка, ст. 15—25. Замітними є погляди Кміцікевича в сїм часі на руську справу: „es träumte mir, dass ich die Russinen befreit und ihnen die Unabhängigkeit verschafft habe, — darüber bin ich in eine solche Manie verfallen, dass ich nichts anderes denke; in einem Anfalle von Begeisterung schrieb ich an Luzecki, dieser wies mich aber zurecht, ich solle auf Literatur denken, damit Minerva nicht die Gestalt des Kriegsgottes annehme. Nach meiner Meinung wäre das Beste, wenn Polen sich erhöbe, ich habe grosse Pläne... Am meisten sind mir die Russinen in Gedanken — die Polen mögen an sich denken, ich aber denke an die Meinigen, dies kann mir Niemand übel nehmen“ (Там же, т. III, ст. 22—3). Хто знає отже, чи Кміцікевич брав участь в конспіраційній польській пропаганді, скоро з його слів пробиває ся сьвідомість приналежности до руського народа. Кміцікевич названий (Там же, т. III, ст. 18) „Nicolaus von Wetlin“.

²⁾ Gestions-Protokoll в р. 1834, Nr. 154.

Знаємо се з листу одного з тамошних питомців, Мих. Геровського, писаного дня 3 падолиста 1834 р. до брата Якова, професора львівського університета.

„U nas w konwikcie, читаємо в листі, со się teraz dzieje, nie działo się jeszcze nigdy i dziać się może nie będzie; со у іак się tylko до Rządu doniesie, iesteśmy wszyscy nie-szczęśliwemi. Jest to rzecz taka: Lachi (Galiciansi — konwiktyści — łac. obr.) utrzymują tutaj propagandę paryską — rewolucyjni zasady — schodzą się до konwiktu Cewiliści różnego kalibru, Medycyniesi i wszyscy draby lachowskie, debatuja, radzą w politycznych rzeczach (wciąż im Rewolucya w głowie) różne zakazane książki przynoszą, bruszurki, со się тyczą tych rewolucyjnych zasad, а konwiktyцkie Lachy i czytają, wciąż krzyк, hałas на Cesarza. Zamiast Theologicznych książek są: La Mainais, Dzieje narodu polskiego etc. różne inne książeczki podobney treści — Das höchste ihr Prinzip ist Volkssouverenität, а Cesarz i Religia w nich nic nie znaczą i to mają być takowi księżdami. O biada kiedyś naszemu kraju! Przepadliśmy osobliwie my Russini, але Богъ бат'ко, не даймо ся! Chcieli oni i nas до siebie przyciągnąć, але nie udało im się, gdyśmy się domyślili, которedy rzeczy idą i żaden z naszych Russinow nie да się przyciągnąć, my іако Pastoralіści над tym czuwamy i сподієваемy się, że за нашого быту żadного z нас не uwiedą... Teraz największą на нас nienawiść mają, przed superiorami нас czernią, которzy, gdyby mogli, то by нас wszystkich Rusinów zizarli... Piszemy то także dzisiaj JW. X. Pasterzu, бо iesteśmy przymuszeni, gdyż нас tutaj mocno szarpia, Spirytualny (czyli Duch) i Direktor chcą нас розруць...“¹⁾.

Хоч Михайло Геровський просив брата Якова, щоби не показував сього листу нікому, останній не видержав і щоби заманіфестовати свою лояльність²⁾, передал лист своєму шкільному

¹⁾ М. Тершаковець: „Українсько-руський Архив“, т. III, ст. 40—41.

²⁾ Місяцем раніше заденунціовав проф. унів. Яков Геровський Сахер Масохови тайну наукову організацію студентів домініканської гімназії „Towarzystwo starożytności haliцyjskich“, на якого чолі стояв пізнійший історик, Карло Шайноха, а якого членами було багато Русинів. (Порівнай М. Тершаковець, „Українсько-руський Архив“, т. III, ст. 37—9). До заміток д. Тершаковця подаємо деякі подробиці. Товариство ділило ся на дійсних членів і почесних, а 11 точка статута зву-

товаришови дир. поліції, Сахер Масохови, який переслав оригінал листу враз в німецьким перекладом дня 18 падолиста до Polizei-Hofstelle у Відни. Віденська поліція переслухала довірочно Мих. Геровського, який муєїв подати близші вказівки, а крім нього питомця Спірідіона Литвиновича, що вже в р. 1831 виявив свою ненависть до Поляків нікчемним віршом в польській мові п. з. „Aguia“¹⁾, почім зарядила в конвікті ревізію. Найдено тоді папери недавно помершого питомця лат. обряду, Людвіка Чижевського, а при ревізії у латинського сьвященника, Петра Колянка забрано його кореспонденцію з лат. кооператором в Ридзові, Віктором Губіцьким, сьвящ. Адамом Белецьким і сьвященником Кочачинським (?) а крім сього „höchst bedenkliche polnische Werke, als Mochnacki's „powstanie narodu polskiego“, die Gedichte des Mickiewicz, dessen „Pan Tadeusz“ und die Bücher der polnischen Pilgerschaft“.

Дізнаємо ся про се з урядової реляції, пис. дня 24 лютого 1837 р.²⁾, яка вказує нам, як довго справа волікла ся. Остаточо скінчила ся вона на тім, що кількох питомців прогнано з конвікту. При ревізії не найдено сліду тайного товариства, хоч серед польської молодіжи у Відни розвивались тоді конспіраційні кружки під назвами: „Nowa Polska“, „Stowarzy-

чала: „Ein Mitglied, welches durch längere Zeit der Gesellschaft keine wichtige Nachricht mittheilt, wird vom wirkenden zum Ehrenmitglied herabgesetzt“. Товариство відбуло всього одно засіданє, дня 4 жовтня після служби божої з нагоди іменин цїсаря Франца. Після екзорти лишили ся члени товариства в шкільній салі, де Шайноха прочитав статут, який всі члени підписали, почім поділено членів на дійсних і почетних, вибрано виділлових, приписаних статутом, а в кінци вийняв Шайноха вошит, в яким списав всі місцевости, де були старинні замки, окопи, або будівлі, почім запитав членів, чи вони про сі місцевости не мають близших вісток. Деякі члени подавали Шайносі свої інформації і на тім скінчило ся засіданє. На найблизшу неділю назначене васіданє не відбуло ся, а коли дня 17-го жовтня, один з членів, Антін Шашкевич написав картку з повідомленєм членів про засіданє, що мало відбути ся дня 19-го і карта курсовала по салі, забрав її домів ученик Йос. Колачковський, що перемешкував в Якова Геровського. Сей доніс про товариство префектови гімназії Веберови і Сахер Масохови. Архів мініст. справ внутрішних у Відни, fasc. 1301. Nr. 11.147/50.

¹⁾ Др. Іван Франко, „Жите і Слово“, т. III, 1905 р., ст. 113.

²⁾ Архів міні. спр. внутр. у Відни, Nr. 8985/1154, „Demagogische Umrtriebe in der höheren Bildungsanstalt für Weltpriester, wahrscheinlich aber in der theologischen Abtheilung des k. k. Stadtkonvikts“.

szenie ludu polskiego“ і „Wolni Haliczanie“¹⁾. Додамо, що тодішній директор конвікту називав ся Вальх, а згаданим в письмі Мих. Геровського префектом (спіритуальним) конвікту був Франц.

Про конспіраційний рух серед питомців духовних семинарій взагалі повідомила президія губернії цісаря Франца І, який дня 6 січня 1835 р. видав „supremam resolutionem“, закомуніковану всім єпископам в Галичині, а між ними митрополитови Левицькому письмом президії губернії в дня 11 лютого 1835 (Nr. 70), в якій вживав „ut ex parte Ordinariatuum singularis cura habeatur, ut Candidati status spiritualis a seditiosis Principiis revolutionalis Propagandae alieni maneant“. Се вівзане заінтімовав митрополит ректоратови духовної семинарії у Львові дня 25 лютого 1835 р.²⁾

З окрема вислала від себе президія губернії до митр. Левицького дня 21 лютого 1835 (Nr. 76) невідомо чий концепт (conceptum exhortationis), в якій заохочувала „ut alumni de officiis erga Supremum Imperatorem excitari valeant“³⁾.

Загально протягом 1835 р. аж по кінець майже 1836 р. мала президія губернії мало клопоту з конспіраціями серед руських богословів. Двічі лише давала вона знати митрополитови, раз дня 10 цвітня 1835 р. „de excessibus alumnorum Seminarum et externistarum, qui domus propinatorias frequentare consueverunt et de sortimentis seditiosorum notati sunt“⁴⁾, а в друге дня 7 жовтня 1835 р. (Nr. 807). „quod Propaganda revolutionaria eo moliatur, ut principia seditiosa mediante Clero populo rurali et nominatim nobiles pauperibus (Kleinadel) instillentur“, причім домагала ся від ординаріату, щоби вважав на сей рух і доносив президії губернії про свої евентуальні помічання⁵⁾.

Спеціалъну радість зготовили питомці президії губернії тим, що устроїли в церкві духовної семинарії дня 26 марта 1835 р. богослужєне за душу цісаря Франца І, серед якого питомець Воевідка виголосив проповідь. Опис богослужєня, присланий ре-

1) J. Krajewski, Tajne związki polityczne w Galicyi... ст. 60—1.

2) Gestions-Protokoll des griech. kath. Metropolitan-Ordinariats z p. 1835. Nr. 3.

3) Там же з р. 1835. Nr. 6.

4) Там же з р. 1835. Nr. 14.

5) Там же з р. 1835. Nr. 56.

кторатом митрополитови, рішив ся останній вилітографувати, на що президент губернії барон Крії дня 14 мая 1835 р. (Nr. 3780) „cum complacentia“ дав дозвіл¹⁾. Вилітографовано його враз з проповідію Воевідки в державній друкарні²⁾, почім митрополит вислав 2 етз. брошури губернаторови, архикнязеви Фердинандови, а 6 примірників президії губернії³⁾.

Могло здавати ся, що конспіраційний рух між питомцями в духовній семінарії раз на все устав, так тихо було тоді про нього. Тимчасом була се тишина перед бурею. Конець 1836 р. і дальші роки були найтяжшими літами, які коли небудь переживала духовна семінарія у Львові та часть руського духовенства. Почались ревізії і карні судові процеси, а наслідок їх був такий, що часть питомців, замішаних в конспіраційну пропаганду усунено з духовної семінарії і вилучено з духовного стану, деяких увязнено і віддано примусово до військової служби, а кількох сьвящеників, батьків родин, покарано тяжкою карою вязниці на Шпільберві. Та про всі ті події розкажемо в дальших главах.

II.

Дня 22 листопада 1836 р. повідомила президія губернії митрополита (Nr. 1265 і 1266), що питомці духовної семінарії у Львові держать в себе „libros Civitati et Religioni nocivos“ та візвала, щоби митрополит зарядив ревізію, а колиб що небудь підозрілого найдено, щоби звістив про се президію⁴⁾.

Жадану ревізію переведено в днях 12 і 15 грудня 1836 р. а списе найдених книжок і рукописий віддано, на порученє президії⁵⁾, львівському ревізійному урядови (Bücherrevisions-Amt). Бажаних успіхів ся ревізія не принесла. Книжки були в значній части цензуровані. З німецьких творів найдено там: письма Кароліни Піхлер, драми Коцебуе, комедії ріжних авторів (Verschiedene Lustspiele (1796), „Die Morlaken — eine grosse Oper“, поезії Біртера, побіч роману „Prinz Friedrich von

1) Там же в р. 1835. Nr. 19 і 24.

2) Там же в р. 1835. Nr. 27.

3) Gestions-Protokoll des griech. kath. Metropolitan-Ordinariats в р. 1835. Nr. 31. Порівнай „Бібліографію“ Ів. Ем. Левицького, т. I. Nr. 142 п. з. „Trauer-Andacht“ і т. д.

4) Там же в р. 1837. Nr. 64.

5) Там же в р. 1837. Nr. 2.

Velde“ (1825), „Die Todtenfackel“, Віттенбаха: „Tod und Zukunft“ (1806), Тудтера: „Echo oder Alexis und Ida“, Stoffe von Gustav Schilling...; з польських будьто оригіналів, будьто перекладів деякі календарі, вірші Бознанського і Маревича, поему L. Z. Gonzalw z Kordowy“, переклади Вальтера Скота, а з французьких „Histoire de Clarisse Hartowe“ Рішардсона. Всі ті книжки перепустила цензура нотками: admittitur, transeat, або toleratur. З осуджених (ноткою: damnatur) книжок найдено: „Roman Passman Aglu“ Berlin 1801, „Fragmentum libri Ovidii Nasonis de amore idiomate polonico“ (обсценні пародії),—Trauerspiel „Das gerettete Venedig“ і 29 том переписки Вольтера з державними мужами, учнями і т. п. Спеціально, по гадці цензури, не повинно знаходити ся в руках питомців, „Das gerettete Venedig“, „wegen mehrerer in politischer Beziehung anstössigen Stellen“. Кондемовані книжки веліла собі президія губернії відослати, де їх задержано, прочі поручила позвертати питомцям.

З рукописий найдено: в питомця 2 рѣку Стефана Торби два зошити рїжних експеритів з друкованих книжок „нешкідного для держави і віри змісту“, в питомця 3 року Теодора Фолюсевича зошит любовних пісень, що не обиджували моральности, в питомця 3 року Теодора Чагаринського два зошити невинних загадок, промов, елеїй і т. п., виписаних з рїжних друкованих книжок, а в пит. 4 року Алекс. Мальчевського три зошити, з яких один був нешкідного змісту, в других двох найшов Венедикт Левицький, від січня 1836 р. візитатор¹⁾, а опісля й проректор семинарії обсценні пісні: „Już ia schodzę z mego pola“, „Kiedym miała lat piętnaście“, „Daj mi całusek“ і польські пісні патріотичного змісту: „Znacie pewnie tę krainę“, „in dem das alte Königreich Pohlen im Schatten-umrisse dargestellt wird“, „Hey ia Mazur“ і „Dajcie przykład zacne Matki“, „in dem Ausdrücke mit Sentenzen, die gegen den gegenwärtigen hiehländischen politischen Zustand anstossen“.

З огляду, що поведене питомця Мальчевського було бездоганне, оставлено його в семинарії і розведено над ним догляд, а інкріміновані зошити задержала у себе президія губернії²⁾.

¹⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordin. в р. 1836. Nr. 4.

²⁾ Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 68—97/ggg 1834

Ледви покінчено сю одну справу, а вже донесла президія губернії дня 17 лютого (Nr. 186/egg) і дня 17 марта (Nr. 295/egg) 1837 р., що питомці: Дмитро Мохнацький, Яков Шведзівський, Теодор Стрільбицький, Лев Мацілінський, Йосиф Балько, Василь Граб, Василь Сьокало і екстерністи: Венедикт Кущикевич, Петро Кулічковський та Антін Зіневич „bedenkliche Gesinnungen hegen“.

Митрополит поручив сейчас-генеральному вікарієви, Барвінському і крилошанинови-схолястикови, Яхимовичови, щоби перевели у згаданих питомців ревізію. Оба крилошани зайшли ненадійно для ректорату і питомців дня 2 марта після богослуження за цїсаря Франца I до духовної семинарії і перевели строгу ревізію по спальнях згаданих питомців і по музеях та забрали їх книжки і письма. Вслід за тим запросив митрополит єпископа з Перемишля, Сяїгурського до Львова, щоби враз з ним нарадити ся над справою і над способами заради на будуче. Мимо лихої дороги і непогоди перемиський єпископ прибув до Львова. Народи обох єпископів відбували ся в днях 21 і 22 марта. В часі нарад переглянено сконфісковані рукописи, головно єї, що показались підозрілими під оглядом релігійним, моральним і політичним. А що з рукописий виявило ся, що питомець Дмитро Мохнацький „politisch bedenkliche Gesinnungen wirklich hege“, а Йос. Балько чоловік крайно зіпсований, тому прогнали владики сих двох питомців дня 22 марта в семинарії і зборонили їм продовжати богословські студії.

Против прочих питомців не найдено достаточних доказів вини, однак лишилось підозріне. І хоч президія губернії в письмі з дня 17 лютого радила віддати їх під надвір ректорату, то однак оба владики були за тим, щоби всіх згаданих питомців виключити з семинарії, бо при великім числі питомців не можна над ними завести докладної контролі. Колиб навіть, розумовали владики, нагляд над ними в семинарії був можливим, то в часі викладів на університеті, поза мурами семинарії, мали би єї питомці й так нагоду вступати в члени небезпечних, тайних товариств. В семинарії годі було би їх точно обсервувати ще й тому, бо питомці, знаючи, що за ними слідять, були би

ad 34, II. Порівнай „Материяли“ Nr. 1, 2, 3 н. в. „Ревізія в духовній семинарії у Львові 3 грудня 1836 р.“ і Gestions-Protokoll z p. 1837, Nr. 9, 19, 20.

обережнішим в словах і ділах, а заховати сю обережність протягом кількох місяців богословам IV року було би дуже легко. Колиб згадані богослови покінчили свої студії, то для ординаріатів повстало би нове, клопотливе питанє, чи належало би їх припустити до сьвячень. В виду сього треба би їх прогнати з семинарії, а се зробило би вражєне на иньших питомців і здержало би їх від подібних провин. Коли до того сконфісковані письма сьвідчать, що згадані питомці ще в гімназії і за часів філософічних студій (нинішня 7 і 8 кл. гімн.) набрали ся сих шкідних, політичних поглядів, тому пожаданою була би як найбільша строгість, яка могла би вплинути корисно на учеників гімназії, що мають намір посьвятити ся богословським студіям і здержати їх від політично підозрілих напрямів та товариств. Владики сьвідомі виравді сього, що доля питомців, які протягом кількох літ готовили ся до духовного стану, буде незавидна, однак мимо сього ставлять під адресою президії губернії внесок, щоби питомців Шведзїцького, Стрїльбицького, Мацїлінського, Граба і Сьокала прогнати з семинарії і враз з екстерністами, Куцикевичем, Кулічковським і Зіневичем здержати від богословських студій, однак з тим, щоби їм зробити надїю, що будуть прийняті до духовного стану, коли викажуть свою невинність¹⁾.

Згаданий внесок митрополита Мих. Левицького, на який, певно, не без напору останнього, згодив ся також еп. Снігурський, був крайно нелюдяний, а з сею нелюдяністю митрополита ми ще не раз стрїнемо ся. А відбиває вона тим більше, що латинські єпископи, в численних актах, перехованих в президіальнім архіві львівського намісництва, коли розходило ся о латинських питомців, чи сьвящеників, майже всі уміли стати в їх обороні, навіть там, де вина була доказаною. Строгостію канїфестовав митрополит Левицький свою лояльність в виду Австрії, терором хотів він убити хочби проблєск якоїсь свобіднійшої думки.

Нелюдяним і несправедливим видав ся сей внесок митрополита навіть президії губернії, яка поверх сього виказала більше педагогічного таланту, чим митрополит. Президент гу-

¹⁾ Реляція митрополита з дня 25 марта 1837, видрукована в Тершаківця: „Українсько-руський Архив“, т. III, ст. 52—4. Порівнай: Gestions-Protokoll des griech. k. Metr. Ord. з р. 1837. Nr. 40—1.

бернії, барон Кріт признав вправді, що кроки, підняті митрополитом, „bilden ein rühmliches Zeugniß für den Eifer, mit welchem Hochdieselben sich die Aufrechthaltung eines den Absichten der Regierung entsprechenden Zustandes angelegen sein lassen“ і апробував ексклюзиву в семінарії і духовного стану пит. Мохнацького і Балька, яких папери виказали в них будьто підозрілі пересьвідчення, будьто моральне вісупте, однак з другої сторони зазначив, що не яло ся всіх прочих питомців проганяти з семінарії. Їм прийшло би ся не легко дати бажані митрополитом докази невинности, бо против них не було ніякого доходження. Усунені від студій могли би вони попасти в лїнивство і через те упадати чим раз ниже, та псувати своїх товаришів. За ними промовляла би ся обставина, що в часі ревізії не найдено між їх паперами нічого підозрілого і тому пожаданним було би лишити їх в семінарії, а що всі вони є питомцями 2 або 3 року, тому ректорат буде мати доволі часу, щоби пересьвідчити ся, чи вони гідні стати сьвященниками. Екстерністів Кулічковського і Зіневича, змішаних в конспірації в латинській духовній семінарії треба би мати на оці і, по змові, здержати їх від відвідин семінарії. Президент губернії лишає впрочім у всіх тих справах митрополитови вільну руку, а від себе радить, удержувати сильну карність в семінарії, велить ректоратови впливати на розбуджене льяльних пересьвідчень серед питомців та поручає митрополитови контролювати ректорат. Се одинокі способи заради против ширеня конспірацій в духовній семінарії. З поглядами бар. Кріта зєсолідаризував ся губернатор Галичини, архикнязь Фердинанд¹⁾.

Спис книжок, найдених в часі ревізії у згаданих питомців, не доховав ся до наших часів. Що й там найдено багато нешкідної літератури, видно з сього, що президія губернії в письмі з дня 25 цвітня 1837 р. (Nr. 561/ggg) подала до відомости митрополита, що всі книжки дозволені, в виїмкою „Buntу ukraїńskie“, яку веліла собі сейчас відослати²⁾.

Митрополит дав, очевидно, пересьвідчити себе президентови губернії бар. Крітови, бо лишив всіх згаданих питомців в семінарії. Всеж таки тяжіло на них підозріне і одним з них

¹⁾ Письмо през. губернії в дня 13 цвітня 1837 р. Nr. 416/ggg, видрук. в Тершаківця, op. cit. ст. 60—3. Порівнай: Gestions-Protokoll в р. 1837. Nr. 52.

²⁾ Gestions-Protokoll des gr. k. Metrop. Ordin. в р. 1837. Nr. 54.

лекше, другим тяжше приходилось добувати потрібний до сьвяченя титул стола (*titulum mensae*), а екстерністам таки не довелось стати сьвящениками.

Коли в році 1838 митрополит просив, щоби президія губернії признала 41 питомця *titulum mensae*, а між ними Чагаринському Теодорови, Стефанови Торбі, Йос. Шухевичеви, Стрільбицькому Теодорови і Василю Сьокалови, референт президії про кожного з них поробив на акті замітки. В Чагаринського, писав він, найдено в семинарії дві рукописи нешкідного змісту. Також найдено в Стефана Торби ексерпти з різних творів „jedoch unbedenklichen Inhalts“. Про Йос. Шухевича находимо замітку, що дирекція поліції представила його „als ein Individuum von verkehrten politischen Ansichten“, а про Стрільбицького Теодора і Василя Сьокала читаємо, що дирекція поліції характеризувала їх в р. 1837 як політично підвірлих, задля чого відбуто в них ревізію, однак безуспішну. Про Василя Сьокала доносила ще й пізніше поліція, що в політичнім згляді має він „verkehrte Ansichten“, до чого референт губернії додав, що сей мусить бути дуже талановитим чоловіком, бо філософічні кляси і богословські студії покінчив з відзначенем. В виду некорисних реляцій поліції президія губернії звернула ся до митр. М. Левицького з письмом дня 10 падолиста 1838, в яким просила, щоби митрополит доніс ще раз, чи поведене Стрільбицького, Сьокала і Шухевича дає поруку, що вони заслужують на сьвячене¹⁾.

Митрополит відповів дня 2 грудня 1838 р. (Nr. 98), що всіх трех питомців, посуджених о революційні погляди, о читане заборонених книжок в письмах президії з р. 1837 (Nr. 416/ggg з 15. IV і 545/ggg з 4. V) піддано під строгий надзир ректорату, який доніс під днем 26 падолиста (Nr. 529)²⁾ і 30 падолиста 1838 (Nr. 534)³⁾, що Сьокало і Шухевич допустили ся невеликих, дісциплінарних провин, однак в політичнім напрямі поводили ся без заміту. Оба проголосили в день цісарських уродин гарні промови про обовязки горожан в виду цісаря в прияві губерніяльних радників, Кроненфельса і Емін-

¹⁾ Презид. Архів львівського Намісництва Nr. 2546/ggg ad 1698. II. Порівн. Gestions-Protokoll з р. 1838 Nr. 83.

²⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838 Nr. 94.

³⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838 Nr. 98.

тера, які віднесли ся до сих промов з великим признанем. Тому годі їм відмовити съвячень. Про Стрільбицького доніс ректорат семинарії, що він в часі спільних проходів відділював ся від своїх товаришів, а докори приймав нерадо і з огірченням, тому дістав в табелі з обичаїв ноту: „vix prima“ а побіч неї замітку: „fervide indolis et ad vagabundum proclivis“. Однак се такі дрібні провини, задля яких годі йому відмовити съвячень. Стрільбицький не читав підозрілих письм ані книжок, а в політичнім згляді не можна робити йому ніяких замітів¹⁾.

Так писав митрополит про питомців, яких роком раньше, саме задля їх політичних поглядів хотів прогнати з семинарії. Остаточно признала президія губернії питомцям: Сьокалови, Шухевичеви і Стрільбицькому *titulum mensae*²⁾.

Ще декше поведо ся добути титул стола Яковови Шве дзіцькому, що в р. 1839 покінчив богословські студії з відзначенем. Про нього писав ректор семинарії Яхимович дня 1 серпня 1839 р., що його поведене було звірцеве та що він виголосив в день цісарських уродин промову про обовязки горожан в прияві президента губернії³⁾, тому звернув ся митр. Мих. Левицький дня 21 серпня 1839 р. (Nr. 33) з просьбою до президії губернії, о признане для нього титулу стола⁴⁾, на що президія згодила ся. Однак доперва в падолисті 1842 р. дозволила президія губернії Як. Шведзіцькому компетовати о самостійну парохію⁵⁾.

Незвичайно тяжко прийшло ся добути титул стола Васи леву Грабову, що в липні 1838 р. покінчив богословські студії. Дня 30 вересня 1838 р. запитала президія губернії (Nr. 2246/ggg) митрополита, чи укінчений питомець перемиської епархії, Василь Граб заслугує на титул стола⁶⁾.

¹⁾ Презид. Архив львів. Намісництва Nr. 2662/ggg 1838. Порівнай Gestions Protokoll з р. 1838. Nr. 98.

²⁾ Презид. Арх. льв. Намісництва ad Nr. 2662/ggg 1838 ad 1698. II. i Gest. Protokoll з р. 1838. Nr. 101.

³⁾ Презид. Арх. льв. Намісн. Nr. 1209/ggg 1839, де переходує ся реляція ректорату Nr. 241.

⁴⁾ Там же Nr. 1209/ggg ad 148. II. i Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 33.

⁵⁾ Gestions-Protokoll des gr. kath. Metrop. Ordinar. з р. 1842. Nr. 74. Презид. Архив львів. Нам. Nr. 1658/ggg. Шведзіцький умер в 80-тих роках XIX віку на становиску пароха церкви св. Пятниці у Львові.

⁶⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 26.

Митрополит відповів дня 5 жовтня 1838 р., що Граб був підданий надзору на основі бажань президії (Nr. 295, 416, 545/ggg в р. 1837 і Nr. 2246/ggg в р. 1838). Заки митрополит відповість остаточно на питанє президії, просить о зворот давніших актів, висланих в його справі.

Президія звернула дня 16 жовтня 1838 р. митрополитови бажані акта, причім доєднала рівночасно, на основі рапорту директора поліції, Сахер Масоха, що „derselbe (Граб) soll nämlich, seitdem er die Studien verlassen und sich in seine Heimath nach Jaworów Przemysler Kreises begeben, keineswegs Besserung zeigen, vielmehr bei allen Gelegenheiten seinen Hass gegen die Regierung und die bestehende Ordnung der Dinge aussprechen und seinen Pflichten als künftiger Priester so wenig nachleben, dass er während seines Aufenthalts in Jaworow nur einmal die Kirche besucht habe, wo er nicht ausweichen konnte. Auch sein sittlicher Lebenswandel soll nicht ohne Mackel sein und Hr. Jaworower Dechant von seinem Betragen eine ungünstige Meinung hegen“. Вкінці письма просила президія губернії митрополита, щоби дальше звертав на Граба бачне око¹⁾.

Митрополит відповів дня 29 жовтня 1838 р., на основі реляції ректорату духовної семинарії (Nr. 480), що Граб побирав в роках 1834 і 1835 стипендію (Handstipendium) і поводив ся добре. В р. 1836 прийнято його до семинарії, де він кілька разів провинив ся против домових приписів, опустив кілька разів молитви, раз службу Божу, раз виклади, жалив ся тричи безосновно на лихий харч, через що записано йому в табелях за р. 1836 ноту „aufbrausend, roh und stutzig“, а в р. 1837 „aufbrausend“. На бажанє президії губернії піддано його під строгий надвір ректорату. В р. 1838 помітив вправді ректорат „Spuren des Jähzornes an dem Basil Grab“ та дослідив, що він опустив раз службу Божу а раз виклади, а крім сього жалив ся ще безосновно двічи на лихий харч, однак слухав упімнень, старав ся виповняти свої обовязки, а хоч переглядано його річи, не найдено між ними нічого підозрілого. Колиж його дальше поведене, як се видно в рапорту поліції має бути невідповідне, належало би йому здержати ті-

¹⁾ Прев. Архів льв. Намісництва Nr. 2275, 2297/ggg 1838. Порівнай: Gestions-Protokoll des gr. kath. Metrop. Ordin. в р. 1838. Nr. 36.

tulum mensae¹⁾.

До ради митрополита примінила ся президія губернії і віднесла ся до перемиського владыки дня 25 грудня 1838 р. з порученем, щоби на разі не допустити Граба до св'ячень²⁾. Перемиський ординаріят послухав приказу губернії і письмом з дня 9 січня 1839 (Nr. 9) звістив митрополита, що рішив ся вислати Граба на один рік до василіянського монастиря в Лаврові, щоби там сповняв обовязки учителя нормальної школи під надзором директора-Василіянина. Митрополит доніс про се дня 25 січня 1839 р. президії губернії³⁾. Раньше ще, бо 5 і 7 грудня 1838 р. повідомив комісар староства Арбтер президію губернії, що против Граба не дізнав ся нічого обтяжуючого, з виїмкою того, що говорив против нього яворівський декан Несторовський, що він не ходить до церкви і забавляє ся по товариствах, „was ebenfalls keine beruhigende Bürgerschaft für die Zukunft leistet“. Арбтер слідив, чи Граб не висказував ся ворожо про ряд, однак не дізнав ся в с'їм напрямі нічого некорисного⁴⁾.

Остаточо дозволила президія губернії дня 19 серпня 1839 р. св'ятити Граба на основі письма еп. Снігурського з дня 14 серпня 1839 і св'ідоцтв Василіян в Лаврові, в яких донесено, що поведене Граба на становиску учителя в лаврівській школі було добре, що учив знаменито, відбував взірцево релігійні обовязки і гарно проповідав⁵⁾. З прізвищем Граба стрінемо ся ще в дальших главах нашої студії.

Чи допущено до св'ячень пит. Льва Мацілінського, про се ми нічого певного сказати не можемо. В записках митр. Мих. Левицького читаєм під днем 15 грудня 1838 р. таку замітку: „Rectoratus Seminarii dto 15 Xbris a. c. N. 552 refert de comportatione in seminario absoluti theologi Leonis Macieliński...“, а побіч: „Vid. Comm. ad protocollos Consist die 17 Xbris 838 datam“. Очевидно, ся компортація укінченого питомця до семинарії мусіла бути карою, що мала Маці-

¹⁾ През. Архів льв. Намісництва Nr. 2453, 2454/ggg 1838. і Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 48.

²⁾ През. Архів льв. Намісництва Nr. 2727/ggg 1838.

³⁾ През. Архів льв. Намісництва Nr. 148/ggg 1839. Порівнай: Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 7.

⁴⁾ Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 148/ggg 1838.

⁵⁾ Там же Nr. 1193/ggg ex 1839, де переховані письма Снігурського і св'ідоцтва Василіян.

линському улекшити дорогу до св'ячення¹⁾.

Як ми вже висше замітили, не допущено до св'ячень екстерністів: Петра Кулічковського, Антона Зіневича і Венедикта Кущикевича.

Про перших двох вложив в суді некорисні зізнання питомець лат. духовної семинарії, Арбашевський. Він доніс, що Кулічковський приносив на виклади „ein höchstbedenkliches Werk „Die Ruinen von Volney“. Книжка ся перейшла з часом від Кулічковського на власність Зіневича, який остаточно продав її Арбашевському. З зізнання Арбашевського та інших реляцій викомбіновала президія губернії, що Кулічковський займав ся кольнортажію революційних книжок серед питомців. Підозрівано також Кулічковського і Зіневича, але в суді їм не доказано, щоби вони стояли в зносінах з латинськими питомцями-конспіраторами Доміном і Юзефчиком²⁾, які вибрали собі духовний стан на те, „um seiner Zeit das Volk zu revolutioniren“. В наслідок сих доносів і підозрівань виключив митрополит Кулічковського ще дня 10 серпня 1837 р. з духовного стану і з богословських студій, а те саме вчинив еп. Снігурський дня 21 серпня 1837 р. з Антоном Зіневичем³⁾.

Президія губернії запитала ще 2 вересня 1837 р. (Nr. 1162/ggg) митрополита, звідки Кулічковський та Зіневич родом і де їх родичі пробувають⁴⁾, на що в кілька днів пізніше (дня 9 вересня) одержала відповідь⁵⁾. Потрібними, очевидно, були сі дати президії губернії на те, щоби над обома розвести поліційний нагляд.

Третій екстерніст, Венедикт Кущикевич покінчив вправді богословські студії, але не міг діждати ся признання титулу стола і тому вступив на службу до староства в Перемишли, де був незаприсяженим, канцелярйним практикантом.

1) Gestions-Protokoll z p. 1838. Nr. 104.

2) Домін і Юзефчик були членами „Stowarzyszenia ludu polskiego“. Першого в них засудив суд на 5 літ, другого на 4 роки в'язниці на Шпільберві. Józef Krajewski: „Tajne związki polityczne w Galicyi“, ст. 57—8.

3) Гляди: Тершаковець, „Укр.-руськ. Архив“, т. III, ст. 80—81, 82 і 89 та порівнай: Gestions-Protokoll des gr. kath. Metrop. Ordinariats z p. 1837. Nr. 93, 94 і 100.

4) Gestions-Protokoll z p. 1837. Nr. 102.

5) Gestions-Protokoll z p. 1837. Nr. 104.

Звідси старався він о титул стола, але надарно¹⁾. Колиж о. Девидерій Гречанський заденунціовав перед властями своїх товаришів, а між ними Кущикевича, як членів революційних товариств і коли виточено против них з сього приводу карний процес, Кущикевича звільнено дня 1 мая 1839 р. зі служби при старостві²⁾, хоч староста доносив, що він на становиску практиканта поводився „тихо, спокійно і скромно“³⁾. В процесі Гречанського і товаришів звільнено Кущикевича від відвічальности. В часі переслухання заперечував він, немов би був членом революційного товариства, однак признавав, що ходив на богословські студії з (лат. питомцем) Горошкевичем, з ним товаришував, дізнавав ся від нього „über die Vorzüge der Freiheit und Gleichheit“, та читав революційні книжки⁴⁾. Сі зізнання вистарчили до відмовного поладнання його просьби о титул стола, яку вінс дня 16 мая 1840 р.⁵⁾, мимо що дир. поліції, Сахер Масох виставив йому корисне свідощтво. Президія губернії заявила тоді Кущикевичеви „dass er sich einen anderen Beruf wählen müsse, indem er im Grunde der gegen ihn vorgekommenen nachtheiligen Daten nicht in den Priesterstand aufgenommen werden könne“⁶⁾. Під впливом дир. Сахер Масоха пустив ся Кущикевич на хитрощі. Він написав для Сахер Масоха зізнання, в яких признав ся, що був членом польських революційних товариств „Wolny Haliczanin“ і „Prawi synowie Ojczyzny“. Зізнання Кущикевича припали до впадоби Сахер Масохови, який поручав дня 9 падолиста 1840 р. президії, щоби признала Кущикевичеви титул стола⁷⁾. Однак порученє Сахер Масоха сим разом не придало ся, тим більше, що небавом Кущикевича увязнено, як підозрілого о принадлежність до польської, революційної організації, що в марті 1840 р. мала викликати в Галичині оружане повстанє. Кущикевича пере-

¹⁾ Превид. Арх. льв. Намісн. Nr. 260/ggg 1839 ad 148 II і 1161/ggg 1839.

²⁾ Тамже Nr. 822/ggg 1840 ad 54. II і Архів мін. спр. внутр. у Відни 136/ggg 1840 (Рапорт президії губернії до гр. Седлницького, президента der Polizei und Censur-Hofstelle).

³⁾ Превид. Арх. льв. Намісн. Nr. 945/ggg (рапорт з дня 11 червня 1840).

⁴⁾ Тамже Nr. 822/ggg 840 ad 54. II.

⁵⁾ Тамже Nr. 1099/ggg 840.

⁶⁾ Тамже Nr. 1018/ggg — 1099/ggg 1840.

⁷⁾ Тамже Nr. 1883/ggg 1840.

держано кілька літ в слідстві, а при кінці 1844 р., хоч він вмішував до слідства деякого з руських питомців, а се могло причинитись до увільнення від кари, його засуджено на смерть. Сей засуд замінено опісля на кару вязниці¹⁾.

З даних, які ми вишукали, виходить без сумніву, що деякі питомці, як Дмитро Мохнацький²⁾, Кудічковський, Зіневич і Куцикевич були вмішані в революційну пропаганду. Можлива річ, що й Василь Граб належав до польських конспіраційних організацій, на що вказувало би його поведене в р. 1848, про яке на кінці праці згадаємо. Однак се певне, що всіх прочих, як Стрільбицького, Мацілінського, Сьокала і Шведзіцького можна було посуджувати, як багато інших їх товаришів, о симпатії для польської справи, але ніяк о конспірації. Всеж таки й їх, завдяки лояльності і перелякови митрополита, мало що не прогнано з семинарії, як небезпечних революціонерів.

Про митрополита Левицького можна сказати, що на першу вість про сих питомців, яку одержав з президії губернії, він цілком стратив рівновагу.

Так прим. дня 4 марта 1837 р. зажадав митрополит від ректорату дух. семинарії, щоби доніс „qui Alumni praeter Novalia Allgemeine Zeitung nominata, alia quaecunque et qualia periodica Novalia legere consueverunt, a quo item et qua via eadem obtineant“³⁾. Колиж ректорат подав бажаний спис

¹⁾ Krajewski: „Tajne związki polityczne“, стр. 126 і дальші.

²⁾ Дмитро Мохнацький виїс рекурс против виключеня з духовного стану дня 5 мая 1837 р., про що еп. Снігурський повідомив митрополита (Нор. Gestions-Protokoll des gr. k. Metrop. Ordinariats з р. 1837. Nr. 97). В р. 1840 увявлено Дмитра Мохнацького wraz з иньшими польськими конспіраторами, підозрілими о приготовлюване оружного повстаня. Він пересидів у слідчій вязниці кілька літ і окупив для себе свободу і звільнене від всякої відвічальности вікчемним доносом на кружок Маркіяна Пашкевича, який посудив о тайну пропаганду в користь Росії. Вказав на се виразно. його іменник Клим Мохнацький (про нього згадка в дальшій главі), який лишив нам свої спомини, а в них писав про Дмитра, що його, а „nie mnie puszczono na wolność, co przypisywano pomyłce... Nie pomyłka była to, tylko wyagnrodzono go za wyjawienie związku rusko-moskiewskiego między alumnami i o stosunkach ich z Moskalami. Inaczey wyjaśnić sobie tego nie można. (Рукопись бібліотеки Оссолинських у Львові, Nr. 3542). Сам донос Дмитра Мохнацького видобув з архіву міністерства внутрішних справ у Відні і видруковав Мих. Тершаковець, „Українсько-руський Архів“, т. III, стр. 146—194.

³⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metropolitan-Ordinariats з р. 1837. Nr. 25.

питомців і додав, що крім „Allgemeine Zeitung“ читають вони ще „novalia polonica cum appendice Rozmaitości“, а побіч цього й інші книжки, які дістають через книгарню, митрополит видав заборону читати сї книжки, а рівночасно приказав питомцям, щоби не сьміли без відомости ректора які небудь книжки купувати, або передплачувати¹⁾.

Однак відома річ, що подібно дотепні заборони ведуть за собою впрост противні наслідки. Кондежновані книжки почали, мов би на глум, являти ся в духовній семінарії. Так найшли при вході до церкви семінарії в дірі муру дня 25 марта 1837 р. о год. 9¹/₂ вечером і передали ректоратови два питомці, Йосиф Ганкевич і Андрій Барановський дві нецензурні книжки²⁾. Книжками сими були: „Der Schweitzer-spiegel von Mundt (?) Radowsky“ і „Statistik von Amerika von Dr. Lips.“ (ein Bruchstück). Знаємо се з письма президії губернії до карного суду у Львові³⁾, в яким вона звертала увагу суду на те, що тепер веде ся слідство против латинських питомців, в яких найдено революційні книжки, отже можлива річ, що й руські питомці в ширеню таких книжок були їм помічні. Вносила се президія губернії звідси, що на сих книжках найдено замітки читача, цілком подібні до тих, які найдено на книжках питомців латинської духовної семінарії.

Обі книжки задержала президія губернії у себе wraz з рукописю нешкідного змісту, яку рівнож найдено в духовній семінарії⁴⁾.

Але чи не найбільшою іронією над зарядженем митрополита було те, що в цвітні 1837 р. найдено в семінарії одну

¹⁾ Gestions-Protokoll з р. 1837. Nr. 29.

²⁾ Порівнай: Матеріяли: „Нецензурні книжки в дух. семінарії у Львові в р. 1837. (Nr. 4 і 5). Обох їх дозволила преидія губернії сьвятити в р. 1838. („През. Архів льв. Намісн.“ Nr. 2546/ggg 1838, „weil Beide in dieser Beziehung nicht gramirt sind“.

³⁾ Презид. Арх. льв. Намісництва Nr. 446/ggg 1837 ad 34. II.

⁴⁾ Заголовок її був такий: Johann Eduard Sach: „Rebb Schloime Klappzmbels trauerzige Beschreibung der von der Lemberger Judenschaft abgehalten wordenen letzten Friedensfeyer. Lemberg 1814. Був се опис сьвята помирєня в р. 1814 в німецько жидівськїм жаргоні. Акти в сїй справі: През. Архів льв. Намісництва Nr. 225/ggg 1837. Порівнай Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordin. з р. 1837. Nr. 31.

дійсно революційну, пис. в руській мові, рукопись. Заголовок її був „Листи до приятелів люду“. Після урядових реляцій містила вона в собі „in dem bildlichen Style der „paroles d'un croyant“ Schilderungen über den Druck des Volkes durch Steuern, Rekrutirung, Monopolen, Roboth und d. g. mit der Aufforderung an die Ruthenen gemeinschaftlich mit den polnischen Brüdern das Joch abzuschütteln“¹⁾. Була се „eine auf die Verhältnisse des ruthenischen Volksstammes berechnete Nachahmung der Worte eines Gläubigen von Lamennis“²⁾, а цілюю її було „Vereinigung zu revolutionären Zwecken zwischen dem polnischen und ruthenischen Volksstamme zu erwirken, die Liebe und Anhänglichkeit im Volke für den Monarchen, die als bestehend anerkannt wird, zu vernichten, und ihn als den eigentlichen Urheber aller Lasten und Leiden des Volkes, den Adel, die Geistlichkeit, die höheren Offiziere und Beamten aber, als seine bezahlten Helfer darzustellen“³⁾. Нема сумніву, що вийшла вона з польського табору⁴⁾, а зміст її дуже подібний до сього уривку польської рукописи, яку найдено в р. 1841 в духовній семінарії, а яку ми друкуємо в наших матеріялах.

Згадану руську брошуру найшов префект духовної семінарії о. Ільницький в пит. Николи Проскурницького в музею, в хвили, коли він забирав ся її читати. Переведені ректоратом доходження виказали, що сю рукопись дістав питомець семінарії, Іван Охримович від студента хірургії, Юліяна Монцібовича. Охримович приніс її до семінарії та сховав у пульті, де її найшов пит. Михайло Котович. Охримович, Котович та їх товариші: Каєтан Станкевич і Ізидор Винницький переписали сю рукопись, почім Охри-

1) Тершаковець: „Українсько-руський Архив“, т. III, ст. 57.

2) Там же ст. 71. Замітимо, що ще дня 4 мая 1837 донесла префекція губернії (Nr. 575/ggg) мітрополитови: „quod Alumni Seminarie lectioni seditiosorum librorum nominatim Lamennis et similium incumbant“ (Gestions-Protokoll з р. 1837. Nr. 58). Lamennis Hugues Félicité, французський письменник родив ся 1782 р. і був вразу великим прихильником панства, однак від липневої революції змінив свої погляди. Найважійшим його твором, в яким пропагував революцію в імени релігії, були „Paroles d'un croyant“, які перекладено на майже всі європейські мови в поперх 100 виданнях.

3) Тершаковець: оп. cit. ст. 64.

4) Про одно з жерел фабрикації таких відозв гляди: Тершаковець, оп. cit. ст. 106 і дальші.

мович звернув оригінал Монцібовичеви. Від Котовича дістав її до рук пнт. Проскурницький¹⁾).

Про вислід доходжень повідомив митрополит президію гурбернії²⁾, яка відповіла дня 24 цвѣтня (Nr. 541/ggg) 1837 р., що справу віддано суду, а питомців поручено увязнити³⁾. Раньше ще увязнено, з иньшого приводу, Монцібовича. Кожного з них уміщено окремо в будинку дирекції поліції, з виімкою Станкевича, якого замкнено в „штокгавзі“. Небавом помітив заступник директора поліції Пайман, що вязні порозумівали ся з собою, тому зарядив ревізію по вязничних келіях і найшов у Станкевича 7 карточок, писаних будьто рукою Котовича, будьто Охримовича, будьто Винницького. На карточках містились інформациі, як Станкевич мав при переслуханю зізнавати. Поліційне слідство виказало, що передавали сі карточки „der im hierortigen Gemachesam sich befindliche polnische Flüchtling“ Пенчиковський, або служниця профоса. За кару усунено Пенчиковського з будинку дирекції і поміщено у вязниці „штокгавзу“, звідки заборонено йому виходити на місто, або приймати гостей. Служницю профоса покарано 48-годинним арештом і 10 різками, почім прогнано її зі служби⁴⁾. Найліпше держав ся у вязниці Котович. В однім рапорті доносила дирекція поліції про Котовича, що при переслуханю в справі карточок „sein Benehmen war hartnäckig und keck, so dass ich mich genöthiget sah ihn mit 24 stündigen Fasten zu ahnden“⁵⁾, в другім писав Сахер Масох про Котовича: „Auch scheint er härteren Karakters, von Familienrücksichten unabhängig und durch phisische Einwirkung nicht zu erschütten“⁶⁾. Найбільше упав на дусі у вязниці Проскурницький, який зізнавав при переслуханю, що, імовірно, хотів його Котович звести з доброї дороги і перетягнути до своїх політичних поглядів⁷⁾. Монцібович перечив у слідстві, немов би передавав Охримовичеви інкріміновану рукопись і в наслідок сього прийшло до конфронтації з Охримовичен, при якій Монцібович дальше виправ ся, хоч його душевний настрій свідчив про противне⁸⁾.

¹⁾ Там же ст. 65 і 73.

²⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinariats в р. 1837. Nr. 49.

³⁾ Там же в р. 1837. Nr. 53.

⁴⁾ Тершаковець: op. cit. ст. 50—52.

⁵⁾ Там же ст. 51.

⁶⁾ Там же ст. 73.

⁷⁾ Там же ст. 72.

⁸⁾ Там же ст. 74—5.

З поладнання справи видно, що карний суд не вважав себе компетентним її судити, бо увязнені рукописи не ширили, а тим самим не було причини до кари. За те вимірила сама президія губернії кару і то нечувано тяжку. Трех увязнених: Монцібовича, Котовича і Станецького асентеровано примусово до війська і дня 11 вересня 1837 р. відставлено до гарнізону в Йозефштадті¹⁾. Винницького, Охримовича і Проскурницького відшунасовано, як менше винних, до їх родинних місць і віддано під поліційний надзір староства. Ні одному з них не вільно було без спеціального дозволу властей, відбувати дальших студій. По гадці президії губернії, одиноким, що на таку ласку заслуговав, був Проскурницький²⁾.

Заятна річ, що з сям нелюдям зарядженем президії губернії, потвердженням з сторони губернатора, архикнязя Фердинанда де Есте, не зсолідаризовала ся президія віденської *Polizei-Hofstelle*. Президент її, гр. Седльницький звернув увагу президії губернії у Львові на гадку цісаря Фердинанда, частійше проголошувану, що примусові військової служби не вважає відповідною карою для студентів, замішаних в політичні конспірації. По гадці Седльницького, вистало би, якби в сям разі, коли суд відступив від справи, увязненим почислено за кару слідчу вязницю, а Монцібовича, як найбільше винного і завязатого, усунено від всяких студій. Гр. Седльницький зажадав, щоби президія губернії висказала ще раз свою гадку, колиб хотіла назначену кару удержати в силі³⁾.

Однак президія губернії обставала при своїм, вказуючи на те, що руська рукопись, яку вони хотіли ширити, містила в собі крайно небезпечні погляди і тому пожадана тяжка, відстрашаюча для других кара, що конспірації в Галичині прибирають чим раз небезпечнійший характер і не було иньшого способу заради, як примусова військова служба, яку недавно цісарська канцелярія веліла примінити супротив деяких політичних вязнів. Колиб цофнено визначену кару, суспільність підозривала би, що їх неправильно засуджено. Вкінці зазначила президія губернії, що архикнязь-губернатор рівнож за тим, щоби визначену кару удержати в силі⁴⁾.

Річ природна, що кари не знесено, а як довго три нещасливі студенти відбували примусову муштру, про се не маємо

1) Там же ст. 86.

2) Там же ст. 76—9.

3) Там же ст. 84—5.

4) Там же ст. 90—2.

близших даних.

Рік 1837 приніс митр. Левицькому ще одну несподіванку. Дня 6 цвітня найдено нову революційну відозву, сим разом не в мурах семинарії, але в руського сьвященика, який в р. 1835 покінчив у Львові богословські студії, в о. Кирила Слоневського, сотрудника в Заставні на Буковині. Найдено її при ось якій нагоді:

Дня 5 цвітня відбував ся ярмарок в Снятині, на який з'їхало ся багато руських сьвящеників, а між ними Кирило Слоневський. Заїхали вони до заїздного дому Хаїма Юнтмана. При відїзді з ярмарку забув Слоневський в заїзді свій шляфрок, з якого вилетіла інкрімінована революційна відозва. Хаїм відніс її до мійського асесора, Больвінського, який придержав її кілька днів у себе, імовірно тому, щоб використати матеріяльно Слоневського за обітницю мовчання перед властями. Однак справа не укрила ся перед сьвітом. Больвінський був зневолений віддати відозву посадникови Снятина Теодоровичеві, який завіз її до старости в Чернівцях. Почали ся ревізії. В Слоневського, якого увязнено, найдено лише лист його тестя, пароха з Карлова, о. Сімеона Підляшецького, в якім останній докоряв йому за його поведене та за політичні погляди, які повинен покинути хоч би з огляду на жінку і дитину. З листу виходило дійсно, що Слоневський брав участь в конспіраційнім руху, який мав на цілі відбудоване Польщі. Окрім сього відбув коломийський староста ревізію у всіх сьвящеників коломийського округу, які в часі ярмарку остановились в заїзднім домі Юнтмана, отже в Заболотові в о. Сабата, в Волчківцях у о. Андрія Щуровського, в Хлібичині у о. Івана Антоневича, в Чернятині у о. Николи Козаневича, в Кулачківцях у о. Николи Чомкевича, в Глинцях у о. Григорія Каратницького, в Залучи у о. Стефана Григоровича і в Тучанах у о. Николи Колянковського. Не пощаджено навіть дому о. Сімеона Підляшецького, пароха з Карлова, який свою льояльність заманіфестовав в р. 1832 і 1834 доносом до цісаря на питомців львівської дух. семинарії. В нього переведено ревізію, бо був тестем Слоневського. Шукано у них за підозрілими паперами, забороненими книжками та иньшими письмами, які могли би дати вказівки на автора революційної відозви¹⁾. З огляду, що письмо відозви було подібне до письма о. Михайла Гадзінського, руського пароха

¹⁾ Тершаковець, *op. cit.* ст. 95—106.

в Пневій (Pniowe), станиславівського округу, тому рішено за ним слідити, тим більше, що після урядової реляції, він належав „zu den besser gebildeten gr. kath. Pfarrern“ і через те „war er das Orakel aller übrigen Pfarrer und Pfarr-Administratoren des Kutty-er und Kossower Gebirge; bei ihm haben sie sich oft Rath erholt und seine Weisungen befolgt. Auch sprach er manchemahl über politische Neuigkeiten, was die gr. kath. Pfarrer in der Regel nicht thun“¹). Ще в вересні 1837 р. відбуто ревізію в домі адміністратора парохії в Мартинові (стрийського округу) о. Скалиша, який говорив перед парохом Брошнівським зі Студінки, що в Мартинові кольпортують якусь революційну відозву. При переслуханю заявив о. Скалиш, що про кольпортажу якої небудь відозви в теперішнім часі він не знає, що однак читав революційну відозву, ще в р. 1832, коли був питомцем духовної семінарії, а дістав її з рук пит. Кирила Слоневського²).

В відозві, про яку говоримо, а яку з окрема друкуємо³), накликувано руський нарід, щоби в злуці з Поляками та иншими свободолюбними народами прогнав „крілів та цісарів“.

Слоневському грозив карний процес „wegen des Verbrechens der Störung der öffentlichen Ruhe des Staates“⁴). В очах уряду обтяжала Слоневського сильно ся обставина, „dass dieser junge Geistliche in seiner Wohnung die Bildnisse berühmter Führer der Umwälzungsparthei als: des Mickiewicz, Heine, Börne und Rottek hielt und sonst ein unruhiger und überspannter Mann ist“⁵).

Остаточо однак не доведено Слоневському, щоби він ширив сю відозву і суд відступив від обвинення. Львівська губернія зажадала від митрополита, щоби усунув Слоневського з дотеперішньої посади, на що в імені митр. Левицького відіював дня 17 серпня 1837 р. генеральний вікарій Барвінський, що Кирила Слоневського перенесено на сотрудника до Бережан

¹) Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 572/ggg 1837 (рапорт коломийського старости з дня 22 цвітня 1837 р.).

²) През. Архів льв. Намісництва Nr. 1268/ggg 1837 (Рапорт стрийського старости Краттера з дня 20 вересня 1837 р.).

³) Порівнай: Матеріали Nr. 6: „Революційна відозва, найдена в р. 1837 у о. Кирила Слоневського“.

⁴) Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 1218/ggg 1837 (письмо карного суду з дня 2 вересня 1837 р.).

⁵) Там же Nr. ad 834/ggg 1837.

і віддано під надзір тамошнього пароха, о. Мих. Павлікова¹⁾. Заряджене консисторії приняла президія губернії письмом. (№. 1218/ggg 1837) до відомости, причім зазначила, що дальше слідство застановлено. Окремим письмом поручила президія губернії старості в Бережанах, щоби слідив за Слоневським²⁾. Нагляд старости за Слоневським не тревав довго. Слоневський умер в р. 1839, а його тесть, о. Сімеон Підляшецький заденунціовав після його смерти пароха в Сасові „de libro quodam atheismo scatente per defunctum in Brzeżany cooperatorem Cyrillum Słoniewski parochi Sasouiensis, Joanni Czerniawski communicato“³⁾. Слоневський був вмішаний в р. 1839 в процес Гречанського, про який розкажемо в дальшій главі, однак смерть звільнила його від кари. В однім з урядових актів читаємо, що цїсар Фердинанд „den Beschluss des Strafgerichtes, die Angelegenheit des Johann Prochaska und des Cyrill Słoniewski, als durch den erfolgten Tod für abgethan zu erklären, unberührt gelassen hat“⁴⁾.

Закінчуючи сю главу, додамо, що дня 9 мая 1837 р. подала президія губернії митрополитови прізвища питомців ц. к. конвікту у Відни „indagationi ratione politicarum machinationum subjectorum, ea cum significatione, quod ad ulteriorem decisionem ad sacros ordines promovendi non sint“. Рівночасно запитувала президія митрополита, котрі з сих питомців належали до його архієпархії⁵⁾. Акт сей не задержав ся у львівськїм Намісництві, а через те ближших даних про нього не подаємо. Можлива річ, що розходило ся тут виключно о латинських питомців.

III.

Тяжка кара, наложена на двох питомців духовної семинарії за те, що читали революційну рукопись, не здержала їх товаришів від недозвложеної лектури і конспіраційних стремлінь.

¹⁾ Там же Nr. ad 834/ggg i Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ord. з р. 1837. Nr. 95.

²⁾ Там же Nr. ad 1218/ggg 1837.

³⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinariats в р. 1839. №. 55 (письмо Підляшецького з дня 24. XII. 1839).

⁴⁾ Презид. Архів льв. Намісництва Nr. ad 55/ggg 1840.

⁵⁾ Gestions-Protokoll в р. 1837. Nr. 34.

На склоні 1837 р. веліла президія губернії митрополитови (Nr. 1824/ggg 1837) здержати від съвячень Николу Устіяновича, в якого найдено „seditiosum opus“ „Pielgrzym“¹⁾.

Дня 12 марта 1839 р. найшов паробок Яцко Котуля на коритарі семинарії за плитою третій том книжки „Briefe aus Paris“ von Ludwig Börne“ і заніс її під 36 число та передав тут ппт. Юліянови Левинському в приваві ппт. Мих. Громницького, Онуфр. Костецького і Ник. Петрашевича. Ректорат перевів слідство, але властителя книжки не найшов. Ректорат висказав здогад, що її міг підкинути хтось чужий, що враз з екстерністами, які приходять до семинарії на духовні вправи, сюди закрав ся. Митрополит зі своєї сторони впевнював президію губернії, що на пізнійше буде строго слідити за питомцями, щоби не читали зборонених книжок і за екстерністами, щоби не були посередниками в їх кольпортажі²⁾.

Губернатор Галичини, архикнязь Фердинанд прийняв письмо митрополита до відомости (Nr. 403/ggg 1839), звернув адегати, а книжку велів задержати в президії губернії³⁾.

Не минув місяць, як найдено знов в духовній семинарії 4 нецензурні книжки: роман Чинського: „Jakobini polscy“, пятій том „Briefe aus Paris von Ludwig Börne“, новелю: Heinrich-a Laube „Das junge Europa“⁴⁾ і уривок книжки про звьірчий магнетизм, в якій не-

1) Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordin. з р. 1838. Nr. 1. Акт президії губернії має дату 22 грудня 1837 р. Раньше (21 жовтня 1837 р. Nr. 1406/ggg) запитувала президія, де перебуває Устіянович. (Gestions-Protokoll з р. 1837. Nr. 112).

2) Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 403/ggg 1839. Порівнай: Матеріали: „Нецензурні книжки в духовній семинарії у Львові в р. 1839“ Nr. 7. і Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 17. — Börne Ludw. з роду Жид (раньше звав ся Löb Baruch) родив ся дня 6 мая 1786 р. в Франкфурті над Меном, † 12 лютого 1837 р. в Парижі, куди переселив ся в р. 1830 після лишневої революції і тут сильно виступав против реакції, основуучи часопись „Balance“. У своїх „Briefe aus Paris“ і „Neue Briefe aus Paris“ боров ся він против пануючої династичної системи в Німеччині, а цілий напрям його писаня з ліберального перемявив ся тут в радикальний. В р. 1817 перейшов він на евангелицьке ісповідане. Його твори видано в осьми томах. В його честь виставлено два памятники, один в Парижі, другий у Франкфурті.

3) Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 19.

4) Heinrich Laube, автор драматичних творів, романів і історії німецького письменства родив ся 18 вересня 1806 р. в Шоттав

звісний автор виступав против чудес та віщовань¹⁾.

Найдено єї книжки випадково. Дня 9 цвітня 1839 р. забавляли ся мячем на коритарі духовної семинарії о год. 6 вечером ученики: Йосиф Балтарович, Йосиф Дворницький і Прокоп Кундик, що приходили сюди на вечеру, яку діставали від питомців. Мяч упав в одну з коновочок до гашеня огню, завішену на стіні. Балтарович шукав за мячем по коновках і найшов в одній з них три книжки, які з відтам витягнув. Коли хлопці почали розглядати ся в змісті книжок, приступив до них ученик Філемон Корчинський, який рівнож був на коритарі, хоч участи в забаві не брав і сказав, що знає чиї се книжки, почім велів їх покласти на давнім місці і просив, щоби про них нікому не згадували. Однак Дворницький розказав про найдені книжки ученикови Зелінському, а сей виїняв їх з коновки і заніс ректорови. Ректор передав їх митрополитови, а сей відослав їх дальше до президії губернії. Остання передала слідство в руки поліції. Почав ся довгий ряд переслуховань. Корчинського, 16-літнього хлопця переслуховано кількома наворотами, як обжалованого. Він зізнав, що випадково найшов вже там раньше кілька книжок. Одна з них мала напись „Israeliten“. Коли він перед хлопцями говорив, що то власність учен. Матковського, або коли перед учен. Решитловичем твердив, що властителем їх є один з питомців, замешкалих під числом 8, то вчинив се лише тому, щоби хлопці покладали книжки на давне місце, бо він хотів їх собі присвоїти. Переслуховано також трех иньших учеників, що забавляли ся мячем, однак їх зізнаня не виказали, до кого книжки належали. На Корчинським лишило ся підозріне, що він, або знав про властителя книжок, або посередничив в їх кольпортажі. В сїм тоні писала про нього президія губернії митрополитови: „Der Schüler der III-ten Gramatical-Classe, Philemon Korczyński konnte sich indess von dem Verdachte einer Mitwirkung oder Kenntniss eines verheimlichten Bücherverkehrs unter Seminariums-Zöglingen nicht ganz reinigen, und eine von ihm bei seiner Einvernehmung abgegebene Ausserung, dass er die in der Rede stehenden Bücher schon

на Шлезку, а умер у Відни дня 1 серпня 1844 р. За ліберальні гадки, висказані в його письмах він двічі відпокутовав у вязниці. Його політична програма пробиває ся сильно з роману „Das junge Europa“.

¹⁾ Гляди: „Матеріяли“ ч. 8.

bel ihrer oberflächlichen Durchsicht als verboten erkannte, erhöht die Vermuthung, dass ihm die Lectüre unerlaubter Werke nicht fremd sei. E. E. dürften sich hiernach bestimmt finden, diesen Studierenden in Absicht auf seine etwaige Verbindung mit den Seminariums-Zöglingen strenge im Auge halten zu lassen, oder ihm nöthigenfalls den Zutritt in das Seminarium gänzlich zu untersagen“¹⁾.

Побіч нецензурних книжок стрічаємо в духовній семінарії у Львові дрібні сліди конспіраційного руху. В жовтні 1838 р. звернула президія губернії увагу митрополита на двох питомців: Антона Ніжанковського і Теодора Боярського „de seditiosis passibus notatis“²⁾, а що опінія ректорату (Nr. 465) про них була некорисна³⁾, тому в порозуміню з еп. Свігурським виключено обох з духовного стану, про що дня 15 жовтня 1838 р. повідомлено президію губернії⁴⁾.

Протягом 1838 р. ведено також судове слідство о державну зраду против питомця перемиської епархії, Івана Коростинського, яке застановлено дня 19 січня 1839 р. Коростинський мав ходити до питомців лат. духовної семінарії в Перемишлі і ширити там революційні книжки. Він заперечував сьому, кажучи, що читав польські вірші, однак революційних книжок в руках не мав. В латинській духовній семінарії в Перемишлі відбуто в р. 1838 судову ревізію і найдено „Księgi narodu polskiego“ та один зошит часописи з часів революції „Choraży“, однак не досліджено, чиєю вони були власністю. З латинських питомців уважано тоді пропагаторами зборонених книжок Івана Таласевича, Людвика Кульчицького, Антона Жабіцького і Юліяна Лещинського, з руських Коростинського і Кліма Мохнацького⁵⁾. Остаточо дозволила пре-

¹⁾ Письмо президії губернії з дня 27 цвітня 1839. Гляди През. Архів льв. Намісництва Nr. 639/ggg ex 839 ad 403. II, де переховують ся також протоколи переслухань згаданих учеників. Порівнай Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 23 і 26.

²⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 28.

³⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 59.

⁴⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 82.

⁵⁾ Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 295/ggg 1839 (судовий рапорт з дня 19. I. 1839 р.). На пит. Кліма Мохнацького впало підозрінє, що він в р. 1837 ширив в дух. семінарії у Львові нецензурні книжки, а при ревізії, відбутій перед 19 цвітня 1837 р., найдено в нього деякі „schriftliche Aufsätze“, які кинули підозрінє на його

визидія губернії еп. Снігурьскому, щоби Коростижського ви-

льовляність. Дня 29 падолиста 1839 р. запитала превидія губернії львівську поліцію, яке було його поведене в останніх двох роках, на що прийшла відповідь, що Мохнацькому не можна нічого закинути. (Презид. Арх. л'в. Намісн. Nr. 1711/ggg і 1764/ggg 1839 ad 148. II). Однак в р. 1840 Мохнацького увязнено, придержано майже 5 літ в слідчій вязниці та засуджено в р. 1845 за участь в польських конспіраціях на 5 літ вязниці. (Нор. Józef Krajewski: „Tajne związki polityczne w Galicyi“, ст. 98). Клим Мохнацький лишив нам спомини, які переконують ся між рукописями бібліотеки Осолінських у Львові (Nr. 3542). Зі споминів дізнаємо ся, що Клим Мохнацький родив ся дня 11 червня 1811 р. в Ославниці з отця Ілії і матери Катерини з Матлаховських, де його отець був сьвящеником. Дперва в 8 році житя віддав отець Клима до нормальної школи в Сяноці. Гімназію кінчив він в Решові, Перемишлі і Самборі, а університет у Львові. До Львова прибув він дня 31 серпня 1829 р. і зайхав до руської духовної семинарії, де перебув цілий рік у свого крваного, віцекратора Вислоцького. Коли в р. 1830 вибухло польське повстане, Клим Мохнацький був хорий на тиф через цілу зиму і тому не взяв в нім участи, хоч ним горячо ентузіязмовав ся. З весною 1831 р. настала в Галичині холера. Клим М. поїхав до Радошиць, де умер його отець. Повстане приголошено, а він муїв занати ся родиною. Для нього настали хвилі тяжкого бідованя. Цілий рік перебув він на лекції в Белзці, в домі урядника граничної комори. За гроші, тут зароблені, спровадив він матір з Сянока до Перемишля, а сам записав ся у Львові на хірургію, яку однак небавом покинув, почім став слугачем богословського виділу. Тоді то (в роках 1834 і 1835) почав він організовати польські тайні кружки між сьвітською молодіжю і питомцями руської дух. семинарії. „Ruch w seminaryum, tak zwanem ruskiem, — читаємо в споминах — był wielki, znaczniejszego usposobienia i zdolniejsi byli za Polską i byli w przemagającej liczbie; byli przeciwnicy, na których czele stał Marcelli (?) Szaszkievicz, którzy byli zawziętymi stronnikami moskiewskimi. Byli tacy, którzy do żadnego stronnictwa nie należeli (к. 7 об.). По рік 1837 не відбуто в Клима М. ніякої ревізії. Заколотив сей спокій лат. питомець-денунціант, Арбашевський... „i gdy zaczęto przesładować alumnów łacińskiego seminaryum a Dymitra Mochnackiego wydalono z seminaryum, miałem pierwszą rewizję we Lwowie u siebie, także u matki w Przemyślu, ale ani tu, ani tam nic nie znaleziono podejrzanego... Другим wypadkiem, który zaniepokoił umysły chwilowo, był wybryk Wejgla, który z kilku kolegami 29 listopada z dwóch miejsc galeryi w teatrze rzucił wiersze układu Szajnochy na parter. Publiczność wśród ogromnego hałasu chwytала kartki i chowała łup do kieszeni. Byłem w teatrze wtedy na parterze, nie dostała mi się żadna kartka, bo rozleciały się więcej na krzesła і przód parteru, а ja dalej stałem. Policja zaczęła młodzież на galeryi więzić на ślepo. Nie uwięzila tych, którzy rzucili, później jednak śledztwem doszła і uwięzila Weigla, Karola Szajnochę і Eustachego Rylskiego. Szajnocha і Weigl byli skazani а Eust. Rylski, zdaje mi się, wypuszczony на wolność“ (к. 9 і 11). Хоч Клим Мохнацький

святитв¹⁾.

Але все те, про що ми в сій главі розказали, було нічим в порівнянню з трагедією, що почала ся в р. 1838, а найшла остаточну розвязку в десять літ пізнійше, а про яку саме хочемо оповісти. Трагедію сю спричинив божевільний доносчик о. Дезидерій Гречанський, адміністратор парохії в Грабівці (кадуського округу).

В першій главі згадали ми, що в р. 1834—5 розвивав ся між питомцями духовної семинарії сильний конспіраційний рух, якого тоді властям не довело ся відкрити. Завязано тоді в семинарії польське революційне товариство „Stowarzyszenie ludu polskiego“, а опісля „Sarmacya“, до якого належало кількох питомців, що творили тут окрему секцію і мали тісні зносини з членами поза семинарією. До сього тайного товариства прийнято також пит. Гречанського, якого небавом усунено з причини божевілья, яке однак, принайменше на разі, було нешкідливе²⁾. Гречанський оженив ся, а коли жінка перед сьвяченням йому померла, він оженив ся вдруге³⁾ і в поч. 1836 р. став сьвящеником. Се друге подруже мало бути крайно нещасливе, через що його умові сили ще більше ослабли. Нещасте хотіло, що в р. 1838 зійшов ся Гречанський зі своїми колишніми то-

стояв під наглядом поліції, мимо сього організував тайний кружок: „Sympowie Ojczyzny“. Деякі члени иньших, конспіраційних організацій, як Кущикевич і Ланчивський „byli bardzo łagodnego temperamentu, bardzo pobłażliwi i uprzejmi, nie zdradzali najmniejszej dzikości, a zasady, wyrażone w statutach ich związku, tchnęły samą rzezią, rozlewem krwi“ (к. 13). В р. 1839 заявив Климови М. еп. Снігурський, що ряд заборонив його сьвятити. Він виїхав до гр. Алекс. Фредри в Беніксвій Вишні, де його в червні 1840 р. на донос Геллера увязнено. Засуд на смерть замінено йому карою 5-літньої вязниці, в яку однак вчислено час перебутий в слідстві. Від р. 1845 аж по кінець життя скитав ся Клим Мохнацький по лекціях у польських панів. В р. 1852 учив він діти дідича Мохнацького в моім ролиннім селі, Кпячці біля Тернополя. Мохнацький був по кінець свого життя сьвідомим польським патріотом, чим перехвалює ся в споминах, які скінчив писати дня 2 мая 1883 р.

¹⁾ Превид. Архив. льв. Намісн. Nr. 295/ggg ex 839 ad 148. II. рішенем в дня 28 лютого 1839 р.

²⁾ Józef Krajewski, „Tajne związki polityczne w Galicyi“, ст. 75.

³⁾ Сьвідчить про се Gestions-Protokoll des gr. kath. Metrop. Ordinariats в р. 1836. Nr. 19, де записана просьба Гречанського, щоби митрополит звільнив його „ab irregularitate ex bigamia interpretativa proveniente“.

варишами, членами тайного товариства, на празнику, де по суперечці з сьвящ. Йосифом Охримовичем дістав нападу шалу і поїхав до найблизшого мандатара, у якого зрадив всіх членів тайного товариства з р. 1834¹⁾. Мені розказував радн. Титко Ревакович, що мандатар не прийняв зразу сих зізнань до відомости та радив Гречанському, щоби добре розважив над своїм кроком, однак по кількох днях явив ся Гречанський у нього вдруге вже з готовими на письмі зізнаннями. Про дальші події розкажемо на основі актів.

Мандатарем, якого урядові акти звуть „Camerat-Justiziär“, був Павлович. В нього зізнав Гречанський, що богослов Сілецький, який утік до Франції, познакомив його в духовній семінарії з республіканськими ідеями, давав йому книжки, писані в сім дусі та звів ся перед ним, що є членом тайного, республіканського товариства, до якого прийняв також Гречанського в однім з львівських домів, де йому прочитано статuti. „Diese Statuten setzen fest: „Die Gleichheit der Rechte, eine republikanische Regierungsform, Aufhebung der Robot, Einräumung des Grundeigenthums an die Bauern, Verbreitung dieser Grundsätze, kluges Benehmen gegen Staatsbeamte, Sammlung der Bauerschaft“. Головою сього товариства був Сілецький. Після його утечі до Франції, обняв його місце питомець Ромуальд Крижановський (родж. 1811, орд. 1836 р.), який тепер є сьвящеником в Ганівцях, бережанського округа. Членами сього товариства були давніші питомці, а нині сьвященики: Мих. Мінчакевич (родж. 1808 р., ординований 1835 р.), адмін. парохії в Ліску, сьняцького округа, Йосиф Охримович (родж. 1814, орд. 1836 р.), адмін. в Гошові, Мейський Сильвестер, сотрудник в Тиряві волоській, Йосиф Константинович (родж. 1807, орд. 1836 р.), адмін. в Балинцях, перем. округа, Михайло Гадзінський (родж. 1812, орд. 1836 р.), адміністратор в Гвіздци малім, Гіполіт Станчак, адмін. в Лещаві, сьняцького округа, Іван Покінський (родж. 1812, орд. 1837 р.), адмін. в Братківцях і Теодор Кульчицький, адмін. в Дорожева. Гречанський зізнав, що членами сього товариства були побіч названих, питомці лат. духовної семінарії: Шмельц і Кушкакевич, правник Кордашевський і львівський броварник Іван Прохаска, який ширив республіканські ідеї серед львівського міщаньства. З Сілецьким

¹⁾ Józef Krajewski, op. cit. str. 74—5.

мали ближші зносини: Чеслав Кобузовський і Хшонстовський. Товариство було широко розгалужене, скликувало збори, єднало членів, які вимінювали між собою гадки і читали книжки. Його члени мали все бути готовими до повстання. Осередною точкою товариства була Франція¹⁾.

З иншого урядового акту дізнаємо ся, що до конспіраційних ідей Заходу приняло тайне товариство у свій статут принцип національний, польський: „Der Zweck der Gesellschaft bestand in der Verbreitung der Freiheits-ideen, der Anwerbung Gleichdenkender in der allgemeinen Revolucionirung und Einführung föderativer Freistaaten; ebenso soll die Wiedergeburt Polens in der Art bezweckt werden sein, dass es in der Reihe der föderativen Freistaaten seine Nationalität behaupten könne“²⁾.

Гречанський зізнав, що після виходу з семінарії культивував та ширив дальше сі ідеї, а так само мали робити його товариші. З сього вносили власти, що тайне товариство, якого вони були членами, ще й в р. 1838 жило і розвивало ся.

В наслідок доносу Гречанського переведено ревізію а опісля увязнено в вересні 1838 р. та приміщено у в'язниці в Стрию священиків: Гречанського, Охримовича, Покінського і Крижановського, а що в'язниця в Стрию не давала запоруки, що в'язні не втечуть, тому перевезено їх до в'язниці карного суду у Львові. В жовтні 1838 р. увязнено ще й Мих. Гадзінського. Про увязнене священиків в львівської єпархії повідомила президія губернії митрополита³⁾. З окрема увязнено в жовтні 1838 р. о. Мих. Кульчицького і о. Мінчакевича з перемиської єпархії.

Замітне, що шематизм львівської архієпархії виказував аж трох священиків Михайлів Гадзінських, тому веліла дотепна президія губернії перевести ревізію у всіх трох, а між ними у пароха в Пневій, якого вже ранше при афері Слоневського характеризував коломийський староста, як чоловіка дуже розумного, а тим самим небезпечного. Гадзінський в Пневій, батько

¹⁾ Архів мініст. справ внутрішних у Відні fasc. 1838 g. Nr. 7685/247. Є се реляції льв. президії губернії з дня 1 вересня 1838 р. Nr. 1959 і 1973/ggg. Дані в їх житя виїняті з актив президіяльного Архіву львівського Намісництва.

²⁾ Превид. Архів льв. Намісництва Nr. 2002/ggg ex 1838.

³⁾ Gestions-Protokoll des gr. kath. Metrop. Ordinariats в р. 1838. Nr. 22—3, 31.

осьми дітий, був сильно сею ревізією наполоханий. Переводжено її в прияві сильної військової асистенції. Іадзінський був старшим чоловіком, а що висвячено його ще в р. 1811, тому не міг брати участі в конспіраціях питомців з р. 1834. Він звернув ся з просьбою до митрополита, щоби виправдав його перед президією губернії¹⁾, на що остання 29 падолиста (Nr. 2451) відповіла, що Іадзінський „parochus in Pniowe nulli suspicioni obnoxius sit“²⁾.

Судове слідство продовжувано, немов би нарочно, в нескінченість, не зважаючи на те, що увязнені були мужами і батьками дрібних діточок. Минав рік, а слідству не було кінця. Можна уявити собі страшну розпуку бідних жінок увязнених сьвящеників, яким забрано мужів, батьків та видерто кривлю над головою і останній кусник хліба. В тяжкій розпуці, яку подвоювала довга слідча вязниця, звертали ся бідні жінки до архикнязя Франца-Карла, що в вересні 1839 р. переїздив через Галичину, або впрост до цісаря о приспішене слідства а зглядно о помиловане, але надармо. Найкрасше хиба письмо жінки о. Мих. Мінчакевича, що лишилась з троїма дрібними діточками. Видно в нїм розпуку, але й гордість. Вона не просила о ласку, о помиловане, але жадала скорого покінченя слідства:

„Verweist stehe ich, писала вона, sammt drey, kleinen, kaum lallenden Kindern und sehe mit banger Ungewissheit der Rückkehr des Gatten und Vaters entgegen. Ich will Euer Kaiserlichen Hoheit nicht mit einer unbescheidenen Bitte, nämlich um eine Begnadigung anzuflehen zur Last fallen, sondern ich verlange bey der inneren festen Überzeugung von der Unschuld meines Ehegatten nichts anderes, als die hohe Einwirkung, damit die Untersuchung beendigt werde“³⁾.

З просьб иньших жінок увязнених пробивала ся тяжка розпука. Івальбертина Крижановська звертала увагу архикнязя, що вже 14 місяців її муж у вязницї, а вона перебуває враз з дітьми цілий сей час в неописаній тривозї. Карають її мужа за провину, сповнену ще в молодечім віці, яку він вже винагородив своєю побожностію і пошанованем закона на становиску

¹⁾ Порівнай: Матеріяли ч. 9. „Письмо митр. Мих. Левицького в справі ревізії у о. Мих. Іадзінського“ і Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 35.

²⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 65.

³⁾ Гляди: „Матеріяли“. „Просьби жінок увязнених сьвящеників“ Nr. 11.

св'ященника. Вона просила, щоби архикнязь станув посередником між її нещасливим мужем і порушеним законом¹⁾. Розалія Кульчицька здобула ся серед слів на невеличку просьбу, в якій враз з двоїма дітьми просила о ласку для її мужа²⁾. Сальмеа Гадзінська вказала архикнязеві на безмежну нужду, серед якої зневолена була продати свої послідні достатки, на брак кривлі над головою, бо наслідник-св'ященик прогнав її з хати і кинув на ласку чесних людей³⁾. Юлія Покінська жалила ся, що через ув'язненя мужа її лишено без всякої помочи і що разом з нею терпить нужду його бідна старенька мати з п'яти дітьми⁴⁾.

Та всі ті плачі-ридання були даремними. На горю і слезах нещасних жінок та дітей св'ятила абсолютна Австрія свій тріюмф.

Враз з названими св'ящениками ув'язнено броварника Прохаску, який умер в слідчій вязниці у Львові. Характеристичним є урядовий опис похорону, який подаємо на сїм місци: „Inquisit Johann Prochaska starb am 9 Februar 1839. Dessen Leiche wurde heute früh um $\frac{1}{2}$ 8 Uhr im ordinären Sarge auf dem gewöhnlichen bürgerlichen Todtenwagen mit 2 Pferden bespannt, nach vorgegangenen Einsegnung in der Frohnfeste unter Begleitung des Geistlichen, des Herrn Ober-Commissärs Lorensi, des Polizey-Lieutenants und einer kleinen Polizey Bedeckung auf den Friedhof des $\frac{3}{4}$ -tels geführt und zur Erde bestattet“⁵⁾. З родини Прохаски, як виходило би з наведеного опису, не було на похороні нікого. Може не вважали судові власти відповідним, її про се повідомити...

Крім Прохаски ув'язнено також Чеслава Кобузовського і його брата, діди́ча Емериха, а їх папери віддано судові⁶⁾. В справу був вмішаний також екстеольої Добженський, якого суд вважав провокатором самбірської молодіжи, а який завчасу спас ся бігством⁷⁾. Ратовались також утечію до Франції Теофіль Вісньовський і Лев Білинський, яких Гречанський назвав

1) Там же Nr. 10. 2) Там же Nr. 12.

3) Там же Nr. 13. 4) Там же Nr. 14.

5) Презид. Архів львів. Наміст. Nr. 214/ggg 1839 ad 8. II. (реляція „Frohnfeste Verwaltung Lemberg den 11-ten Februar 1839. Nr. 573).

6) Архів мініст. справ внутрішних у Відни fasc. 1838 g. Nr. 7856/247.

7) Там же fasc. 1838 g. Nr. 7769/247 (реляція львівської пре-вид. губернії в 2 вересня 1838. Nr. 1987/ggg).

головними пропачаторами в руській духовній семинарії¹⁾.

Справа скінчила ся так, що против деяких обвинених за-становлено слідство. Були ними: о. Гіполіт Станчак²⁾, о. Йос. Константинович³⁾, ппт. Венедикт Кущикевич, Евген Хшонстовський, Чеслав Кобузовський і Мартин Кордашевський. Випущено також з в'язниці доносчика о. Дезидерія Гречанського, про якого ще в р. 1838 писала президія губернії до карного суду: „In Ansehung des Angebers Hreczanski wird jedoch dem Präsidium des Lemberger Kriminalgerichtes bedeutet, selbes habe ihm bei seiner Einlieferung bekannt zu machen, dass er auf die Begünstigung des § 56 des St. G. zu rechnen habe, wenn er umständlich alles, was zur Entdeckung der Gesellschaft beiträgt, ohne Rückhalt, der Wahrheit ge-

¹⁾ Józef Krajewski: „Tajne związki polityczne w Galicyi“, ст. 75.

²⁾ о. Іп. Станчака віддала президія губернії дня 29 січня 1840 р. під нагляд старости в Перемишля, а рівночасно зажадала від еп. Снігурського, щоби піддав його під надвір „eines verlässlichen Pfarress od. Dechants“. Презид. Архив лъв. Намісн. Nr. ad 136/ggg 1840.

³⁾ Президія губернії зажадала від еп. Снігурського (Nr. 136/зgg 1840), щоби піддав під надвір о. Йос. Константиновича. Дня 6 червня 1840 р. повідомив президію губернії еп. Снігурський, що о. Константинович звільнений в перемиської єпархії до львівської (Презид. Арх. лъв. Нам. Nr. 996/ggg 1840 р.), почім президія губернії зажадала від митрополита, щоби мав на нього бачне око і ровинув над ним строгий нагляд. (Там же Nr. 996/ggg 1840 ad 54. II). Митрополит відповів, що іменував о. Константиновича сотрудником в Коломиї і віддав „unter genaue Aufsicht“ тамошнього пароха, Івана Озаркевича і коломиїського декана, Івана Мандичевського (Там же Nr. 1174/ggg 1840 ad 54. II). Порівнай Gestions-Protokoll в р. 1840. Nr. 49 і 53). Не довго тішив ся о. Константинович волею, бо львівський карний суд рішив дня 31 грудня 1841 р. перевести против нього карне слідство і замкнути його на час слідства у в'язниці. Про се повідомив суд президію губернії (През. Архив лъв. Нам. Nr. 21/ggg 1842), яка поручила дня 7 січня 1842 р. старості в Коломиї перевести в нього ревізію, ув'язнити його „und unter vollkommen sicherem Geleite, jedoch mit Vermeidung des Aufsehens und mit Beobachtung der seinem Stande gebührender Schonung durch einen verlässlichen Beamten an das hiesige Strafgericht abstellen zu lassen“ (Там же Nr. 21/ggg ad 4. II). В день пізнійше повідомлено про се заряджене львівського митрополита і зажадало, щоби на місце Константиновича визначив нового сотрудника. (Gestions-Protokoll в р. 1842. Nr. 2). У слідчій в'язниці перебув він три роки, ночім засуджено його на кару смерти, яку замінено на в'язницю, доки в р. 1848 не одержав амнеції. (Порівнай: Józef Krajewski: „Tajne związki polityczne w Galicyi“ ст. 126 і дальші).

mäss angeben wird, und dass in so einem Falle seine Unterbringung bei dem k. k. Straferichte nur auf die zur Sicherung des Erfolges der Untersuchung unerlästliche Zeit beschränkt werden würde“¹⁾). Але і його передержано у в'язниці по день 3 вересня 1839 р., отже несповна рік²⁾).

Інших обвинених покарано дуже тяжко. Найбільшу кару (4-літної в'язниці) присуджено о. Ромуальдови Крижановському. Зложились на те з одної сторони донос о. Гречанського, що він обняв після утечі Сілецького до Франції провід в тайний товаристві, з другої сторони ся обставина, що наслідник-адміністратор о. Крижановського, о. Йосиф Глібовицький найшов під олтарем церкви в Ганівцях вязку рукописий, яку

¹⁾ Архів мініст. справ внутрішних у Відни fasc. 1838 g. Nr. 7856/247.

²⁾ Тогож дня повідомив апеляційний суд президію губернії (Nr. 14218 — порівн. Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 1290/ggg 1839), що Гречанського пущено на волю і застановлено против нього слідство на основі § 56 карного закона. Про се звістила президія губернії митр. Левицького, визнаючи, що Гречанський може бути дальше священиком, однак було би пожаданим, щоби його віддано під нагляд священика, або декана. (Там же Nr. 1290/ggg 1839 ad 8. II). Митрополит відповів дня 26 вересня 1839 р., що привначив Дев. Гречанського, скоро лише зголосить ся до служби, на согрудника до Бережан (на місце помершого о. Слоневського), де буде під надвором пароха і декана, Мих. Павликова (Там же Nr. 1368/ggg 1839 ad 8. II і Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 41). Гречанський хотів, після виходу з в'язниці, поїхати до Грабівки, де був адміністратором, однак старство в Стрию на се не дозволило і веліло йому задержатись в Калущі, де розведено над ним поліційний нагляд. Тоді просив він о дозвіл, поїхати до Глибокої в солотвинським окрузі до родини, на що президія губернії дня 11 жовтня 1839 р. згодила ся (Там же Nr. 1407/ggg ex 839). Дня 9 падолиста доніс ген. вікарій Барвінський, що Гречанський поїхав вже до Бережан (Nr. 4018 — Там же Nr. 1594/ggg 1839), а президія губернії поручила тамшньому старості, щоби слідив за його поведенем (Там же Nr. 1594/ggg 1839). В кілька місяців піанійше почав Гречанський процесувати ся з міщанами в Бережанах. Дня 11 лютого 1840 р. вніс він до карного суду скаргу против міщан за те, що обвинили його ложно перед деканом і консисторією за вдрство (взяв за два похорони по 4 злр. К. М.). Справа не надавала ся до карного слідства, тому суд звернув скаргу президії губернії, вказуючи на те, що, мабуть, декан і консисторія відносять ся ворожо до Гречанського за те, ще він вказав на революційний заговор в дух. семинарії, і тому належало би його взяти в оборону. (Там же Nr. 706/ggg ex 840). Гречанський мав умерти в божевілю, злученім з пиянством. Józef Krajewski: Tajne związki polityczne w Galicyi“, ст. 75.

відослав до консисторії. Від себе повідомила про сю подію консисторія президію губернії, додаючи, що також в скертї сїна, яка була власністю о. Крижановського, найдено дві друковані книжки і на міді виритого їздця з шаблею в руці, що однак сї книжки забрав до себе економ Левінський під позором, що се були господарські реєстри, які його попередник Кривецький там сховав¹⁾. Про знайдені письма донесла президія губернії судови, який зажадав, щоби їх прислано, бо вони можуть мати рішачий вплив на хід судової розправи. Президія губернії відослала судови бажані письма, додаючи від себе: „Obwohl diese Schriften keine Indizien bestimmter sträflicher Handlungen aufweisen, so bekunden sie doch, dass ihr Besitzer ein eifriger Freund der polnischen Sache gewesen“²⁾. Всеж таки і сї письма стверджували підозріне, що о. Ром. Крижановський визначався польським патріотизмом, який повів його до конспірацій.

На три роки вязниці засуджено о. Мінчакевича. Кару 2-літної вязниці визначено: о. Іванови Покіньському, Йос. Охримовичеви, Мих. Гадзінському і Сильв. Мійському, а кару 1-літної вязниці присуджено о. Теодорови Кульчицькому. Кару велено „ex supremo Iustitiae Consilio“ числити від дня 30 жовтня 1839 р.³⁾.

Скоро лише засуд став звісним, звернула ся дня 15 січня 1840 р. Івальберта Крижановська, жінка найтяжше засудженого, о. Ромуальда з просьбою до цісаря, щоби велів судови розслідувати, чи о. Дезидерій Гречанський, який обвинив своїх товаришів-святихників, а між ними її мужа о зраду держави, сповна розуму. З такою просьбою звернула ся вона вже раніше до апеляційного суду у Львові, однак безуспішно. В просьбі зазначила п. Крижановська, що вже в часі богословських студій обвинив себе Гречанський в суді, як чоловіка небезпечного під оглядом релігійним і політичним. Сї самообви-

¹⁾ Презид. Архив льв. Намісництва Nr. 1117/ggg 1839 і Gestions-Protokoll в р. 1839. Nr. 31 і 35. Президія губерній подякувала з окрема митрополитови за присилку письм, знайдених в церкві в Ганівцях та просила його, щоби висказав о. Глібовицькому приване за лояльність, з якою письма передав властям. (Презид. Арх. льв. Намісн. Nr. 1132/ggg 1839). Гляди також Матеріяли Nr. 15 „Письмо митр. Левицького в справі знайдених книжок в Ганівцях“.

²⁾ Презид. Арх. льв. Нам. Nr. 1132/ggg 1839.

³⁾ Там же Nr. 55/ggg 1840 і Józ. Krajewski, op. cit. str. 75.

нення не мали ніякої основи і свідчать лише про його умову недугу. За часів свого побуту в духовній семінарії хотів Гречанський відобрати собі жите, що міг би посвідчити давнійший префект духовної семінарії, а теперішній парох Батятич, золочівського округу, о. Гординський. Коли Гречанський став св'ящеником, дідичі Йосиф Щепанський з Данильча і Юліян Мальчевський з Підбужа (оба з золочівського округу), Фелікс Богуцький з Турадів (стрийського округу) і пані Зенткевич з Мостків (львівського округу) просили, щоби з огляду на стан його ума, приділено їм иньшого св'ященика. Вже після освобождения з в'язниці, се могли би посвідчити о. Онуфрій Криницький, крилошанин і професор богослов'я, пані Юлія Покінська і Розалія Петрашевич з Добрян (стрийського округу), що Дезидерій Гречанський мав проголошувати такі промови, що свідчать некорисно про його умові сили. Що Гречанський не сповна розуму, міг би посвідчити також завідатель камеральних дібр в Калуши, Єгерман, якому політична власть в спеціальному довірю віддала надзир над Гречанським, коли дістав ся з в'язниці на волю.

Цісарська канцелярія поручила вправді судови розслідувати справу, але се долі засуджених не змінило. Натомість веліла президія губернії стрийському старості, щоби визвав Єгермана до більшої дискреції, бо, імовірно, він висловлював ся некорисно про Гречанського, коли се дійшло до відомости Крижановської. Се й одинокий вислід, певно, оправданої просьби нещасливої жінки¹⁾.

Всіх засуджених відвезено на Шпільбергі. Можемо уявити собі, які тяжкі хвилі непокою пережили засуджені та їх родини. Жінки не діставали вісток про здоровле своїх мужів. Жінка о. Йосифа Охримовича внесла в серпні 1840 р. просьбу до заряду в'язниці на Шпільберзі, щоби їй донесено, чи муж живе, чи з гроший, які вона в львівським суді на ліпший харч для нього лишила, що небудь остало і чи вільно їй прислати на сю ціль яку грошеву суму. Вона просила, щоби відповідь прислано на руки її вітця, о. Дмитра Петрушевича, пароха в Цісові, стрийського округу.

Письмо п. Охримовичевої післано до цісаря, який рішив, що з її листів, присланих на Шпільбергі, вільно відчитувати мужови лише сі вістки, що відносять ся до його родини. Крім

¹⁾ Презид. Архів льв. Нам. Nr. 224/ggg ex 840 ad 54. II.

сього поручив цісар зарядови вязниці, щоби передав жінці зміст лікарського ореченя про стан здоровля Охримовича від часу його побуту у вязниці та рівночасно заборонив присилати гроші на поліпшене харчу. Про зміст заряджень цісаря повідомив дня 4 падолиста 1840 р. гр. Седльницький президію львівської губернії, яка від себе переслала його жінці Охримовича¹⁾.

Та не лише тяжка вязниця, розлука і непокій о рідню мусіли непокоїти нещасних вязнів на Шпільберві. Кожному з них без сумніву, приходило на гадку, яка доля жде їх після відбутої у вязниці кари.

На першу вістку з президії губернії про тайне товариство і увязнене його членів, видав митрополит на руки деканів дня 3 вересня 1838 р. обіжник до духовенства, в яким повідомив про заряджені увязнення та нагадав духовенству на його обовязки в виду цісаря²⁾. Зі всіх деканатів прислано збірні осужденя проступку увязнених і заяви вірности для цісаря з просьбою, щоби їх закомуніковано володареві Австрії³⁾. Митрополит передав їх архикнязеві-губернаторови а сей відослав їх цісареві⁴⁾. Як від архикнязя⁵⁾, так і від цісаря⁶⁾ присіли окремі подяки для митрополита і клиру, в яких висказувано надію, що подібні події більше не повторять ся. Колиж увязнених сьвящеників засуджено, митрополит вилучив їх, на основі канонічних постанов, з духовного стану. З окрема зарядила цісарська канцелярія, що жадного з них не вільно ужити в душпастирській службі без дозволу цісаря⁷⁾.

Тим способом загороджувано засудженим поворот на їх душпастирські місця. Вправді латинське духовенство почало обставати за засудженими, а з нагоди заяв льояльности прийшло до

¹⁾ Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 1879/ggg 1840.

²⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinar. з р. 1838. Nr. 22.

³⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 30, 32—4, 37, 40—44, 46—7, 49—51, 53, 55—6, 58, 60—64, 66—81, 84—93, 95—7, 100, 102—3, 105—111 і Тамже з р. 1839. Nr. 6, 9—11, 18 і 24.

⁴⁾ Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 2.

⁵⁾ Тамже з р. 1839. Nr. 4. Порівнай Матеріяли Nr. 16. „Відповідь архикнязя Фердинанда на заяви клиру, пис. дня 15 січня 1839 р.“.

⁶⁾ Gestions-Protokoll з р. 1840. Nr. 25. Порівнай: Тершаковець: „Українсько-руський Архів“, т. III, ст. 129—130.

⁷⁾ Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 278/ggg 1840 (заряджене цісарської канцелярії має дату: „Wien, den 9. ten Hornung 1840“).

суперечок між латинським і руським клиром¹⁾, та все те могло бути для увязнених слабою вірадою. Впрочім всі вони після виходу з вязниці осталися буквально без хліба.

Найраньше, бо дня 29 жовтня 1840 р. скінчив відсиджувати кару о. Теодор Кульчицький. Про се повідомила президія губернії задалегідь, бо дня 1 жовтня 1840 р. митрополита, запитуючи його рівночасно, чи не належало би Кульчицького припустити до душпастирських обовязків, тим більше, що в часі слідства виявляв він жаль з причини молодечого простунку та прирік сьвято, що ніколи до ніяких тайних товариств належати не буде²⁾.

Митрополит відослав письмо президії до еп. Снігурського³⁾, а сей відповів дня 26 жовтня 1840 р., що Кульчицького не може допустити до душпастирської служби⁴⁾. З огляду, що заряд вязниці Шпільберга не дістав ніяких поручень, куди має відслати Кульчицького, тому випустив його дня 29 жовтня з тюрми, визначив йому невеликий гріш на харч та велів під поліційним доглядом проживати в Берні. Небавом дозволила президія губернії вернути Кульчицькому до Галичини⁵⁾. Він замешкав у свого тестя, о. Івана Новаковського в Кульчицях самбірського округу і перебував тут аж по р. 1848⁶⁾.

Дня 29 жовтня 1841 р. випущено на волю Охримовича, Покінського, Гадзінського і Мійського, в рік пізніше Мінчакевича, а в р. 1843 Крижановського.

На порученє гр. Седльницького запитала президія губернії дня 23 лютого 1841 р. митрополита з одної сторони про макеткові відносини Покінського, Охримовича і Гадзінського, з другої про інформації, що належить з ними після виходу з вязниці зробити⁷⁾. Митрополит відповів, що після канонічних постанов, не може ужити їх в душпастирській службі і тому пожаданим

1) Гляди: Матеріяли Nr. 17 і 18. „Два зарядженя пісарської канцелярії в справі суперечок між латинським і руським клиром“. Порівняй згадку в Тершаківця: „Українсько-руський Архів“, т. III, ст. 130.

2) Презид. Архів льв. Наміст. Nr. 1569/ggg 1840.

3) Gestions-Protokoll з р. 1840. Nr. 66.

4) Там же з р. 1840. Nr. 71.

5) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 1278/ggg ex 840.

6) Архів мініст. справ внутрішніх у Відни fasc. 1839 — рік 1848. Nr. 751.

7) Презид. Архів льв. Нам. ad 241/ggg ex 1841 і Gestions-Protokoll з р. 1841. Nr. 9.

було би, зборонити їм поворот до Галичини. Іншої гадки був суд, який заявив ся за тим, щоби їм дозволити на поворот до Галичини, бо в часі провини числили вони ледви по 20 літ, бо після їх засуду не наспіли про них ніякі некорисні вісти, бо в часі слідства виявляли вони жаль, а се найкрасша порука, що на будуче против ряду не дадуть ся ужити. З поглядом судових властей зсолідаризовала ся президія губернії, яка замітила від себе, що вони належали до менше небезпечних проступників, що вони не мають ніякого майна і не могли би на чужині найти для себе хліба, що за проступки в молодечих літах сповнені вже відпокутовали, а кара, яку відбули на Шпільберві, здержить їх, батьків родин, від дальшої аґітації¹⁾. Сьвітські власти поводили ся в сїм разі людянійше від митрополита. З їх поглядами згодив ся гр. Седльницький, а митр. Левицького повідомлено письмом з дня 31 липня 1841 р., що увязнені вернуть по відбутій карі до Галичини, де будуть віддані під поліційний нагляд²⁾.

Так само противний був митрополит, щоби дозволено вернути до Галичини о. Крижановському, якого позиція серед духовенства в Галичині була би, по його гадці, неможливою. Митрополит радив вислати його до иньших провінцій Австрії і визначити для нього з ряду аліmentaцію. При сій нагоді дізнаємо ся, що Ромуальд Крижановський був сином емерит. кримінального радника Андрія, а оженив ся з дочкою судового таксатора, Казимира Скшитуського, замешкалого в Берездівцях, бережанського округа³⁾.

Після виходу з вязниці відставлено Охримовича, на його бажане, до Цісова, де проживав його тесть. Однак тут забавив Охримович не довго, бо вже в грудні 1841 р. дістав дозвіл від староства в Стрию, перенестись до Гущанок, до дому свого вітця. Староста в Стрию, Краттер доносив при сій нагоді президії губернії: „Zu dieser Verfügung bestimmte mich die mir mündlich vorgebrachte feierliche Versicherung des sehr würdigen Cissower gr. kath. Pfarrers Pietrusiewicz, dass er bei seinem beschränkten Einkommen ausser Stande sey, seinen

¹⁾ Там же Nr. 409/ggg ex 841. (Рапорт президії губернії до гр. Седльницького з дня 3 мая 1841).

²⁾ Там же ad Nr. 939/ggg ex 841 i Gestions-Protokoll в р. 1841. Nr. 53.

³⁾ Презид. Архів льв. Наміст. Nr. 1434 i 1524/ggg 1843 Gestions-Protokoll в р. 1843. Nr. 69.

Schwiegersohn, Joseph Ochrymowicz in seinem Hause zu erhalten“¹⁾).

Покінський дістав дозвіл замешкати в Добрянах²⁾, а Мінчакевич перебував по день 22 вересня 1846 р. в Лісковатім, сяниського округу, почім переніс ся до Перемишля³⁾.

В марті 1845 р. внесли Покінський, Тадзінський і Охримович через президію губернії у Львові просьбу до цісаря, щоби дозволив їм обняти душпастирську службу. Дуже прихильно поперла сю просьбу президія губернії, вказуючи на те, що в часі сповнення злочину було їм ледви 20 літ з роду, та що їх поведене після відбутої кари було беззамітне. Так само прихильно відніс ся до справи ір. Седльницький. Мимо сього цісар Фердинанд просьби не вислухав, начеркнувши на ній отсі слова: „Ich finde mich nicht bestimmt diesem Antrage Folge zu geben. Schönbrunn den 20 August 1845. Ferdinand mp.“⁴⁾).

Так розбились мрії бідних сьвящеників на дальших кілька літ. Доперва в січни 1848 р. при першім подуві нового вітру, що віщував Австрії нове жите, дозволено Теодорови Кульчицькому і Михайлови Мінчакевичеви обняти поновно підрядне душпастирське місце під доглядом „eines verlässlichen Pfarrers“⁵⁾. Те саме дозволено також другим засудженим, хоч точних дат про них не маємо. Тяжкі муки, які один з них, о. Йосиф Охримович перетерпів протягом десяти літ в журбі о рідню і хліб, зломил перед часом його орґанізм. Він умер дня 15 червня 1857 р. на становиску пароха в Велдіжи в 43 році жита⁶⁾. Даних з жита иньших засуджених не повело ся мені зібрати.

Так скінчила ся остаточно траґедія, цікава для висвітлення сучасних стремлінь серед руського духовенства, для характеристики режиму в абсолютній Австрії, і відносин митрополита до ряду та духовенства.

¹⁾ Презид. Архів. льв. Наміст. Nr. 1748/ggg 1841. (Рапорт старости Краттера з 28. XII. 1841).

²⁾ Там же Nr. 1748/ggg 1841.

³⁾ Архів мініст. справ внутр. у Відни fasc. 1889 — рік 1848. Nr. 751.

⁴⁾ Там же fasc. 1477 — рік 1845. Nr. 5747.

⁵⁾ Там же fasc. 1889 — рік 1848. Nr. 751. (Schreiben an S-ne des k. k. Herrn Hofraths und Polizeidirektors, Ritter v. Sacher Massoch, Wohlgeboren in Lemberg — Wien den 23 Jänner 1848). Повиннай: Gestions-Protokoll з р. 1848. Nr. 15.

⁶⁾ Вістку сю завдячую слухачці університета, п. Галі Охримовичівній.

IV.

Оповіданє, яке передаємо в сій главі, може не вяже ся тісно з заголовком нашої праці. Мимо сього вважаємо умісним, вложити його на сїм місці, бо воно подає нам дуже цікавий матеріал до характеристики відносин серед одного відлomu нашого духовенства в Галичині, монахів Василян, що довгі літа вели провід в бучацькій гімназії. Воно розкаже нам дещо про дух, яким жили Василяни, а враз з ними і молодіж, повірена їх опіці.

Дня 10 цвѣтня 1839 р. переслав о. Іван Кропивницький, парох в Бучачи, на руки президента губернії, барона Кріга донос на отців Василян в Бучачи.

В доносї зазначив о. Кропивницький на вступі, що давнійший староста в Станіславові, а теперішній гофрат Мільбахер поручив йому надзїр над бучацькою гімназією і професорами, головно тому, що вже від двох літ почали являти ся між молодіжю друковані в Парижі, заборонені книжки політичного змісту, на що шкільні власти не звертали достаточної уваги. Вправді в Бучачи маємо „ein Vicedirectoriat“ в особі поважаного крилошанина Домбровського (лат. пароха), однак він, заслужений чоловік, через свою глибоку старість не може мати точних вістий про поведене професорів та про примір, який вони дають молодіжи. З новим старостою не вїйшов доси підписаний в тіснійші звязи, тому висідає свої помічаня впрост на руки президента губернії.

В падолистї 1838 р., писав о. Кропивницький, ведено з Заліщик через Бучач польського повстанця (einen polnischen Insurgenten) в асистї підофіцїра і 6 вояків. Нічліг випав їм в Бучачи. Дїзнали ся про се студенти гімназії, зїбрали ся в шинку, гостили вояків і повстанця горівкою та араком, а навіть хотїли повстанця відбити, однак се їм не повело ся. Дїзнав ся про се префект (директор) гімназії Василянин, о. Косак, перевів з хлопцями слідство, списав протоколи і заявив їм, що після закону належить ся їм ексклювія, а крім сього можуть бути асентеровані до вїйська. Передякані студенти розказали про се родичам, а тоді прибігла до префекта мати одного з учеників, Проспера Ціммермана і молила його протягом трех днів, щоби подер протокол, списаний з її сином. Префект Косак дав себе умотити, протокол подер, а за се дала мати Цім-

жермана два дивани для окраси вівтаря василіяньської церкви. Так само подер префект Коссак протокол, списаний з учеником Ясінським. „Ist also eine solche Amtshandlung, питав о. Кропивницький, nicht ein Wegweiser für die Jugend, dass sie mittelst Bestechung alles thun und gedenk sein kann?“

Дальше обвиняв о. Кропивницький префекта, що він найшов в ученика Будоського багато заборонених книжок, однак не повідомив про се властей. Про професорів-Василіян писав бучацький парох, що вони, а спеціально Ясеницький, ганьблять учеників в часі шкільної науки словами: „Tu przeklęty Szwabie!“ „Soll also so eine gesetzwidrige Leitung, писав о. Кропивницький, nicht für eine Gebahr gegen das Wohl des States und als eine Abneigung gegen die Regierung in Zukunft angesehen werden? O! Die Basylianer waren und sind nie der Regierung geneigt...“ На доказ сього згадав о. Кропивницький на р. 1809, в яким Василіяни виявили свою віроломність в виду держави, в хвилі коли польські повстанці вдерли ся до Галичини. Тодішній префект василіяньської гімназії, о. Полянський виголосив в шкільній салі публичну промову, а в наслідок її 300 учеників вписало ся до польського війська під провід Розвадовського. За се відобрав ряд Полянському префектуру і велів зіслати його до одного з поменьших монастирів.

Рік 1830, по гадці о. Кропивницького, приніс нові докази віроломности Василіян. Коли в Росії вибухло польське повстанє, Василіяни виявили свою невірність для російського ряду тим, що дали польському генералови Дверніцькому, який ішов зі своїми військами через Почаїв, мільон польських золотих, а коли понад се Василіяни підбурювали нарід против російського ряду, їх строго покарано, монастирі понищено а на їх місце введено православних монахів. В Галичині за те були Василіяни від р. 1809 обережнішими, спеціально в Бучачи і аж до сього (1839) року не дали причин до підозріваня їх вірности для ряду, задля чого іменовано їх провідниками гімназії. І як довго вели провід в школі та монастири старі монахи, так довго не можна було на них нарікати. Однак в біжучім році відобрали монахи в часі елекції в Добромили, яку відбувають що 4 роки, провід старшим і повибирали молодих, що учили ся у Відни, на те, щоби вільно було їм, після вподоби, сповняти обовязки і не бути зневоленими піддати ся тяжким, монастирським правилам. Префектом гімназії вибрано рівнож віденського конвіктиста. Що сі віденські питомці були небезпечними для ряду, свідчить ся

обставина, що давнійший староста в Станіславові, Мільбахер уважав умісним докоряти публично в домі віцедиректора Домбровського віденському питомцеві, проф. Терлецькому за те, що відвідував підозрілих та ворожих для ряду шляхтичів і що сварився та не слухав своїх наставників. В виду сього зневолення був ігумен монастиря донести про се провінціялови і відослати його на покуту до львівського монастиря. Однак лишилися ще в Бучачи два його віденські товариші, префект Коссак і учитель гімназії Шемердецький, які відграють в монастири важну роль і дають злий примір молодіжи, як се видно з слідуєчих фактів:

а) Василяни спрощують на сьвята до монастиря людей з міста та доколичних шляхтичів, де пють, сьпівають і грають в карти до 4 год. в рана, як се було на новий рік, хоч після монастирських правил, ворота монастиря повинні бути замкнені о год. 8 вечером;

б) йдуть з часта на візити в місті та вертають пізно в ночи домів, а віденський питомець Шемердецький завів ще сю моду, що опровів свої іменини в гостинниці, платив там напої і перебув з префектом в товаристві пань до опівночи;

в) їздять в часї фєрий, а навіть шкільних днів (головно: Шемердецький та Ясєницький) на село до шляхтичів та заведують науку, а крім сього познакомяє ся в них Шемердецький з забороненими книжками, а може й псує нььших „gut gesinnte Mönche“;

г) приймають, спеціально „Адонїс“ Шемердецький та префект Коссак поза клявзурою візити пань, пють з ними каву, чай, або їдять обіди і роблять пізно ночью візити по заїздних домах матерям, що приїздять до своїх синів;

д) відбувають з учениками три рази в тиждні корепетиції в школі, хоч се заборонено законом, і побирають за те від біднійших учеників 20 злр. СМ. а від богатших подвійну суму. Ученики, що ходять на такі корепетиції, дістають добрі ноти. А чи яло ся монахам в сей спосіб зарабляти, коли кождий з них має удержане з фондів монастиря а крім сього „Vistiarium-geld“ в сумі 80 злр. С. М.?

е) видають значні гроші на карти, забави, дорогі одежі, цінні меблі, мальоване комнат монастиря, чого доси не було і не повинно бути, розділяють богаті дарунки між панї, а що найгірше, легковажать монастирську одежу, а два з них, Коссак і Шемердецький місто ряси носять польські чамари.

Годі їй дивуватись, писав о. Кропивницький в доносї, що монахів наслідую молодїж і пересиджує по шинках. Богато студентів позаставляло на гулянки в Жидів свої річи, так що префект Коссак мусїв їх відбирати при помочи поліції. Двацять студентів днювало та ночовало в гостинниці, а лише одного, і то бідного прогнав Коссак з їмназії. Один з членів сього кружка, Моравец украв на гулянки плащ у свого товариша Куровецького та заставив його в жида. Він украв опісля в шинкарї Гаврієля з стола 6 злр., які мусїв звертати жидам в домінікальній канцелярії. Сей самий ученик витягнув надстражникови Ржепецькому зі скринї 40 злр., які рівнож мусїв віддати та вимантив у годинникаря Стрільбицького годинник, який небавом продав на ярмарку в Язлівци, почім був зневолений його відкупити і звернути. Місто виключити такого ученика, префект заявив йому, що до приїзду вітця, урядника салїн, не вільно буде йому приходити до школи. Колиж отець не приїздив, прибув до Бучача шурин хлопця, принїс префектови дарунки а сей прирік прийняти поновно Моравеца до школи. Натомість прогнав префект Коссак в їм самїм часї зі школи бідних двох учеників: Телїховського за те, що ходив по шинках і Князевича за те, що курив тютюн.

Крім сього завели монахи-професори звичай, що молодїж мусить приносити їм на іменини дарунки в видї кави, чаю, цукру, вина та араку.

Міг би я, писав о. Кропивницький, навести ще багато разячих подробиць, а поки що зверну увагу на одну, яка свідчить про близші зносини префекта зі шляхтою. Префект завїв в монастири пансіон для шляхотських дітий, за які побирає значні гроші, хоч відома річ, що монастир обовязаний удержувати зі своїх фондів 24 бідних учеників. Сїмох бідних учеників префект вже позбув ся, а 17 умістив в одній комнатї, а двї дальші комнати, які вони раньше займали, віддав на пансіон для богатших. Вже ї так нема клявзури для учеників в монастири, а небавом будуть заїздити туди жінки до своїх дітий і проводити тут дні та ночі.

Наслідки наведених фактів такі, що молодїж, позбавлена доброго приміру від своїх провідників, не шанує їх, не слухає, а навіть допускає ся каригідних вчинків, в родї ось якого :

Дня 21 марта префект велїв прибити на їмназії свїжо помальованого, державного орла. В ночі обкидав хтось орла бодотом. Префект хотїв дізнати ся про переступника і замкнув

кількох підозрілих о се до карцеру. Колиж йому донесено, що злочину допустив ся 15-літний ученик Лозінський, який гімназію кількома місяцями раніше покинув, префект прикликав його до себе, дав йому 25 ривок, замкнув до карцеру, а по кількох годинах віддав до поліційного арешту. Інших підозрілих пустих префект на волю, а одного з них, сина богатих родичів, Полоцького усунув зі школи тайком. Орла відчищено і повішено, а слідуючої ночі, коли Лозінський сидів скатований у вязниці, орла поновно зневажено. За всі ті події треба винуватити учителів, які, як прим. Ясеницький ганьблять учеників в школі: „Tu przeklęty Szwabie!“

В виду сього, для добра держави і школи, треба би погадці о Кропивницького:

а) заіменувати цивільного префекта, якому монастир, властитель 5 сіл може дати гарне удержане;

б) усунути учителів: Шемердецького та Ясеницького, першого за візити в підозрілих, шляхотських домах, другого за уживанє прізвища: „Tu przeklęty Szwabie!“;

в) знести кореспонденції;

г) знести пансіон для дітей шляхтичів.

На кінці доносу просив о. Кропивницький о окрему комісію, яка повинна би розглянутись в справі на місці, якій однак не повинна президія губернії віддавати його письма в оригіналі, ані зраджувати його прізвища, бо він мусів би від Василян чимало витерпіти. Кропивницький готов особисто явити ся у Львові і пояснити губернаторови справу докладнійше, бо заборонені книжки можна в монастирі дуже легко „auf eine kunstgreifende Art“ вислідити¹⁾.

Донос о. Кропивницького переслано в ексцерпті до староства в Станіславі, яке передало слідство комісареви Söldenhofers-ови. Останній відповів широким письмом, яке передаємо в короткім начерку.

Мені повірено, відповів Сельденгофер, від двох літ нагляд над гімназією в Бучачи і являв ся там кожного місяця, тому мав нагоду добре пізнати префекта і монахів. Можу посвідчити з чистою совістю, що всі вони в моральнім і політичнім напрямі поводять ся бездоганно. Таке саме свідощтво виставив їм

¹⁾ Презид. Архів львівськ. Намісн. Nr. 609/ggg 1839, де перехований оригінал доносу з підписом: „Johann Kropiwnicki, katholischer Buczaczer Pfarrer des griechischen Ritus“.

мій попередник Хомінський при передачі повіту в мої руки, а я мушу додати, що під новим префектом, Коссаком, глибоко відданим нашому урядові, повага бучацької гімназії зросла, бо він остро наглядає над молодіжю і її моральним поведенєм.

Весь те, про що мене президія краю питає, в очерненем Коссака і Василян. Коли се вчинив бучацький мешканець Іван Домгер (Der Buczaczer Insasse Johann Domherr), то я зневолений покликати ся на мій рапорт з р. 1837, в яким я мав нагоду висловити ся уємно про політичні погляди сього чоловіка, а що о. Коссак перестерігав родичів, щоби не повірювали йому своїх дітей на мешкане і догляд, тому могла з відси повстати причина доносу против Василян.

Заки я мав нагоду перевірити всі заміти, прибув до мене о. Коссак і заявив, що до львівської президії губернії вислали о. Кропивницький і Домгер письмо, в яким очернили монахів, тому просив він мене, щоби я вислав відповідне пояснене. Я поїхав до Бучача і пересвідчив ся, що всі обвинуваченя Василян є невірні. І так:

учеників Ціммермана і Ясїнського покарано. Протоколів, списаних з ними не понищено, а префект показав мені їх, скоро я лише сього зажадав;

префект гімназії, який з часта заходить до домів учеників, щоби пересвідчити ся про їх поведене, найшов в домі Блаже-йовського (а не Будоського) між книжками деякі романи, які забрав до монастиря і поніщив, однак не найшов там ніяких політичних книжок;

Василяни не уживають в школі польської мови, тому не могли ганьбити своїх учеників словами: „*Tu przeklęty Szwa-bie!*“ Спеціально не міг сього вчинити проф. Ясеницький, що має провід в І грам. клясі, де, як свідчить катальої, нема ані одного Німця;

у всіх монастирях є в звичаю, що в церковні свята сходять ся там запрошені гості. Однак неправдою є, будьто би в василянським монастирі гості перебували до півної ночі;

Василяни-святеники визначають ся між иньшими монахами своїм образованием (богато з них учило ся у віденським конвікті), тому гонораціори Бучача та дооколична шляхта цінять їх високо та запрошують їх до себе, від чого вони не відтягають ся і відвідують родичів своїх елевів. Однак про них не можна було почути нічого невідповідного, або такого, що могло би їх робити підозрілими у ряду. Професорів бачу я все

в товаристві префекта, який дбає про те, щоби вони були при-міром для молодіжи. Я відвідав сьвященників Шемердецького та Ясеницького в їх келїях, оглянув їх підручні бібліотеки, однак не найшов там ані заборонених, ані підозрілих книжок;

з корепетиціями не роблять Василіяни ніяких надужить;

про збиток в келїях нема жови. Видний там лад і чистість, про що мав нагоду пересьвідчити ся митрополит-примас, що відвідав зі мною монастир та келїї. Також не бачив я ніколи Василїян в иньшій одязі, як монашім і нагортці поверх нього, а як коли хто з них для зашанованя габіту уживає старої чамари, то певно не появить ся в ній на улиці, або в школі;

про учеників, які ходили по шинках могу сказати, що їх покарано, а спеціально тих трех, яких названо по імені. Будьто би протетований Моравец належить рівнож до виключених, се сьвідчать акта і залучений друкований звіт гімназії;

про вимушені від студентів дарунки для професорів я не чув в Бучачи нічого, за те показували мені Василіяни письменні подяки і рисунки, які одержали на спомин від вдячних учеників;

Василіяни обовязані удержувати 12 хлопців, однак вони мають на мешканю і харчи 19 бідних учеників. А що для богатших учеників вони держать учителя французької мови, тому слідні певного рода невдоволене і зависть між біднішими елевами;

збещене орла вже вияснене. Ученик Лозїнський признав ся до вини, тому покарано його справедливо, а поведене в сій справі префекта Коссака було „ganz schrifts- und ordnungsmässig“¹⁾.

¹⁾ Презид. Архів лъв. Наміси ad Nr. 1338/ggg 1839 (рапорт Сельденгоферна з дня 8 вересня 1839 р.). Про згадане збещене орла можемо подати на основі урядових актів ще отсі подробиці. Нікодим Лозїнський, імовірно, Русин з роду обкидав болотом австрійського орла. Хоч він вже раньше виступив зі школи, прикликав його Коссак до себе і передав місцевій власти, яка замкнула його в домінікальній вязниці. Тут признав ся він перед домінікальним мандатарем до вини. На просьбу родини випущено його по півторагодиннім увязненю на волю і віддано під опіку домового учителя, Брилінського. Коли орла обкидано поновно болотом, підворіне звернуло ся знов против Лозїнського, однак він випер ся, а при сій нагоді заявив, що первісні зізнаня на нїм вимушено і він до ніякої вини не почувает ся. Однак при слідстві, яке переводив Сельденгофер, Лозїнський признав ся, що оба рази

Після вияснень Сельденгофера Василян не спав ані один волос з голови. Колиб на місце Сельденгофера переведив був слідство другий Сахер-Масох, то, певно, заряджено би ув'язнення і т. п., хоч на справі нічого не було. Одно певне, що Василяни в Бучачи, носячи чамари, лише маніфестовали свій польський патріотизм, далекий від всяких конспірацій, а як Поляки з пересвідчення, мусіли вони числити ся з почуваннями молодіжи, що жила тими гадками та ідеалами, які бачила серед людей старших. Бучацькому парохови о. Кропивницькому могло бути не на руку висше образование Василян, їх значний вплив хоч би вже з сього титулу, що вели гімназію, і тому написав донос поганий, гідний осуду, на якія сам найгірше вийшов. Василяни дізнали ся скоро, хто його написав, а з окрема донесла в урядовій дорозі президія губернії митрополитови, що Кропивницький оклеветав Коссака і Василян, а президії видаєсь неімовірним, що найшов ся чоловік, який міг в такий низький спосіб накинути ся на своїх товаришів по службі. З переведеного слідства вийшло на яву, що між о. Кропивницьким і Василянми відносини неможливі, тому президія просила

обкидав болотом орла „und als Ursache dieses Bubenstreichs gab er die strenge Behandlung des Gymnasiallehrers Sniewicz an, dem er durch die Behandlung dieses, als Gymnasialzierde ausgestellten k. k. Wappens, gleich wie dem übrigen Personale einen Berger verursachen wollte“. Остаточню Лозїнського виключено з гімназії і судове слідство застановлено. Староста в Станіславова, адаючи звіт в сей справі, вихвалив Коссака як чоловіка, глибоко відданого урядови, як доброго префекта, що слідить за поведенням молодіжи і професорів (Рапорт в 1 мая 1839 — гляди Презид. Архів л.в. Намісництва Nr. ad 681/ggg 1839). В справі вбешчення орла дїстав дир. поліції Сахер Масох донос, підписаний „Schüler am Buczaczer Gymnasio“, в яким вказувано, як на виновника, на ученика Петра Підгородецького. По гадці незвісного доносчика, Підгородецький „ein perfuga ohne Taufschein, welcher das Gymnasium besucht über Seine k. k. A. Majestät schimpft (Er hat Galizien den Pohlen gestohlen)... und sagt: „Die Schwaben sind mit Kalbfällen hier in unser Land gekommen und jetzt wollen Sie Herrn seyn... In den ersten Monathen des vorigen Kurses hat selber gesagt, man bereitet Tag und Nacht Pulver... Im 40-ten Jahre wird man schon die Deutschen treiben hinter am Donau“ і т. п. Слідства в сій справі не переведжено, бо по гадці президії губернії, се не було би вказаним з огляду на те, що справа дражлива, що донос анонімний і що Підгородецький був чужим підданим. Президія губернії поручила лише старості, щоби використав сю справу в круві поліційного діляня. (Презид. Архів л.в. Намісництва Nr. 735/ggg ex 1839 ad 609. II).

митрополита, щоби зарядив все можливе для поправи відносин¹⁾.

Митрополит вислав Кропивницькому дня 31 жовтня 1839 р. „decretum reprehensionis“, про яке повідомив також латинського архієпископа²⁾.

Однак Кропивницький належав до завзятух людей. Догода в консисторії подразнила його ще більше і він не хотів зійти з ворожого становища супроти Василян. В р. 1845 вніс він поновний донос против префекта Коссака і професорів-Василян до президії губернії, яка дня 17 марта (Nr. 202) просила митрополита, щоби справу розслідив в дисциплінарній дорозі³⁾. Вибрано окрему комісію, зложену в відпоручників губернії і духовенства, якій треба було звернути кошти подорожи⁴⁾. Остаточно покінчено справу доперва в р. 1848⁵⁾, однак невідомо в яким вислідом.

(Далі буде).

¹⁾ Тамже Nr. 1338/ggg 839 ad 609. II.

²⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinariats з р. 1839. Nr. 43 і 48.

³⁾ Gestions-Protokoll з р. 1845. Nr. 40.

⁴⁾ Тамже з р. 1845. Nr. 86.

⁵⁾ Тамже з р. 1848. Nr. 39 і 83.

Причинки до народніх вірувань з початком XIX ст.

Упирі і розношенє зарази.

Подав Др. Зенон Кузеля.

В старих книгах, а передовсім в всіляких урядових актах і иньших рукописах находимо не одну цікаву звістку про вірування і погляди наших предків; дуже часто дають вони гарні паралелі до нинішних поглядів і роз'яснюють нерав те, що нині затерло ся, або стало незрозуміле.

Про вагу подібних студій відзивали ся вже частійше учені. Gomte присвячує тому питаню окремий розділ в своїм підручнику фолькльору і вказує, що студійованє давніх памяток для цілий етнографічних має не меньшу вартість, як і досліди над сучасністю, даючи історичний підклад тому, що нині відбуваєть ся. Горячо поручає займати ся тим і Schönbach в статі про досліди в Альпах і Кайндль в своїм підручнику фолькльору.

У нас на тім полі не зроблено дуже багато, одначе не стоїть воно облогом. Київська Старина принесла цілий ряд всіляких документів, дещо уміщене було в Житю і Слові. Архівний матеріал і оброблене маємо також в працях Антоновича (про чарівництво), Левицького¹⁾, Франка, Зубрицького. Я наводжу понизше два документи, видані губерніяльним урядом у Львові до духовних властей і втягнені в книгу розпоряджень Крушельницької церкви в Стрийськім повіті.

¹⁾ О. Левицкій, Очерки стариннаго быта Волыни и Украйны. Київ. Стар.

Перший документ, оголошений в р. 1803, подає нам звістки про забобони селян підчас зарази на худобу, другий акт говорить про вірування в упирів, він виданий в р. 1803, а доручений священикам з початком дальшого року.

Зачнім від нього наші поясненя.

Губернія підносить очевидно з невдоволенем, що священики до того ще часу не викоринили усіх забобонів між селянами: багато людей вірить в нічні страхи, в чари, духи, а що найприкрійше, знаходять ся люди, що не уміють пошанувати святости гробу, витягають мерців з домовин і знущають ся над ними. З акту видно, що се мусіло повторювати ся частійше, коли циркулярні уряди почували ся до обовязку повідомити про се губернію і коли губернія уважала за відповідне пригадати священикам, щоби впливали в науках на нарід і від'учували його від поганих і негідних учинків.

I.

Виконуване тіла небіщика з гробу і збитковане над ним стоїть тут безперечно в звязи з вірою в упирів, що сягає дуже давних часів і доховала ся подекуди і до нині. Опираєть ся вона на погляді, що мерці можуть повертати на землю і шкодити людям, які їм через що небудь стали немилі. Причини тої віри треба найправдоподібнійше шукати в снах і привидах, як на се звернув був увагу Тайлбор, а далі С. Meyer, Кох¹⁾ і инші.

Віра в поворот мерців з другого світа знана майже без виїмку на цілій просторони нашої землі, без ріжницї, у культурних і так званих диких народів. Спеціальною формою сеї віри являють ся наші вірування про упирів, що стрічають ся у всіляких відмінах також у иньших славянських народів, у німецьких племен та серед людности балканського півострова, приміром у Турків, Альбанців і Новогреків. Grimm в своїй мітології та переказах і кавках, Mannhardt, Liebrecht (*Zur Volkskunde*, 195—198), Krause (*Z. f. Ethn.*, 1883), Andree в „*Ethnographische Parallelen*“, Meyer в *Deutsches Volkstum*, H. Máchal в *Nákres slovanského bájesloví* (Praha 1891, 182—186), Аванасьевъ

¹⁾ Koch, *Zum Animismus der südamerikanischen Indianer Supplement. zu Intern. Arch. f. Ethn.*, 1900.

в праці „Поетическія воззрѣнія Славянъ на природу“, Вагилевич в статі „O upjrech a wid'mách“ (Č. Česk. Mus. 1840, с. 232—261), Ф. Краус в Powrót umarłych na świat“ (Wisła, IV, 657—683), St. Hock, Die Vampirsagen u. ihre Verwertung in d. Lit.¹⁾, Ёлоз в Melusine, 1888, Stern в Medizin u. Aberglaube in der Türkei, I, с. 350—370, O. Schell, D. Volksglauben im Bergischen an d. Fortdauer d. Seele u. d. Tode (Ar. f. Relig. IV, 305—337), Caland в Een Indogermaansch Lustratie Gebruik, Amsterdam 1898, A. Jellinek, Zur Vampirsage Z. d. Ver. f. Vk., 1904, 323 і д., J. Negelein, Macedonischer Seelenglaube u. Totencultus, ibid, 1904, с. 19—35 зібрали більший матеріал у всіляких народів і старалися його угрупувати і пояснити. Дотикалися того питання також Тайльор, Лянї, Пешель, Карлович (в Z. f. Relig. w.) і інші. Сировий матеріал можна найти в досить великій кількості в збірках етнографічних і в більших оглядах, приміром у Kuhna і Schwartz'a, у Meyer'a і т. д.

Славянські племена доховали віру в упирів в найчистішій формі, так що дехто навіть бачив у них її жерело, і стали нині її осередком. Особливо розширена вона у Болгарів і у Українців та Білорусинів, де ще ясно відрізняють ся мерлець упир від вовкулака; у Сербів і взагалі на полудни змішано оба типи. В упирів вірять також Словінці, Чехи, Словаки, Лужичани, Кашуби, Поляки і Великороси. Література про упирів у славянських народів зібрана тільки у нас докладніше, а деінде розкинені поодинокі звістки по всіляких часописах так, що робота коло їх порівняння значно утруднена. Мала частина матеріалу використана в начерку Махаля, а в часті і у Вагилевича²⁾.

Для нас передовсім важне зіставленє проф. Сумцова „Колдуны, вѣдьмы и упыри“ (Сборникъ Харьк. Ист. фил. Общ. т. III, 1891, стор. 229 і д.), де зведена богата література, вичислена також в часті в примітках до розділу про упирів (происхождение упырей) в „Культурныхъ переживаніяхъ“ (Кіев. Ст. 1890, XXVIII, с. 65). У нього подані і деякі загальні замітки, з якими в більшій мірі стрічаємо ся в студії А. Потєбні

¹⁾ Forschungen zur neueren Literaturgeschichte, XVII, 1900 (реп. Reuschel'a в Euphoriion, VIII, 1901, 734—8).

²⁾ Прошу про се порівняти Fr. Wiesthaler, Vlkodlak in vampir sponsebnim oprom na slov. bajeslovje, Ljublj. Zvon, III, 1883, Lilek, Ethnologische Notizen aus Bosnien und Hercegowina, Wissens. Mitteil. aus Bos. u. Herc., VIII, 269—270.

„О мистическомъ значеніи нѣкоторыхъ обрядовъ и повѣрій“, а саме в третім розділі „Змѣй, Волкъ, Вѣдьма“ (Чтенія, 1865, IV, с. 233—310 і спеціально с. 277—287). Пробу зіставленя матеріалу бачимо в студії Єфименко, Упири (Из исторіи нар. вѣрованій), Київ. Стар. 1883, VI, с. 371—9, в збірці Іванова „Народные разказы о вѣдьмахъ и упыряхъ“ (Сборн. Хар. И. Ф. Общ. III, с. 156 і д.) і в статі Франка в Київ. Стар. (1890, IV, с. 101—120): „Сожженіе упырей въ с. Нагуевичахъ въ р. 1831“. Архівний матеріал зібрано в праці Антоновича в Трудях Чубинського, а крім того у Єфименко, Вагилевича, Ш. Я. „Убийство упыря въ Кіевщинѣ во время чумы 1770 г.“ (Київ. Стар. 1890, N. 2, с. 338—341) і д. и.

Етнографічні збірки містять дійсно багато матеріалу. Крім Іванова треба тут вчислити збірки Драгоманова, Нар. преданія и разказы, 62—66, Чубинського, Труды, II, 411—416 і д., Новосельського, „Lud ukraiński“ т. II, Коперницького-Рокоссовської „Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu, Zbiór wiad. do ant. kr.“ XI, А. Подберезкого „Materiały do demnologii ludu ukraińskiego“ (Zbiór IV, 1880, 3—82), Гринченка, Изъ устъ народа, 1901, V, N. 165—174 і Етнограф. Матеріалы, I, 1895, с. 52—56, II, 92—107, Яворського, Südrussische Vampyre (Zeit. d. Ver. f. Volksk., 1898, VIII, 331—336) і його ж статя в Живій Старині, 1897, I, 107—110, а передовсім збірку Гнатюка „Знадоби до українсько-руської демонології“ (Етн. Збір. XVI).

Найдавнійшу звістку про упирів находимо уже в поясненнях до пророків¹⁾; Серапіон дорікав (в XIII ст.) своїм сучасникам, що не хотіли ховати повісильників і потопельників і викопували їх з могил²⁾, приписуючи їм сироваджуване посухи і неурожаїв. В збірнику Паісієвім з XIV ст. читаємо, що „перше того клали потребу упиремъ и берегинямъ“; в рукописи Соф. Новгород. бібліотеки згадують ся упирі побіч иньших демонів і „богів“³⁾. Максим Грек згадує про се в XVI ст. і стараєть ся переконати вірних, що мерців не вільно непокоїти. Про викопуване і палене „преисподниковъ“ або так званих „вуркулаковъ“ і про жінки „гилуди“, що висисають кров дітей та убивають їх, читаємо і у Іоасафа Ефесского⁴⁾. Осібний розділ про

¹⁾ Miklosich, Lexikon.

²⁾ Котляревскій, О погребальныхъ обычаяхъ, 34—5.

³⁾ Máchal, op. cit., 183.

⁴⁾ Алмазовъ, Каноническіе отвѣты Іоас. Ефесскаго. Одесса 1903, стор. 42, 53.

упирів знаходимо і в требнику, виданім в Києві 1620 р. Памвою Бериндою.

Одначе проповіді не усунули загально розпростореної віри в упирів, що запустила була сильне корінє. Численні архівні звістки з XVIII ст. доказують нам, що ще тоді була вона дуже розповсюджена, а що найважнійше активна. Як і тепер головню і тоді обвинювано деяких людей, що вони спроваджують посуху або заразу. Полковника А. Танського (1727) і генерального обозного В. Борковського (ок. 1686) уважали сучасні люди упирями: останнього пробили навіть осиковим колом, а цілу подію розмалювали на стіні троїцького собора¹⁾. Люди з Гуменця стрінувши в ночі шляхтича Матковського, як шукав загублених коний, признали його за упиря і спалили його, обвинувачуючи його в занесеню епідемії (1738 р.)²⁾. Таксамо зроблено і з захожим з Турції О. Маронітом³⁾. В Гуманській Війтівці в Київщині кинули люди підозріне на свого власного съвщеника, оббили його майже на смерть, закопали в яму, пробили осиковим колом і засипали живцем землею⁴⁾. В 1750 році перепроваджувала харківська консисторія цілий процес з селянином з села Люботина, валуйського повіту, про якого говорило ся, що він „упырь родимый“. Люди сходили ся до нього і просили його о всілякі ради, думаючи, що він уміє віщувати. Процес показав одначе, що він був звичайним ошуканцем, що хотів лише прокормитись в голодний рік⁵⁾.

Против віри в упирів звернене одно місце в посланію православного, буковинського єпископа Даніїла, з р. 1790, в якім згадуєть ся, що люди приписують їм наношене зарази: Є такі люди — каже він — що думають, „яко тѣлеса нѣкоторихъ людей мертвыхъ имѣють силу умертвлять скоты..., которымъ тѣлесамъ и имя выдумали, сі есть нарекли ихъ „видмы“ или „опирѣ“⁶⁾.

Подібно, як у нас, маємо давнійші звістки і про иньші славянські народи. У Чехів згадує про упирів хроніка Гаска.

1) Єфименко, 376 і література наведена у Грінченка, Изъ усть народа, с. 428—9.

2) Чубинскій, Труды, I, 425—432.

3) *ibid.*, 339.

4) Ш. Я., *op. cit.* 338—341.

5) Ам. Лебедевъ, О борьбѣ духовныхъ властей въ бывшей епархіи бѣлгородской съ суевѣріями, Киев. Стар., 1890, XXVIII, 6—7.

6) Миронъ, Сожженіе уншрей въ с. Нагуевичахъ, Киев. Стар., 1890, XXIX, с. 106—107.

Знаємо також з літописи, що в 1344 р. умерла упириця, яку треба було пробити колом, бо губила людей. Упиром був також сьвященик Мислята, про якого згадуєть ся під роком 1336¹⁾.

Про упирів на Угорщині, Моравах і т. д. приносить численні відомости Dom Aug. Calmet в „*Traité sur les apparitions des esprits et sur les vampires ou les revenants de Hongrie, Moraviae e. t. c.*“ (Paris 1751)²⁾. Lucius згадує в своїм творі „*De regno Dalmatiae et Croatiae*“ (1403 р.), що одну жінку непокоїв упир так завзято, що бурмістр міста дозволив „*infigere signum in pectus eius*“³⁾. Про вампіризм у полудневих Славян з початком XIX ст. говорить богато Prosper Merimée⁴⁾ в розділі „*Sur le Vampirisme*“.

Віра в упирів доховала ся живо і в XIX ст., а навіть з кінцем минушого століття можна ще було занотувати випадки насильного убийства, спричиненого вірою в істноване упирів.

Український упир досить скомплікована істота. Звичайно розуміють під упирем мерця, що вертає в ночі на землю і ссе кров зі сплячих людей, особливо з дітей⁵⁾. Одначе упир може бути і живий і пробувати незамітно між людьми і тоді він не менше шкідливий, бо тяжко його розпізнати⁶⁾. Дуже часто приписують йому силу вороження і відгадуваня будучности, а відповідно до того ділять навіть упирів на старших і молодших, сильніших і слабших⁷⁾. Вкінці називають тим самим іменем і дітей, обложених англійською хоробою, які звичайно мають назву одміни, обмінчати. Сі упирі не чинять великої шкоди населеню і займають ся вороженем⁸⁾. Ворожене і чароване се взагалі дві основні прикмети, звязані з іменем упиря: в старо-руських словниках об'яснювано навіть імя упиря словом чарівник.

Упир може перекидати ся в зьвірят, передовсім в вовка,

1) Máchal, 186, Wahylewič, op. cit. 256—258.

2) Звістку про сю рідку книжку, що перековуєть ся в віденській надворній бібліотеці, завдаючу дру Т. Матічу.

3) Zbornik za narodni život juz. Slav. I, 224.

4) P. Merimée, *La Double Méprise*. La Guzla. Paris 1885, ст. 222—236. І видане вийшло 1829 р. Користаю тут також з вказівок дра Матіча „Про судову розправу з року 1882 в Arch. f. slav. Phil., VI, 618—620.

5) Сумцовъ, *Культурныя переживанія*, N. 122, с. 64, Máchal, op. cit., 183, Аванасьевъ, III, 557, 585, Потєбня, 282 і д., Jaworskij, 331.

6) Єфименко, 371, Миронъ, 101—3, Сумцовъ, 63.

7) Миронъ, 102—104. 8) Nowosielski, II, 106, 161.

в kota і собаку. Про се вже згадує Іоан Екварх болгарський: „Тїло своє хранить мертво, и летаєть орлом, ястребомъ, и ворономъ, и дятлемъ, рыщуть лютымъ звѣремъ и вепремъ дикимъ, волкомъ, летають змѣемъ, рыщуть рысію и медвѣдемъ“¹⁾. В Нагуевичах розказують, що попадаючи упириця перемінилася в „худобину“, а власне в безрогу, щоби пімстити ся на недлюбім наймиті і укусити його. На Підгіррю вірять, що упирі „дводушники“ і можуть полишити в ночі своє тіло і робити людям пакости²⁾.

Упирі ідентифікують ся декуди вчасі і з зміями, літавцями, інкубами, то значить мають в ночі приходити до своїх жінок і жити з ними, як за життя. Можуть навіть мати діти: у Болгар і у Москалів³⁾, у Сербів, і у Галицьких Русинів пізнати їх по тім, що або не мають взагалі костей або лише носової хрятки. Вагилевич розказує, що до одної жінки ходив її чоловік упир і мав з нею кількоро дітей. Вдова сохла і жовтіла аж знахарка порадила їй здурити упиря, освѣчуючи хату ніби на весіле⁴⁾. Подібно думають і полудневі Славяни: Коли жінка розумна, може здержати помершого чоловіка і наказати йому робити, що сама хоче; про се говорить ся і в пословиці „*rametna žena može uaprečiti, da vampir k njoj ne dolazi i da soijeta ne tare*“⁵⁾.

У Драгоманова розказуєть ся про клопоти мужа, до якого ходила його жінка, упириця. Тут помогло посвѣчене хати: „Посвѣятили мою хату, і, крив Бог, стало тихо: наче мільйон віська хто поставив коло мене, наче вармія окружила мене“⁶⁾. І у Поляків кружить велике число подібних оповідань⁷⁾.

До тепер ми знали упиря тільки з лихої сторони. Спорадично розказують про нього і добре: він мав приміром з любови до людей відкрити їм тайну оживляти померших⁸⁾. Упирі віддають також більші услуги вороженем і чарованем⁹⁾.

1) Потебня, *op. cit.*, 282—3.

2) Миронъ, 102. Більше паралель у Аванасьева, III, 302, 357, Вагилевича, 239 і р., Jaworskij, 331—2. Прошу ще порівняти: Ciszewski, *Lud roln.-górn. z okolic Sławkowa. Zbiór wiad.* XI, 11 і д.

3) Потебня, 286—7, Аванасьевъ, III, 559, Wahylewyc, 237, 246, Liebrecht, *Zur Volkskunde*, 1879, 58.

4) Цілом таке саме оповідане у Яворського, 334—5.

5) Krauss, *op. cit.* 676.

6) Драгомановъ, *Мар. пред. и рассказы*, IV, 3, с. 63.

7) Ciszewski, *op. cit.*, с. 12, 13.

8) Сумцовъ, К. П., 64. 9) Nowosielski, II, 106.

Звідки береть ся упир?

Афанасев прийшов до результату, що се злобні мерці, що були за життя чарівниками, вовкулаками або взагалі людьми, вилученими церквою як приміром самовбійці, еретики і прокляті¹⁾. Нарід робить їх дітьми дідька, вовкулака або відьми²⁾ або думає, що се дідьки, які увійшли лише в тіло відьом, чарівників або інших людей³⁾. В деяких сторонах думають, що якась нечиста сила має вплив на зародок, так, що дитина родить ся вже з прикметами упира⁴⁾; упирем може навіть стати кождий чоловік, коли його обвіє степовий вітер⁵⁾, під яким треба розуміти дідька. Бувають також „родимі“ упирі⁶⁾; коли жінка погляне на св'ященника підчас великого входу, то її дитина буде упирем⁷⁾. Загалом вірять у нас, що потопельники і повісильники стають упирями: тому ховають їх на розетайних дорогах і обкидають камінями і прутем⁸⁾.

Живого упира пізнати трудно: кажуть, що звичайно виглядає він дуже добре, бо мусить носити на собі неживого товариша. Розпізнають також по тім, що дуже злісний⁹⁾.

Найліпше одначе розпізнати його по красці лица: буває він завжди дуже червоний і то за життя і по смерті. Звідси походить і пословиця „червоний як упир“ знана мабуть чи не у всіх славянських народів (прим. у Русинів, Поляків, Сербів). Щоби переконатися, чи дійсно померший то упир, розкопують гріб, що звичайно має або шпору або взагалі долинку і отворають трумну. Упир не гниє і лежить червоний на лиці, звернений передом до гори; часом має навіть отворені очи та окровавлені руки, ноги і губи¹⁰⁾. Пізнають також по тім, що має

¹⁾ Афанасьевъ, *op. cit.*, III, 557.

²⁾ Чубинскій, *Труды*, I, 1, 205.

³⁾ Nowosielski, II, 161. ⁴⁾ Сумцовъ, К. П., 63.

⁵⁾ Єфименко, 373. Подібний шкідливий вплив має також вітер на вагітні жінки; від него попадають вони в хоробу і скидають дитину, що перемінюєть ся в чорта (Милорадовичъ, Народные обряды и пѣсни Лубенскаго у., Полтавс. г., Сборн. Хар. Ист. Фил. Общ. X, 1897, с. 14, Чубинскій, *Труды*, IV, 1. Чорт заплодює дуже часто в виді вітру: в тім стрічаємо ся в середньовічних літературах. Пр. пор. ще Wahulewyc, 238.

⁶⁾ Миронъ, 101. ⁷⁾ Jaworski, 331.

⁸⁾ Korernicki, *Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu*. *Zbiór wiad.* XI, с. 196, Сумцовъ, К. П., 63.

⁹⁾ Єфименко, 371.

¹⁰⁾ Миронъ, 101, 104, Єфименко, 372, Афанасьевъ, 557—561, Wahulewyc, 238, Korernicki, 196, Máchal, 184, Чубин-

шість пальців на руках і ногах¹⁾ і спить все головою до дверей, а ногами до образів²⁾.

Нарід вірить ще до нині, принаймні там, де ще просвіта не пустила глибокого коріння, що упирі приносять велику шкоду людям: передовсім доскулюють вони людям тим, що висисають їх кров підчас сну³⁾, нищать здоровле, дусять їх, а навіть забирають ся нераз до їх мяса. Взагалі український упир небезпечний: він нападає на спокійних людей, щоб ними пожити ся, розганяє вечериці і уміє остро мстити ся, коли йому хто зробить яку небудь пакість⁴⁾, приміром здіме намітку; упир крутить ся часто по бездорожжях і зводить людей з доброї пути. Крім того пакостить він цілому загалови, насилаючи заразу, помір, хвороби, неврожай, посуху і иньші нещастя, причім не забуває і на менші пакости⁵⁾.

Тому старають ся люди за всяку ціну удержати мерця в трумні і зробити його нешкідливим. Вже сам релігійний обряд звернений передовсім на те, щоби обезпечити людий від повороту померших: на те відправляють ся похорон, запечатують ся гріб і справляють ся поминки. До того ще й самі люди знають багато способів, що на їх гадку задержують мерця в гробі. Так приміром ставлять його ногами до дверей⁶⁾, щоби не вернув ся, а добре вийшов, кажуть йому пращати ся з хатою, удаючи трумну о поріг, отвирають вікна і двері, щоби мав куди вийти, а потім зачиняють їх і ставлять для нього воду, щоби не був лютий і мав що напити ся, коли б вернув до хати. Трумну забивають міцно цвяхами і кажуть видзвонювати на дзвінниці, знаючи, що дзвони відганяють духів. Поляки з над Раби думають навіть, що аж тоді стає мерлець дійсно мерцем, коли зачнуть дзвонити: про се — кажуть — можна переконатися

скій, I, 1, 206. Ястребовъ, Матеріали для этногр. Новоросс. края, 134, Франко, Нар. віруваня на Підгірю, Етн. Зб. V, 182, N. 14, Jaworskij, 334.

¹⁾ Сумцовъ, К. П., 63. ²⁾ Миронъ, 102.

³⁾ Се основна прикмета упря, що знана усюди; гл. висше Драгоманов, 62, N. 1, Гпатюк, 162, N. 272, Миронъ, 105, Ястребовъ, 134, Jaworskij, 333.

⁴⁾ Podbereski, op. cit., N. 2, 3, 4, 5, Чубинскій, I, 91, II, 422, Драгомановъ, 62, N. 2, Гринченко, Изъ устъ народа. Черниговъ 1901, с. 134—5, N. 171 (Не берн ничого въ мертвяка), до наведені і иньші паралелі, с. 429, Jaworskij, 332.

⁵⁾ Драгоманов, op. cit., 64: выпускає коні.

⁶⁾ J. Negelein, 34, гл. Jellinek, Zur Vampyrage, 323—4.

ся, бо трумна тоді о много тяжша¹⁾. Крім того уживаєть ся богато иньших способів, про які тут не місце розводитись²⁾.

Одначе, як видно, і сі способи не помагають: мерці такп ходять по сьвітї і не дають людям супокійно жити. Розумієть ся, що з поміж них найстрашнійші упирі. Щоб зробити їх нешкідливими, кличуть наперед съвщеника, аби закляв небіщика: часом се помагає і тоді упир утікає, перемінивши ся в серну³⁾. Коли ж не помагає, беруть ся на далеко ліпший спосіб, який мусить допомогти.

Розкопують могилу і пробивають мерця осиковим колом, причім обертають його грудьми до долу⁴⁾. У полудневих Славян уживають до того глогового терна або кленового дерева, у Німців взагалі деревляного або тернового⁵⁾. У нас і у Поляків беруть також липове і кленове дерево. У Гнатюка так приміром кінчить ся N. 278: „Ксьонц казав го поховати (упиря) і забили восиковий кілочок в голову і вже був спокій“⁶⁾. На иньшім місци читаємо знов таке: „Тогди ксьонц кажи: Дайти осикового кола, забю я єму в голову. Більши він ходити ни буди, бо то є справедливий упир. Він би був за сім літ люди потинав. Як му забили, більше вже ни ходив і нікто го ни видів“⁷⁾. Осичина має взагалі велику силу: коли в гробі є шпари і мерлець ними виходить, то вистарчить заложити їх нею⁸⁾.

Рідше говорять, що треба утяти голову: згадуєть ся про се в збірці Гнатюка, у Яворського і в Батьківщині за р. 1893⁹⁾.

1) L. Świątek, Lud nadrabski, с. 134.

2) Так кладуть приміром на Україні на вікно кусень желіза або роблять хрест на воротах. Чубинській, I, 205. Про способи відганяти мерців прошу порівняти статью Єллінка, оп. cit. 323—4.

3) Korernicki, 196, Podbereski, 15.

4) Приміром Миронъ, 106, Korernicki, 196, Чубинській, I, 1, 205, 206, Podbereski, 15, 18, 19.

5) Máchal, 185—6, Аванасъевъ, 559, Krauss, 673. У Македонців поливають ще оливою (Negelein, op. cit. 19—27, Asboth, Maced. folkl. 218, 9).

6) Гнатюк, оп. cit., N. 278, стр. 168.

7) ibid. стр. 164, N. 273, також 163, N. 272.

8) Аванасъевъ, III, 575.

9) Гнатюк, с. 165, N. 275, Батьківщина, N. 9, пор. Гринченко, Литература українскаго фолклора, 1901, с. 144, N. 872, Миронъ, 106, Jaworkij, 332. Відрізуване голови упрям знають всіякі народи (C. Meyer, Aberglaube d. Mittelalters, 1884, 45, Weinhold, Altnordisches Leben, 1856, с. 497): робили се і Римляни в часі зарази (Thucydides, 2, 52, Jellinek, op. cit.); у Болгар заготований подібний

Сей спосіб особливо розпросторений у Білорусинів. „Утеди людзі пасходзілісе, гўолаў адцялі, між нўог паложилі, дай закапалі“ — каже ся в однім оповіданю у Федеровского¹⁾. Знають його також Поляки, Лужичани і Німці²⁾. До відтинання служить усюди рикаль або лопата: голову кладуть звичайно поміж ноги.

Деколи відрубують лише ноги³⁾, або підтинають жили у ніг, у Гнатюка і Яворського січуть на дрібні кусники⁴⁾.

В давніших часах уживало ся для винищення упирів огня: палено їх, подібно як чарівниці, на стосі і розкидувано порох. Розуміть ся, що роблено се головно з живими упирями; причім затикало ся їм рот дегтем⁵⁾. У Чехів, Кашубів і Сербів брали до того каміня і землі⁶⁾. Сього способу уживало ся дуже часто, а передовсім тоді, коли якогось чоловіка підозрівали, що він спровадив пошість на людий або на худобу, посуху або неврожай: се найшкідливіша сторона роботи упирів⁷⁾.

Вже вище наведи ми на се кілька примірів з давніших часів; тепер подаю кілька нових з часів найновіших.

Упири шкодять надзвичайно навошенем епідемій, як чума, холера і т. д. В Галичині приписували їм холеру в р. 1831 і 1876 і палили їх немилосердно на цілім Підгір'ю. Вагилевич і Франко подають про се докладніші звістки і наводять деякі

випадок іше з року 1890 (Strausz, Bulgaren, с. 454), про Румунів гл. Ethnol. Mitt. a. Ung. V, 69 (Єллінек). На істноване подібного звичаю в передісторичних часах вказують гроби, в яких стрічають ся скелети з головою, уміщеною між ногами (Jellinek, op. cit., 19—27 = Weinhold, Totenbestattung, 1859, 50, 96, Mogk, Grundriss f. germ. Phil., 2 Aufl., 3, 254). Прому ще порівнати цікаву розвідку А. Гельвінг, Von dem polnischen Upiertz oder sich selbst fressenden Todten u. d. daraus entstandenen Furcht vor Pest- u. Viehsterben (1722 p.).

¹⁾ Federowski, Lud białoruski, T. II, C. I, с. 199, N. 172 і далі с. 206, N. 185. ²⁾ Máchal, 185, 186.

³⁾ Gazeta Narodowa, 1885, N. 220, Гринченко, 144.

⁴⁾ Гнатюк, с. 163, N. 272, Червоная Русь, 1890, N. 28 = Миронъ, 105, Jaworskiij, 332—3.

⁵⁾ Єфименко, 377. Деготь має у ріжних народів велику силу і відганяє злих духів. Поліжниці держать його тому під ліжком і то аж доки не очистять ся, а дитина не охрестить ся (J. Jaworskiij, Aus dem Bukowiner Alltagsleben, Urquell, 1898, 97; Segel, Wierzenia i lecznictwo ludowe Żydów, Lud, III, 1897, с. 57; Ястребовъ, Обычай и пѣсни турецкихъ Сербовъ. У Сербів показують дегтем на охрест входи до хати перед опирем. Krauss, 674. ⁶⁾ Máchal, 186.

⁷⁾ Аеанасьевъ, III, 571 і д., Гнатюк, 164—5, N. 275, Чубинській, I, 206, Nowosielski, II, 56, Єфименко, 373.

місцевості¹⁾, головню в стрийськїм, самбірськїм і станїславівськїм повіті (Нагуєвичі, Семигинів, Росільна). Екзекуція відбувала ся за селом, де громаджено великий терновий костер.

Подібний випадок але з иньшними подробицями розказував мені о. П. Мінко, парох Гребенова коло Скольного.

Як вибухла холера²⁾ і появила ся в Славську³⁾, то люди мерли як мухи. Коли нічо не помагало, післали громадяни по знахаря до Бленковатого і сей обіцяв порадити. „Усеу винен упир“, переконавав він. Скликав людий на двинтар, розкрив грїб, виймив недавно похованого небїжчика і пробив його осиковим колом, обернувши його лицем до землі. Потім наточив з нього крови і дав її усім до горівки, приговорюючи: „Пив він вашу кров, напийте ся ви його крови“. Розуміть ся, що на холеру не помогло се нічогосінко, а знахаря арештували. Ворожбит боронив ся перед судом дуже сильно і казав панам, що вони на тім не розуміють ся, бо вони „темні“: як би не він, то ціле село вигинуло-б.

Що кров з упиря помагає, про се свідчить і иньше оповіданє, наведене у Гнатюка⁴⁾. З кореспонденції в Червоній Русі⁵⁾ довідуємо ся, що в Завадці, турчанського повіту, пили воду з гробу упиря або підкурювали хорого на холеру його водосем.

Не меньше метили ся люди на „упирях“ за занесене посухи або за спроваджене граду і ненастанного дощу. В р. 1867 підчас посухи, розкрили селяни Тихого хутора, таращанського пов., грїб недавно помершого раскольника, виймили його і рівночасно, як один бив його по черепі, приговорював другий „давай дощу“; иньші лили на нього воду з решета. Потім закопали його знов до гробу⁶⁾. *Gazeta lwowska*, з р. 1885 (N. 220) донесла, що в однім місци викинули з гробу трупа самовбійці,

¹⁾ Миронъ, *op. cit.*, 107—120, *Wahylewyc*, 252; пор. ще Аеанасьєвъ, III, 573—4. У Фрайка обговорена також блише статя І. Е. Коссака, уміщена в „Слові“ в р. 1880, N. 106. N. 82 і 83 „Слова“, де надруковані „Повѣрья малоросійскіи“, між иньшим і про вовкулаків і упирів, не мав я під рукою.

²⁾ О. Мінко подавав рік 1856: одначе можна думати, що се належить до 1831 року.

³⁾ Славсько, село в Стрийськїм новіті, положене над Опором. Бленковате лежить глубше в горах над допливом Опору.

⁴⁾ Гнатюк, с. 165. Віра в силу крови, особливо для цілий лікарських, розширена майже по цілим світі.

⁵⁾ Миронъ, 105.

⁶⁾ Аеанасьєвъ, III, 573—4.

думаючи, що він викликував градобите. В *Gazet-i Narodow-ij* з того самого року (N. 181) подана звістка, що в селі Маяках, Херсонської губернії, підозрівали одного мерця, що він наносить дощ; тому відрубали йому ноги і пустили на Дністер¹⁾. В Батьківщині за 1893 р. (N. 9) була також нотатка, що селяни викопали мерця з гробу, відрізали йому голову і пробили колом за те, наче б то він спровадив посуху²⁾.

Як бачимо доховала ся віра в упирів аж до наших часів і часописи ще й нині приносять звістки про отворюване гробів і вневажуване померших³⁾. Не підлягає найменшому сумнівови, що і наші факти з поч. XIX ст. належать до тої-ж категорії.

На закінчене згадаю іще, що велику силу приписують макови. Коли ним посипати мерця, то певно більше не встане, а як посипати хату і обійсть, то уже більше не верне ся⁴⁾.

II.

Перший з ряду документ згадує про розношене зарази. Селяни вірили, що найліпше перенести заразу на худобу в чужі села, щоби її позбути ся. Дятого розкидали кости зараженої худоби по таких місцях, де іще не було слабости.

Маємо тут примір широко розповсюдженої віри, що хоробу, заразу і взагалі всяке нещасте можна перенести на другі особи або сотворіня. Народня медицина всіляких народів знає що до того цілий ряд ріжних способів, які в основі не багато ріжняють ся між собою. Хоробу можна перенести на дерево і на рослини⁵⁾, закопати⁶⁾ в землю або сховати в неприступне місце, пу-

¹⁾ Гринченко, Из уст, 144.

²⁾ Прошу ще порівнати Wahylewyc, 252, Аоанасьевъ цитует Пантеонъ, 1855, V, 48.

³⁾ F. Kaindl, Volkskunde, 1902, с. 49.

⁴⁾ Франко, Н. вір, 168, Чубинській, I, 81, Federowski, L. b., 172. Z. f. Ethn., 21, 143, Negelein, op. cit. 26 (зерно).

⁵⁾ Wuttke, Deutscher Volksaberglaube d. Gegenwart. I Aufl., ст. 305 і д., A. John, Sitte, Brauch u. Volksglaube im deutschen Westböhmen, 1905, 270—1, Stern, 332. Пор. також A. John, Oberlohma, 1901, 160.

⁶⁾ Wuttke, 310—311, John, 270, Stern, 330.

стити з водою¹⁾, стерти²⁾, зсушити³⁾ або дозволити їй зігнати⁴⁾: можна її також усунути через міряне⁵⁾. Так само легко, як на рослини, можна її перенести на звірята і на людей. Треба тільки, щоби хтось підіймив яку небудь річ з недужої особи. У Німців пишуть слабість на паперці і забиваєть ся в двері або в церковну мітлу, або потираєть ся недужого яйцем і цитриною, а дупину лишаєть ся на дорозі: хто підійме, забере слабість⁶⁾. Коло Берліна відрізують слабому нігті або кусень одіжи або утинають трохи волося і кладуть се на перехрестю в надії, що хтось підійме⁷⁾. У нас ніхто не відважить ся підіймати що небудь з дороги або з чужого подвіря, думаючи, що се підкинене і може зашкодити⁸⁾.

Підкидати можна усюди, але найліпше на перехрестя доріг і на границі між двома селами. Іще частійше переносять слабість поза границю до чужого села, щоби не пошкодити своїм людям. На Балканському півострові привязують нитку, яку носив хорий, по тайки до воза, що виїжджає з села і так позбувають ся фебри⁹⁾. У Німців лічать руптуру тим, що заносять волосє слабого на поле сусіднього села¹⁰⁾. У Болгарів відганяють хоробу таким чином: до мішочка вкладаєть ся колач, упечений умисне з чистої, пшеничної муки, букет цвѣтів, обв'язаний червоною ниткою, до якої причіплені гроші, а часом також цукор, виноград, оріхи і яблука, а старший чоловік підкрадаєть ся в ночі до чужого села і завішуєть ся усе на дереві або на плоті¹¹⁾. Розумієть ся, що хто здійме, до того хати перейде зараза.

¹⁾ Wuttke, 315—317, John, 270—1, Stern, Medizin und Aberglaube.

²⁾ Wuttke, 318. На тім опираєть ся звичай пересувати хорого через отвір в дереві або в камені. Gaidoz, Un vieux rite médicale, Paris 1892, статя Тігельбаха в Intern. Arch. f. Ethn., 1900 (Записки, т. LXI, Наук. Хрон., 2).

³⁾ Wuttke, 318—9. ⁴⁾ Wuttke, 318—9.

⁵⁾ Wuttke, 319. ⁶⁾ Wuttke, 305.

⁷⁾ Сумцовъ, Культурныя переживанія, N. 99, Z. f. Ethnologie, 1883, 78.

⁸⁾ Антоновичъ, Колдовство, процессы и изслѣдованія, Спб., 1877, 13, Talko-Нг nsewicz, Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej, 445.

⁹⁾ Stern, 332. ¹⁰⁾ Wuttke, 310—311.

¹¹⁾ A. Strausz, Zur Volksmedezin der Bulgaren, Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, II, с. 224, Stern, 330.

Оригінальний спосіб переносення слабости знають наші Бойки з Прислопа, долиньського повіту. О. Левицький розказував про се (1905) досить докладно, бо подія вбила ся добре в його память. Одного разу дали йому знати, що на селі стало ся щось незвичайного. Коло кирниці застромив хтось п'ять чи шість не дуже великих смерічок, які були прикрашені стяжками. Крім того були усї дерева густо обтикані шпильками, встромленими кінчиками (вістрями) до гори на кождім перехрестю галузок і на кождім кінці. Шпильок тих було дуже багато, так, що їх можна було числити на сотки. Люди були перестрашені, бо думали, що се хтось заніс, щоби спровадити нещасте або заразу і просили його вийти з процесією. Ледви відмовив їх від того: одначе не заспокоїв їх вповні, бо люди грозили, що віддадуть того чоловіка, буцїм то з Космача, до суду, аби другий раз не шкодив.

Шпильки грають тут, як бачимо, головну ролю. Подібний погляд знають також Болгари. Коли хотять кому пошкодити, обтикують ціле мило шпильками або голками і кидають його в воду або закопують в землю¹⁾.

Закопуване предметів з недужого на шкоду другим практикують у нас дуже часто. Кажуть, що як чоловік сохне і нездужає без причини, то се наслідок закопаних уроків. Найліпше тоді викопати підкинені предмети і усунути їх з обістя. Оповідання на ту тему чув я в Жукові, бережанського повіта і в Прислопі.

Щоби перенести заразу на звірята, уживають звичайно способів, про які згадує наш документ. В Ланцуті закопують під порогом стайні ногу з теляти, кінське копито, здохлого пса або kota, коли хотять пошкодити худобі сусїда²⁾. Цїлком так само роблять і на Жмуди. Коли хто має ненависть до сусїда, закопує під його оборою худобячі легкі на шкоду худобі або кидає до ставу чи до ріки, де є його водопій, кість здохлого звіряти. Від занечищеної води дістає худоба всіляких недуг і гине³⁾.

Нарешті наводжу самі документи :

¹⁾ Stern, 330.

²⁾ Saloni, Lud łańcucki, Materiały antr.-arch. i etnogr., VI, 251.

³⁾ J. Kibort, Wierzenia ludowe żmujdzkie, Wisła, 1905, IV, 366.

N. 130. Docieczono, iż po wielu miejscach pospólstwo przesądnie, jakoby zaraza ustać miała na bydło w pewnych okolicach grasująca, gdyby w insze okolicy przeniesiona była, ztąd pochodzi, że (... не чітко написане слово) kości y inne bydłęcia zarażonego ostatki po pastwiskach — brzegach rzecznych y studziennych y po stajniach bydłęczących owych mieysc, w których zaraza jeszcze nie ustała podrzucane bywa, aby tym sposobem, zaraza na pierwszym mieyscu zgasła. Przeto z powodu guber. zarządzenia pod dniem 14 Listopada N. 46960 prze X. X. Dziekanom zarządza się, żeby wiernych staraniu swemu poruczonych o płochości tego przesądu przyprowadziwszy zaşady Religij nauczyli y do wyrozumienia każdego wyłożyć starali się, jak szkodliwa rzecz iest, ostatki zarażonego bydłęcia na inne mieysca takową zarazą nienabawiane, przenosić, gdy zwlaszcza oczewista iest, że tym sposobem zaraza szerzy się a nie ustaie y że ogólnie wszyscy właściciele oczywistemu niebezpieczeństwu utracenia bydła podpadną które do roboty gospodarskiej y do ocalenia sposobu życia arcy potrzebne. Dan w Lwowie 26 St. 1804.

N. 769. Wysokie Rządy krajowe pod dniem 3-cim Marca r. b. N. 8069 oświadczyły, iż w niektórych mieyscach między ludem różne przesady y zabobonne zwyczaie całkiem wykorzenione nie są, gdyż z wielu cyrkularnych urzędów doniesień okazało się, że umarłych ciała z grobów wykopywane y różnym biciem dla zabobonnych przyczyn nieprzyzwoicie dręczone bywają iż podobnie wielu wierzą ieszcze w czary, nocne strachy i t. p. i nie mogą od swoich błędów ieno przez dokładne na prawdach Religii zasadzające się nauki bydz odwiedzionemi — a że dusz starownicy do tegoż przy swoich kazaniach y innych duchownych naukach naylepszy y naystosowniejszy sposób mają. Przeto Wysokie Rządy krajowe zarządziły, aby całe duchowieństwo ludowi przy każdej wydarzającej się okazji, owe panujące błędy przed oczy wystawiali — a od nich przez duchowe nauki poiętne oświecenia Religij wstręt wpaiali. Niniejsze tedy za zachowania ogłasza się. Sig. Lwów 4 lipca 1804.

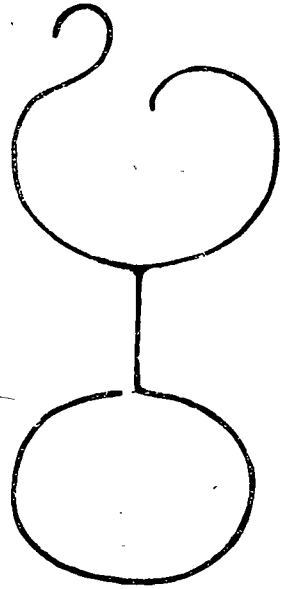
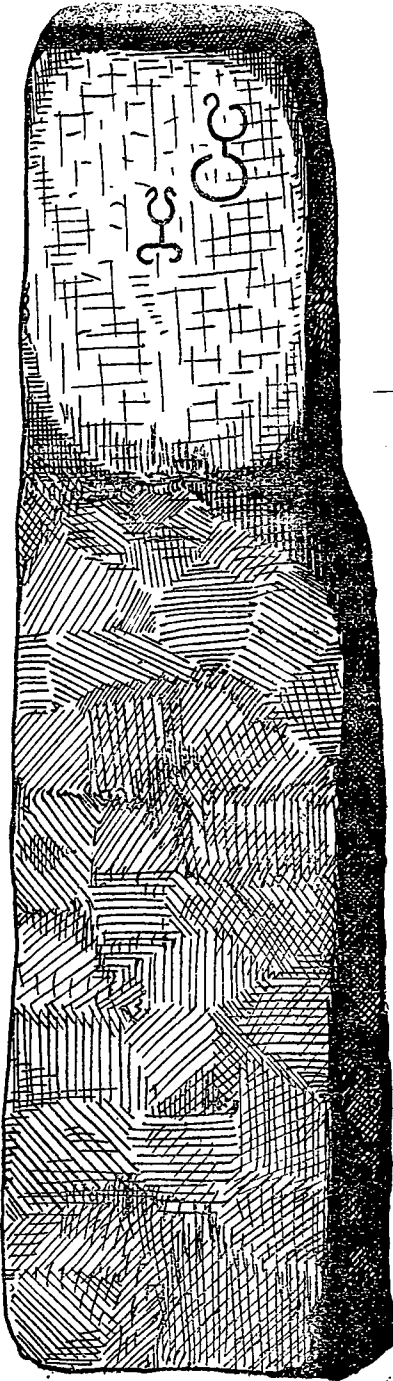

Miscellanea.

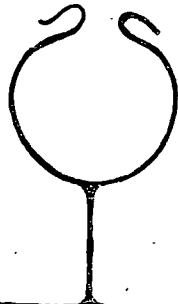
Камінь з загадковими знаками в с. Заздрости (Теребовельського пов.).

Завдяки помочи д-ра Брудзінського з Микулинець мав я на-
году в місяці серпня 1906 р. побачити величезний камінь з ці-
кавими знаками, що перед кільканацять роками побачив в землі
один селянин, орючи в сім місци. В степах варваринських, на-
званих так від села Варваринців, на ниві „Шляхотчина“, на
грунтах села Заздрости, теребовельського повіта, лежав сей ка-
мінь довгий час, лиш дещо відслонений, так що знаків на нім
не було зовсім видно. Заінтересоване ним було велике як раз
тому, що в найближшій околиці нема зовсім каменя, а він, як
можна було надіятися, доходив великих розмірів. Тамошній ста-
роста п. Крушинський велів в зимі 1904 р. в місяці жовтня
відкопати цілий камінь і перевезти його на осібних до того
споряджених санях до села. Вісімнадцять коний перевезли вели-
чезний тягар до села, причім трапилось, що по дорозі пукли
сані й аж по стягненю їх залізними обручами перевезено ка-
мінь до села і полишено перед церквою. Величезний сей моно-
літ стався відразу предметом подиву селян. Вони зараз дороб-
или до нього казку про велитнів, що мали його принести з над-
ріки, віддаленої яких вісім кілометрів, де можна дістати ка-
міна. Завдяки тому він в великій пошані і не треба боятися
щоби його хто знищив.

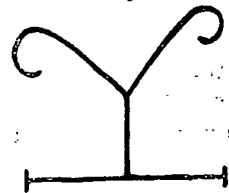
В місци, де камінь був закопаний, було ще до недавна
багнище і сій то обставині завдячуємо знаменитий його вигляд
без найменшого навіть ушкодження. Довгість виносить майже
5 $\frac{1}{2}$ м., ширина при однім кінці 1·21 м., при другім лиш 1 м.
Грубість різна в ріжних місцях і взагалі виносить від 18—

I

II

III

100 цм. Від половини довжини звуає ся він незначно в гору, а в найвузшій місци також найтонший, бо лиш 18 цм. Що се був власно його вершок, видно з того, що на 1·85 м. з гори вирівнаний з переду і з одного боку, коли противно більша долішня часть, яка була в землі, як він ще стояв просто, зовсім невидглажена і нерівна. З правого боку, де уміщений оден знак, камінь на 1·85 м. з гори вирівнаний і через се як би витятий.

На вигладжених стінах з переду і правого боку бачимо виковані згадувані знаки, числом три, всі знаменито утримані, а вже найліпше оден на бічній стороні; в його лініях можна почислити майже всі вдареня долота різбяр. В перерізі виковані лінії півкруглі, $\frac{1}{2}$ цм. глибокі, а майже 1 цм. широкі; се вказує на старинність їх, бо давніше лиш сям тяжким способом різбили знаки в камені. Знак перший і другий уміщені на передній, а знак третій на правій бічній стіні; перший, дещо на правий бік висунений, зі всіх найбільший, бо на 40 цм. високий, другий у низу першого, більш на ліво висунений, вже лиш $24\frac{1}{4}$ цм., а третій, найменший, лиш $6\frac{1}{2}$ цм. високий. Як бачимо на рис. 1, уміщені вони всі щораз низше, і так другий уміщений у низу першого, висунений о цілу ширину його на ліво, а третій в продовженю у низу другого, і при тім вони щораз менші.

Перший (I) довготи 40 цм. пригадує два еліпсоваті, получені з собою просто, колісцята, з котрих горішне, з більшим діаметром 19 цм., видко отверте, а оба його кінці відкинені, одно назад, друге до середини. Долішне колісце, як би приплюснене, має в діаметрі 16 цм. Часть його, означена на рисунку точками, на камені невиразна, так що колісце можна вважати замкненим або отвертим. Проста лінії, що лучить єї дві частини, довга на 9 цм.

Другий (II) знак менший від першого, високий на $24\frac{1}{4}$ цм., зложений також із двох менше-більше круглястих ліній. Горішна частина творить колесо в горі перерване, з кінцями вигнутими назад і пригадує своїм видом підкову. Діаметр його 9 цм., а лінія, що лучить його з долішною частиною, довга на 7 цм. Долішна ся частина з діаметром 19 цм. подібна до переверненої букви С.

Третій (III) вкінци знак, найліпше утриманий, найменший одначе, подібний зовсім до переверненої на бік букви К, 14 цм. довгий.

На перший вид знаки єї вдарюють своєю круглястою фор-

мою або взагалі лінійною кривою, полученою в кожній фігурі простю. Лиш третій знак має два кінці гострі, а зрештою і йому не бракує кривих ліній. Вид їх показує на якийсь значіне, бо різьбяр скорше підняв ся би кованя ліній простих, бо лекших у твердім камені.

Про ціль сього моноліта не можна поки що нічого точного сказати; можливе, що се граничний стовп або гробовий камінь. До поясненя сього може одначе послужити сей факт, що при видобуваню його відкопали глиняну, розбиту посудину з дрібними кістками і зубами якогось дикого звіряти. Посудина ся, котру разом з кістками віддав мені староста п. Крушинський, вироблена вже на гончарськім кружку і без ніякого орнаменту.

При сім варто замітити, що на півн.-захід від села в поли близько фільварку стоїть могила, названа народом „Галицька“; в ній має бути похоронена—якась княгиня Єлена, що полягла тут в битві з Татарами, як се оповідають тутешні селяне. Ріжними часами знаходжені на сій могилі старинности переходять ся у збірці д-ра Ольпінського в Теревовлі, що разом з п. Крушинським громадають численні викопані в околиці предмети.

В. Януш.

Замітка до пісні про Штефана воєводу.

Др. Франко розпочав свої „Студії над народніми піснями“ (Записки, т. 75) пригадкою давньої, поза тісними кружками спеціалістів неznаної, української пісні про „Штефана воєводу“, записаної чеським ученим Яном Благославом ще в р. 1571. Благослав звав її „словенською“ піснею і виписав її як зразок „словенської“ мови для своєї чеської граматики. На жаль з твору його зовсім не виходить, щоб він мав ясне понятє про словянські племінні відносини. Назву „словенський“ уживає він раз у значінню загально-словянської, другий раз веде до розумівати ся під сім іменем то Словаків, то Словінців, то Хорвато-Сербів, а навіть Болгарів¹⁾; про Русинів знає тільки, що належать до Словян, але ближше про їх землі або мову не говорить нічого, правдоподібно й не знав нічого сказати, а навіть руська пісня подана в нього як зразок „словенської“. Про сю

¹⁾ До річи замічу, що термін „словенський“ уживаєть ся сьогодні однаково як Словаками так Словінцями.

„словенську“ мову, якою зложена пісня, читаємо на переді, „що сей діалект не легкий до зрозуміння і Чехам і Полякам... має свої trhu a spady, майстерні в глаголах, у вимові не зовсім подібні до тих Словаків, що живуть в угорській землі при моравській границі, та все таки не зовсім несхідні з ними“ (ст. 341). Се одинока річева замітка про язык пісні.

Потебня означив сей язык як український і хоч від того часу минуло вже 30 літ, ніхто не заперечив тому. Др. Франко, розумієть ся, стоїть на тім самім становищі, хоч дає деякі коректури до пояснень Потебні. Він стараєть ся привязати языковий характер пісні до галицького Покутя, хоч із другого боку вказує широку популярність пісні — від Італії по Донщину. Хоч др. Франко висловлюєть ся доволі рішучо в обох напрямках, я сьмів би зазначити труднощі згодити ся на його погляди. Хоч і як інтересна паралеля нашої пісні з московською про долю дівчини на Доні, всеж таки далеко ще до того, що взором для сеї останньої мала-б бути наша пісня — можливі ще й інші висновки. Так само популярність пісні про Штефана у другий бік до Італії здаєть ся мені ще менше доказаною. Правда, у Благослава написано ясно (ст. 341), що ся пісня „od Venátek“, себто з Венеції, тільки на мою думку за Венецією зовсім не треба ходити над Адрійське море. Ся назва знана і в інших сторонах, дійсно словянських (в Чехах, Моравії, Познаньщині і — на Угорській Руси). Яку саме Венецію розумів Благослав, годі сказати, можливо, що він мав на думці італіянську, а можливо також що якусь иншу. В першім разі був би тільки доказ недокладних інформацій автора граматики (бо він сам пісні не записав, тільки її дістав від якогось Никодима). Бути може, що читачі Благослава вязали сю назву „Венатки“ з італіянською Венецією тільки тому, що 4 сторінки перед тим автор дійсно говорить про неї (ст. 337), хоч ще перед тим (ст. 285) пише про „містра Волдржіха Волеского на Венатках“, напевно — чеських.

Отже з відки принесена пісня? На мою думку таки з Угорської Руси, докладнійше — зі словацько-руської етнографічної границі. Сю догадку підопру отсими доказами: 1) на угорській Руси, в шарішській столиці, над Тошлею (на захід від Бардієва) єсть село Венеція, яке Словаки зовуть мабуть¹⁾ також

¹⁾ Говорю „мабуть“, бо сю назву знаходимо на Етнографічній карті Словаків проф. Нідерле, натомісь дуже добрий знавець тих сторін, др. Цамбель, подає тільки першу назву, а другу зазначає тільки за проф. Нідерле.

Бенатками, хоч тут важно те, як Чех назвав його; 2) розбір мови пісні показує, що перед нами не чиста українська мова — як хоче Потебня і др. Франко — тільки західно-угорське руське наріччє, добре пословачене, підмішане діалектом, який досі під назвою „шарішеського, бачванського, словенського або східно-словацького“ знаний етнографам і лінгвістам; 3) сам сюжет пісні вказує більше на Угорщину ніж на инший край.

Живі давними часами культурні а навіть політичні зносини Чех і північно-західної Угорщини могли дуже легко познайомити Чехів з угорсько-руською піснею, тим більше, що вона в части належить до дійсної „словенської“ себто словацької мови. Що до останнього доказу, вкажу тільки на Дунай (хоч се може бути тільки звісна поетична фраза) та на можливість прийняти пісню не до молдавського або волоського господаря, але до семигородського князя, перед 1541 тільки „воеводи“, а й потім постійно так званого; військо його складало ся переважно з Волохів, то й дійсно можна було його звати волоським. Як раз у 1571 р. став „семигородським воеводою“ Стефан Баторі, пізнійший польський король. Він турецький вазал, тож турецькі і татарські роти в пісні зовсім на місци. Може бути, що підоптаний парубок, яким був Баторі, мав дійсно якусь сензаційну любовну пригоду, досить що про нього могла бути зложена така пісня. Щоб пісня мала бути якоюсь політичною алегорією — трудно думати. Тепер переходжу до найважнішого — язикового доказу.

Вже сам Благослав подав, що мова пісні про Штефана воеводу подібна до словацької, хоч таки не тотожна; при докладнійшій розборі показуєть ся воно дійсно так. Перейдім пісню, форма за формою, полишаючи на боці ті, які однакові у східно-словацькій і руській мовах.

Čemu — сл. чѣму; на Уг. Руси всюди „чом“.

tečeš — рус.

werši = версі — рус.

try — рус.

stojú — слов.

treta — рус.

wołoska — рус.

w tureckým (rotě) — характеристична форма східно-словацька (бачванська), де при жін. іменнику мужеський прикметник („два жени“).

rotě — слов.

šermujú — слов.

w tatarským (rotě) — слов.

strýlajú — овінчене слов.

woločkým (rotě) — може бути характеристичне для шаринського діалекта пропущене применника *e*, хоч може бути звичайний пропуск малочутного звука.

wujwoda — може бути слов. *vejvoda*.

w Štefanowu (rotě) = в Штефанові — може бути спільна форма.

dywońka = дівонька — рус.

plācēt — рус.

plācūci — слов.; хіба б тут допустити похибку зам. *plāciūci*, тоді була-б руська форма.

mě — слов.

rūjmi — може бути слов. *rojmi* або рус. *пуйми*.

albo — спільна.

liši — рус.

što — рус.

mi — спільна.

rečet — рус.

dyvonice — слово не звісне ані в одній ані в другій мові.

buch — рус.

tě — слов.

nerowna(j) — слов., хоч не виключена й руська форма: *неровная*.

jes — слов.

milenka — слов., але можливо й: *милёнька*.

pusty — рус.

mne — рус.

kdo — слов.

budu — рус.

něchto — може бути спільна форма (*nikto* — ніхто).

krasna — рус.

wzał — слов.

dusěnko — рус.

Так само уживане *i* зам. *y*, як *rūjmi*, *liši* і т. ин. характеристичні для західніх угроруських діалектів.

З огляду на висше сказане треба-б змінити язикові пояснення, які подали Потєбня і др. Франко. Зовсім не треба при формах: *стою*, *шермую*, *стріляю* — додавати буцїмто пропущене *m*, бо се правильні словацькі форми і загально уживані на словацько-руським пограничю. Так само не треба ломати голови над відгаданнем форми: в татарскім ротє. Форми же побіч *m*' не також ясні. *Něchto* мусить бути таки те саме що

руське ніхто, бо зараз дальше слово (*mě*) без сумніву хибно копіовано (з *ně*). *W zał* буде таки *v zał*, що найбільше *v zał*, але не *u zał*. З усіх означених нами словацьких форм можна-б уратувати для Покутя і Гуцульщини хиб такі як: *чем ů*, *те*; всі інші буцїм покутьські і гуцульські (по др. Франку) є правильними формами західніх Угрорусинів.

Оба дослідники сеї пісні, Потебня і др. Франко, стараючи ся дати реконструкцію автентичного тексту, роблять ще у безсумнівно-руських словах і формах доволі поправок і вставок. Причина тому ся, що в будові пісні відгадував Потебня 12-стопову будову, хоч окрім двох перших стрічок та останньої всі інші домагають ся тільки 11-стопової будови. Звідси пішло що оба дослідники в 16 інших рядках всували по одному складови більше. На мою гадку далеко краще зробити противно, себто викинути по одному складови із згаданих трьох рядків, хоч, остаточно, се не конче потрібне. Реконструкція д-ра Франка має ще окрім метричних вставок, ще три нові стрічки, що правда бисто подумані, але зовсім довірливі; за те помилкою пропущено тут один цілий рядок. Як би тримати ся погляду, що пісня має скрісь рівну будову, то — на мою думку — відбудована, без перемін у мові, повинно-б дати такий уклад:

$\begin{array}{cccc|cccc} \cup & - & \cup & | & \cup & - & \cup & || & - & \cup & \cup & | & - & \cup & \cup & \text{або} & - \\ - & \cup & \cup & | & - & \cup & || & \cup & - & \cup & | & \cup & - & \cup & \cup & \end{array}$

Не привязуючи великої ваги до моїх догадок (бо в дійсности могли тут побіч себе бути 11-стопові рядки попри 12-стопових), подаю мою реконструкцію у формі Благослава:

Dunaju, Dunaju, čom¹⁾ smuten tečeš?

Na wersi Dunaju try rot²⁾ stojú:

Perwša³⁾ turecká, [a druha tatarská]

Druha³⁾ tatarská, [a] treta³⁾ wołoská

W tureckým rotě šablami šermujú,

W tatarským rotě strylkami strýlajú,

Wołoským rotě [sam] Štefan wyjwoda.

W Štefanowy rotě dywońka płáčet,

[Dywońka płáčet] płáčuei pow[dat⁴⁾]:

„Štefane, Štefane, Štefan wyjwoda,

1) зам. čemu; 2) проп. tu; 3) проп. rota; 4) зам. i płáčuci po-
widala.

Albo mene¹⁾ pŕjmi, albo mě liši!
 A što mi [on] rečet Štefan wyjwoda?
 [Hej] krásná dywice²⁾, pŕjmił bych [ja] tě,
 [Pŕjmił bych] dywońko, nerownaj mi jes,
 Lišił bych [ja] tebe, milenka mi jes⁴⁾.
 Dywonka rekła³⁾: „Pusty mne Štefane,
 [Oj] skoču já w Dunaj, w Dunaj hłuboký,
 Ach kdo mne dopłynel, jeho ja budu“.
 Něchto ne⁴⁾ dopłynul krasnu dywońku,
 Dopłynul dywońku⁵⁾ Štefan wojwoda.
 I wzal dywońku za biłuju ručku:
 „Dywońko, dušenko, mila⁶⁾ mi budeš.“

Що ся пісня в основі своїй руська — нема ніякого сумніву; що вона зложена на Угорській Русі — дуже імовірно; що її записано на словацько-руській території, або принайменше диктант її походив звідси — на се дає ясний доказ мішаний характер язика.

Отсе кілька примірів тогож язика, яких можна-б підшукати значно більше:

- 1) „Прі тройні твоей“ (Етп. Зб. IX, 126).
- 2) „Скоштовала овоцу райской“ (ibidem, 159).
- 3) „Барс плачуці, свойо руки ламаюці (ibid. 124).
- 4) Од востока тріє царі
 Ісус Хрісту несут дарі:
 Ліван, смірно, злато даю,
 Ісус Хрісту за співаю: (ibid. 121).
- 5) Под дубиною, под зеленою
 Сі діл голубка з голубиною
 Сі ділі во парі, ціловалі ся
 З білімі крідлами обівалі ся.
 Надішол стрілец, застріліл голубка...
 (Гнатюк, Руські оселі в Бачці, 49; пор. Верхратський,
 Знадобі, Зап. Н. Т. III. т. 44, ст. 190).
- 6) Коло Іванкі вода тече
 Цо же тебе, мілі, жена рече (Гнатюк, ibid. 50).

1) зам. mě; 2) зам. dywonice; 3) зам. što mi rekła dywonka;
 4) зам. mě; 5) зам. dywońko; 6) зам. milenka.

- 7) „мой міла“ (Етн. Зб. IX, 46)¹⁾.
- 8) „І вин зо с том своєюм женом“ (ibid. 56).
- 9) Ей чарни очка чом плачете? (ibid. 57).
- 10) Висока сосна горела,
Пид ньом мой міла сееела (ibidem, 77).

Всі наведені зразки записані або в крайніх західніх селах Угорської Русі в сусідстві с. Венечії, або у бачванських Русинів, що колись жили у Земплині. Пісні під 4) і 5) прекрасно ілюструють, як руська пісня нагинаєть ся на словацький лад між тамошніми людьми. На чий рахунок покласти всі яркі словацизми — годі сказати на певно, часть їх на певно треба признати тому, від кого сю пісню записано.

А тепер надавши язикови пісні консеквентну руську форму, задержуючи тільки явні архаїзми і приймаючи вставку д-ра Франка, можна-б пісню про Штефана воеводу подати ось як :

Дунаю, Дунаю, чом смутен течеш ?
 Ой як же мені не смутно течи,
 Що дно ми точуть студені криниці,
 А по середині рибоньки мутять,
 На версі Дунаю три роти стоють :
 Перша турецька, а друга татарська,
 Друга татарська, а трета волоська,
 В турецькій роті шаблями шерують,
 В татарській роті стрілками стріляють,
 В волоській роті сам Штефан войвода.
 В Штефановій роті дівонька плачеть,
 Дівонька плачеть, плачучи повідать :
 „Штефане, Штефане, Штефан войвода,
 Або мене пійми, або мя лиши!“
 А што ми он речеть, Штефан войвода?
 „Гей красна дівице, піймил бих я тя,
 Піймил бих дівонько, не рівна ми єс,
 Лишил бих я тебе, миленька ми єс.“
 Дівонька рекла : „Пусти мя Штефане!
 Ой скочу я в Дунай, Дунай глубокий,

¹⁾ Таке уживанне мужеської форми прикметника при жіночим іменнику має бути і в Марамароші.

А хто няя доплинеть, его я буду.“
 Ніхто не доплинул красну дівоньку,
 Доплинул дівоньку Штефан войвода
 І ввял дівоньку за білую ручку:
¹⁾
 „Дівонько, душенько, мила ми будеш.“

С. Томашівський.

Як писати заіменик ся при дієсловах?

Український народ від давна належав до різних державних організмів, стремів до різних культурних центрів і підпадав під різні культурні впливи. Через те не витворило ся в нас однастайне духове жите, хоч деколи в поодиноких періодах перевага одної культури заглушувала всякі впливи інших культур. Сліди боротьби тих культур на наших етнографічних просторі полишили ся до нині, а найвиразніші вони на нашій мові і літературі, починаючи від найстаршої, а кінчаючи найновішою.

Не вважаючи на те все, було всеж таки щось, що дучило нас в одну цілість і надавало нам вигляд одного народа. Тим лучником була все література, зразу (і то довгі століття) з церковно-славянською, а опісля з живою народньою мовою.

Поки в літературі панувала неподільно церковно-славянська мова, поти й правопис менше-більше була однастайна, на скілько не підривали її живі говори, що втискали ся також здавна до церк.-славянської мови. Колиж у XIX ст. народня мова виперла з літератури остаточно раз на все церк.-славянську мову, форми правописи розбили ся і до нині не встигли вийти ся. Очевидно, малі правописні різниці є в кожній мові і в кожного народа і вони мусять бути також у нас; було би навіть дивно, як би їх не було на таким великим етнографічним просторі, який займав наш народ. Коли одначе вони дійшли би до того, що творили би зовсім окремі, незалежні від себе правописи, то се було би непожаданим об'явом, бо він із часом міг би дати також основу до літературного розділу. Проти такого об'яву треба виступати рішучо, а стреміти до приблизної однастайности правописи. Для того можна навіть перевести дискусію, але не пристрастну і писану по газетярськи, як се приміром

¹⁾ Тут, може бути, також пропущено один рядок.

зробив цього року д. Іван Нечуй Левицький в „Україні“, але спокійну і оперту на наукових підставах, бо лиш тою дорогою можна дійти до порозуміння.

В отсій замітці хочу розібрати питане, який найраціональнійший спосіб писаня заіменника **СЯ** при дієсловах, а то не лише з огляду на те, що в російській Україні пишуть **СЯ** разом із дієсловом (сміється) тепер у всіх виданях, але що сей спосіб зачинає подекуди входити в уживане також у нас, хоч загално пишуть іще **СЯ** окремо від дієслова (сміється).

Один наш учений фільольої висловив ся так про се питане: „Раздѣльное написаніе „крутыть ся“ не есть безвредная этимология, а есть покушеніе на самый организм малорусскаго языка; оно есть уродованіе, калѣченіе и преступное искаженіе дорогого для насъ достоянія“. „У галичанъ отчлененное написаніе **СЯ** есть просто полонизмъ и притомъ введенный совѣмъ недавно“. „Лишь такъ называемое „рутенство“ требовало раздѣльнаго написанія **СЯ**. Теперь, какъ извѣстно, побѣду въ Галичинѣ одержали въ этомъ пунктѣ рутенство и полонизмъ“. Я не думаю вьяснювати тут термін „Рутенець“, „рутенство“, бо се не належить до річи. Завважу тільки, що всі українські політичні партії в Галичині і на Буковині пишуть постійно в усіх своїх виданях **СЯ** окремо від дієслова. Задля того трудно одначе підтягати їх під термін „Рутенців“. Сього способу тримаєть ся також Наук. Тов. ім. Шевченка у всіх виданях, Видавнича Спілка, Просьвіта і т. д., які також трудно змістити в рамках такого „почесного“ терміну. На скількож сей спосіб писаня є польським впливом, побачимо з дальшого.

Щоби освітлити справу всесторонно, мусимо наперед знати, що то є властиво те **СЯ**?

Форма **СЯ** се четвертий відмінок дефективного зворотного заіменника, який звучить у цілости (в одинні і множині однаково):

1. —
2. себе
3. собі, си, сі, сой, сі
4. себе, **СЯ**, са, сі, са, се, ша, сѣа, си
5. —
6. собою, собов, собом
7. собі

Як бачимо, то хоч сей заіменик дефективний, не має ні родів, ні чисел, — на форми, можна сказати, він навіть дуже

богатий, особливо в 3 та 4 відмінку. Чому одначе тільки та одна форма **ся** має мати такий привілей, щоб її писано разом із дієсловом, а всі інші ні? Чому ніхто не пробує писати: скинув себе одіж; купив собі коня; бив собою об землю; мав собі злого духа? Чи проти того промовляють інші аргументи, як проти **ся**? Чи при вимові слів: „Купив собі“ чути якусь окрему різницю, як при вимові: „Мив ся“? Чи остатня форма зливається більше з собою, як попередня? Нічого подібного нема. Колиж так, то й нема ніякої розумної причини вводити неконсеквенцію в спосіб писання різних форм одного заміника і то ані з практичного, ані з наукового боку.

Не може тут також ніхто покликати ся на традицію, на спосіб писання **ся** в церковно-славянських пам'ятках нашої літератури, раз, що церковно-славянська мова, хоч нам близька, але всеж таки чужа, а коли так, то з якої причини тримати ся нам чужих наливів, як вони до того ще й непрактичні; друге, що всі теперішні правописи відступили так далеко від правописи церковно-славянських пам'яток, що спосіб писання **ся** не pomoже тут багато ні в один, ні в другий бік; третє, що спосіб уживання **ся** в церковно-славянських пам'ятках не такий простий, як на перший погляд здавало би ся, і що він не конечно мусів би промовляти за писанем **ся** разом із дієсловом.

Наші церковно-славянські пам'ятки починають ся XI-им столітєм і тягнуть ся аж до кінця XVIII (а декуди й початку XIX) столітєя. Переважна і головна їх частина писана кирилицею, а лиш невелика процентово писана скорописю, тай то головно пам'ятки світські, як грамоти, документи і т. и. Вони починають ся приблизно XV-тим столітєм, але аж у XVIII-ім столітєю побороє остаточно скоропись кирилицею.

У всіх давніших пам'ятках пишеть ся заміеник **ся** звичайно разом із дієсловами. Треба одначе зазначити, що у всіх тих пам'ятках нинішне відділюване поодиноких слів від себе не знане. Відступи між поодинокими буквами кирилиці майже все однакові, але відступи між поодинокими словами або зовсім неуживані, або що кілька слів; у кождім разі правила на відступи не було жадного і кождий писар писав так, як уважав за лїпше. Чим старший пам'ятник, тим відступи — навіть між кількома словами — рідші. У скорописи зразу лучено також поодинокі слова, хоч правда рідко, але чим ближше до нас, тим більше розлучувано їх, аж у кінци дійшли ми до нинішньої правописи. Так приміром у „Сборнику Святослава“ з 1073 р. майже нема

відступів між поодинокими словами; за те у „Сборнику Свято-слава“ з 1076, в галицькій євангелію з 1144 р., в лаврентієвським списку літописи з 1377 і т. д. подибують ся відступи що кілька слів. І так було не лише в наших рукописах, але і в інших, славянських, грецьких, латинських, германських і т. д. Виводити звідси отже спосіб писаня **СЯ** разом із дієсловом не можна, бо тоді можнаб поставити питане: 1) Чому й інші слова, лучені в памятках, не лучити нам тепер? 2) Чому так само не роблять інші народи (крім Росіян), котрі знають **СЯ**, хоч у їх памятках був такий самий спосіб писаня?

Та коли би впало на впертого, то міг би при добрім шаню віднайти і в церковно-славянських памятках **СЯ** написане окремо від дієслова. Так приміром у договорі князя Дмитра (Любарта) з королем Казиміром із 1366 р. (вірш 1) читаємо: до-кончиваюпвиную сѧ служью¹⁾; так само у грамоті про продаж монастиря Хонькою Васковою з 1378 (вірш 2) читаємо: и стала сѧ торгѹвал²⁾; у грамоті галицького старости Гнівоша з 1393 р. (вірш 6): поєднали сѧ о села³⁾; в луцькій євангелію XIV ст.: суднѧ сѧ со мною прѣдѧ емѧ⁴⁾; в „Поученію Єфрема Сирина“ з 1492 р.: писана сѧ книги снѧ; аще приключитѧ сѧ кому⁵⁾.

Хоч би хто одначе й більше прикладів вибрав, то висновків знов із того не можна ніяких зробити. Полишаєть ся тільки одно: приглянути сѧ, як пишуть слово **СЯ** інші народи в своїх нових літературах; щобиж багато не розводити сѧ, обмежу сѧ на славянські народи. Цитати вибираю тільки з народньої поезії, але і в писаній літературі уживають **СЯ** так само. Тут

¹⁾ Пор. Палеографіческіє снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка. Изданіе С. Пет. Археол. Института подъ редакцію А. И. Соболевскаго и С. А. Пташицкаго. СПб., 1903.

²⁾ Тамже. ³⁾ Тамже.

⁴⁾ А. Соболевскій, Очеркы изъ исторіи русскаго языка, ст. 40.

⁵⁾ Тамже, ст. 50.

Хто хотів би в короткій дорозі познайти ся з різними почерками і способами писаня давнійших памяток, той може користувати ся крім знімків Соболевскаго і Пташицкаго, ще отсими: 1) И. И. Срезневскій, Древніє памятники русскаго письма и языка X—XIV вѣковъ. Снимки съ памятниковъ. СПб., 1898; 2) Палеографіческій зборникъ. Матеріали по исторіи южнорусскаго письма въ XV—XVIII вв., изд. Киевской комиссіей для разбора древныхъ актовъ. Вып. I. Киевъ, 1899. Багато знімків є також у палеографіях Соболевскаго, Срезневскаго та Карского.

констатую, що у всіх славянських народів, із виїмком Росіян, **СЯ** пишуть окремо по дієслові, як се стверджують приклади.

Зачну від Болгар, у яких читасмо:

Врат' сѣ, врати Іо'анъ Поповъ¹⁾; ако не веру'ашъ, накачи сѣ горе²⁾; прошета сѣ Дона, разшета сѣ она; вѣрни ми сѣ, Доно³⁾; собрале ся Прасковчене, собрале ся, сдумале ся; ѣдоса ся Самодива⁴⁾; важени са Стефанъ харевъ юнакъ; искачи са на високи чардакъ⁵⁾; разболялъ сѣ є младъ Стоянь⁶⁾; обложилъ ся є младъ Стоянь⁷⁾; прочуло ся є люта вмія⁸⁾; уплаши ся дели Марко; я вѣрни ся, мало дете⁹⁾.

У Сербів:

Надви се облак изнад дјевојак¹⁰⁾; фалила се прелијепа Ана¹¹⁾; не клађај се, селе, роду¹²⁾; опремајте се, Поморављани; моли вам се жєникова мајка¹³⁾; до по ноћи и прекрстити се; не љути се, мој мили дєвере¹⁴⁾; отвор'те се врата на вајату¹⁵⁾; осврће се, војно ле! млад пауне¹⁶⁾; дигните се, два ђєвера, бријеме ви је¹⁷⁾; одби се грана од јєргована; врати се, Смиљо, мајка те зове; обрни се, млада Маре, мајка те зове¹⁸⁾; одви се Маре од рода; приви се Петру делији¹⁹⁾; бијела свило, не покваси се, лїјєпа Маре, не омрази се²⁰⁾.

У Хорватів:

Prodji me se, divice Marijo²¹⁾; nahodi se ptica krstaš-orle²²⁾; prestraši se Marija; ne straši se, Marija²³⁾; podiže se divica Marija²⁴⁾; potope se ladvari²⁵⁾; od strahote slušat se ne more, od sramote gledat se ne more²⁶⁾; ne mole se Bogu jedinome²⁷⁾; a diže se bratu sa krioca²⁸⁾; ne dela se u nedjelju svetu²⁹⁾; prosjest će se sve Indije ravne³⁰⁾; molila se, pa se umolila³¹⁾; vozila se, vozila³²⁾; ustani se, grešnik moj³³⁾; ne boj se ga, dušo draga³⁴⁾; šetala se Hrista Boga majka³⁵⁾.

1) Български Народни Пѣсни, собрани одъ братья Миладиновци, Димитрія и Константина. Въ Загребъ, 1861. Ст. 1. 2) Т. ст. 6. 3) Т. ст. 7. 4) Т. ст. 10. 5) Т. ст. 99. 6) Т. ст. 138. 7) Т. ст. 156. 8) Т. ст. 166. 9) Т. ст. 167.

10) Српске Народне Пјесне. Скупно их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. I. Београд, 1891. Ст. 2. 11) Т. ст. 4. 12) Т. ст. 7. 13) Т. ст. 16. 14) Т. ст. 23. 15) Т. ст. 24. 16) Т. ст. 27. 17) Т. ст. 33. 18) Т. ст. 34. 19) Т. ст. 35. 20) Т. ст. 37.

21) Hrvatske Narodne Pjesme. Skupila i izdala Matica Hrvatska. I. Junačke pjesme. Zagreb, 1896. Ст. 3. 22) Т. ст. 4. 23) Т. ст. 5. 24) Т. ст. 7. 25) Т. ст. 8. 26) Т. ст. 9. 27) Т. ст. 10. 28) Т. ст. 11. 29) Т. ст. 16. 30) Т. ст. 17. 31) Т. ст. 18. 32) Т. ст. 28. 33) Т. ст. 29. 34) Т. ст. 30. 35) Т. ст. 35.

У СЛОВІНЦІВ:

Ne skušaj, tica, se z' menó¹⁾; ne bojte se, deržéna vi; po turšk' obléče se vsigà²⁾; zasméja se, zagovori³⁾; z' Alenčico zaročil se⁴⁾; sim nadjala se nužno te⁵⁾; kral Matjaž je ženoł se⁶⁾; tam dobro sda vojskuje se⁷⁾; oblekao se je v turski gvant; primi se men za desnu ruku, opri se na levu nogu⁸⁾; napije se sladkom rubiljicom⁹⁾; primi me se za desnicu ruku¹⁰⁾.

У Чехів:

Svičila se hvězda od jasna do jasna¹¹⁾; ne zmoč se gřyvy¹²⁾; ptam se vás, mily panenky¹³⁾; učily se ho¹⁴⁾; opět skončily se vám žně¹⁵⁾; stůj, chlapíku, a ne hýbej se¹⁶⁾; šklebiš se jak opice¹⁷⁾; bratře, postav se mi do parády¹⁸⁾; ne zlob se, bratře¹⁹⁾; pasou se sruci, jeleni²⁰⁾; rozhněvala se švecka na sveho manžela²¹⁾; učily se tančovati²²⁾.

У Словаків:

Nežeň sa, šuhajko²³⁾; soberme sa vedno²⁴⁾; vydat ša je²⁵⁾; sbiehaju sa na dzivy²⁶⁾; stoj da javor, neláme sa²⁷⁾; tešila by sa s moju mamičkou²⁸⁾; zverbuj sa, Miklósško, s čiernyma očami²⁹⁾; najelli sa kolesnáču³⁰⁾; pýtala sa gazdiná paholka³¹⁾; snívau sa mi tejto noci taký sen³²⁾; začau sa ma spytuvati, čo mi je³³⁾; našou sa tam jeden, čo javorsk zrubau³⁴⁾.

У лужицьких Сербів:

Póra se ředny k Řednyškojcam³⁵⁾; šejdujoš ty se wóte mnjo³⁶⁾; ga dobru noc njent mějšo še³⁷⁾; a wóstaňšo še wjasole³⁸⁾; a přašali su se přašali³⁹⁾; njeplac, žuwčko, a njestaraj se⁴⁰⁾; njent daj se ze

1) Dr. K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi. Ljubljana, 1895 — 1898. Zv. I. Ст. 4. 2) Тамже. 3) Тамже, ст. 5. 4) Тамже, ст. 6. 5) Тамже, ст. 8. 6) Тамже, ст. 14. 7) Тамже, ст. 15. 8) Тамже, ст. 20. 9) Тамже, ст. 21. 10) Тамже, ст. 22.

11) Český lid, 1904, ст. 78. 12) Тамже. 13) Тамже, ст. 157. 14) Тамже, ст. 158. 15) Тамже, ст. 183. 16) Тамже, ст. 225. 17) Тамже. 18) Тамже. 19) Тамже, ст. 226. 20) Тамже, ст. 259. 21) Тамже, ст. 297. 22) Тамже, ст. 310.

23) Slov. Pohl'ady, 1900, ст. 345. 24) Тамже, ст. 496. 25) Тамже, 1899, ст. 752. 26) Тамже. 27) Тамже, ст. 305. 28) Тамже, ст. 306. 29) Тамже, 1898 р., ст. 241. 30) Тамже, ст. 426. 31) Тамже, ст. 428. 32) Тамже, ст. 498. 33) Тамже, ст. 498. 34) Тамже, 1897 р., ст. 746.

35) Časopis Mačicy Serbskeje, 1907, I, ст. 56. 36) Тамже, ст. 57. 37) Тамже, ст. 58. 38) Тамже. 39) Тамже, ст. 59. 40) Тамже. 41) Тамже.

mnu na pokoj¹⁾; sednjomej se gromadu²⁾; gibaju se moje żyły³⁾; njent sprocne śelo lań ty se⁴⁾; zamctej se, woj mucnej wocy⁵⁾; ga stej se pŕawje zamknutej⁶⁾.

У Поляків:

Zmienil jej się świat⁷⁾; kochałam się w tobie⁸⁾; oj cieszcie się póki chcecie⁹⁾; stała nam się nowina¹⁰⁾; stała się nam nowina¹¹⁾; opaszę się w złoty pas¹²⁾; pytają się o brata¹³⁾; rozbieraj się Kasiu z tych pięknych koralj; wracaj się Kasiuniu do matki do dworu¹⁴⁾; a kto na nią spojrzy, zaleje się łzami¹⁵⁾; i zawiesił jej się fartuszek na kole; ej spuścił się do siostry po jedwabnym sznurze; i rozpostarł się warkocz po prawem ramieniu¹⁶⁾; wróć się Kasiu, wróć się do swej matki domu¹⁷⁾; i zakochali się i tak bardzo w sobie¹⁸⁾; wracaj się pan, są u pani goście¹⁹⁾; przypatrzcie się wszystkie panny, jakim go lubiła²⁰⁾.

Коли маємо отже вже конечно брати анальогію, то берім від більшости народів, а не від меншости.

Але ми маємо ще й инші мотиви, що промовляють за тим, аби **СЯ** писати окремо від дієслова.

Як відомо, між дієслово і приналежне до нього **СЯ** можна в нашій (і не лише в нашій) мові вкладати инші частиці, яких зливати з дієсловом і **СЯ** не можна, бо вони не творять ніякої органічної цілости. Ось кілька прикладів:

Захтіло **МУ** сі пичених голубців²¹⁾. Захтіло **МУ** сі печеного леду²²⁾. Зварив **ЄМ** сі на печерицю²³⁾. Звір **ЖЕ** ся тут на нього²⁴⁾. Здорожив **ЄМ** сі на ні нашо²⁵⁾. Зробило **МУ** сі таке, що не доведи Господи видіти²⁶⁾. Дочекаєш **ТИ** сі ще тьжжкої карі²⁷⁾. Вклав **СМИ** си в клеветню²⁸⁾.

Сей спосіб втручати між дієслово й **СЯ** инші частиці, знаний також иншим славянським народам, що можна добачити вже й в наведених повисше прикладів. Він також наш питомий

1) Тамже, ст. 60. 2) Тамже, ст. 62. 3) Тамже, ст. 65. 4) Тамже. 5) Тамже. 6) Тамже.

7) Pieśni ludu polskiego. Zebrał i wydał Oskar Kolberg. Serya I. Warszawa, 1857. Ст. 3. 8) Тамже, ст. 11. 9) Т. ст. 12. 10) Т. ст. 13. 11) Т. ст. 17. 12) Т. ст. 17. 13) Т. ст. 20. 14) Т. ст. 28. 15) Т. ст. 29. 16) Т. ст. 34. 17) Т. ст. 43. 18) Т. ст. 75. 19) Т. ст. 85. 20) Т. ст. 133.

21) Др. І. Франко, Галицько-руські народні приповідки. Т. II, вип. I, ст. 161. 22) Тамже. 23) Тамже, ст. 166. 24) Тамже, ст. 168. 25) Тамже, ст. 177. 26) Тамже, ст. 210. 27) Тамже, ст. 243. 28) Тамже, ст. 268.

і давний, тому не можна його вважати чужим напливом. На доказ подаю кілька цитатів із наших старших літературних пам'яток.

І так: У „Тринайцятьох словах Григ. Богослова“ з XI ст. читаємо:

Ждѣ бо са дѣневи¹⁾. Вѣдѣ бо са н самѣ немоштню облежимѣ. Не стѣднши ли са²⁾. Питаємѣ же са како³⁾. Не стѣждаѣ бо са се ꙗлати⁴⁾. Боѣ же са таготы. Покоушѣ же са оубо⁵⁾. Отъверативѣшемѣ же са имѣ⁶⁾. Чюж же са оубо⁷⁾. Мьнѣши бо са овѣма⁸⁾.

У „Житю Бориса і Гліба“ з XII ст.:

Молю вѣ са⁹⁾. Пишетѣ бо са¹⁰⁾.

В „Слові о полку Ігоря“ з XII ст.:

Начати же са тѣй пѣснн по бѣлинамѣ сего времени¹¹⁾.

В галицько-волинській літописи з XIII ст.:

Оставившиа же ся двѣма сынома¹²⁾. Свѣяху бо ся ему¹³⁾. Затворивши же ся Ярополку¹⁴⁾. Уверьнувшѣ же ся Даниль¹⁵⁾. Загордѣ бо ся бѣ¹⁶⁾. Бившимѣ же ся имѣ о врата¹⁷⁾. Изнемоглѣ бо ся бѣ ходивѣ на войну¹⁸⁾. Изломившу же ся копью и обнажи мечь свой¹⁹⁾. Затворила бо ся бѣяста во градѣ²⁰⁾. Не помниши ли са²¹⁾. Клятвою клени ми са²²⁾.

В лаврентієвськѣм списку літописи з XIV ст.:

Иміте ми ся по дань²³⁾. Крестившимѣ же ся людемѣ²⁴⁾. Молпѣ ти ся, раби твоѣ²⁵⁾.

В „Ключу царства небеснаго“ Г. Смотрицького з 1567 р.:

Зешло бы са еще болше²⁶⁾.

¹⁾ А. Будилевичъ, XIII словъ Григорія Богослова. СП. 1875. Ст. 3.

²⁾ Т. ст. 13. ³⁾ Т. ст. 14. ⁴⁾ Т. ст. 16. ⁵⁾ Т. ст. 27. ⁶⁾ Т. ст. 29.

⁷⁾ Т. ст. 30. ⁸⁾ Т. ст. 31.

⁹⁾ Сборникъ XII вѣка Моск. Успенск. Собора. Вып. I. (Чтенія, Москва, 1899, кн. II). Ст. 21. ¹⁰⁾ Т. ст. 35).

¹¹⁾ Слово о пѣлку Игоревѣ, видане О. Огоновського. Ст. 2.

¹²⁾ Лѣтопись по ипатскому списку. С. Петербургъ, 1871. (Галицько-волинська літопись). Ст. 480. ¹³⁾ Тамже, ст. 484. ¹⁴⁾ Тамже, ст. 488.

¹⁵⁾ Тамже, ст. 491. ¹⁶⁾ Тамже, ст. 492. ¹⁷⁾ Тамже, ст. 493. ¹⁸⁾ Тамже, ст. 500. ¹⁹⁾ Тамже, ст. 512. ²⁰⁾ Тамже, ст. 517. ²¹⁾ Тамже, ст. 526.

²²⁾ Тамже, ст. 537.

²³⁾ Лѣтопись по лавр. списку. Ст. 30. ²⁴⁾ Тамже, ст. 115. ²⁵⁾ Т. ст. 246.

²⁶⁾ Архивъ Ю. зап. Россіи. Ч. I. Т. VII, ст. 238.

В „Поворищу мысленномъ“ Ів. Вишенського :

Въ прилучившихъ же ся¹⁾. Присмотри жъ ся ту, боголюбче²⁾.
Посмѣй же ся самъ себѣ, баснописче³⁾.

В „Похвалі Балабану“ :

Мнят ти ся неразумна быти⁴⁾.

Чи такихъ форм належить уживати в літературній мові — бо в белетристиці і фольклорі вони мають повне право горожанства — се инше питанє; але що вони промовляють проти писаня **СЯ** разом із дієсловом, се не підлягає сумнівови.

Сюди належить також утворюване будучого часу при помочи форми **МУ** (від: іму) зам. **БУДУ**, отже: хвалити му ся, хвалити меш ся, хвалити меть ся, хвалити мемо ся, хвалити мете ся, хвалити муть ся. Се помічне слово можна класти в деяких околицях також перед дієслово, прим. му казати, мемо жити, мете хвалити і т. д.⁵⁾, що вказує на його незалежність від дієслова, в яким воно не творить також органічної цілости, отже й не може разом із ним зливати ся.

Помічне слово **МУ** знане також нашої старшій літературі, пр. дієслѣтовѣтметь, спиратимет'са⁶⁾. Вправді тут лучать помічне слово з дієсловом, але я вже пояснив у горі, що так роблено і з иншими словами, яких нині не лучить ніхто.

До сеї групи належить у кінци зачислити також творене можливого способу (конюнктиву) від дієслів, який повстає через доданє до простого способу (індикативу) дієслова частиці **БИ**, прим. я читав — я читав би. Частиця **БИ** так само одначе жива і рухлива, як помічне слово **МУ**, або як заіменик **СЯ**, тому приходить воно часто і перед дієсловом, прим. я би читав. Коли при можливім способі приходить іще й заіменик **СЯ**, тоді дістаємо форми: Заснітив би-с сї тут на пни⁷⁾; здав би сї, не снів би сї⁸⁾; здало би сї не едно, та нема відки⁹⁾; їло би ся смачно, а робити страшно¹⁰⁾. В літературній мові належить уживати тільки такихъ форм, як: їло би ся — де на першім місци

1) Тамже, ст. 37. 2) Тамже, ст. 40. 3) Тамже, ст. 42.

4) А. Соболевскій. Похвала Исаѣ Балабану 1611 г. Кіевъ, 1894. Ст. 10.

5) Dr. E. Ogonowski, Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, ст. 147. 6) Тамже.

7) Др. І. Франко, Гал. руські нар. приповідки, II, 1, ст. 158.

8) Тамже, ст. 172. 9) Тамже ст. 173. 10) Тамже, ст. 225.

стоїть дієслово, на другім частиця **би**, на третім замієник **ся**, а не: їло ся би, або: воно би ся їло, воно ся би їло — хоч із белетристики або фольклору не можна їх вигнати.

Та найважнійший аргумент, який промовляє за віддільним писанем **ся** від дієслова, се — на мою думку — можливість пересуваня **ся** перед дієслово. Сей спосіб уживаня **ся** розширений на широкім просторі і в численних говорах нашої мови. Вправді, я стою за тим, аби в літературній мові не уживати **ся** перед дієсловом, але знов же, як можна заказати його уживати белетристови, особливо коли він переводить народній діяльот?

Спосіб, уживати **ся** перед дієсловом, знаний знов усім Славянам (окрім Росіян), на що подаю докази.

У Болгарів читаємо:

Сѣ разлюти Самовила; сѣ налюти Іо'анъ Поповъ¹⁾; сѣ пзмами свежрва ѣ; тук' сѣ впуци Самовила; и сѣ пофали Іо'ану; що ти сѣ тебѣ чинеше²⁾; сѣ промена, сѣ паружи; вѣ тебе ке сѣ упулеетъ; какъ сѣ везитъ на велигденъ³⁾; свѣтъ сѣ Петаръ изобржца⁴⁾; та чуло ли сж разбрало, какво сж ље чудо сторило; земля сж на две препукна⁵⁾; та са стори премлада умряла; на са вжрпа Стефанъ харенъ юнакъ⁶⁾; вжрвели що ся вжрвели; да ся богу помоля; дур' да ся навад повжрнишъ⁷⁾; кога сж назадъ вржнахме; мевѣ сж, мале, паднаха; той ми сж, мале помоли⁸⁾.

У Сербів:

Петро проси, Ана се поноси; ти ме узми, неѣш се кајати⁹⁾; и тако се смилвала Ана¹⁰⁾; не л' се синоѣ нама заклишаше; никоме се и не јавља, но се роду лицем клања¹¹⁾; шта се сјаји кров гору велену¹²⁾; не кује га, чим се коњи кују; он га кује, коњ се ногом баца; дан да једеш, а два да се играш¹³⁾; облак се вије по ведром небу¹⁴⁾; али јој се жао од'јелити¹⁵⁾; а у вору у ките се вио¹⁶⁾; брао се стече¹⁷⁾; што се оно у планини сјаше; што си ми се оневеселно¹⁸⁾; кад се с Маром сватови враѣаху¹⁹⁾; тад' се ѣвер од сна разабрао²⁰⁾.

¹⁾ Български Народни Пјесни, собрани одъ братъя Миладниовци, Димитрія и Константина. Въ Загребъ, 1861. Ст. 1. ²⁾ Т. ст. 2. ³⁾ Т. ст. 5. ⁴⁾ Т. ст. 56. ⁵⁾ Т. ст. 60. ⁶⁾ Т. ст. 100. ⁷⁾ Т. ст. 137. ⁸⁾ Т. ст. 138.

⁹⁾ Српске Народне Пјесме. Скупно их и на свијет издао Вук. Стеф. Караџић. I. Београд, 1891. Ст. 3. ¹⁰⁾ Т. ст. 4. ¹¹⁾ Т. ст. 6. ¹²⁾ Т. ст. 14. ¹³⁾ Т. ст. 15. ¹⁴⁾ Т. ст. 17. ¹⁵⁾ Т. ст. 18. ¹⁶⁾ Т. ст. 23. ¹⁷⁾ Т. ст. 31. ¹⁸⁾ Т. ст. 38. ¹⁹⁾ Т. ст. 40. ²⁰⁾ Т. ст. 41.

У Хорватів:

Devet se je puta zaletio¹⁾; šetom se je šetala²⁾; ako nam se dopade³⁾; svako joj se drvo uklanjalo⁴⁾; pred njom se je razlilo, za njom se je zalilo⁵⁾; ali grmi, al se zemlja trese; izrodilo pa se posililo⁶⁾; pa se brže natrag povratila; ona plače, što se more jače; i meni se, braćo, poklanjati⁷⁾; čemu ću se, braćo, veseljeti; mi ćemo se, sestro, sastanuti; ne bili se sreći okrenuli⁸⁾; još se gore oni posiliše; a u groblju, gdje se kopa narod; ja se jesam nešto domislio; najviše bi njih se pomorilo⁹⁾; jer se sila rodilo naroda; sve se sile većma nego prije; a mi smo se tome domislili; Bog se odmah na njih smilovao¹⁰⁾.

У Словінців:

Matjáz kral se je oženil¹¹⁾; de pesk in ogin se kadí; se turški baša zveselil¹²⁾; naj se zastójen tuđ obnós; zavmán pa vsi se slínio; zdaj brade naj s' obríšejo; prot kónjču se zasúčeva; se derži ti na lévo stran; pa Turki se spoglédajo¹³⁾; se vdere vanjo, razgatá¹⁴⁾; ki sta se ž njim paročala; premočno se je vstrašila, spremilo se je splakala; še hbitrejši se obrisala¹⁵⁾; v turšči hvant se naredí¹⁶⁾; ta paraž pot se z Lenko oberní; kí smo se midva poročali¹⁷⁾; se prot suncu zavértí¹⁸⁾.

У Чехів:

Co se s tebum stañe¹⁹⁾; mě ty se vez²⁰⁾; já se s tebou smutně loučím²¹⁾; pudeme se podívati²²⁾; na poli se daří všeho druhu zboží²³⁾; den se nám ukráci²⁴⁾; moh' by se jen provalovat²⁵⁾; těch já jsem se ulek nejvíc²⁶⁾; přeci jsem se na ně vykasal²⁷⁾; nebo já chci se tento masopust ženiti²⁸⁾; radost ať se zelení²⁹⁾; jak se dívám na tebe³⁰⁾.

У Словаків:

Keď sa ten rozvíje³¹⁾; kedy sa rozvíješ³²⁾; veď sa suchý topol' nerozvíje nikdá³³⁾; čo sa poženili³⁴⁾; už sa mu raduje³⁵⁾; že by sa ja za jej syna nedržala³⁶⁾; a predsa sa dávno za muža dostala³⁷⁾; a predsa

1) Hrvatske Narodne Pjesme. Skupila i izdala Matica Hrvatska. I. Junacke pjesme. Zagreb, 1896. Ст. 4. 2) Т. ст. 5. 3) Т. ст. 6. 4) Т. ст. 7. 5) Т. ст. 8. 6) Т. ст. 9. 7) Т. ст. 10. 8) Т. ст. 11. 9) Т. ст. 12. 10) Т. ст. 13.

11) Dr. Kar. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi. Ljubljana, 1895—1898. Zv. I. Ст. 3. 12) Т. ст. 4. 13) Т. ст. 5. 14) Т. ст. 6. 15) Т. ст. 13. 16) Т. ст. 15. 17) Т. ст. 19. 18) Т. ст. 20.

19) Český lid, 1904. Ст. 78. 20) Тамже. 21) Т. ст. 157. 22) Т. ст. 158. 23) Т. ст. 183. 24) Тамже. 25) Тамже. 26) Т. ст. 225. 27) Тамже. 28) Тамже. 29) Тамже. 30) Тамже.

31) Slov. Pohľady, 1900, ст. 345. 32) Тамже. 33) Тамже. 34) Тамже. 35) Тамже, ст. 434. 36) Тамже. 37) Тамже, ст. 495.

sa vydat¹⁾; chlebfček sa vráć²⁾; ale má sloboda jakživ sa nevráć³⁾; s dziečenci sa dráži⁴⁾; kopytom sa žehna⁵⁾.

У лужицьких Сербів:

A swęcyccka se jo zgóriła⁶⁾; a z drugimi je se přegroniła⁷⁾; wónje se wiju pó swěše⁸⁾; z dejšćami wónje se rozejdu⁹⁾; a z wětřami wónje se rozduju¹⁰⁾; to my še teke cynimy¹¹⁾; za blido wóni se zesedachu¹²⁾; njedał se pjerjej jej z města gnuś¹³⁾; luby se póra do dwora¹⁴⁾; kumpan se deri za gumna¹⁵⁾; gab' se nam njebył narožil¹⁶⁾; gaž se ta duša z togo śeła šejdujo¹⁷⁾.

У Поляків:

Tam się ucieszę¹⁸⁾; ty się zmyjesz wodą, a ja łozami¹⁹⁾; z inszą się ożenił²⁰⁾; w tem się cieszyacie²¹⁾; co się będzie zieleniała, choć o trzy mile²²⁾; niech się po ten pas schyłę; nie będziesz się schylała²³⁾; sama nie wiem gdzie się dział²⁴⁾; już się ruta rozwija, pani syna powija²⁵⁾; dziewczyna się zękla, aż potem obciekla; Kasiu się nie bój, to ja Janek twój; dziewczyna się ucieszyła i Mazurom otworzyła²⁶⁾; bratek się dowiedział, rybakom powiedział²⁷⁾; ej pójdź się córuś połóż do nowej komory²⁸⁾; Kasia się rozbiera nierozbierający²⁹⁾; Kasia zapłakała, Jasio się zadumał³⁰⁾; co się tamoj stało, co się dwoje młodych w sobie zakochało³¹⁾; nim się jeszcze rodzina zjechała³²⁾; a moja Helisiu, cości się mnie zękla³³⁾.

Що спосіб уживати **СЯ** перед дієсловом не чужий у нас наплив, на се вказують наші літературні пам'ятки, з яких я вибираю виїмки почавши XI, а скінчивши XVIII столітєм.

У „Тринайцятьох словах Григорія Богослова“ з XI ст. читаємо:

Гольма см елнини о мждрости чюднша³⁴⁾. Имъ же см кланяжтъ³⁵⁾. Но см непшштжеть³⁶⁾. И вамъ см гожде молю³⁷⁾. Да

1) Тамже. 2) Тамже, 1899, ст. 752. 3) Тамже. 4) Тамже. 5) Тамже.

6) Časopis Maćicy Serbskeje, 1907, I, ст. 57. 7) Тамже. 8) Тамже. 9) Тамже. 10) Тамже. 11) Тамже, ст. 58. 12) Тамже, ст. 59. 13) Тамже, ст. 60. 14) Тамже. 15) Тамже. 16) Тамже, ст. 62. 17) Тамже.

18) Pieśni ludu polskiego. Zebrał i wydał Oskar Kolberg. Serya I. Warszawa, 1857. Ст. 3. 19) Тамже, ст. 4. 20) Тамже, ст. 11. 21) Т. ст. 12. 22) Т. ст. 13. 23) Т. ст. 14. 24) Т. ст. 20. 25) Т. ст. 21. 26) Т. ст. 27. 27) Т. ст. 28. 28) Т. ст. 33. 29) Т. ст. 39. 30) Т. ст. 43. 31) Т. ст. 71. 32) Т. ст. 85. 33) Т. ст. 113.

34) XIII словъ Григорія Богослова въ древнеславянскомъ переводѣ по рукописи Имп. Публ. Библиотеки XI вѣка. Критико-палеографическій трудъ А. Будиловича. СП. 1875. Ст. 3. 35) Т. ст. 4. 36) Т. ст. 5. 37) Т. ст. 8.

са исплани¹⁾. Ничесомъ же са тако радоуєть. Самомоу са нѣнкъ прѣди намъ положити. И самъ са прѣкпираж²⁾. Никъто же да са не чждить³⁾. Да са наоучить⁴⁾. Юмоу же са виждѣ мѣногъ радѣюштѣ. Ны са мѣнитъ⁵⁾. Ничимъ же са не разлѣгать⁶⁾. Камо са съврашть⁷⁾. Не имамъ же како са ставити⁸⁾.

В „Житію Бориса і Гліба“ в XII ст.:

Ико же са вѣ воротиа⁹⁾. Гї чѣто са оумножиша¹⁰⁾. Начатъ молити са и миаъ са нмъ дѣкати¹¹⁾. И миаъ вѣ са дѣю¹²⁾. Чѣто са хвалиши¹³⁾. Бесове са отъпоужають¹⁴⁾. Коинко са нмашн потроудити¹⁵⁾. Поути са ятъ¹⁶⁾. Яще са сего не покаєши¹⁷⁾.

В „Слові о пълку Игоревѣ“ в XII ст.:

Тоу са копнємъ прилмати, тоу са савламъ потроучати¹⁸⁾. Тоу са врата разоучнста на врезкѣ вѣстрой Капалы¹⁹⁾. Тѣмоу са поволокоста²⁰⁾. Преднюю славоу сами похытимъ, а заднюю са сами подѣлимъ. Я чи диво са, братнє, староу помолодити? На ниче са годины овратиша²¹⁾. В однѣмъ випадку ужите ся перед і по дѣслові рѣвночасно: Нежи са половецкыи подвизаша са²²⁾. Та се очевидно помилка.

В галицько-волинській літописи в XIII ст.:

О начаты Галича, откуда ся почаль²³⁾. Галич бо бѣ ся затворилъ²⁴⁾. Хотяшу ся ему поклонити²⁵⁾. Но азъ хошу ся остати²⁶⁾. Не смѣяху бо ся отлучити его²⁷⁾. И всякый ся тебе усамитъ²⁸⁾. Ъдѣ, молви горожаномъ, а быша ся передалъ²⁹⁾. Дая имъ розумъ хитростью, а быша ся билъ³⁰⁾. Шварно же ся запрѣ ему³¹⁾. А тѣма ся иму угѣшивати³²⁾.

1) Т. ст. 9. 2) Т. ст. 15. 3) Т. ст. 16. 4) Т. ст. 21. 5) Т. ст. 23. 6) Т. ст. 25. 7) Т. ст. 26. 8) Т. ст. 30.

9) Сборникъ XII вѣка Москов. Успенск. Собора. Вып. I. (Чтенія въ Имп. Обществѣ Исторіи и древностей російскихъ при москов. университетѣ. 1899 годъ. Кн. II). Ст. 15. 10) Т. ст. 16. 11) Т. ст. 17. 12) Т. ст. 21. 13) Т. ст. 22. 14) Т. ст. 28. 15) Т. ст. 28. 16) Т. ст. 28. 17) Т. ст. 35. 17) Т. ст. 36.

18) Слово о пълку Игоревѣ. Поетичный памятникъ руськой письменности XII вѣку. Текст с переключом и с поясненьями. Видав Ом. Огоновскій. У Львові, 1876. Ст. 6. 19) Т. ст. 8. 20) Т. ст. 12. 21) Т. ст. 14. 22) Тамже.

23) Літопись по ипатскому списку. СПетербургъ, 1871. (Галицько-волинська літопись). Ст. 484. 24) Т. ст. 506. 25) Т. ст. 536. 26) Т. ст. 546. 27) Тамже. 28) Т. ст. 551. 29) Т. ст. 563. 30) Тамже. 31) Т. ст. 571. 32) Т. ст. 573.

В лаврентієвськѣм списку літописи з XIV ст.:

И како ся мыють¹⁾. И того ся добьютъ. Но сами ся мучать²⁾. Да го ся зваху отъ Грекъ³⁾. Мы ся донскахомъ оружьемъ⁴⁾. Скажемъ, что ся вдѣя в дѣта си⁵⁾. Еже ся выне зоветъ Угорское⁶⁾. Да ся исполнить слово. Донде ся исправитъ⁷⁾. Понеже мы ся имали. Иже ся ключитъ проказа⁸⁾. Аще ся въвадитъ волкъ в овцѣ⁹⁾. И на что ся предати. Ради ся быхомъ яли по дань¹⁰⁾. А своя ся охабивъ¹¹⁾. Уже мамъ нѣкамо ся дѣти¹²⁾. Ащо се ся сбудетъ и самъ ся крещю¹³⁾.

В грамотахъ із XV ст.:

И тыхъ ся отступаю (1400)¹⁴⁾. Што бы ся тыкало (1402)¹⁵⁾. Яко ся есмо предъ тымъ оу нашихъ листехъ записали (1403)¹⁶⁾. Коли ся есмы голдували. Тако ся есмы тогда голдували (1407)¹⁷⁾. Которыми ся есмы ему записали (1411)¹⁸⁾. И што есмы ся ими записали¹⁹⁾. Такожь доводливо того ся намъ послы своими справлялъ (1433)²⁰⁾. Хотя ся бы и нашли (1435)²¹⁾. Где ся сменяетъ (сплываетъ?) (1436)²²⁾. Доброволно ся завѣаючи²³⁾.

В „Письмі супрасльського архим. Сергія Кімбара до кнѣв. митроп. Макарія“ з XVI ст.:

Предъ ся взять²⁴⁾. Если бы ся прилучило²⁵⁾. Бо ся тотъ одно четъ по утрени²⁶⁾. Тоже бы ся ему годило²⁷⁾.

В „Ключу царства небеснаго“, Г. Смотрицького з 1587 р.:

Што ся за такову несталость предковъ всѣхъ придало²⁸⁾. Про то якъ ся выше овайшило. А иж ся важило²⁹⁾. Долго ся розмышляете³⁰⁾. Тымъ ся тыхъ шкодливыхъ новинъ болше будетъ являти. Подобно ся на васъ за тое южъ и розгѣваль. Што ся ему подобало. С правдою далеко ся минало³¹⁾. Такъ ся написало, якъ ся разумѣло³²⁾. А тому ся забурнею не дивовали. Кдгы ся слабые опирають³³⁾.

¹⁾ Літопись по лаврентієвскому списку. СПетербургъ, 1872. Ст. 7.

²⁾ Т. ст. 8. ³⁾ Т. ст. 12. ⁴⁾ Т. ст. 16. ⁵⁾ Т. ст. 17. ⁶⁾ Т. ст. 23 і 24.

⁷⁾ Т. ст. 27. ⁸⁾ Т. ст. 33. ⁹⁾ Т. ст. 53. ¹⁰⁾ Т. ст. 57. ¹¹⁾ Т. ст. 65.

¹²⁾ Т. ст. 69. ¹³⁾ Т. ст. 107.

¹⁴⁾ Матеріалы для исторіи взаимныхъ отношеній Россіи, Польши, Молдавіи, Валахіи и Турціи въ XIV—XVI вв. собранные В. А. Уляницкимъ. (Чтенія, Москва, 1887, кн. 3). Ст. 12. ¹⁵⁾ Тамже. ¹⁶⁾ Т. ст. 14. ¹⁷⁾ Т. ст. 16. ¹⁸⁾ Т. ст. 21. ¹⁹⁾ Т. ст. 22. ²⁰⁾ Т. ст. 37. ²¹⁾ Т. ст. 43. ²²⁾ Т. ст. 48. ²³⁾ Тамже, ст. 50.

²⁴⁾ Архивъ юго-зап. Россіи. Ч. I. Т. VII. [Кнѣв, 1887. Ст. 5.

²⁵⁾ Т. ст. 8. ²⁶⁾ Т. ст. 11. ²⁷⁾ Т. ст. 14.

²⁸⁾ Т. ст. 234. ²⁹⁾ Т. ст. 235. ³⁰⁾ Т. ст. 236. ³¹⁾ Т. ст. 237.

³²⁾ Т. ст. 238. ³³⁾ Т. ст. 239.

В „Збірнику москов. синодальної бібліотеки“ (2-га пол. XVI ст.):

Што ся разумѣть высота небесная¹⁾; тутъ ся явне оказуеъ; то естъ ижемы ся отродилъ отъ воды²⁾.

В „Поворищу мысленномъ“ Івана Вишенського, з XVII ст.: Жебы ся спасали³⁾. Если ся не отлучить. Аколи ся сихъ не свободить⁴⁾. Ижъ бы ся единъ спасъ. Да ся о покаянiю грѣшного утѣшаютъ. Бѣси да ся веселятъ⁵⁾. Съ своими ся знаходять⁶⁾. Что ся церковь восточная вооружила. И ангеломъ ся чинить⁷⁾. Плоти и крови ся не свлечешъ. Отъ которого ся и тѣло свѣтитъ, видити ся не сподобишь⁸⁾. Такъ ся въ себѣ имѣеть⁹⁾.

В „Толковiй Псалтири“, з 1609 р.:

В кож'домъ псалмѣ ся дочитаеши; и іродъ цркъ и пила^т м'клан сѧ зократи¹⁰⁾.

В „Александрiн“ з 1697 р.:

И такъ ся ско^тчили лидонское царство¹¹⁾; ижъ ся о инѣ печалуешъ¹²⁾.

В угро-руськiм рукописi Ст. Теслевцьового з XVIII ст.:

Дѣца mocno сѧ настраши¹³⁾. Яле го все сѧ стане^т през волю ежѣю¹⁴⁾. Тепер' сѧ на^т народи^т¹⁵⁾. Бѣдетъ сѧ годоватида в'ремине своего¹⁶⁾. И на то^т сѧ бѣче ей не стане^т досытъ¹⁷⁾. Бел'ми сѧ на ню разгнѣвае^т¹⁸⁾. Тylko сѧ з ва^т каждый пилю прислѣхай¹⁹⁾. Ты сѧ возмѣтъ моц'но²⁰⁾. Не сѣчет сѧ покорыти²¹⁾. И такъ сѧ роздѣла^т на троє²²⁾. Моцно сѧ запре^т зо в'с'кми силами²³⁾. Я потом^т еше сѧ емѣ мало войска бѣвидит^т²⁴⁾.

Я вмисно добирав тут рукописи з рiжних територiй, аби показати, що се загальна проява, а не льокальна, закуткова, яку можна збути будь чим. Коли ж при так розповсюдненiй проявi не пробував нiхто нiколи причiпати сѧ з переду дiвслова, то що може промовляти за причiплюванем його з заду?

1) А. И. Соболевскiй, Замятки, Киевъ, 1894, ст. 12. 2) Тамже, 14.

3) Архивъ ю. зап. Россiи. Ч. I. Т. VII, ст. 40. 4) Т. ст. 42.

5) Т. ст. 44. 6) Т. ст. 45. 7) Т. ст. 46. 8) Т. ст. 47. 9) Т. ст. 48.

10) А. И. Соболевскiй, Замятки о малоизвѣстныхъ памятниклахъ юго-западно-русскаго письма XVI—XVII вв. Ст. 10.

11) А. И. Соболевскiй, Замятки. Ст. 23. 12) Т. ст. 24.

13) Др. I. Франко, Памятки укр.-руської мови i лiтератури, т. IV. Рукопис Ст. Теслевцьового (з Угорщини). Ст. 292. 14) Тамже. 15) Т. ст. 293. 16) Тамже. 17) Тамже. 18) Т. ст. 295. 19) Тамже. 20) Тамже. 21) Тамже. 22) Тамже. 23) Тамже. 24) Т. ст. 296.

Про самостійність заіменника **СЯ** свідчить найліпше спосіб уживання його при приіменниках, знаний нині мабуть лише в гірських (карпатських) діалектах, прим. взяв на **СЯ** кожух (Мшанець); таку за **СЯ** жінку возьму біленьку, як гуся¹⁾; коли на **СЯ** возьме кошуленьку білу²⁾; пустиш за **СЯ** бесьідочку³⁾; смотте на ся самы⁴⁾. В давній нашій літературі був він одначе доволі часто уживаний, про що можемо переконатися от хочби з отсих цитатів:

З галицько-волинської літописи:

Данила же возмя дядька передъ ся⁵⁾. Даниль же возма на ся шемоль⁶⁾. Обоишь ловящимъ на ся⁷⁾. И зрящимъ обоишь на ся⁸⁾. Восхотѣ пояти свесть свою за ся⁹⁾.

З лаврентієвського списка літописи:

И возиуть на ся прутье младое¹⁰⁾. И воевати почаша сами на ся¹¹⁾. Покоривше я подъ ся¹²⁾. Яко неистовъ на ся философскую хитрость имуще¹³⁾. Сами на ся котору дѣюще¹⁴⁾.

Не хочеми быти оу ради смолвы снѣгтю чересь ся¹⁵⁾.

Деколи уживаєть ся навіть **СЯ** зам. іменіву себе, прим. мече спід ся¹⁶⁾; лахы зо ся зошмарил¹⁷⁾. Такий спосіб уживання заіменника **СЯ**, хочби виключно лише в діалектах, не може ніколи прожовляти за лученем його з дієсловом.

Деякі письменники покликаючись на те, що в деяких говорах м'яке кінцеве **Т** дієслова зливаєть ся з поставленим по ній **СЯ** в **ЦЯ**, пишуть постійно: хвалитьця, хвалицьця і хвалищця. Що такий спосіб писання зовсім непридатний для літературної мови, видно хочби з того, що та сама особа, яка сказала хвалищця, не скаже хваливця (і так загалом не говорить ніхто), але хвалив **СЯ**. Деж у таким разі консеквенція і на що заводити в правопись баламуцтва, коли **СЯ**, ужите при діє-

1) Ів. Верхратський, Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів, I, ст. 71. 2) Тамже. 3) Тамже. 4) Ів. Верхратський, Знадоби, II, ст. 80.

5) Літопись по ипат. списку (Гал. волинська), ст. 481. 6) Т. ст. 505. 7) Т. ст. 525. 8) Т. ст. 534. 9) Т. ст. 568.

10) Літопись по лаврентієвському списку. СПбетербургъ, 1872. Ст. 7. 11) Т. ст. 18. 12) Т. ст. 25. 13) Т. ст. 40. 14) Т. ст. 247.

15) Грамота в 1436, вид. Уляницького.

16) Ів. Верхратський, Знадоби, I, ст. 71.

17) Ів. Верхратський, Знадоби, II, ст. 80.

слові, буде всюди добре, а **ця** лише часом і не може заступити вповні **ся**?

При тім треба звернути увагу ось іще на що. В численних говорах уживають ся інші фонемі за **ся**, прим. **се, сі, си** і т. д. Коли би кожний письменник із тих околиць схотів покликувати ся на свій говір і допускати подібну асиміляцію, тоді вийшла би ще більша, а зовсім не потрібна замішанина. Вводити народні говори до літературної мови добра річ і потрібна. Не весь одначе уживане в говорах надасть ся до літературної мови; про те повинен кожний пам'ятати і не засмічувати її непотрібно. Коли в літературній мові не уживаємо діалектичних **се, сі, си, се, са** і т. д. то й без діалектичного **ця** можемо обійти ся. Зрештою є багато говорів, в яких кінцеве **ть** при дієсловах давно затратило ся; там говорять отже: сміє ся, розуміє ся, пече ся, задумає ся, нашіє ся, надує ся, намалює ся і т. д. Чи й до них пхати на силу **ця**, аби тільки сповнити чю химеру? В інших знов говорах **ть** не стратило ся, але ствердло на **т**, пр. вертит ся, курит ся, злостит ся. Перемінювати в таких випадках **ся** в **ця** було би хибкою, бо ж **тця** не дає **ця**.

Що тикаєть ся скорочуваня **ся** в **сь**, наслідком чого деякі письменники поясняють потребу писати **ся** разом із дієсловом, бо як би виглядало: хвалимо **сь** (писане аналогічно до: хвалимо ся), де **сь** стоїть окремо, то тут належить завважати: 1) Інші славянські народи знають скорочене **ся** і уживають його окремо й тоді, а не лучать із дієсловом. 2) Коли ми напишемо навіть: хвалимо**сь** (разом), то через те не поповнюємо ніякої правописної неконсеквенції. Скорочене **ся** тратить свою вагу і тоді зовсім справедливо треба злучити його з дієсловом так само, як лучимо разом: хвалабу (= хвала Богу), мабуть (= має бути) і т. д. При сїм належить зазначити, що в Австро-Угорщині ні в однім народнім говорі **ся** не скорочуєть ся, а в яких говорах скорочуєть ся воно в російській Україні, про те не можемо нічого певного сказати задля недостатчі відповідних жерел. В давній нашій літературі **ся** також не скорочувало ся. Колиж возьмемо на увагу, що наша мова загалом любить повнозвучні, заокруглені форми, а уникає, на скільки можна неповних, із нагромадженими співзвучками, то з того дійдемо до висновку, що ліпше уживати **ся** в літературній мові в повній формі, ніж у скороченій, а бодай не скорочувати його так часто, як роблять деякі новітші письменники, з виїмком де-

яких і з гори означених випадків, прим. при part. praes. як: сміючись, розлучаючись і т. д.

Коли вже говорю про скорочуване, то не від річи буде зазначити, що й скорочуване inf. praes. з **ТИ** на **ТЬ**, яке у деяких письменників по просту вирошло ся в надужите, не лежить у характері нашої мови. В народніх діалектах Австро-Угорщини воно не приходить також ніде — з виїмком пословачених говорів, де говорять: робіц, ходзіц, скакац і т. д. — На скількож воно в рос. Україні є самостійним витвором, а не російським напливом, се треба би ще прослідити. В кождім разі належить зазначити, що в старшій нашій літературі воно приходить рідко. В. Шимановський, який присвятив розборowi нашої літературної мови в XVI—XVII ст. спеціальну розвідку¹⁾, находить такі скорочені форми лише в однім памятнику: Описанье и оборона събору руского берестейского в року 1596 (Вільно, 1597). Сей твір одначе, се перевід „Synodu Brzeskiego“ П. Скарґи, тож сї скороченя можна би брати за польський вплив тим більше, що він проявляєть ся ще і в інших формах. А чим старші памятники, тим рідше можна подибати такі скорочені форми.

Належить зазначити ще, що наш inf. praes. на **ТИ** (хвалити, робити), се спеціальна прикмета нашої мови, яка відріжняє її від усіх славянських мов, в яких inf. кінчить ся або на співзвук (t, t', c, ć, dz, dź, ть) або хоч і на самозвук, то тим самозвуком є середне і та м'яке (полуднево-славянські мови і російська), а не таке, як наше и. Такої характеристичної прикмети не повинні ми безпотрібно затирати.

Думаю, що по всім сказанім, справа в писанем **СЯ** доволі вияснена та що від тепер ті, що пишуть його окремо, не будуть чути в свою сторону епітетів „польонїзм“, „рутенство“, а що навпаки, хто ще так не пише, почне писати **СЯ** окремо при дієслові.

Володимир Гнатюк.

¹⁾ В. Шимановский, Очерки по истории русских нарѣчій. Черты южнорусскаго нарѣчія въ XVI—XVII вв. Варшава, 1893. Ст. 86.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1906.¹⁾

Приступаємо до огляду двадцять п'ятого, а разом з тим останнього річника „Кієвської Старини“: наслідком змінених обставин життя журнал в виходом останньої подвійної книжки (аж в марті 1907 р.) перестав існувати. При повній свідомості того, що реферуємо власне останній і до того ювілейний річник, все таки не можемо в нашій рецензії взяти відповідного, так сказати, ювілейного тону. Вже при огляді попереднього річника з поданих там мотивів ми висказались проти дальшого існування „Кієв. Старини“ в такім характері, як досі. Розглядаючи зміст отсього річника (8 книжок), ми ніяк не можемо оборонити ся від думки, що журнал буцім длятого тільки і виходив, аби дожити 25-літнього ювілею, і в тому хиба ціла його вартість. Причина, як бачимо чисто формальна, коли тимчасом житєвих підстав для існування не було. Се врештою, сподіємо ся, буде дальше умотивовано, хочби детальнішим розбором поміщеного тут матеріялу.

Журнал задержав давнійший поділ на два відділи: статі і звістки і бібліографію, хоч і то не завсіди, бо в деяких книжках (X, XI—XII) сього останнього відділу зовсім немає. Поділ по більшій часті механічний, бо багато річий з погляду на свою наукову вартість в однаковим правом могли б бути поміщені в котрому небудь з тих відділів. З нашого огляду як і передтим, виключаємо статі й замітки по етнографії, дальше кілька невеличких статей і більшу працю д. Доманицького, які були вже розглянені окремо в ріжних книжках „Записок“²⁾.

¹⁾ Докінченне, див. т. LXXVI.

²⁾ Розглянені були: Ор. Левицькій, Сговоръ малѣтнихъ, страница пзъ исторіи брачнаго права на Украинѣ XVI в. (кн I, с. 64—72), Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 69, с. 194. Н. И. Стороженко, Ки-

Група статей присвячених історії з погляду на скількість і на якість представляєть ся дуже скромно, так що супроти сього названне журналу історичним буде що найменше далеко неточним. Всі ті статі в вийшом хіба двох, обговорених передтим, належать тільки до XIX ст. Може бути, що сій обставині належить приписати доволі ділетантське, неметодичне обробленне тих статей, бо що йно минулий вік все ще де-хто уважає для строгої історії „minderwertig“. Йдучи хронологічно маємо тут передовсім статью д. І. Павловського: „Малоросійское козацьє ополченіє въ 1812 году по архивнымъ даннымъ“ (IX, с. 1—20; X, стор. 137—154). Тема сама собою дуже интересна і річ написана справді виключно майже на підставі не опублікованого досі матеріалу з полтавських архівів, та все таки вже не нова. Се, власне кажучи, тільки поширенне розвідочки того таки автора, написаної ранійше, п. з. „Участіє И. П. Котляревскаго въ формированіи козацькихъ полковъ въ 1812 г.“¹⁾. Отся історія з формованнем українських полків була одною з тих численних ілюзій, яких стільки доводило ся переживати українському народови в його змаганнях удержати за собою свій вироблений власною історією автономний лад. З сього власне користало російське правительство звертаючись за помочію до української людности в тяжкий для Росії 1812 рік, закликаючи ту людність творити козацькі полки для підмоги російським військам проти Французів. За се обіцвано — принайменше на Лівобічній Україні — не тільки звільненне від плачення т. зв. оброчныхъ статей, але що головне — знесення ненависної рекрутчини і привернення давньої козацької служби. Ново сформовані полки мали на все остати ся як завязок для будучого козацького устрою. Обіцянки опісля, само собою, не додержано, а тимчасом полки все таки сформовано: на правобережі 4, складені в міщан і ріжного рода селян (казених, поміщичих і т. д. — на 150 душ 1 козак — разом 3600 люда), а на лівобережі 15 таких полків (9 з полтавської а 6 з чернігівської губернії — разом звиш 18000 людей), причім тут полки формували ся

рилло-Меоодієвскіє Заговорщики (кн. II, с. 135—152), *ibid.* т. 70, ст. 229—231. (Тут мусимо справити похибку, яка мабуть через недогляд закрала ся до рецензії дра Ів. Франка на сю статью. В рецензії між матеріалами, опублікованими Стороженком показано також „лист Гулака до Навроцького і лист Навроцького до Гулака“. Тимчасом се був лист Гулака до Онанаса Марковича і Марковича до Гулака). Г. Бараць, Повѣсти и сказанія древне-русской письменности, имѣющія отношеніє къ евреямъ и еврейству, I. Два разсказа Кієво-Печерскаго Патерика (кн. III—IV, с. 298—311), *ibid.* т. 72, с. 190—193. В. Доманицький, Критичний розслід над текстом „Кобвара“ (кн. IX—XII, також окремою брошурою), *ibid.* т. 79, с. 228—230.

¹⁾ Киевская Старина, 1905, кн. VI, с. 309—320.

виключно в козаків (на 100 душ 4). Автор детально запізнає нас з формуванням кожного такого полка, подаючи при тім на основі невідомих досі матеріялів інтересві статистичні дати про загальну скількість козацької людности в тім часі (454983 самих козаків) і скількість в поодиноких повітах (с. 6—7 і потка). Не будемо вдавати ся в автором в деталі формування кожного полка, його екіповання і т. д., зазначимо тільки, що хоч само рекрутованне пішло гладко, то положенне полків так перед як підчас самого походу було дуже нещасливе наслідком воїючих надужить і визиску полкового начальства, складеного з висулужених армейських офіцирів і підофіцирів (IX, с. 16—21). Про военні справи тих полків не багато знаємо, в виїтком того, що частина їх творила пограничний сторожевий ланцюг на границі мінської, могиливіської і київської губерній, а решта була приділена до різних корпусів армії, причім якась частина, а власне 3-ий чернигівський полк, була за границею, в західній Европі (X, с. 139). Указом в 30/IX 1814 р. роспушено ті полки по домам, куди вони вернули далеко не в тім числі, в якім вийшли і се теж дякуючи опіці начальства. Розумієть ся в пороблених перед тим обіцянок не було тепер і помину. Як сказано, тема роввідки неввичайно цікава, жаль тільки, що автор обмежив ся лишень на льокальних архівах і не подбав втягнути сюди иньшого матеріялу, крім офіціяльних донесень і переписки. Через те у нього деякі річи, а головно більш формальні вийшли навіть дуже докладно, як напр. обмундированне полків то що, а в тіни зостають ся або й вовсім поминені ті сторони сеї справи, які для неї мають головне значіння, як напр. настрої і захованне людности перед і підчас походу, про що тут заледви згадамо, а передовсім, як прийняла людність нещасливий поворот полків і знищенне своїх надій на приверненне старого ладу. Брак відповідного уїруповання матеріялу і подаванне документів *in extenso* надає сій статі характер більш збірки матеріялів чим наукової роввідки. І тільки дякуючи цінности матеріялу ми задержали ся над статею більш ніж належало б.

Те саме менше більше прийдесть ся сказати і про статю Ор. Левицького „О положеніи крестьянъ Юго западнаго края во 2-й четверти XIX ст.“ (VIII—VIII, с. 231—274). Міркуючи по заголовку і вступі статя закросна на ширші розміри, а тимчасом далеко менше дає ніж обіцяє. Се не стільки докладна студія про положенне селянства на правобережній Україні, точнійше говорячи трьох губерній (київська, подільська і волинська), як радше причинки до історії заведення т. зв. інвентарної реформи. Автор сираведливо обурюєть ся на безглузду політику російського правительства в сїм краю і вказує на витворену тим способом воїючу „політичну аномалію“: не вважаючи на те, що Росія добула собі ті „провінції“ від Польщі тільки при помочи української людности

яка неустанною боротьбою проти польського пановання Польщу розвадила, неважаючи на те, Росія віддала побідника-нарід на цілковиту власність побідженого ворога того народу і вразом ворога російського пановання. І все те діяло ся дякуючи „святости“ принципу кріпацтва. Через те обставини складали ся так фатально, що як раз по здавленню польських рухів проти російського пановання (в тім випадку повстання в 1831 р.) українська закріпощена маса, яка головно помагала правительству до здавлення сих рухів, в нагороду за се попадала ще в страшнїйше положення, бо до „нормального“, так сказати, закріпощення долучала ся ще пімста з боку володїючого польського елемента за помагання селян правительству. На сей стан річий звернув увагу київський генерал-губернатор Бібіков (від 1838-р.), який при помочи адміністрації зібравши кілька інвентарів, як *corpus delicti* страшного економічного гнету польської шляхти над селянством і заручивши ся підмогою митрополита Філарета, добив ся у центрального правительства заведення інвентарної реформи в 1847 р. Що в усей статі найцікавійше, то власне „Записка“ митр. Філарета і донесення в справі повинностей, які відбувають селяни папам — надіслані Бібікову від губернаторів, а особливо від радомисльського справника Руви і ин. (VII—VIII, с. 259—268) і від проскурівського повітового стряпчого Савченка (с. 268—273). Стільки про амїст. На жаль статя носить доволі випадковий характер, як мабуть і випадково натрапив автор на сам матеріял, яким і вдоволив ся. Не бачимо і слїду охоти у автора зібрати дещо більше і звести се в яку небудь статистичну систему звісток про положення селян по околицям чи полосам такої обширної території й укласти якісь загальнїйші висповки. А так розвідка все таки виходить пів-популярною статєю. Та найважнїйше те, що автор бере сю справу як боротьбу між „руським“ і польським елементом і хоч подекуди вживає побіч назви „руський“ і „український“, то очевидно не робить найменшої ріжниці між одним і другим, що теж не додає вартости його науковій термінології.

Як pendant до сеї справи наведу замітку І. Павловського п. з. „Вывозъ полтавскихъ помѣщиковъ для управленія конфискованными имѣніями въ волынской губерніи“ (VII—VIII, с. 79—80). Правительство придумуючи над ослабленнем польського елемента на Волині закликало в 1840 році полтавських дворян (а певно і з иньших губерній) для управи конфіскованими у повстанців маєтками. При тім жадало ся, „чтобы они (адміністратори) были одного вѣроисповѣданія съ крестьянами, которые поручаются имъ въ администрацію и чтобы отъ оной устранены были лица, которые могли бы притѣснять крестьянъ за принадлежность къ православной церкви или ослаблять союзъ съ нею тѣхъ, которые съ нею воссоединились“. І тим способом хотїли розв'язу-

вати таке складне питання! До замітки додана статистика тих маєтків, з кількістю селян в кождім.

Тому самому часови і в принципі тій самій справі — боротьбі російського правительства проти польського елементу, а властиво проти школи, яка дякуючи Чацкому йшла в напрямі польонізації краю — присвячена дальша з ряду статей тогож автора: „Изъ жизни учебныхъ заведеній Юго-западнаго края въ 1840-хъ годахъ“ (III—IV, с. 421—432; V—VI, с. 72—87). В часах реакції 1840—50 рр. правительство всюди звернулось проти школи, уважаючи її гнівдом всякого „вольнодумства“ і поробило в ній відомі реформи, що довело до дуже сумних результатів. Правдивою катастрофою були ті реформи для „південно-західного“ краю, до чого причинили ся запутані відносини, які наступили по повстанню з 1831 р. і та безглузда політика یرавительства, якої воно держало ся і в земельній справі. І так правительство розгромивши насамперед школу (закрите в 1831—2 р. 245 середних і низших шкіл, такеж закрите в 1838 р. новозакладеної висшої школи в Києві), піддало останки старих і новозакладені школи „реформі“ з 1828 р., в основу якої лягли принципи православія, самодержавія і „руської“ народности. Спеціальною ціллю сеї школи покладено погашенне в ній духа польської традиції, защецленого тут Чацким, і злитте двох національностей („руської“ і польської) в одну. Для успіху сього завдання поставлено школу під догляд поліції і — з рації спеціальної льогіки правительственної політики — під догляд місцевої шляхти польської, котра розумієть ся не дуже то спочувала згаданим завданням школи. Можна собі тепер уявити положенне школи, її учеників і вчителів серед такої залежности від двох суперечних собі факторів. І в самій річі з обох боків посинались на школу доноси, в яких одна сторона обжаловувала школу за те, що знова хотіла б мати в школі друга. Автор подає кілька таких доносів і слідств ними викликаних, хоч на жаль такі звістки маємо з двох тільки, чи з трьох гімназій (ровенської, камінецької і немирівської). Матеріал тут теж чисто випадковий і належно не використаний. Наслідком сього втворились такі невиносимі обставини, що все учительство просто божеволіло з жаху посилаючи нераз куріозні донесення властям (донесенне директора немирівської гімназії Кульжинського). А треба знати, що серед того нещасливого вчительського персоналу було чимале число Українців.

Як причиною до історії тодішнього настрою в сім краю може послужити замітка О. Л. „Непопятная тревога“ (V—VII, с. 11—12). З початком 1840 р. немалий переполох серед адміністрації викликало донесенне ровенського земського справника ген.-губернатору Бібікову, що підчас „контрактів“ в Дубні, знатнійша польська шляхта, яка по більшій часті живе за границею, продає на гвалт свої маєтки. Звістка показала ся

фальшивою. Вертаючи до статі д. Левицького скажемо, що через пенастанне вживання автором терміну „русскій“ на означення напр. народности осіб, які брали яку небудь участь в обговорюваних ним подіях, не все можемо знати приналежність національну даних людей, а тим самим не знаємо, на скільки українське громадянство (в особах своїх репрезентантів) було в тих подіях заангажоване.

Підчас коли відвічний хазяїн українських земель український народ опишив ся на тій землі в ролі закріпощеного раба, то його землею могли користуватись на дуже догідних умовах, а головне не будучи закріпощеними, всякі зайді, навіть неповноправні Жиди. Сьому питанню присвячена невеличка статейка І. Павловського: „Къ исторіи еврейскихъ земледѣльческихъ колоній въ половинѣ XIX ст.“ (XI—XII, с. 589—597). Правительство Николая I бажаючи притягнути жидівську людність до управи землі, видало в тій справі цілий ряд розпоряджень, але найбільш подрбно було се питання розроблене в виробленій жидівським комітетом і затвердженій царем 19/VIII 1852 р. інструкції. Отся власне статейка і переповідає зміст тої інструкції. В західних губерніях дозволений був перехід в хлібороби навіть тим Жидам, які стояли на черві військової служби, котрої по переході вже не відбували, але під умовою, що перейдуть цілими родинами. На лівобережі могли переходити тільки по скінченню рекрутського нобора. На сімю давано 20—40 дес. землі, котрої одначе не можна було ані продати ані віддавати в аренду. Крім того на одну родину видавано 175 р. безпроцентової позички, платної в 10 літах. Такі переселенці мали право жити по всім губерніям. Автор крім сього включив в свою статейку ще екскурсік про т. зв. „коробочний сбор“, який тільки через те й поміщений, що для сього знайшов ся матеріал, хоч безпосередно з порушенням в статі питанням не вяжуть ся. Ми все таки воліли б мати замість статі цілу інструкцію, хоч би й без коментаріїв. Коли вже мова про Жидів, то не від річи буде тут зачитувати поданий тим же невтомним перешукувачем полтавських архівів цікавий документ для характеристики тодішніх Жидів. Се „Жалоба еврейскаго раввина въ думу о несоблюденіи евреями обрядовъ“ (V—VI, стор. 20). Така куріозна жалоба була подана рабіном Іцком Оршанским 10/III 1836 р. в полтавську городську думу, а дума на одному в засідань... наказала Жидам сповняти точно свої обряди. Далі йде замітка Вл. Короленка „Признаки украинской колонизации на Уралѣ“ (VII—VIII, с. 476—482), де автор опираючи ся на тім, що в 1736 р. на заклик російського правительства заселяти горішній Яік відгукнуло ся двох козаків „черкаской породы“ Іван Ізюмський і Андрій Черкасов, дальше добачаючи у теперішних поселенців тої области признаки української мови, — кладе гіпотезу, що не тільки Ізюм-

ський і Черкасов, але також їх товариші мусіли бути Українцями.

Заміткою сею й кінчить ся група статей по історії. Всі ті статі — сама дрібнота, з методичного боку публікації доволі примітивно зліплених фрагментів ріжного матеріалу, менше або більше цікавого — а над усім тим на жаль — убогість ідей і брак вищої творчої думки.

Не багато краще — з погляду на внутрішню вартість, з виїмком одной-двох статей, хоч що до загальної кількості їх більше — представляєть ся група літературно-історичних статей. Приємно серед тої групи відбиває интересна розвідка дра Ів. Франка: „Откровеніє св. Степана, студія над одним маловідомим апокріфом“ (VII—VIII, с. 377—405). Розпадаєть ся вона на дві частині, в котрих перша служить інформаційною статейкою над розвитком студій над апокріфічною літературою загалом, а в українській науці спеціально. Друга частина присвячена властивій темі зазначеній в заголовку, де автор опублікувавши славянський текст сього апокріфічного откровенія докажує, що се власне перша частина знаного в літературі т. зв. Лукіянового листа, з якого в латинським і грецьким тексті доховали ся тільки дальші частини. В статі „Землякъ и предтеча Гоголя“ (III—IV, с. 285—298), яким має бути письменник з кінця XVIII і початку XIX в. Василь Трофимович Наріжний, д. Данилов не тільки, що не дає нічого нового, щоб не було вже знане, але навіть на підставі знаного не докажує того, чого хотів. Поробивши доволі великі, як на маленьку статейку, виписки в творів згаданого письменника і саме не з тих, які дотикають України, автор переходить до висновку, що „всѣмъ извѣстенъ фактъ вліянія Нарѣжнаго на Гоголя“ (с. 298). Длячого ж власне було сю статью писати, коли автор не міг до того знаного факту додати нічого нового, а навпаки те вже досі відоме затемнив? В. Мировець старанно звів до купи усе, що досі було надруковане про „співця власного горя“ в статі „Життя і твори Віктора Забіли“ (V—VI, с. 88—116). Біографія нещасливого поета написана, як сказано, дуже докладно, хоч без якого небудь ширшого погляду і мало додає нового до досі відомих вже фактів. Новий матеріал, на який автор часто покликаєть ся становлять прислані йому ad hoc спомини Гаяни Барвінок про Забілу, хоч на нашу думку при користанню сим матеріалом треба бути обережним маючи на увазі, що спомини сї писані геть то вже пізно, і сю обставину, що Куліш в останніх літах вороже ставив ся до Забіли. При статі передруковано усі твори поета (с. 117—177). Дві дальші статі, які приходять ся нам занотувати, а власне Ол. Пчілки „Николай Ильичъ Стороженко“ (II, с. 231—256) і С. Свириденка „Памяти И. Я. Рудченка“ (II, с. 312—320) написані з приводу смерті тих двох людей — так з погляду на характер згаданих людей як і на становище супроти них авторів посмертних

згадок можемо разом обговорити. Д. Пчілка займаєть ся оглядом наукової спадщини Стороженка, причім непропорціонально багато місця присвячує так Стороженковим як і своїм власним студіям над Шекспіром, а д. Свиреденко дає розгляд поетичної, своєю дорогою — слабенької таки, спадщини колишнього українського етнографа і белетриста почасти, а потім високого урядовця Рудченка. Хто були сі люди? Оба з роду Українці, оба поробили потім великі карієри, оден як учений, другий як урядовець — але що зробили вони для нас? Рудченко бодай дещо написав по українськи і видав пару етнографічних збірок, але потім про Україну геть чисто забув, але що зробив Стороженко? — мав плятонічні українські симпатії і тільки всього. Тепер би запитати, що вони повинні були зробити — та автори некрологів не тільки сього не роблять а навпаки, не тільки що розривають їх від обов'язку супроти свого рідного, складаючи все на ті ославлені „обставини“, але палять їм фіміяни і анектують їх по смерті для України. Кажучи правду прикро читати такі паперірки ні за що ні про що. Пора вже обмежити до minimum-а вагу тих „обставин“, які все таки може рівноважити почуте обов'язку, і тоді не прийдесть ся анектувати собі діячів аж по їх смерті. Такий же некролог присвятив В. Науменко „Памяти В. Л. Беренштама“ (II, с. 357—375). Хоч Беренштам належить до типу вищезгаданих, тільки тут вже вніше діло. Беренштам був більш громадський діяч, через що трудішше сконтролювати, що він міг, а що повинен був дати спеціально для України. При тім же до нього, як до чоловіка родом чужого, не можна мати претенсій; коли хочби тільки почував себе Українцем і бодай що небудь для нас зробив, так спасібі і за те.

Більшої уваги заслугоє безперечно глибоко придумана і закроена на ширший розмір велика критична стаття Л. Старицької Черняхівської п. з. „М. М. Коцюбинській, опыт критического очерка“ (IX, с. 83—123, X, с. 269—330). Авторка на вступі дає таку, сказати б, дефініцію Коцюбинського: талант і чоловік. Через те вже і її стаття відповідно до того розпадаєть ся на дві частини, з котрих перша присвячена талантові письменника, а друга тому в його творах, що вона означила словом: чоловік. При оцінці таланту авторка держить ся виключно старого принципу, що раз який небудь твір не вдержить естетичного розбору, через те саме він вже не варт історичної критики, він не діло таланту. Значить авторка оцінює даного письменника, так сказати, „вв'ї времени и пространства“. Та сам принцип се ще нічого, тільки спосіб переведення його в практиці рішучо авторці не вдав ся і фатально відбив са на тій — ще раз кажемо — глибоко задуманій студії. Діло в тім, що авторка перш за все розбила талант на психіку, як душу, і артистичні способи, якби тіло, отже головню мову. Тепер же кожду з тих частий

не то що розсіяла, а просто хемічно розложила на множество елементів, котрих ми навіть не беремося вичисляти. Виходить таке, що по за тими складовими частинами згнув сам талант. Потім взявши на поміч всякі науки і штуки, від анатомії нервової системи почавши, а скіпчивши на малярстві чи музиці — своєю чергою розложених на різні складові частини — попереджає кождий елемент таланту довгими науковими екскурсами, висновує наукові дефініції, в рамки яких вкладає даний елемент таланту, пробуючи тим способом його вартість. На нашу думку спосіб се більш ніж хибний, і все одно ні до чого довести не може, бо не всякий з тим згодить ся, що дана прикмета таланту підходить під означену авторкою дефініцію. Се можемо сказати тим смілійше, що сама авторка в одному місці своєї розвідки говорить: „душа живая не можетъ удолветвориться математическимъ расчетомъ“, що в парафразі виходить: живий талант не дасть ся замкнути, а тим самим пояснити математичними, чи якими иншими формулами. Таке ставлення справи відбило ся в другій частині студії при класифікації оповідань Коцюбинського на більше і менше вартні, причім авторка держала ся своїх дефініцій і на нашу думку декуди видала хибний осуд. Зрештою друга частина студії стоїть на висоті задачі, а ціла статя як перша серйозна проба оцінки одного з наших найвизначніших письменників варта близшої уваги й признання.

Нотуючи „Отчетъ о присужденіи преміи Н. И. Костомарова за лучшій малорусскій словарь“ (V—VI, с. 191—230) передрукований з академічного видання, ми розумієть ся не можемо вдавати ся в розгляд сеї основної рецензії на словарь „Кіев. Старини“. Завначимо доволі прикрий докір редакції словаря, що в словари видно брак матеріалу з деяких частий нашої території, особливо в Галичині, і свідоме ігнорованне вартости галицьких словарних видань, на що редактор словаря д. Грінченко в своїй відповіді на згадану рецензію („Необходимое поясненіе“ VII—VIII, стор. 74—78) заслониw ся браком часу на використання сих матеріалів.

Статя Ор. Левицького: „Новый храмъ въ старомъ украинскомъ стилѣ“ (XI—XII, с. 598—610) компілятивна річ про український церковний стиль кінчає властиво відділ наукових статей. З споминів маємо тут П. Сокальського „Изъ воспоминаній о харьковскомъ университетѣ конца 40-хъ годовъ“ (V—VI, с. 63—71) — невеличка згадка про побут царя Николая в харківській університеті в 1850 р. і характеристика, доволі не користна, деяких тодішніх професорів, між тим і брата польського поета Міцкевича. Та вже ніяк не можемо собі пояснити, по що подано величезні „Воспоминанія и автобіографія одесскаго протоіерея Николая Ивановича Соколова“ (I—XII). Ані сама особа автора, ані його „воспоминанія“ не маюль абсолютно ніякісенького значіння ані для української

історії ані науки. Автор з походження Великорос, родив ся і перебув в великоруських губерніях свій молодечий вік, з винятком кількох літ в київській академії, хоч і про той побут в Києві не вміє нічого цікавого сказати. З хвилию коли йому надано посаду в Херсоні, від коли справді мігби записати дещо з українського життя — уривають ся його спомини. Примітка редактора тих споминів д. Л. М. держана в такому тоні, що пригадують ся нам давні добрі часи писання замість характеристик, од і панеґіриків.

З відділу: Документи, звістія и замітки занотуємо дещо цікавіше. І так маємо тут замітку Камапіна: Тайнственный крестъ въ с. Молчанахъ (Ямп. у. Под. губ. III—IV, с. 74—77), дальше статейку В. Модзалевського: „Къ характеристикъ отношеній между монахами мгарскаго монастыря и лубенскими козаками въ 1649—1661 гг.“ (III—IV, с. 61—68). Статейка написана на підставі тут таки поданих (з копій) 5 універсалів виданих ріжними гетьманами монахам мгарського монастыря на їх жалоби, що козаки нарушують монастырські маєтности. Статейка порушує цікаве питання, а власне, що монастырі були перші, які по прогнанню Поляків дбали закріпити за собою права володіння землею. Загалом монастырі потім як державці мали серед підданих найгіршу славу — порівняти погану репутацію про монахів того таки монастыря, яка задержала ся і досі в переказах людности¹⁾. Своєю дорогою, подані тут універсали більш того, що фальсифікати, як напр. поданий під № 2. Щоб переконати ся вистарчить хочби прочитати і поглянути на дату. Крім сього маємо ще кілька заміток і документів поданих В. П.—ком, що відносять ся головню до історії українського духовенства в 18 в.

В минулому році „Кіевская Старина“, як здавало ся—під напором нових житєвих обставин, пробувала давати публіцистичні статі на пекучі питання бжучої хвилі, чим почасті можна було пояснити убогість наукового матеріалу. Та в сьому році по за передрукованнем 4 більших уривків з старої праці Драгоманова: „Историческая Польша и великорусская демократія“, котра все таки має тепер вже більше історичне значінне, журнал в тім напрямі нічого більше не дав. Правда, крім вище згаданого подана тут іще статя П. Одиниця „Къ вопросу объ украинскомъ народничествѣ, опытъ программныхъ вопросовъ для изученія украинской національной идеи“ (VII—VIII, с. 338—376), але вона крім доброї волі автора основуєть ся на незрозумінню і непорозумінню від заголовка почавши. Чого тут тільки нема! І історія, і трактат про національність загалом, а українську спеціально з доданням дуже сумнів-

¹⁾ В. Милорадовичъ, Лѣсная Лубенщина (Кіевская Старина, 1900, IX, с. 290—293).

ної вартости дефініцій. Поміж точки програми національно-демократичної партії (?), в якій імени автор говорить, повсувано в найбільшій неладі квестіонарі про різні питання національні, соціальні і т. д. і полеміку з иншими партіями, де автор доходить нераз до курйозних висновків (напр. с. 356). При тій нагоді автор не забув застерегти ся проти „образованія искусственного церковно-славянско-польско-галицкаго нарѣчія, для многихъ не выноσιмаго по своей дѣланности“ (с. 371), та вилаяти „безобразный языкъ“, „какимъ часто говорятъ и пишутъ наши патриоты“ (с. 364),—до котрих ш. автор очевидно себе не зачисляє і свою статью з обережности пише по російськи. Над тим хаосом панує повний брак знання у автора про се, про що взяв ся писати, а власне про українську справу. Напр. про Галичину і Буковину внає тільки сказати, що тут є теж національно-демократична партія і „руське товариство историчне въ Черівцяхъ и имени Шевченка въ Львови“ (с. 370), причім, як видно з укладення наведеної фрази „товариство имени Шевченка“ ледви чи може дорівняти черновецькому. Шкода, що автор перед написанням своєї статі не прочитав хочби декільки статей проф. М. Грушевського про українські справи, а тоді може б так легкодушно не написав своєї, яка хйба тільки може відстрашити від студій над українськими справами.

З рецензій згадаємо Л. Жигайла на альманах „Багаття“ (II), С. М. на II вип. описи рукописів бібліотеки „Имп. Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ (III—IV), В. Д.—го на український декляматор „Розвага“. З белетристики маємо преміовану на конкурсі „Кіев. Стар.“ повість М. Чернявського „Весняна повідь“, написану на тлі останніх подій в Росії, М. Кропивницького драматичний твір (чи „творя“ як написано) на 4 дії п. в. „Розгардіяш“ і 5 дрібніших нарисів Яновської, Пахаревського, Григоренка, Будяка і Ротаря.

Тим ми й кінчаємо наш трохи за довгий огляд. Се стало ся просто через те, що в річнику сливе нема нічого такого, що з огляду на внутрішню наукову вартість можна б висунути на перший плян і тим самим зазначити наукову вартість цілого річника, поминаючи менше вартні річи. А так прийшло ся нотувати рішучо все тут помічене.

Релятивно річ беручи, не упадок, а власне дальше істнованне „Кіевської Старини“ з тими самими ідеями, напрямом і науковою стійністю треба уважати певного рода minus-ом. Останні річники шановного журналу кидають трохи не гарне світло і на українську науку, яка саме останніми часами де інде поробила великі кроки наперед, і підривають добру репутацію самої „Кіевської Старини“, яка хоч не стояла вповні на висоті своєї задачі, то все таки мала свій світлий період. Той сам факт об'єктивно для історика українського відродження інте-

ресний як доказ того, що в міру роввою українства на всіх полях, в міру того, як появляли ся нові люди—двигачі нових ясных ідей, усе старе, що представляло старі погляди, які нераз через свою неясність і нерішучість затемнювали українську ідею — те старе рішучо хилить ся до упадку і ніякі вусилля не в стані його піддержати. *І. Д.*

Етнографія заступлена в сім річнику Київської Старини слабо, зовсім відмінно, як попереднього року. Крім двох невеличких статейок, надруковано ще кілька маленьких заміток; отсе й усі причинки до етнографічної літератури. Перейдемо їх по черзі.

Правдникъ пасхи въ селѣ Косаревѣ, дубенскаго уѣзда, волынской губерніи, Вячеслава Каминскаго (III—IV, с. 299—320). З титулу можна би надіяти ся, що д. Камінський подасть тут опис великодних свят із усякими подробицями. Та в статейці нічого такого нема. На вступі бідкаєть ся автор — по приміру багатьох иньших аматорів-етнографів — на вимирає пісень, хоч вони вимирають уже ціле столітє і все таки існують. Далі дає тексти пісень, яких записав разом аж 20 в однім селі! На мою думку таке мале число пісень можна пояснити не тим, що вони вимирають, а просто тим, що автор не вмів за ними пошукати. Думав би хто далі, що се все гаївки, коли їх співають на великдень. Тимчасом показуєть ся, що гаївок є ледви 6, а решта звичайні любовні пісні, які в обрядовихи не мають нічого спільного. Автор завважує при тім, що більшість тих пісень співають не тільки на великдень, але включно аж до „Троицына дня“, не зазначає одначе, котрі пісні належать до більшости, а котрі до меншости. На мою думку тоді співають тільки гаївки (отже меншість), а иньші то хіба оттак собі, з доброго дива, а не тому, що то великдень. Загалом треба сказати, що статейка не дуже вбогатила нашу етнографію.

Символика птицъ и растений въ украинскихъ похоронныхъ причинахъ, Владимира Данилова (XI—XII, с. 611—628). Отсе хоч не велика, але дуже інтересна статейка тому, що автор стараєть ся в ній звернути увагу дослідників фольклора на мало розроблений ще предмет, а при тім не літає по облаках мітології, як то звичайно робили його попередники, але тримаєть ся сильно ґрунту реальности і на сій підставі коментує наші похоронні голосіння (заводини), що визначають ся невичайно багатою символікою і паралелізмом. Правда і в піснях подибуєть ся велике багатство сих поетичнихъ прикрас, але не в такім значнім числі, як у голосіннях. Про се можна перекопати ся навіть із тих нечисленнихъ цитатів, які наводить автор, колиж він видаєть голосіння окремо, над чим тепер заходить ся, тоді кождому стане се зовсім ясною річею.

Замітки в сім річнику є ось які:

О колядкахъ и щедривкахъ въ Черпиговской губерніи, сообщ.

Иванъ Абрамовъ (I, 5—11). Д. Абрамов подає тут колядку, що зачи-нається словами: „Славен, славен, молодець N. N.“ і надрукована у Драгоманова (Истор. Піснн, 22), а записана Кулішем, але тільки в відривку та домагає, що її нема що називати „Князь и сыновья его на удѣлахъ“, бо в тексті не згадується про удільних князів. Крім того подає він ще 6 інших колядок, між ними відривок: „Ой сів Христос тай вечеряти“.

Заговоръ отъ бешыхъ записанъ въ д. Ново-Александровкѣ, Бахмутского уѣзда Екатер. губ. (I, с. 12—13). Тут подано не дуже коректний текст заговору, невідомо, ким записаний.

Еще о колядкахъ и щедривахъ въ Черниговщинѣ, сообщ. С. Рклицкій (II, с. 22—23). Автор противить ся думці І. Абрамова, немов би в колядці, згадуваній повисше, не було натяку на князя і його синів на уділах. Він запевняє, що натяк є, та що вичислювані в ній назви міст не уложені принадково, але зовсімъ свідомо. При тім наводить також текст одної колядки.

Къ народной демонологіи, сообщ. В. Каминскій (V—VI, с. 9—11). Д. Каминскій подає в сій замітці вірування про ходженє небіжчиків по смерті, про збитки, які вони роблять живим, та про способи, як їх позбути ся та приневолити, аби не ходили більше, до чого уживається мак, просо і вироби зі стали. Ся коротенька замітка д. Каминського далеко вартнійша, як статя, згадувана висше.

Маленькі додатки до матеріалів, записаних в с. Отаках, В. Яблоновського (V—VI, с. 15—20). Тут подає д. Яблоновський 4 пісні — поскладаї властиво з окремих коломинок — та 8 приповідок.

Сонъ Пресвятой Богородицы (по списку начала 18 вѣка), сообщ. А. Шрамченко (IX, с. 10—12). Тут надруковано сам текст, без усяких приміток і пояснень.

Як Сатана збрав закони по землі (изъ народныхъ усть), под. І. Бенковський (IX, с. 15—17). Хоч д. Бенковський зазначає на початку, що се оповіданє „з народ. уст“, то в ньому нема нічого народнього і ва-таке не можна його ніяк уважати.

В сїм річнику надруковано також кілька рецензій на етнографічні видання, а між ними простору рецензію на збірник пісень д. Еварицького, про який і в нас була свого часу мова. В. І.

Университетскія извѣстія (київські) в сїм році принесли по історії староруських часів тільки дві статі: Ясинского: „Село“ и „вервь“ Русской Правды (III, с. 1—23), обговорену в Записках в т. LXXVI і Кулаковского „Новые домыслы о происхожденіи имени Русь“ (VI, стор. 1—10), що одначе не можна назвати навіть самостійною роботою а радше рецензією одного екскурса в сій справі в праці

Марквардта: Osteuropeische und ostasiatische Streifzüge. Проф. Кулаковський не доходить до жадних позитивних висновків в с'єм питанню. Для нас важнійша стаття П. Козаловського: *Θ. М. Ртищевъ. Историко-біографическое изслѣдованіе* (I, II, VI, XI), котру відкладаємо до окремого розгляду. Т. Флоринський в невеличкій праці п. в. *Славянофільство Т. Г. Шевченка* (VIII, с. 1—28) і доповненню до неї (X, с. 1) взяв ся довести, що наш поет був славянофілом і то бодай чи не московської марки. Стаття крім того, що показує слабе ознаймленне автора в писаннями Шевченка і ще гірше їх цитованне, не має вартости¹⁾. Не багато нового приносить праця Чудакова: „Отраженіе мотивовъ народноі словесности въ произведеніяхъ Н. В. Гоголя“ (XII, с. 1—37), мабуть теж не скінчена в с'єм річнику, і теж не багато краще представляеть ся стаття по фольклору А. Сонні: „Горе и доля въ народноі сказкѣ“ (X, с. 1—64), куди автор втягнув вправді доволі багато етнографічного матеріалу українського, але далеко не вичерпав цілого його богацтва²⁾. Цінним оглядом проф. Перетца: „Новые труды по источниковѣдѣнію древне-русской литературы и по палеографіи“ (IV, с. 47—102, XII, с. 105—124), де автор реферуєчи різні описи рукописів пильно нотує між описаними українські, таким же оглядом пок. Голубовского історичних праць по старорускій історії вичерпують ся інтересні для нас статі сього річника. Треба крім того ще згадати про продовженне подаваних Довнар-Запольским матеріалів для історії вочинного землеволодіння в Росії (IV, с. 161—192), продовженне проф. Антоновичем опису монет нумізматичного київ. музея, врешті офіціяльних справоздань про стан центрального архіву і університетської бібліотеки. Ніяк не можемо похвалити розбивання редакцією „Ивѣстій“ навіть не дуже то великих праць па кілька річників, що тільки слідженне за поодинокими працями значно утруднює.

Записки императорскаго харьковскаго университета тільки в рубриці „лѣтопись харьк. университета“ дали для нас дещо більше інтересне. На перше місце належить поставити М. Носалевича „Матеріалы для історіи студенчества харьковскаго университета за сто лѣтъ (1805—1905, кн. I—IV). Автор задав собі доволі значного труду скласти на основі архівного матеріалу статистичні таблиці студентів сього університету за кожний рік від 1805 до 1905 р. До сих таблиць додана орієнтаційна статейка, де автор поясняє методи, яких держав ся при укладанню матеріалу в різні групи, і звертає увагу на велике значінне того матеріалу для історичних дослідів. Се

¹⁾ Про неї див. Записки т. LXXIV.

²⁾ Про неї див. Записки т. LXXV.

було б зовсім справедливо, коли-б автор при укладанні своїх таблиць не пропустив був одної річи, якої брак зменшує вартість поданого матеріалу ледви чи не о половину. А власне при укладанні таблиць не подбав, щоб вияснити, яка скількість Українців була між студентами. Се можна було приблизно зазначити подаючи коли не поодинокі місця, то бодай територію, з якої набиралась найбільша скількість студентів. Прецінь харківський університет був в своїм часі одним з огнищ українського національного відродження, а тут про се ані слова, хоч при тім автор не забув згадати про „еврейській студенческой вопросъ“ (I, с. 10). Через те, що не видно звязку університету в територію на якій він находиться ся, тратить не тільки історія краю, але й самого університету. Праця в сім річнику не кіпчаєть ся. До історії університету належить ще Загурского: „Указатель сочиненій, представленныхъ окончившими курсъ юридическаго факультета имп. харьк. университета въ періодъ отъ 1822 г. по 1891, для получения степени кандидата“ (II, с. 33—66) і йогож на ширший розмір zakresна праця: „Опытъ исторіи юридическаго факультета имп. харьк. университета“, з якої поки що в сім річнику поміщена перша частина (III—IV, с. 1—16). З статей загальнішого змісту згадаю Лезіна: „Очеркъ изъ жизни и литературной дѣятельности князя В. Ѳ. Одоевскаго“ (I—IV), яка розпочала ся друкувати ще в попередньому річнику, і Нетушила: „Очеркъ римскихъ государственныхъ древностей“ (I—IV). Як причинок до історії початків вивольного руху в Росії з кінцем 1905 р. може послужити також протокол засідання університетської Ради 19/X 1905 р. (I, с. 1—24). Загалом орган харківського університету як і київські „Університетскія павѣстія“ роблять доволі прикре вражінне убогістю або таки повним браком праць, безпосередно присвячених українознавству. *І. Д.*

Труды Київской Духовной Академіи. Довша статя проф. Н. Петрова: „Киѣвская Академія въ царствованіе императрицы Екатерины II“ (1762—1796 гг.) (липень—падолист) написана на підставі матеріалів, зібраних для виданя: „Акты и документы, относящіеся къ исторіи Киѣвской Академіи“ (один том сього виданя вже вийшов). Автор зазначає, що за панованя цариці Катерини II київська академія, равом з цілою Україною, підпадає централізаційним змаганям російського правительства, тратить останки свого давнього виїмково-упривілейованого становища і стає подібна до иньших російських наукових заведень. До такого звівельованя київської академії на взорець великоросійських наукових закладів підготовила її вся її попередня історія, починаючи від Петра I, але сей процес був прискорений за Катерини II завдяки особистій уподобі цариці, особливо-ж через особисті, неприємні для неї вражіння, які вона мала в початках свого панованя від представників України вза-

галі й особливо від представників київської академії, — як пр. протести ростовського митрополита Арсенія Маїтєвича в справі відобрая монастирських маєтків, петиції козацької старшини через гетьмана Розумовського про привернене всіх прав і привілеїв України і т. д. В розвитку реформаційних змагань Катерини II що до української церкви, духовенства і київської академії автор зазвачує три стадії: 1) проби російського правительства перевести реформи в житю української церкви й духовенства, завзята опозиція українського духовенства проти тих проб і змагане оборонити свої права; 2) заходи правительства зломити українське духовенство, особливо монаше, і приготувити його до прийняття тих реформ; 3) переведене реформ. Сі три стадії сходять ся з управою трьох митрополитів київською єпархією за Катерини II, а саме: Арсенія Могилянського (умер 1770 р.), Гаврила Кременецького (ум. 1783 р.) і Самуїла Миславського (ум. 1797 р.). Відповідно до тих стадій автор ділять історію київської академії за панованя Катерини II на три епохи, по митрополитах, і розглядає її по тим епохам, як що до зверхніх так і внутрішніх справ, подаючи звістки про зверхні переміни і про внутрішній лад академії, про виклади, удержане учеників і т. д. Загалом статя докладна і написана на підставі документів.

„Объяснительные параграфы по истории западно-русской церкви“, С. Т. Голубева (грудень). Предмет статі — виданя львівських друкарень в XVI—XVIII ст. В 1904 р. вийшла праця Криловського п. н. „Львовское Ставропигиальное братство“, де в останнім розділі подано реєстр церковно-славянських книг, надрукованих в братській друкарні від її заложеня до 1772 р. Професор київської Академії Тітов в рецензії тої праці, опираючи ся на архіві київської Лаври, зробив додатки до того реєстру, вказуючи 18 видань буцім то пропущених Криловським. Отже проф. Голубев полемізує з проф. Тітовим, доказуючи, що він не дає додатків, а тільки робить помилки. Проф. Тітов основує свої додатки на знайденім ним в архіві Лаври реєстрі старих друкованих книг, що уживали ся колись в церквах київської єпархії. Але проф. Голубев доказує, що той реєстр не заслугує довіря, бо його звістки часто хибні, а крім того коли в нім і вказане місце виданя книг, то не подана докладно назва друкарні, а звісно, що у Львові в XVII в. крім братської друкарні були ще й інші (разом 8). Таким способом автор розбиває всі міркованя проф. Тітова про ті додатки і доказує його незнане на полі бібліографії.

„О составѣ помѣстнаго собора Всероссийской церкви“, О. Мищенко (січень). Вияснюючи склад собора на основі канонічних постанов і практики византійської й російської церкви, автор між иньшим звертає увагу також на склад соборів, які були на Україні і зазначує їх особливости:

широку участь представників від світських людей. З цього приводу автор каже, що в цілій церковній історії видно органічну участь клира і світських людей в діяльності церковних соборів, і тільки відповідно до кождохасних обставин представництво світських було державно-правительственне або громадянсько-народне. Останнє й було використане українським народом, особливо козацтвом і братствами. Ю. С.

Київські Епархіальні Вѣдомости: Судьба православія и русской народности на западныхъ окраинахъ, свящ. М. Стельмашенка (ч. 7 і 8) — статя загального змісту, подає історичний огляд боротьби „Русскихъ“ і Поляків в західній Русі і доходить до виводу, що Поляки повинні переконатися, що їх вітчизна — Мала і Велика Польща, а не сей просторий край, де нечалося державне жите і громадянський розвиток „руссакаго“ народу. В бібліографії (ч. 14—15) подана рецензія на працю П. Житецького: „О переводахъ Евангелія на малороссійскій языкъ“, Спб. 1906.

Волинські Епархіальні Вѣдомости: Митрополитъ Литовскій Іосифъ Сѣмашко — возсоединитель западно-русскихъ униатовъ съ православною церковью, Ѡ. Делекторского (ч. 1—2): характеристика Іосифа в звязку з історією України, а особливо унії. О церковно-приходскихъ братствахъ, свящ. А. Лотоцкаго (ч. 24) — з приводу теперішніх дискусій про устроюване парохіального жита подана історична звістка, як розвивали свою діяльність в старині церковні братства і наведений зміст „братських артикулів“ з 1700 р., знайдених в церкві села Блудова Острожського повіту. Мѣстные благочестивые обычаи и установленія у православныхъ на Волини, свящ. В. Струминського (ч. 17) — докінчене статі, початої минулого року.

Православная Подолія, місячник, який виходить від 1906 р. разом з газетою „Подолія“ замість „Подольскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“, — в сім першім річнику Подільське Церковне Історично-Археологічне Товариство помістило тут в числі 2 „Програму для собиранія етнографическихъ свѣдѣній, касающихся Пасхи и ближайшаго къ ней времени“ і „Програму для собиранія писанокъ и вышивокъ“. Матеріали для біографіи Архієпископа Анатолія Мартиновскаго, подав Л. С. М. (ч. 9). Разом з короткою біографією сього громадського і літературного діяча (змер він 1872 р.) подані його листи до Прибильського, його товариша й земляка, який жив у Кишиневі (листи належать до 1865 р.), а також лист (з 1878 р.) архимандрита Віталія Гречулевича до свояка архієпископа Анатолія Мартиновського в справі видання творів його дядька. В кількох книжках сього видання уміщені проповіді різних авторів українською мовою. Після оголошенія маніфесту

в 17 жовтня 1905 р. се перша проба в російській періодичній пресі друкувати проповіді українською мовою.

Занотуємо заравом, що Подолія, щоденна газета, яка виходить в Каменці Подільській, принесла в 1906 р. між иньшим отсі статі: „Памяти українського патріота“ (Романа Сембратовича) в ч. 7. — „Памяти Т. Г. Шевченко“, С. Д. в ч. 46. — „Забытая могила поэта“ (Петра Ив. Нѣщинскаго, † 1896 г.), свящ. М. Любинскаго в ч. 127. — Эпизоды изъ времени польскаго возстанія 1831 г. въ с. Маньковцахъ Литвинскаго уѣзда (по разсказамъ старожиловъ), В. П.—каго в чч. 248 і 254.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости: Екскурсія въ область церковной старины, Г. Филиянского (ч. 1) — поверховний нарис бачених автором старинних церков і їх внутрішнього уладженя в Миргородськім повіті. Церковно-историческое и статистическое описаніе церкви п прихода въ с. Середняковъ Гадячскаго уѣзда (чч. 7—10) — продовжене статі, початої 1905 р. В сім році описані весільні обряди в сім селі. Нужды и пожеланія, заявленныя Переяславскимъ духовенствомъ въ Екатерининскую комиссію, Вл. П. (ч. 8): в сій короткій статі оповідаєть ся, як в Катерининській комісії „о сочиненіи проекта Новаго Уложенія“ було усунено духовенство і як Синод запропонував декотрим архиереямъ предложити на письмі бажаня і потреби духовенства. В 1768 р. духовенство Переяславсько-Бориспольської епархії прислало Синодові дві заяви: одну від чорного духовенства, а другу від білого. Остання була докладнійша і висловляла бажане, щоб були збережені в повній силі й цілости старі українські права, звичаї і вольности, а виступала проти наміреного тоді заводженя нових порядків на Україні. Сі заяви надруковані в 43 томі „Сборника Императорскаго Русскаго Историческаго Общества“. Переяславская семинарія въ первыхъ 47 лѣтъ своего существованія (1738—1783) — статья написана на підставі даних архіва синоду і київської та полтавської консисторії, але наслідком скупости матеріалів маємо тут тільки відірвані звістки. Монастирскія землі на Украинѣ въ XVI вѣкѣ, А. Пясецкаго (ч. 13): статья подає на основі друкованих та архівних жерел перечислене земельних маєтків українських монастирів. Отношеніе духовенства Переяславской епархії въ XVIII вѣкѣ къ обученію своихъ дѣтей въ семинаріи, В. П. (ч. 15) — тут подані з архіва Переяславської консисторії за 1772 р. звістки про те, як духовенство ховало своїх дїтей, не хотячи посилати їх до семінарії, і яких способів уживало духовне начальство, щоб відшукати съвященничих синів, які повтікали з семінарії. На съвященників, які ховали своїх синів, накладано грошеві карі в висоті 1½ карб. за кождий місяць, відшуканих учеників били лозами в консисторії і т. д. Къ исторіи церковно-приход-

скої жизни Лѣвобережной Украины въ XVIII вѣкѣ, Вл. П. (ч. 16): Віки XVI—XVII були свідками інтензивного релігійно-національного руху на Україні, церковно-парохіяльне життя було тоді в розцвітті, братства і парохіяльні організації розвивали свою діяльність, за те XVIII вік був уже часом упадку цього церковно-парохіяльного життя; автор, вказуючи на се, розглядає отсі прояви церковно-парохіяльного життя: участь парохіян в виборі священників, їх становище в справі освіти і парохіяльної школи та опіка над шпиталями. Для ілюстрації подано декілька фактів з друкованих та архівних матеріалів.

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія — тут тільки одна стаття: Черниговско-Ильинская чудотворная икона Божіей Матери (ч. 8) — подані звістки про-сю ікону, намальовану 1658 р. Григорієм Дубенським, прозваним в монашім житю Геннадієм, а також розказано про чуда, які були в тій церкві.

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости — Письма бывшего Херсонскаго Архієпископа Гавріила Розанова къ протоіерею Серафиму Серафимову (ч. 10 і дальші), листи з часу 1848—1850 р., в дуже цінними увагами видавця, дають дуже цікавий матеріал для історії й характеристики тодішньої духовної верстви.

Тавричеській Церковно-Общественний Вѣстникъ, видане, яке виходить від 1906 р. замість давнійших „Тавричеськихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“, в першім річнику подає: Архієпископъ Анастасій (Братановскій) и его проповѣдническая дѣятельность, М. Шведова (ч. 35) — стаття написана в приводу століття (в 1906 р.) смерті цього архієпископа, родом з міста Баршівки, Переяславського повіту в Полтавщині. Братановський відомий як представник нового періода проповідництва, коли покинено схоластичні теорії і проповідь стала більше живою, задержуючи ся на морально-практичних питаннях. Братановський був надворним проповідником у Петербурві, опісля, 1797—1805 р., білоруським єпископом, вкінці перенесено його в Астрахань, де він і вмер 9 грудня 1806 р.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости — в статі А. Танкова н. н. „Замѣчательная церковно-археологическая находка“ (ч. 46) поданий зміст документів, які дарував д. Трунов курському історично-археологічному музеєви, а саме витяги з стовпців білгородського розрядного стола з двома планами міста Білгорода та його кріпости з кінця XVII в. На сих планах є види кріпости, митрополичого собору, другої церкви, брам і башт кріпости і т. д. Автор уважає сі види дуже цікавими й важними для місцевої археології. Указы Преосвященнаго Іосафата Горленка, єпископа Бѣлгородскаго и Обоянскаго — тут надруковано кілька

розпоряджень цього єпископа, що вмер 1754 р. і вважається місцевою людиною святим.

Холмская Церковная Жизнь, яка почала виходити в 1906 р. в заложеним окремої холмської єпархії, подала: Изъ исторіи Холмской єпархїи, О. Кораллова (ч. 5, 6, 10, 11, 17 і 19) — подавн вїстки про заходи перших холмських уніатських єпископів коло заведеня унії і наведені деякі документи про уряджувані єпископом Атанасієм Пакостою (1619—1625) соборчики. Къ исторіи имѣній Холмской єпископской катедрї и архїерейскаго дома при ней, Θ. Кораллова (ч. 9) — наведена записка в актових книгах єпископа Атанасія Пакости з 1619 р. в вичисленнє ланів, хуторів та иньших маєтків єпископської катедрї. Нѣскольکو словъ о прїемствѣ Холмскихъ уніатскихъ єпископовъ въ первой четверти XVIII в., Θ. Кораллова (ч. 1) — автор сеї статї, кустос музея холмського братства, робить кілька додатків і поправок до праці В. Плющанського: „Прошлое Холмской Руси по архивнымъ документамъ XV—XVIII вв.“ Поправки зроблені на основі книги актів холмського духовного суду, яка зберігається в братських музеї. Открытіє православной Холмской єпархїи 8 сентября 1905 года въ связи съ краткимъ обзоромъ историческихъ судебъ Холмской Руси и Подляшья, Θ. К. (ч. 2 і дальші) — се історія Холмщини, старанно написана тимже кустосом холмського братського музея. Ся праця вийшла й окремою книжкою, з рисунками. Былое и настоящее Холмской Руси, Г. О. (ч. 1) — короткий парис історії Холмщини. Базиліане и ихъ значеніе въ дѣлѣ латинизаціи уній, Г. О. (ч. 9) — короткий, поверховний парис, без поданя жерел.

Гродненскія Єпархіальныя Вѣдомости: Базиліанскій орденъ и его значеніе въ западно-русской уніатской церкви съ XVII и начала XVIII вѣка до Замойскаго провинціального собора 1720 г., прот. Н. Диковського (чч. 24—25 і дальші) — се продовженнє статї, початої ще 1904 р. В сїй частї говорить ся про організацію ордена в початках XVIII в. Згадаємо ще статї: „Краткая исторія Гродненскаго края“ (ч. 1—2) і „Древнѣйшее населеніе Гродненской губерніи“, Д. М. (ч. 18).

В органах чисто білоруських єпархій занотуємо заравом:

Могилевскія Єпархіальныя Вѣдомости: Борколабовскій свято-Вознесенскій женскій монастирь, свящ. Θ. Жудро (ч. 7) — се докладна історія цього монастиря, заложеного 1641 р. Богданом та Оленою Стеткевичами, при діяльній участі ігумена кутєїнського монастиря Йоїля Труцевича. Стеткевичи забезпечили сей монастир також фондом. Навва цього монастиря звїсна з найденної тут борколабовської хроніки, виданої кілька равів: перший раз П. Кулішем в „Матеріалахъ для исторіи возсоединенія Руси“, т. I, а оісля проф. Довнар-Запольським в кїївських Университетскихъ Ивѣстїяхъ“ 1898 р. ч. 12. Могилевская духовная

семинарія во время Архієпископа Анастасія Братановскаго (1797—1805), Пл. Горючко (ч. 7 і дальші) — продовжене статі, початої 1905 р. В сій часті поданий огляд навчаю, програм і підручників. Базилянскія школы, Анатолія Малевича (ч. 12 і дальші) — на підставі друкованих і рукописних (архіва Почаївської лаври) даних зроблений тут докладний огляд про розширені в XVIII в. василянські школи в Західній Русі та про навчання молодіжи в них. Бібліографічна записка про видане київської духовної академії під редакцією проф. свящ. Ө. Титова: „Памятники православия и русской народности въ западной Россіи въ XVII—XVIII вв.“, а саме про I том в 3 частях (акти до історії заграничних монастирів київської єпархії XVII—XVIII вв.).

Полоцкія Єпархіальныя Вѣдомости: Изъ прошлаго єпархіи. Витебская духовная семинарія (1806—1906 гг.), Д. Довгялло (ч. 4 і дальші)—тут подана історія семінарії, яка спершу (1806—1839) була греко-католицька, а від 1839 р. аж до наших днів православна. Ю. С.

З загальних російських часописей **Вѣстникъ Европы** умістив статю проф. Кочубинського про Шафарика та його російських кореспондентів; згадує також сей славіст про Українців — Бодяньського і Куліша, хоч не застановляєть ся ближше на выясненню українського славнофільства (V, VI). Корсаков надрукував свої спомини про істориків Костомарова і Соловєва (IX): тут цікаві деякі дрібні вказівки, але в сумі вони не змінюють і не доповнюють наших відомостей про петербургський період життя і діяльності Костомарова.

В часописі **Русская Мысль** згадаємо статю С. Русової „Къ 25-лѣттю украинскаго театра“ (XII). З рецензії зазначимо з прихильністю до українських бажань написану замітку про публіцистичні статі проф. Мих. Грушевського (IX).

Міръ Божій та Русское Богатство не дали цікавих для нас статей чи матеріалів.

В часописі **Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія** — згадаємо з відділу славістики програмову статю Ілінського „Значеніе и мѣсто науки о церковно-слав. языкѣ“ (I). Кульбакін відповідає критикам своєї праці про історичну фонетику польської мови — Поржезінському і Л. Василєву (XII). Істрін розглядає погляди на Палею — Шахматова і Істоміна і викликає тим статю Істоміна по тому ж спірному питанню про Палею (II і XI). Між статями в історії нової російської літератури зазначимо статю Черетца (VI): се одна з серії статей присвячених аналізу напрямків російської літератури з початку XVIII в.: автор стежить перехід тем західно-європейського романа та їх обробленне на новім ґрунті. З статей історичних зазначимо статю Геппенєра про Константський собор; автор застановляєть ся на відносинах

між Польщею та орденом і на внутрішнім безладю в самім ордені (XII). Богословський умістив розвідку про прикази (московські) в. кн. Литовського і кн. Смоленського (VIII): ці прикази обіймали смоленські та литовські землі завойовані царем Олексієм Мих. в першу польську війну: автор розглядає їх діяльність, зазначаючи подекуди помилки попередників. Занотуємо також юридичного змісту статтю Нольде про плян кодифікації статутного права за часи Сперанського (VIII—XII): цікаві вказівки про студіювання та переклад Статута і в звязку з тим зазначені деякі подробиці з наукової діяльності історика Даниловича. З рецензій та заміток завважимо деякі — Батюшкова на твір Жуковича (I), Г. на книжку Стороженка про Стефана Баторія (X), А. С. на збірник актів виданий Київською Духовною Академією (V), Радченка на видання листів Головацького зроблене К. Студинським (VI) — остатні замітки цікаві натяками на певні українські наукові відносини. В відділі педагогічних треба зазначити замітку Чернишева про педагогічні статі Ушинського не передруковані в збірнику творів сього відомого педагога-Українця (XII).

Кілька років назад міністерство просвіти заходило ся коло перегляду та поширення шкільних програм історії російської літератури, і ся нова програма викликала критичні статі Архангельського та Істріна; окрім загальних уваг методологічного змісту і спеціальних поправок до викладу історії російської літератури, треба зазначити критичні уваги наприклад про вираз „кієвській періодъ“, про хронологічні межі сього періода, про вплив української літератури на північну, московську в XVII в., які цікаві також і для українського читача. Зазначаю нарешті ту сторінку в статі Істріна, де сей вчений каже про „вполнѣ справедливое, по моему мнѣнію, требованіе введенія малорусскаго языка — т. е. исторіи и литературы — къ среднюю школу тамъ, гдѣ это соотвѣтствуетъ мѣстности“ (VI, 95).

Варшавскія Университетскія Извѣстія і далі друкують мікроскопічними дозами статтю Филевича: „Изъ исторіи Карпатской Руси II (1848—1866)“ в кн. I—II. Се здасть ся певна система, бо за сей рік знов в подвійній першій книжці маємо оден аркуш далі. **Ученыя Записки Юрьевского Университета** дали теж мало для нас цікавого. Згадаємо статтю Грунського „О происхожденіи имперфекта древне-церковно-славянскихъ памятниковъ“ (II). Завважимо також як цікавий приклад чулості солідного університетського видання до проблем реального життя статі Миклашевського „Земельная реформа и организация труда“ (IV). **Ученыя Записки Казанскаго Университета** друкували великий курс історії „русскаго права“ Н. Загоскина; занотуємо в нім сторінки присвячені розгляду теорій про давній побут (N. IX) та відділ про право київського періода (N. X).

Ол. Г.

З органів духовних академій **Богословскій Вѣстникъ** дав обговорену ширшо статью Покровского. **Христiанское Чтенiе** за сей рiк дало двi статi проф. Жуковича, обговоренi ширше в Бiблiографiї, а по за тим iще зазначимо: О вѣрѣхъ къ сохраненiю памятниківъ церковной старини, проф. Н. Покровского (цвѣтень). Автор дає iсторичний перегляд тих заходiв задля охорони церковной старини, якi роблено в Росiї ще вiд часiв Петра I, якi одначе й доси не дали майже нiяких результатiв. Старовини скрiзь не бережуть як слiд i вона нищить ся. Автор, не пропонуючи вiд себе нiяких окремих заходiв, висловляє тiльки бажане, щоб духовна власть, особливо епархiальна, переняла ся свѣдомостю високої ваги памяток церковной старини i пекучої потреби оберiгати її як найбільше. Из статей по великоросiйськiй iсторiї можна згадати: Освященный соборъ въ Москвѣ въ XVI—XVII вѣкахъ, I. Лихницкого (сiчень—май) — поданi канонiчнi права й органiзацiя „освященнаго собора“, як органа начальной управи в росiйськiй церквi. Сѣверно-русское приходское духовенство въ концѣ XVII вѣка, В. Верюжского (липень—вересень). **Православное Обзорѣние** не дало нiчого для нас iнтересного.

Серед iсторичних часописей на перше мiсце виступила нова часопись — **Былое**. Спецiальна цiль сього iсторичного видання — освiтленне визвольничого руху в Росiї за XIX вiк. Добре вiдомо, що українськi iнтелiгенти брали дiяльну участь в росiйських революцiйних гуртках та партiях, через те в сих матерiялах в iсторiї росiйських гурткiв та партiй ми можемо знайти цiкави вказiвки для характеристики українського суспiльного житя, але тепер — беручи справу вузче — ми завначимо лише матерiяли для iсторiї українськiй iнтелiгенцiї. Передовсiм треба зауважити цiкавий матерiал про Кирило-Метод. гурток: се устав та правила, вже вiдомi в скороченню i ранiйше — в закордонних виданнях, та 2 прокламацiї: до Українцiв — перша, до братiв Полякiв i Великорусiв — друга (N. 2); дещо належне до сiєї справи — в документах про арешт Шевченка — питання йому на допитi (N. 8). Шевченкiвськi матерiяли з архiвiв урядових, до останнiх часiв не приступних для загалу, се вперш виданi — уривок з поеми „Єретик“ (N. 6) i передмова до задуманого нового видання „Кобааря“ з весни 1847 р. (N. 8), далi документи про арешт Шевченка, мiж иньшим питання на допитi в цвѣтнi 1847 р. (N. 8): сi питання з одного боку з'ясовують несихольогию слiдчих, а з другого боку вiдповiди дають деякi вказiвки про тодiшнi кiївськi вiдносини та знайомости поета. Зазначимо ще вперш вповнi надрукований в Росiї вiрш Некрасова на смерть Шевченка (N. 31). Для характеристики українського суспiльного житя багато лiт пiзнiйше, автобiографiя Драгоманова (N. 6, українськiй переклад в книжцi Павлика

про Драгоманова, Львів, 1896). Для освітлення відносно Драгоманова до російських революціонерів — лист Желябова з 1880 р. (N. 3) та деякі місця в споминах О. С. Любатовича про знайомість з Драгомановим в Женеві (N. 5, 232—235).

Згадаємо ще статтю Щеголева „Семен Олейничук“ (N. 4), перекладену в Л.-Н. Вістнику 1906 р., се сумний жителіс Українця, подільського селянина; він думав спеціальним памфлетом звернути увагу уряду та суспільства на важкий стан українського селянства в кріпацтві, але був арештований в 1849 р. і загинув в в'язниці.

Русская Старина містила різні спомини в 60-х років минулого століття і в сих споминах, де говорить ся про петербурзьке жите тих часів, ми знаходимо цікаві вказівки, наприклад про Костомарова на тлі тодішніх наукових та суспільних течій (напр. IX, 658; XI, 444). З статей згадаємо О. Лотоцького „На повороті“ — начерк суспільного становища духовенства в Росії XVIII—XIX вв. (XII), обговорений в Записках т. LXXIX.

Рускій Архивъ подав деякі дрібні матеріали з українського життя з XVIII—XIX вв. Тітов надрукував анонімну замітку про побут Запорожців в Турції з приміткою, що знайдена ся замітка в паперах Бодянського з написом Куліша: а се, коли хочете знати, доставив отаман Гладкий, иже вивів козаків-запорожців із Турещини (VIII). Л. дав замітку, коротеньку і поверхову, про славянських поселенців в Новоросії з рр. 1804—1817 (з архива новорос. генераль губернатор. управл.). Для історії масонських лож на Україні дещо дають листи з урядових архивів за рр. 1819—1824 (XI). Для біографії Костомарова мають значінне згадки про покійного історика під час його перебування в Саратові в споминах арх. Никанора (VII) та кілька листів з листування Костомарова з Іваном Аксаковим в р. 1861 (XII, витяги з сих листів були вже надруковані Барсуковим в його праці про Ногодіна). Занотую ще коротеньку згадку Ю. Бартенева про історичні повісти Костомарова з булого московського побуту: кипело сю замітку з приводу оцінки наукової діяльності И. М. Павлова: легко вгадати на чий стороні симпатії прихильного до минулих московських часів редактора історичної часописи (IV).

Историческій Вѣстникъ дав лише деякі дрібні замітки з сьогочасного життя українського. Згадаємо передовсім статтю Уманова-Каплуновського про М. Л. Кропивницького (V). Дещо цікаве фактичне знайдемо ми в замітках про недавні події на Україні 1904—1905 рр., але треба пам'ятати про спеціальне освітлення, відповідно загальному напрямку видання (II, IV, V, VI). Між рецензіями згадаємо про замітку

Яцимирського в приводу 2-го видання Очерка проф. М. Грушевського (VIII).

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ умістили в однім з своїх томів атлас до капітальної праці Е. Е. Голубинського „Исторія русской церкви“: се збірник малюнків з сфери церковної архітектури, церковної одіжи і т. н., з поясненнями; разом з тим наведено тут цікаві порівняння з практикою візантійського церковного життя (II). Рождественский надрукував архівні матеріали про побут в Москві патріарха антиохійського Макарія: матеріали сі дають цікаві вкавівки про дипломатичні зносини тодішнього московського уряду з грецьким сходом (IV — 219). Соколов умістив свій капітальний каталог бібліотеки Товариства: в коротеньких замітках про поодинокі рукописи є дещо цікаве і для українознавця, але сі замітки подекуди занадто коротенькі і через те не можуть вдоволити читача; згадаю, що в сю бібліотеку увійшла і частина паперів Бодяньського (I — 216). В додатках до „Чтеній“ надруковано справоздання про присудження премій ймення Г. Θ. Карпова і в отсих справозданнях ми знаходимо ширшу рецензію проф. Голубова на працю Харламповича про школи (IV — 219).

Ол. Г.

Зі статей помічених в **Извѣстіях отдѣленія русскаго языка и словесности имп. Академіи Наукъ** чотири були вже давніше обговорені: А. Кримського про старий київський говоръ (Зап. т. 78), М. Сумцова про літературні звичаї українських письменників XVII ст. (Зап. т. 76), І. Свенціцкого про зносини карпатської Русі з Росією в пер. пол. XIX ст. (Зап. т. 77) та О. Грушевського про М. Максимовича (Зап. т. 76). Окрім сих маємо ще деякі розвідки на українські теми: Ф. Корша критичні замітки по поводу статі проф. Меліоранского про турецькі елементи языка „Слова о полку Ігореві“ (1 кн.); Ф. Покровского відривок Слова Іларіона „О законі і благодати“ по рукописи XII—XIII ст. (з бібл. Академії Наук.) (3 кн.). З розвідок близьких українству згадаємо: А. Веселовского про Русь і Вальтінів саги про Тідрека Берського (3 кн.); се перерібка його давнішої студії про сю-ж сагу (ЖМНП. 1896). Розвідка Г. Кунцевича про Ябеду В. Каинста дає критичний огляд видань комедії (3 кн.). З поміж дрібних текстів і заміток А. Яцимирського інтересна „канта“ камянець-подільських семинаристів з р. 1831 при віданню їх у рекрути (2 кн.). З загально-словянських фільольогічних праць замітніша С. Кульбакина про словянський наголос (4 кн.).

С. Т.

Русскій Филологическій Вѣстникъ (т. LV і LVI) не дав ні одної статі по українській фільольогії, тільки декілька уступів в одній-другій статі. І так знаходимо деякі місця, що належать до українського

язика у Б. М. Ляпунова — „Лингвистических замѣткахъ“ (т. LV) на працю С. М. Кульбакина по історії польського язика (Сборникъ Отдѣл. рус. яз. и слов. Акад. Наукъ т. LXXIII за 1903 р.). Проф. А. И. Соколевскій присвятив 3-ю „Замѣтку въ области русской діалектологіи“ (т. LVI) своєму давнішньому спорови з В. Гнатюком про Бачванських Русинів, модифікуючи свій давнійший висказ (Этн. Обзор. 1898, № 4), буцим то се Словаки і признає доказам Гнатюка в його полеміці з проф. Пастрнеком на стільки стійности, що колишні руські переселенці (XVIII в.) в Керестурі і Коцурі задержали своє первісне імя „Русини“, хоч цілком пословачили ся. Д. К. Зеленинъ у статі „О говорѣ оренбургскихъ козаковъ“ (LVI) згадує і про українські примішки в сїм говорі, чи там про долю мови харківських і черкаських (в Дону?) виходців в Оренбурзький край. З иньших праць звертає нашу увагу кінець більшої розвідки А. С. Орлова — „Исторія объ Азовскомъ взятіи и осадномъ сидѣніи отъ турскаго царя Брагима“; автор користуєть ся масою українських паралель. А. И. Яцимирскій дав обіцяне продовжене своїх історично-палеографічних заміток: „Молдавскія грамоты въ палеографическомъ и дипломатическомъ отношеніяхъ“ (LV). В сій праці цікаві для нас згадки про вплив литовсько-руського і почасти українсько-польського актового язика на молдавську канцелярію, богата фразеологія актив за деякі звичаї при озпаченю границь (затильники хлопцям на межі, присяга свідків на кусок межі в церкві). Що до правописи бачимо в молдавських грамотах заміни *č* — *u*, *ы* — *u*, що значно звужує палеографічний критерій при означуваню рукописів українського походження. З історично-літературних причинків інтересні для нас В. А. Францева — „Къ біографіи Миклошича“ (LV) і „Свѣтлана“ В. А. Жуковскаго і „Wieżór S. Andrzeja“ Ст. Витвицкаго“. В першім причинку подано латинський лист Ф. Міклошича до кн. Шірінського-Шахматова 1851 р., в яким автор „Lexicon-a linguae slovenicae veteris dialecti“ просить князя піднести один екземпляр словаря царю. Міністер звернув ся в Академію з запитанєм, чи словарь заслугує сеї відзнаки. Відповідь Академії обняла критику Востокова, який вказав на те, що хоч Міклошич користував ся досить обмеженим і випадковим матеріалом — то все таки варта того, щоби сповнити його бажанє. Словар одначе не був предложенний цареві. Другий причинок (LV) обходить і українську літературу, бо говорить ся в нїм про польську перерібку балляди Жуковскаго „Свѣтлана“ польським стихотворцем Вітвицким, що в оборону оригінальности свого твору посилав ся на українську народну пісню — в якої навіть мав ввяти 5 стихів: „Żde mij w cyrkwi młodec, | Dajte persteń i winec. | Mni winczat' sia sim wińcom, | Obroczat' sia persteńcom, | U prestoła z młod'com“. Проф. Францев справед-

ливо сумніваєть ся, чи була така пісня, вказуючи на велике споріднене навіть сих „українських“ стихів з розміром „Свѣтланы“. Для історії апокрифа подає Г. А. Ильинскій — Acta Pilati з Орвельської тріоди XIII в. (LVI). У відділі бібліографії стрічаємо кілька заміток і про виданя Наукового Т—ва і заяву редактора проф. Карского „что не слѣдуетъ стѣснять употребленіе малорусскаго нарѣчія, такъ каки оно имѣетъ несомнѣнные признаки жизненности и способно современемъ стать литературнымъ языкомъ, годнымъ и для нужды науки“ (LV, ст. 357). В тім самім томі знаходимо коротку посмертну згадку про Ф. Дячана, галицького уроженця, проф. грецької філології в варшавськім у—ті. В Галичині Дячан-Розношинскій дав критику на граматику Осадци і сам зложив „Методичну Граматику“. Згадаємо нарешті, що в „Педагогическомъ Отдѣлѣ“—LVI тому появилася цікава, одначе односторонна, стаття В. И. Чернышева — „Законы и правила русскаго произношенія. Звуки, формы, удареніе“.

I. C.

Живая Старина по однорічній перерві почала знов виходити з дещо зміненим виглядом: крім статей і сирих матеріалів, подаєть ся тепер досить широко бібліографія і рецензії, а надто ведеть ся етнографічна хроніка. Вправді критичний відділ не ведений систематично і не подає оглядів чи то самої російської, чи загально славянської, чи міжнародньої етнографічної літератури: з усього подаєть ся по трошки, але з часом може виробити ся систематичність у тім напрямі, коли редакція поставить більшу вагу на сей відділ та признаєть його велике значіне для етнографічної науки. Як майже кожного року, так і сього побіч статей і матеріалів, присвячених численним народам російської держави, подибуємо дещо також і з української етнографії. Окрім обговореної в попередній книжці „Записок“ дорожніх записок І. Абрамов подав іще коротеньку статейку п. н. „Городецькій музей“ (вип. IV, ст. 249—254). Се коротенька інформація про український музей барона Ф. Р. Штайнгеля, zaloжений в селі Городку, Ровенського повіта, Волинської губернії. Хоч музей не дуже великий, то цінний тим, що обмежений на територію одної губернії, може швидше скомплетувати ся, як иньший. І дійсно, в музею вже багато предметів, які належать чи не до унікатів музеальних. Увесь музей поділений на такі відділи: 1) Природописний (геологія, мінералогія, палеонтологія, флора і фауна). 2) Географічний (мани, вляни, фотографії народніх типів і місцевостей і ин.). 3) Антропологічний. 4) Археологічний (передісторична і історична археологія). 5) Етнографічний, присвячений матеріальній стороні народнього житя. Вкінці: 6) Бібліотека, з окремими відділами для рукописів, старих друків і нових книжок. Музей упорядкував відомий український археолог М. Ф. Біляшевський. Матеріали д. Яковлева обговорені в попередній книжці.

Крім того маємо ще статейку: „Міросоверцаніє нашихъ простолюдиновъ-малороссовъ“ Ів. Савченка (виш. II, ст. 105—108), де подані деякі народні вірування про небо, зізди, сонце, місяць, хмари, вітер, грім, блискавку, веселку, метеори, вовків і мурашки та оповідане про сотворенє землі і перших людей. Матеріалл записані в селі Соловіївці, Радомиського повіта, Київської губернії. З иньших статей належить зазначити отсі: 1) М. А. Большаковъ, Община у зырянъ (виш. I—IV, ст. 1—54, 167—188, 221—236 і 281—296). 2) А. Миллеръ, Прошлоє и настоящее Сеистана (виш. III—IV, стор. 237—248 і 297—308). Крім того подано в сїм річнику ширші некрольоги Адольфа Бастіяна і Фрідріха Ратцеля та огляд наукової діяльности І. Бодуєна-де-Куртєне за 40 літ із нагоди ювілею. В відділі матеріалів уміщено багато заміток головно з російського фольклору, які не мають ширшого інтерєсу, з виїтком „частушок“, яких надруковано нову збірку. Етнографічна хроніка має хвилевий інформаційний характер, тому про неї нема що тут говорити.

В. Г.

Етнографіческое Обзорїніє минулого року не принесло нічого, що дотикало би української етнографії хочби й посередно, коли поминемо коротеньку замітку М. Сперанського п. з. „Одинъ изъ старыхъ рукописныхъ сборниковъ снотолкованій и пїсень“ (ч. 1—2, с. 98—101), в якій автор подає коротко опис збірничка (зрештою нецікавого) та передруковує з нього дві відомі пісні: 1) Ой полола дівчина пастернак, та вколола ноженку на бодяк, яка тут починаєть ся так: Ой у Ніжині па валу, да полола дівчина лободу. 2) Ой на горі да женці жнуть.

Із статей загального змісту є одначе багато інтерєсних, як: Ізъ воспоминаній этнографа, С. К. Кузнецова; Къ вопросу о „Золотой Бабѣ“, кн. Н. С. Трубецкого; Народныя вѣрованія въ церковной живописи, Дм. Ів. Успенскаго; велика статья з просторим квестіонарем: Къ вопросу о почитаніи огня. Введеніє въ программу для собиранія свѣдѣній о почитаніи огня у русскихъ крестьянъ и инородцевъ, съ приложеніємъ программы, В. Н. Харузиной і ин. Досить добре вступлені також відділи місцєляней і бібліографії.

В. Г.

З польських часописей загального характеру:

Biblioteka warszawska подає в історичнім відділі майже виключно розвідки з історії Польщі по розборах; згадаємо Стан. Смольки, Z życia ministra Lubckiego, Ш. Ашкенази, Dwie rozmowy w Belwederze, його ж Waleryan Łukasiński, Ал. Рембовского, Alexander I i pierwszy sejm królestwa kongresowego, Януша Івашкевича Litwa w przededniu wielkiej wojny 1812 r. До історії України знаходимо статью Л. Кубалі Два poselstwa w r. 1654 (т. IV, стор. 532—558) — про польські посольства до Порти і Криму; розвідка ся повинна

бути обговорена окремо. Таксамо повинна бути провірена стаття К. Бартошевича *Z walki o autonomię galicyjską* (т. II, с. 486) — є тут замітки до руської політики 1860 р. — І. Смульський подав звістку про долю протестантської колонії XVIII в. в Заліщиках і в сусідніх Філіпцях — *Ognisko polskich protestantów na Bukowinie*. Богато заступлений суспільний відділ і в самій В. Бібліотеці і в додатку п. в. *Prasa*, але все належить до Польського королівства; до Галичини тільки замітка А. Рембовського *Sprawa reformy gminy wiejskiej w Galicyi*.

З праць друківаних в краківському місячнику *Przegląd polski* до нашої історії належать лиш д-ра Л. Боратинського *Kozacy i Watykan*, в котрій було вже справоздання в Записках (т. LXXIV). З иньшого згадаємо рецензію Ал. Брікнера на Чермака *Dzieje Polski* п. в. *O Polsce pierwotnej*, нарис д-ра В. Пілята *Socjologia sztuki* і продовження розвідки д-ра В. Ковіцького *Św. Sebastyan, studium porównawcze z dziejów sztuki włoskiej*.

Przewodnik naukowy i literacki — подав статтю Фр. Равіти Гавронського *Poselstwo Bieniewskiego od śmierci B. Chmielnickiego do umowy hadziackiej* — може буде обговорена окремо. Стаття Б. Барвінського, *Zygmunt Kiejstutowicz, książę starodubski* (біографія до 1432) ввійшла в монографію сього ж автора *Жигмонт Кейстutowич*, що була рецензована в Записках (т. LXXV). З иньших робіт варта особного обговорення розвідка М. Гойського, *Wzajemne stosunki Polski, Litwy i Zakonu w latach 1399—1404*. Решта статей не дотикає України. *І. Крч.*

Kwartalnik historyczny мав у сім році переважно бібліографічно-критичний характер, більша частина відділу „розвідок“ — се критичні студії і замітки. Найважвійша в них велика критична студія проф. О. Бальцера по поводу нового нарису історії устрою Польщі д-ра Кутжеби і полемічна відповідь останнього обговорені у нас окремо в бібліографічнім відділі. Подібний характер має також стаття проф. А. Брікнера про норманський початок Руси¹⁾, тільки ріжниця в тому, що студія проф. Бальцера визначає ся великою ерудицією, об'єктивністю і на скрізь науковою методою, натомість критика проф. Брікнера на німецьке видання I т. „Історії України-Руси“ проф. М. Грушевського не може хиба мати до сього претенсії. Не говорю того тому, щоб норманізмови не признавати взагалі ніякої наукової вартости, противно, я думаю, що він ще прийде до свого, на якийсь час страченого, становища, — одначе певно не поставить його на ноги проф. Брікнер, ані його критична метода. Сей учений, в обсягу історії літератури вповні авторитетний, поставив собі від якогось часу спеціальну мету: переходячи на не

¹⁾ *Dogmat normański*, ст. 664—679.

своє полі в одного боку нищити здавна признані правди (прим. кирило-методіївська справа), і в другого лонати копів в обороні загрожених „вретиками“ догм. Сей розділ симпатій та антипатій розумієть ся має свою систему, яку годі наввати мотивами чисто науковими. Сей характер виступає недвозначно й у сій критиці. Полишаючи на боці оригінальні *passus*-и і густі „дотепи“ автора й иньші подібні більше формальні боки його статі, зазначимо тільки коротко фактичні замітки до норманського питання.

Чому „Європа ігнорує“ російських антинорманістів? — питає критик і відповідає зараз, що тому причиною їх ненауковість, „упередження і шовінізм“. А зараз дальше кидає сій „Європі“ в очи повну ігноранцію величезної російської наукової літератури і ставить у велику заслугу проф. Грушевському, що показав „Європі“ масу річей їй незнаних. Отже, спитаємо, що властиво єсть причиною ігноровання Європою антинорманістичних поглядів, їх ненауковість, шовінізм і т. ин., чи може правдива ігноранція. До того — хтож то ся „Європа“? Розумієть ся Німці, а вже проф. Брікнер хіба сам здорово розуміє (по аналогії з собою), чому їх симпатії не по стороні антинорманістів...

Дальше питає критик: чому проф. Грушевський не подумав над сим фактом, що й у Росії віякий фільольог-славист не приступив до антинорманістів? Розумієть ся, критикований автор і тепер не послухав ради проф. Брікнера, внаючи добре межі ріжних сфер самостійного досліду у фільольогів в одного та істориків із другого боку. Звідки мають говорити перші про сформованне Київської держави? Натомієць історик зовсім здаєть ся на фільольога як приходить ся прим. означити національність Ігорових послів у Царгороді. Щож отже фільольоги мають робити в озові норманістів або антинорманістів? Певно не багато знайдесть ся таких, що пійдуть слідами проф. Брікнера.

Критик зазначає виразно, що норманісти часто грішили і самі дискредитували свою теорію; він мусів теж читати аналогічні слова проф. Грушевського про... антинорманістів (*Geschichte*, 668); отже чому раз-у-раз виїдесть в Іловайским, як буцім би не було иньшого, окрім проф. Грушевського, антинорманіста?

При оцінці віродостойности жерел показує критик дивну самовільну арбітральність. Раз у нього читаємо: „чи може тверезий дослідник приймати на серію казочку (*bajeczke*) Нестора“? (мова про покликана не Варягів); другий раз уже „Несторова повість поясняє знаменито фільольогічні висновки“; третій раз питає з досадою: „Та чога ж би Нестор видумував“? (мова про звісний похід Володимиря 981 р.). Зразки сеї методи стрічають ся раз-у-раз.

З одного боку признає критик повну невдачу норманістів у захо-

дах вивести від Норманів всі давні подробиці життя, віри й мови, вказуючи що в сій останній ледви 3—4 слова дійсно норманські; з другого боку розмірам держави Германариха признає дійсність на основі численних готських елементів у словянських мовах. Чом отже Готи мали б бути щасливіші Норманів? І чи дійсно нема інших причин язикових впливів як завойованне? Хиба того не скаже критик.

Один інтересний аргумент віродостойности „Нестора“: „ніхто ніколи не протестував против його повісти, хоч знано її прецінь вже в XI в.“ Сам же проф. Брікнер в окремії розвідці назвав прим. історію з Попельом і Пястом чистою видумкою та чомусь не считав себе, чом ніхто не протестував хочби від поч. XII ст. Таких правд propter protestationem omissam можнаб назбирати повно.

Певність не опускає критика ніколи, все висловлено дуже категорично. Прим. „щоби норманізм не витолкував назви Русь, то bajka wiecutna; се чужий термін, фінський для Шведів; від Фінів приймили сю назву Словяне... Що ми нічого не знаємо, звідки Фіни взяли навву Руотсі, то нехай сим журять ся не норманісти, але фільольоти“ і т. д. Цікавий я, що на сю певність сказав би такий дослідник як Маркварт (Marquart), якого висновки що до назви Руси має якраз „Європа“ за останній вислов науки? Мабуть також почислив би między bajeczki dla grzecznych dzieci, тим разом польських (хоч він норманіст).

Що сказати на такий аргумент: „І несподівано сеї наївний, совісний, правдивий монах видумує на апостольського Володимира, що то внук варяського заволоки! Як що Нестор мав іскорку національного почування, чи був би сповнив таку ересь?“ і т. ин. Отсе дізнаємо ся перший раз, що Іарсіасу музіковіє над Дніпром (так називає Полян критик) дивили ся на варяжських вояків як на заволоків, та що в XI ст. було на Русі сильне uczucie narodowe, певно перебране з Польщі, де воно дозволило вивести польську династію від простого хлопа, в інших краях від свинопаса то що...

Критик дивуєть ся, як можна „Несторови“ закидати штучну комбінацію про варяський початок Руси; а зараз потім признає, що у „Нестора“ подибуємо дійсні комбінації, прим. про прихід Словян з над Дуная; тільки для сеї комбінації має він зараз витолкування: вона була „майже конечна з огляду на біблійний переказ“. Чи дійсно біблія веліла літописцеві уміщати первісних Словян над Дунаєм? — вільно спитати. Біблія дала б йому таке саме, а може й більше право, вивести Словян з Кавкаса, або звідки будь із сходу та полудня. А як для достовірности літописи доконче потрібний фільольотичний авторитет, то й наддунайська словянська правітчина може мати таку поміч (хочби вгадати про грецькі та латинські елементи в українській мові), а археологі та етно-

льогі часом навіть думають про можливість поратунку для сеї літописної теорії.

У критика всі замітки йдуть із легкої руки; прим. Порфірогенет „умів оба ряди назв (Дніпрових порогів) без похибки вчислити“. Без сумніву, сам проф. Брікнер не вірить тому; будь-що-будь се зразок не-вгамованости критика. За те він зручно підхопив дійсно найслабший пункт у цілій антинорманській теорії, себто імена перших князів: Олега, Ігоря та Ольги. Справді, словянство їх більше ніж сумнівне; але з сього ще не мусить виходити, що вони норманські, їх можна виводити ще з інших діалектів, а вкінці — вони ще не конче рішають про існування київської держави.

Спиню ся ще на однім аргументі проф. Брікнера. „А отсе факт, якого проф. Грушевський, приймаючи своєрідну еволюцію, також не втолкує. Про Дніпрових Словянзовсім глухо в історії до IX в.; сидять сі мужики у постолах, Поляне, Деревляне, Радимичі і т. ин. найспокійнійше у світі, хвалять богів і платять податки, хто тільки від них вжадає. Напрасно, без попередньої школи, яку нпр. козаччина перебула у Татарів, настає повна зміна „декорації“; „Русь“ розбивається по цілім Сході і т. ин... Замітка, па око, бистра, одначе при ближній розвазі показуєть тільки банькою з мила. Передусім неправда, буцім до IX ст. над Дніпромзовсім глухо (сам критик рад би посунути навад норманські походи), словянські племена при Чорнім морі звисні у війнах ще в V і VI ст. І як можна говорити, що наддніпрянські племена до IX в. не мали достаточної воєнної школи? Скити, Готи, Гунни, Хавари і багато інших мали б бути гіршими учителями ніж Татари? І коли ж саме Татари навчили українських мужиків воєнного ремесла, в XIII і XIV в., як над ними панували, чи може опісля, як стали їх приемними сусідами? Хіба проф. Брікперови не ясно, що кождий, хочби й найсмирнійший з роду чоловік ставши ногою на чорноморським степу в давні часи, мусів переробити ся на воєнного розбихаку, або безслідно згинути...

Оборона догми іде в парі з деякою неконсеквенцією критика. В тім самім зошиті Kwartalnika, рецензуючи одну працю про словянські руни, висказав він здивованне, чому доси не вдало ся знайти рунової памятки в Київщині; жаль, що того здивовання не висказав він у статі про норманську догму, а знав би, як то тяжко підпирати теорію не самою тільки фільольогією.

Критик міг мати в руках дуже добрий аргумент за норманізом (на мою гадку найважнійший в усіх против т. ск. еволюційної теорії антинорманістів), а се відомий соціологічний закон, який не знає державних початків без завоювання. На жаль проф. Брікнер полишає сю правдиву догмузовсім па боці, бо тоді з непобороною конечністю мусів би спро-

вадити над Варту тихже самих Норманів і дати тему до нового „Потопу“. Та він мабуть за обережний, щоб норманську догму розтягати і на своїх земляків і викликати бурю на свою голову за brak uczucia narodowego. Єсть отже догми, в які одні мусять вірити, а другі — як схочуть...

Загалом, проф. Брікнер не дуже сильно підтримав норманську „догму“, не дав їй ані одного нового аргумента, так що теорія „Повісти“ не полишаєть ся дійсно нічим нїшим як догмою, в яку, хочеш — вір, не хочеш — не вір. Та мабуть проф. Брікнер розумів її инакше. Певно, пора взяти ся до основної ревізії питання про початок київської держави і приблизити ся хоч трохи ближше до історичної правди, але в тім напрямі такі догматики як критик не багато причиняєть ся до її висвітлення, подібно як і антинорманські сектанти. В кождім разі проф. Грушевський не належить ані до сих ані до тих. На мою гадку, наперед треба б роврубати в сїм питанню дві вовсім окремі річи, яких подученне спинює обективний дослід, а се вовсім окремо трактувати ролю Норманів в давній Русі, а вовсім окремо походженне назви „Русь“. Проф. Брікнер зрочував сю трудність із виясненнем сього імени поруч Норманів, але своїм звичаєм тріпнув рукавом і вискочила готова нова „догма“, що початок наїздів Норманів треба посунути взад о ціле столітє. А що ся „догма“ не дуже то годить ся з загальною сумою звісток про норманські рухи, про се байдуже.

Залагодивши ся з норманською догмою, поспішив критик до польської догми. Сеж, звісно, не що инше, тільки польськість червенських городів перед 981 р. Проф. Грушевський дав дуже відповідне поясненне знаного місця у літописи, беручи його як відгомін півнійших війн за сі городи і тим способом привернув рівновагу між знаними історичними звістками про ті часи. Проф. Брікнер хоче одначе доконче ратувати польський stan pierwotny posiadania (sic!). Він не має відваги пійти слідом за популярними польськими підручниками і признати червенські городи провінцією Мешка I, тільки видумє теорію, що „була се мало-польська (sic!!!) самостійна дільниця, не підбита ніким, ані Чехами ані Полянами, і не тяжко було Володимирови сю вільну територію займати собі“. А знаєте, який аргумент має на се критик? Отсе такий: „фільольота разить прим. назва Белза, города, що лежить недалеко червенських... в руських устах мусіла би бути що найменше Болз“. Забув тільки дати маленьке поясненне, що значить се слово „белз“? Певно не ровлуцає сього горішка при всій своїй фільольогічній учености. Чомусь також ясно не говорить, яку то територію розуміє він тут. Літопись згадує виразно тільки про Перемишль і Червень, а ортодокси в роді проф. Брікнера анектують сюди звичайно ціле Побужє і Подвієтровє. Яким правом — Господь знає. Не ровдумує також критик над важним пи-

таннем, що стало ся з тою польською людністю. Вона очевидно мусіла бути вже католицькою в р. 981, Володимир мабуть на силу увів східній обряд, католицька церква певно протестувала, думала про реванш, а в результаті в політиці польських князів і королів виробила ся сильна традиція про первісну польськість Галичини і вони при анексіях покликують ся на се і т. ин. А як про все те панує гробова мовчанка і весь stan posiadania опираєть ся виключно на пізно добаченій мало ясній згадці руського літописця, то й пощо боронити сього стану!

Для характеристики методи проф. Брікнера згадаю ще про закид проф. Грушевському за те, що збуває „як казку“ згадку літописи про лядське походження Радимичів і Вятичів, „хоч і я (себто критик) в лядський початок обох сих племен не вірю ані хвилини“. Інші замітки, менше важні, або немотивовані, полишаю на боці.

Загальна оцінка книжки проф. Грушевського при тім усім дуже прихильна. Читаємо тут: „Твір п. Г. єсть прекрасним свідощвом учености і всесторонности руського автора. Величезну літературу предмета, археологічну, історичну, фіольологічну опанував вовсім, передовсім російську, дотепер закриту для Європи під семи печатями; він просто викликує у нас здивованне своїм читаннем, знайомостю найбільше спеціальних, дрібних, нерас забутих російських і німецьких праць. З тим казочним начитаннем йде в парі бистрість ума, самостійний осуд, вироблена метода — все в мірі вовсім незвичайній; европейської опінії автор не потребує бояти ся ані трохи — вона може висказати ся про нього й його працю тільки прихильно... Відкладаючи отже як найбільше рішучо антинорманські забаганки шан. автора (пора дати спокій син дитинства!) признаємо в цілій повноті гарні прикмети його твору, який імпонує розмірами, ерудицією, всесторонністю дослідів, з якого і ми можемо багато й добре поучити ся. Так само простороку, основною, бистрою працею про польську історію, на жаль, не можемо до тепер похвалити ся! Коби примір її вплинув і на наших істориків, щоб ми на сьому поли не остали позаду ва Русею“.

Праця А. Копилянського про Михайла Жигмонтовича була вже обговорена на иньшій місци (Записки, т. 75). А. Прохаска дав два пояснення до литовської історії¹⁾, а то про апоставію Мендоґа, піддержуючи против Лятковського факт повного вірвання з християнством, та про автентичність надань Мендоґа для Ордена, доказуючи їх правдивість против сумнівів ріжних істориків. Замітки С. Старжинського про галицькі стани були вже обговорені в бібліографії „Записок“ (т. 75).

Проф. В. Брухнальський підіймив ще раз справу походження та

¹⁾ Dwa objaśnienia do dziejów Litwy, 58—73.

значіння назви Пяст¹⁾. Про сю фігуру в польській історії були вже різні здогади, часто дуже бистроумні, одначе поза більше або меньше гарними методичними прикметами в результаті оставали ся на тім самім місци, якого девіза: *ignotamus*. І розвідка проф. Брухнальського, визначна ерудицією автора і деякими інтересними спостереженнями, зручна у своїй методичній конструкції, всеж таки по її прочитанню не можемо звільнити ся від думки: справа розяснена ще з одного боку, але хто се таки був „Пяст“, чи він дійсно якась історична індивідуальність — про се налевно сказати годі. Автор внайшов пункт виходу у розвідці Цішевського про „аталикат“ і вводить відносини межі королем Попелем і хліборобом Пястом до звісного в етнології посвоєчєння, званого аталикатом (термін уведений в науку М. Ковалевським, з турецької мови). Найвартійше одначе в усїй розвідці то вказанне на близьку звязь легенди про подорожних-гостей у хроніста Галля з французькою легендою про св. Германіка; ся близькість видала б деяке свѣтло на походженне автора хроніки.

С. Закшевський доказує, що Оттон, магдебурський пробош в літ 1207 — 1225, не був, як піддержує проф. Бальцер, з польського княжого роду, а з чеського т. зв. Теобальдовичів²⁾. Фр. Буяк подав реферат про історичну картографію з нагоди історичного атласа українських земель А. Яблоновського³⁾. Наперед подана часть інформаційна про німецьку історичну картографію, а дальше представляє ряд заміток і дєвідєратів до будущего історичного атласа Польщі.

З *miscellane-ів* одна статя була вже окремо згадана, а се Бр. Ловінського про домінікальні часи й акти (Записки, т. 75). З иньших згадати треба причинки А. Прохаски до біографії Самуїла Грондського⁴⁾. З судових записок сянїцького гроду й вємства виходить, що він походив з шляхти сянїцької землі і там жив до 1655 р. Вкінці замітимо документ про перехід корпуса ген. Дверніцького у Галичину 1831 р.

У відділі рецензій та справовдань — не скажу, щоб дуже систематичним — в українських праць бачимо тільки обговорених одну Б. Барвінського, одну Ів. Крєвєцького, а в російських однієнську статю Каманіна. Як у попередніх роках так у сїм вів Е. Барвінський подвійну бібліографію, загальну й польську.

С. Т.

¹⁾ *Piast*, 442—450 і 627—664.

²⁾ *Piast czy Pryemyślida*, 451—482.

³⁾ *W sprawie kartografii historycznej*, 483—497.

⁴⁾ *Nieco o Samuelu Grądzkim*, autorze *Historia belli cosaco-polonici*, ст. 498—501.

Przegląd historyczny (варшавський) приніс дві розвідки до історії давньої Русі. Перша з посмертної спадщини Максиміліяна Гумільовича Bogys Kolomanowicz, królewicz węgierski (т. II, с. 5—19) обговорена вже в Записках т. LXXVI. Друга розвідка Владислава Щекліка Rzekoma bytność legatów Leona IX papieża na Rusi 1054 r. (т. III, с. 162—176) дає нову інтерпретацію одного документа в анналах Баронія. Є там звістка, що папські послы, вислані до Константинополя в справі Керуларія, вертали до Риму через „civitas Russorum“; звідти післали акт екскомуники в Царгород. Автор докажує, що документ говорить не про Русь, лиш правдоподібно про якусь місцевість коло Константинополя: мабуть Rhusion (нині Кешан); з „civitas Rhusionum“ зробила ся „civitas Russorum“. Кс. Щеклік, як чоловік правдивої науки, не витривав, щоби не дати Русі XI в. епітета „na polu barbarzyńska“ (с. 164). До історії руської церкви зачала ся друкувати статя Румбольда з Полоцька Rafał Korsak, metropolita Rusi — не докінчена в сім річнику. Дуже сумаричний звід фактів до біографії славного „gente Ruthenus-a“ Станіслава Ожеховского дав Тадій Смоленський Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego. Але нового, щоб нас інтересувало, тут нема нічого. Мати Ожеховского була, як звісно, донька руського попа (т. II, с. 207); сам він вчив ся з початку в Перемишли, може й в руській школі: „parentes me ex se ortum doctoribus Graecis atque Latinis erudiendum tradiderunt“, каже сам про себе (с. 210). Але чи під грецькими докторами можна розуміти руських вчителів — се питання. В своїх подорожах по Європі Ожеховський вчив ся і по грецьки. Підчас побуту в Липську 1531 р. підписує ся Russus (чи Ruthenus, с. 354). — Владислава Смоленського Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej говорять в однім розділі про кольонізацію українських земель Магурами (т. II, с. 343—351), але не багато і не повно. Замітимо ще корисний огляд д-ра С. Кутшеби Skład sejmu polskiego 1493—1793 (т. II, с. 43, 179, 309). *I. Крч.*

Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne (№ 65—68) містять у сім році пять більших праць і кілька заміток; деякі праці почали ся 1905 р. і ще не мають кінця. Замітнійші ось які: Materiały do inwentaryzacji zabytków sztuki i kultury w Polsce, зібрані дром Ф. Коперою. Подібна праця була-б і у нас дуже бажана — щоб хто уложив інвентар памяток штуки і будівництва, що скоро загивають. Дуже сумлінну працю В. Костшембекого O denarach Słowian zwanych wendyjskimi, зачату ще в 1901 р., мусіла редакція перервати задля смерти автора; продовжувана від 1904 р. вона закінчила ся тепер. Найбільша і найцікавіша праця — се В. Віттига, Znaki pieczętne (gmerki) mieszczan w Polsce w XVI i zaraniu XVII w., де автор, подібно як Вл. Лозинський для

Львова, зібрав для інших міст печатні знаки з різних міщанських документів. На підставі дослідженого матеріалу заключає автор, що міщане хочачи ввійти в круг шляхти, майже завжди змінiali наперед свої печатні знаки і пізніше відкликуючись на будім то якісь цісарські надана, вкручувались у шляхотський стан. Для улешеня сього переходу прибирали вони собі знаки подібні до шляхотських гербів, так що на перший погляд не відрізняли ся вони багато від шляхотських. Такі повільні метаморфози сих „гмерків“ вважає автор умисними, щоб леше втиснути ся в ряди шляхти. Ся остатна не робила міщанам великих перепон, щоб обезсилити сильне міщанство і найвиднійших з поміж нього придбати для себе. Документи, зібрані переважно з книг краківського міщанства, подає автор альфаветичним порядком по особам. З поміж львівських міщан подибуюмо купця Альнпека Зибульда, пушкара Леонарда Герля, купця Ст. Шольца, львівського Вірменина Криштофа Вашитовича і міщанина Себальда Вурцеля; з перемиських Войцеха Добре Слово старшого і молодшого, Арона Майснера, міщан Ст. Ридловича, Яна Цегелка і Ст. Брикевича, кушніра Фр. Саву (на печатці лев звернений на ліво) і вкінці міщанина Захайко (печатъ — на ренесансовім щиті цвіт лелії); з самбірських міщан Март. Маречковича, Войц. Ткача і Тому Русина (на ренесансовім щиті стріла, вістрем у гору, з доду заломана в право, з хрестом по лівім боці; вкінці ще два міщани з Потилича, Юрек і Васько — перший приложив печатку з невиснім знаком, полученим в 3-раменним хрестом, другий положив герб Стшеме з буквами I. B. Крім сих праць є ще одна К. Болсуновского про глиняні писанки, знайдені 1903 р. Хвойкою і Мазаракі коло села Борки в Полтавщині. На підставі інших предметів, знайдених при них, кладуть їх на VI, а найдальше VII в. по Хр.; автор вважає їх прототицом нинішніх писанок, що взяли ся в поганського, старословянського культу природи, святкованого за поворотом весни, заміненого пізніше на християнські Великодні свята.

Б. Януш.

Рамієтнік літераскі видаваний львівським товариством ім. Міцкевича минулого року задля кризи, яку перебуло товариство наслідком спору ізва Третьякової книжки про Словацкого і задля сецесії з товариства його найдіпших співробітників представляєть ся досить слабо. Для нашої літератури нема нічого хоч би лише посередно цікавого. Значу хіба рецензію проф. Брікнера на статейку д. В. Перетца про Коховського і його вірші з часів козацьких війн. Проф. Брікнер не мризнає тій статейці вартости головню тому, що д. Перетц не узгляднив власне головних творів Коховського, ані прозових ані віршованих.

I. Ф.

Lud, pod redakcyą Józefa Kallenbacha. З 1906 р. перейшов

орган львівського етнографічного товариства знов під нову редакцію, але се не вплинуло засадничо на зміну дотеперішньої його програми; через те я й не подаю загальної його характеристики, не бажаючи повторяти того, що зазначував уже давнійше. Крім обговорених у попередній книжці Записок статей Шнайдра, Суліша і Севіцького, до нашої етнографії належить іще „рецензія“ дра М. Яніка на I т. „Коломийок“. Вона не займає в цілості навіть одної сторінки друку (без зацитованих пісень) і на неї не варто було б звертати уваги, якби її автор не став на високі котурни та не рішав наукових питань без усяких доказів та якби не визначався крайною несумлінністю, коли не чим гіршим. Бо як назвати те, коли автор каже, що назву міста Коломиї „wydawca objaśnienia czterema hipotezami“ а „ostatnia przypomina wywody nieboszczyka ks. Dębolaćkiego i Iacińskie lucus a non lucendo“ (ст. 342), як я виразно говорю (ст. XLIII): одні виводять її... другі і т. д. а на кінці вазначую: „Се все гіпотези, які ледви можна коли перевести на докази“. Думаю, що тут виразно зазначено, що я не годжуся на жадну з них. Неправда також, мов би я свою збірку опирав „na dawniejszych poszukiwaniach (sic!) Wacława z Oleska, Z. Paulego, Kolberga, Hołowackiego i na wielu zapiskach nowszych“, бо кожний, хто вміє читати, може вчислити докладно процент передруків, який супроти нових матеріалів зовсім незначний. Ніде не сказав я також, що що до краси коломиїкам „nie dorównują pieśni innych plemion słowiańskich, a krakowiaki nie mogą iść z nimi w porównanie. Radzimy zaznaczyć się ze zbiorami pieśni serbsko-chorwackich, słowiańskich (sic!) a choćby słowackich. Polskie „cudze chwalicie, swego nie znacie“ dałoby się w odwrotnym stosunku odnieść do wydawcy kołomyjek“. Я навів тільки цитат В. Залеского, де він порівнює коломиїки з краковяками і признає першим що до краси висість. Так само навів я цитат В. Залеского, в якій він виказує, що в краковяку збила ся вся слава польської народної поезії (тому нинішні її роди бідні в порівнянню з українськими), через що число краковяків, по його думці, далеко більше від числа коломиїок. Знаючи доволі добре етнографічні збірки пісень і маючи в руках збірку коломиїок, я набрав переконання, що коломиїки переважають числом анальогічні пісні (коротенькі, а не всі загалом) нинішних славянських народів, а тим самим краковяки, які з того боку не можуть навіть рівнати ся з коломиїками. Того переконання я не повбув ся й нині і прошу дра М. Яніка доказати мені противне в цифрами в руках, інакше мені зовсім не заімпонує його знане сербо-хорватських, словянських (sic!) та словацьких збірок. Даремно також видасть ся йому „niesłychaną przesadą pogawędka o setkach melodyi kołomyjkowych“, бо про велике число сих мелодій

може переконати ся з отсих книжок: 1) Kolberg, Rokucie. 2) Др. Ів. Колесса: Галицько-народні пісні в мєльодіями в сєлі Ходовичах. 3) В. Шухевич, Гуцульщина. 4) О. Ровдольський — С. Людкевич: Галицько-руські народні мєльодії. А треба знати, що в тих збірках не вичерпаній ще ввєсь матеріал. Що всі ті мєльодії ріжнять ся від себе лише дрібними відтінками, се зовсім зрозуміле; коли б ріжнили ся сильно, в таких разі не були би коломиїками. Не хочу вкінци переконувати рецензента про „głębokość myśli“ в коломиїках, коли про те не переконали його ні самі тексти, ні його вємляк В. Залський; не хочу також переконувати його, що „pokrewieństwo melodyj, jakie zachodzi między krakowiakiem, kołomyjką, słowackim czardaszem i czeską polką“, то таке, як спорідненє між мною і ним, бож оба ми по Христї (чи по Адамї) брати, вверну лиш його увагу,—як спеціалїста від словацького фольклору, що чардаш чисто національний мадярський танець (на що вказує вже сама його назва), а не словацький, тому не може вказувати „całkiem niezawodnie szczerowo-plemienne pokrewieństwo“ між мєльодіями коломиїки, краковяка і т. д. Факт, що Слєваки танцюють чардаша, не робить його словацьким так само, як і польським, хоч не один Поляк потрафить собі його тупнути. Загалом мушу вазначити, що коли ся „рецензія“ перший важнійший твір етнографічний д. Яніка — бо иньших, де би він виступив більше самостійно не доводило ся менї читати — в таких разі він дуже нещасливий і не приносить ні трохи йому чєсти. Перекручуваня і фальшованя не поплачуют в етнографії, тому лїпше завчасу перенести ся на иньше поле.

З иньших праць належить іще отєї вазначити: 1) Bronisław Gustawicz: O góralach podbabiogórskich. Wrażenia i spostrzeżenia ludoznawcze (вип. I, ст. 3—34). Ся статя бїльше белетристична, як етнографічна, замїтна тим, що в нїй робить автор ріжні закиди польським верховинцям і то такі, які звичайно польська прєса робить тїлько Русинам (без ріжницї), як: лїнївство, осналїсть, непораднїсть, глупоту, темноту і т. д. Розумїть ся, що автор не входить у причини тих прояв, а шкода, бо в них могло би показати ся, чи самі верховинці завинили ту свою заосталїсть, чи хто иньший. 2) Stanisław Czaja: Zapusty (вип. I, ст. 35—56, II, ст. 122—137). Автор подає в сїй статї цікаві матеріали, вибранї в записок С. Удєлї, які належать до запусу і мають переважно іронїчно-сатиричний характер. Вступ автора не опертий на дослїдах, але на здогадах, тому не можна йому признати вартости. 3) Fr. Bujak: Dwa świadectwa o zmuszaniu woźnych do zjadania rozwów (вип. I, ст. 82—84). Сї документи важні тому, що стверджуют сотий раз повноту шляхотськї анархїї в давнїй Польщі, яка не перевєла ся й до нинї, тїлько стиснена силою чужих держав, меньше має

змоги вибухати на верх. Аналогічний випадок трапив ся ще не давно — перед двома-трьома роками — у Львові, де директор одної державної школи помяв візване, принесене возним, захав йому за карк, а опісля й його самого викинув за двері. Справа була оголошена в часописах, а потім затушована, як багато иньших іще гірших. 4) Mikołaj Rybowski: *Dyabeł w wierzeniach ludu polskiego* (вип. III, ст. 212—232). Подана тут досить цінна збірка матеріалів до демонології, на жаль видана зовсім ненауковим способом, як переважна частина польських етнографічних збірок. Поодинокі оповідання не лиш ніяк не упорядковані, але навіть не відділені від себе; один мотив оповідаєть ся за другим, якби се була одна цілість, хоч оповідання досить різнородні. 5) Jan Puzek: *Piosnki żołnierskie* (вип. II, ст. 233—249). Автор подає тут збірку вояцьких пісень і коротку їх характеристику. З огляду на слабе наукове оброблене пісень, а вояцьких особливо, статі сій хоч невеличкій, треба признати вартість. Шкода тільки, що автор у фольклорнім органі (а не популярнім, або діточім) не приводить повних текстів пісень задля їх фривольности. Якже властиво можна студіювати ті твори не маючи їх у повній формі? І не вже польська суспільність, виховувана на всяких „*Bocianach*“, „*Heroldach Polskich*“, „*Śmigusach*“ і т. д., могла би обурювати ся на шерстки, вільні, а деколи може й трохи брутальні пісні фольклорного видаця? Чи аж так далеко мало би сягати удаване обурене?

В. Г.

Archiv für slavische Philologie (XXVIII B.) дав значне число важних для славіста праць і заміток. Вкажемо тільки найважнійші з поодиноких груп. Для фільологів найцікавіші статі самого редактора проф. Ягіча „*Einige Streitfragen*“ (I, пор. т. XXIII): с. 7 про класифікацію слов'янського дієслова відповідно до пнів теперішнього часу первісних і зложених дієслів; в с. 8 говорить автор про *impf.* -*вахъ*, -*хъ*, а наконець в 9 про сигматичне *fut.* *быша* — *бышашти* (*ἔσθμενός*, *μέλλων γενόμενος*), яке відповідає литовському *būsiu... būsite*. В тім самім томі находить ся і рецензія Ягіча на В. М. Ляпунова — „*Формы склонения въ старословянскомъ языкѣ, I, Склонение именъ*“ (Одесса 1905), в якій рецензент виказує автору неможливість розяснити всі явища старославянської відміни при помочи одних тільки гіпотез Фортунатова. До сеї історико-фільологічної групи належать ще замітки проф. Вондрака і Ляпунова про кївські листки і правькі глаголицькі фрагменти. Проф. Штрекель дав деякі причинки до славянського порівняного словаря. Кирило-Мотодійському питаню посвятив редактор II—III зош., в який ввійшли праці славістів Ламанского, Брікпера і Франка: *Vita Cyrilli, Thesen zur Cyrillo-Methodianischen Frage* і *Beiträge zur Quellenartik.* А дальше рецензія М. Решетара на працю Вільцера — *Le pitture*

della basilica-primitiva di San Clemente, в якій вчений дослідник християнської штуки докажує, що гріб і відкриті коло него стінні фрески в долішній частині римської церкви св. Климента належать до апостола Славян Кирила. З тим самим Кир.-Метод. питанням лучить ся ще реферат дра Кідріча про славянську службу у Поляків на підставі праць Щеисьняка і Соболевського. Рутеніста зацікавить хіба рецензія Левицького на польський переклад „Слова о полку Игоревѣ“ Б. Ленким; рецензент виказує перекладачеві похибки і вольности, звісні одначе вже і з інших заміток, та рецензія акад. Веселовського на Брікнерову історію російської літератури. Проф. Брікнер дав в статі Polonica огляд новостей історично-літературних за останні 4 роки. Для етнографа Archiv прийіс таки не мало причинків, особливо рецензій, як проф. Ягіча на Лецьвського — Znaki runiczne, проф. Мурка на працю дра Чурчіна „Die serbokroatische Volkspoesie in der deutschen Literatur“ і Ю. Полівки „Russische Volksmärchen in deutschen Übersetzung“ Анпи Мазр. З самостійних праць цікавші: М. Іастера — Rumänische Beiträge zur slavischen Götterlehre — румунські перерібки Кромера, Іваніні, а може і дещо з Синописца; Міляна Шуттляя — Bádnak und Koldenda in den ungarischen Quellen з додатком Оскара Амботѣ (зощ. IV) та проф. Калужняцкого — Volksetymologischen Attribute des heiligen Kyrillos, з широкими паралелями із неславянських, особливо візантійської літератури. Вкінци згадати належить статю В. Фляйшганса — Die älteste böhmische Sprichwörtersammlung на підставі двох правьких рукописів XIV і XV в. Conradi Tripartiti, та зачату працю Матіча — Prosper Mérimée's Mystifikation Kroatischen Volkslieder. I. C.

З поміж матеріалів принесених в сїм році Történelmi Tár-ом нема нічого, щоб належало безпосередно до нашої історії; загальнійшу вартість мають тільки: причинки до вибору Франца II Раковці на семигородського князя, зібрані І. Кішом, і матеріали до історії міжнародніх взаємин в ягайлонських часах, подані Б. Івані. Ся остання збірка має декілька документів до угорсько-польських та молдавських відносин. Ще менше принесли нам Századok, з розвідок загальнійшого характера; згадаємо хіба працю І. Кіша про вибір кн. Ф. Раковці на семигородського князя. В бібліографічнім відділі подано огляд 51—56 тт. наших „Записок“. Так само й Ethnographia не подає нічого з життя Угорської Руси.

C. T

Часописи обговорені в сїм томі :

Кіевская Старина.

Університетскія извѣстія (кіївські).

Записки императорскаго харьковскаго университета.

Труды Кіевской Духовной Академіи.

Київскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Волинскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Православная Подоля.
 Подоля.
 Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Черниговскія Епархіальныя Извѣстія.
 Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Таврической Церковно-Общественный Вѣстникъ.
 Курскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Холмская Церковная Жизнь.
 Гродненскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Могилевскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости.
 Вѣстникъ Европы.
 Русская Мысль.
 Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія.
 Варшавскія Университетскія Извѣстія.
 Ученыя Записки Юрьевскаго Университета.
 Ученыя Записки Казанскаго Университета.
 Богословскій Вѣстникъ.
 Христіанское Чтеніе.
 Былое.
 Русская Старина.
 Русскій Архивъ.
 Историческій Вѣстникъ.
 Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ.
 Извѣстія отдѣленія рус. языка и слов. импер. Академіи Наукъ.
 Русскій Филологическій Вѣстникъ.
 Живая Старина.
 Этнографическое Обзорѣніе.
 Biblioteka Warszawska.
 Przegląd polski.
 Przewodnik naukowy i literacki.
 Kwartalnik historyczny.
 Przegląd historyczny.
 Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.
 Pamiętnik literacki.
 Lud.
 Archiv für slavische Philologie.
 Történelmi Tar.
 Szazadok.

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Prof. Dr. Wladimir Milkowicz — Osteuropa (Weltgeschichte herausgegeben von Hans F. Helmolt, V B., Leipzig u. Wien, 1905, ст. 416—596, вел. 8°).

Підручник всесвітньої історії по плану Гельмольта мав бути просто епохальний, як що було вірити шумним заповідям про нього. В результаті: *parturiebant montes et natus est ridiculus mus*. Поминувши кілька інтересних партій, величезна більшість то дуже дешевий продукт. Здавалось зраду, що нова, уведена видавцем схема, просліджувати всесвітню історію по географічним територіям і культурним епохам, дасть справді дещо нове й цінне; в дійсности підручник приніс сій схемі зовсім неаслужену компромітацію. Вина, розумієть ся, не в основній гадці, анї не так дуже у самого видавця, як радше в нещасливім доборі учасників праці, між якими єсть люде, що не мають достаточної кваліфікації написати можливий підручник для нижших клас середних шкіл, не то поважний, хоч популярний, але з науковою маркою, як було первісно задумано з сим виданням. Та й видавець не без вини. Як можна цілу Східню Европу трактувати як одну географічну й культурну територію? Се значить, мати дуже слабе понятє про її історію. В результаті дістали ми політичні огляди двох східно-європейських держав, Росії та Польщі. Написав їх професор східно-європейської історії в черновецькім університеті, якого імя трохи відоме бібліографам, мало дослідникам історії. І ся його праця виїшла *non plus ultra*. Ось зразки її наукової вартости.

„В Европі нема ніякої географічно й історично важнійшої лінії як ся, що біжить від гирла Дунаю вдовж карпатського-вала, чеської пів-

нічної границі до Карконошів і Рудав¹⁾, даліше по Лабі, яка тут перебиває сеї гірський кут, а вкінці від неї згинаючи ся до сходу доходить до Балтійського моря. Вона ділить Европу на дві ріжні частини, два ріжні світи. Усі ті краї і держави, що лежать на захід від сеї лінії, творили і творять по части ще сьогодні власну ірону, відокремлену цілість, яка ріжнить ся від східної половини“ (417). Сю гадку розвиває автор ближше: західні краї входили наперед у склад римської держави, опісля розвивали ся їх держави на римських основах, „прилучали ся добровільно або примусом до німецької держави“, яка переймила римську політичну мисль, „і виступають супротив східної половини (Європи) як цілість з нахилом і завданням — посувати ся до сходу“. До сього прилучаєть ся ще їх релігійно-церковна і культурна відрубність. Інше діло в краях на схід від сеї граничної лінії. „До двох тисячок літ були тутешні племена не знані середземно-морському культурному світові... Східня Европа мусіла бути ще тільки відкрита“ (417).

Ну щож, чи се не глибокоумний філософічно-історичний погляд на європейську минувшину? Автор, думаємо, не візьме нам за зле, як що введемо в його теорії декілька льогічних висновків, прим. 1) Валахія, Испанія, Бельгія і Норвегія — се історично „відокремлена цілість“; 2) Римлянам не вдало ся „festen Fuss zu fassen“ у Крими; 3) Чорногора розвивала ся на „римській основі“; 4) Греція (добровільно чи примусом?) прилучила ся до німецької держави; 5) в історію понапускав хтось видумок, що буцїм то колись Кельти, Германе і Словяне посували ся до заходу і полудня, що буцїм то Французи напірали на Німців, Поляки на Українців, або Москалі на Фінів і т. ин., бо в дійности ціла західня Европа „як цілість мала нахил і завдання“ переходити відкрити автором демаркаційну лінію; 6) дві тисячки літ (від коли?) культурний світ знав про Швецію, Данію може й Ісландію, околиці Кечкемета, а „за заслоною“ були чорноморські степи і т. ин. Таких висновків, по всяким правилам Арістотелевих сїллогізмів можна б витягнути в двос і трое стілько — до схочу, і всі вони завдяки щасливо відкритому автором секретови перекидають до гори ногами все те, що ми привикли мати за непорушні фундаменти історичної науки.

Наш автор скромний чоловік, сам усіх ідолів не розвиває, позволяє читачам користувати широко своїм винаходом, він тільки на себе бере працю низшого степеня, але все таки робить велику прислугу науці. І так зараз у другім уступі вияснив він як на долони, що яких 3000 літ світ робив скандальну похибку називаючи Чорне море по грецьки „понтос евксїнос“, а се має бути „понтос евксейнос“ (418). Тутже зараз

¹⁾ Так в оригіналі (bis zum Riesen- und Erzgebirge).

маємо нове важне відкриття, що „як Геродот хотів писати свої Історії, звернув ся до грецьких купців над Чорним морем“. Автор відкрив мабуть теж нову рукопис в невідомим твором історичним Геродота, а саме історію східно-європейських народів („...dortigen Völkern, deren Geschichte er zu schreiben unternahm“). Чекаємо нетерпеливо першого видання... І знов, *habent sua fata libelli!* Щось 20 літ тому вийшла була у Львові маленька брошурка п. з. „Славянська держава перед 2000 літ“. Автор її (О. Партицький) доказував у ній з усею повагою професора учительської семінарії, що Геродотові Скити то Словяне взагалі, а Українці спеціально. Та щож, и свѣтъ его не позна. Теорію (остаточно не нову) висміяно і забуто. Та аж тепер знайшов ся учений, що оборонив честь невинної історичної правди. Досліди Цайса, Мілнгофа, В. Мілера, Томашка й цілого легіона наших учених знайшли ся відразу в киши, а скитські Словяни воскресли на славу собі і проф. Мильковичу. Дивно тільки, чому не зробив сеї прислугу і Сарматам. Вам, читачі, певно дуже хочеть ся знати, якими то аргументами звоював професор з Черновець науковий свѣт? Отсе вам вірно передане розумовання: „Коли (Геродот) оповідає, що Скити рік-у-рік жертвували худобу, головню коні, що вони при смерті короля забивали 50 коней, то пригадуєть ся нам, що й у північних Словян та Литовців кінь був святий, і вони його держали у храмах, і що около 1000 р. син одного польського князя в однім південнім монастири дарував святому свій меч і білого коня. Про меч же оповідає Геродот, як він високо почитаний у Скитів, як на нього й иньшу збрую присягано та жертвовано. Так само у Поляків стояв меч у високій почесні; на Руси заприсягали в X в. умову з Византією на свої мечі... Про похорони у Скитів оповідає Геродот, що вони на королівським гробі насилали землю, як могли найвисше — се звичайні у всіх словянських землях *mogile* або *gomile*. „Скитський край бідний на дрова“, каже Геродот. „Коноплі ростуть у них і дико і посіяні, з них роблять одіне“: се дієть ся й нині. „Вони не купають ся у воді“. „Вони не держать невільників“: і се було переважно у Словян“. Чи ж не добре підперто теорію про словянство Скитів?

До сього улюбленого винаходу славної демаркаційної лінії повертає автор ще раз в уступі про „географічні умови (Bedingtheit) розділу східної Європи від західної“. Маємо тут багато всяких нових річей. Між иньшим говорить про те, що відокремленість (Abgeschlossenheit) східної Європи зміцнилася (десь у XIII в. чи може ще півнійше) розвитком византійської держави, як культурно-релігійного осередка (420); забув тільки автор поправити своє відкриття зроблене три сторінки перед тим і повести демаркаційну лінію замість від гирла Дуная — від Адрійського моря. Ну, але що значить така дрібниця при таких далеких і широких перспективах,

в яких розпливається ся виклад проф. Мильковича. Раз Польща мало що не поцувала чудової теорії його, на щастє „та географічна границя показала ся спльнійшою від стремлінь народів“ і тільки тій лівії Поляки мусять дякувати, що колись „Польща вирвала ся з обіймів Німеччини (ibid.). Правда містерія історичного процесу! Не менше глибокоумне вясненє причини натиску Заходу на Схід: „Захід чув у собі напиранє пересаджувати на Схід західну мисль“ або що „надмірність культури і сили пкала до сходу“ західні народи, „де очевидно кожда праця мала приносити користь“. Доси історики мали те переконаннє, що людей тягло на схід бажаннє вигідно жити невеликим коштом, аж наш учений виказав як на долони, що се як раз противно: людей свербіли руки в недостачі праці і тому лавою сунули на схід, в трудом таскаючи на плечах повні міхи „культури“.

Дотеперішні історики дошукали ся всяких ниток історичних процесів, а одна нитка таки була закрыта від дотеперішніх дослідників, аж відкрив її проф. Милькович. Вона така: історія народів залежить від того, як лежать на собі геологічні верстви, чи горизонтально, чи скісно, чи може прямоїсно; у східній Європі „лежать усюди тільки горизонтально... Така сама й історія тих народів, що тут жили. Усе має на собі знак масовости, браку переміни (Abwechslung), знак упорности і непорушности ума, заковістости духового світа“ (421). Щасливий учений не ларом свн східної Європи, я на його місци дав би рішучо опатентувати сей продукт *der Beharrung und Unwandelbarkeit des Geistes, der Starrheit der geistigen Welt(anschauung)*. Або чи не гідне автора ось яке місце: „коли на Заході одна мисль ловила другу... жило ся на Сході (прим. в Чернівцях) довгі віки малими думками, не замiтивши навіть, що й вони поволи гниють“ (ibidem).

Окремо автор говорить про „зв'язи і ріжниці межі Росією і Польщею“, переповідаючи на всі лади те, що перед тим. Тут ледви знайдець ся одна гадка, яка не вдарила б чытача своєю... скажім — оригінальністю. І так довідуємо ся тут вперве, що початок руської держави був на Валдаю, що на полудне від нього тягнеть ся „непроглядний степ“, на північ „негостинний край“. За якісь гріхи тут посадив Бог Русь і вона „оточена двома ворожими культурі країями (Säumen), була довго відділена від західньої культури, незнана, сама собі була світом“. По довгім часі, видко, Русь спокутувала свій гріх і Бог визволив її з залятого місця, поволив її поплисти долі Дніпром і розпочати другу добу своєї історії — Дніпрову (423).

Перший раз довідуємо ся теж, що Дніпро був на Руси богом (423); що Поляки жили в басейні Лаби (424); що торговельний рух на Вислі розвинув ся під кінець XVI ст. (після прилучення Ливонії); що

Москва розвивала ся в XVI і XVII ст. тільки на північ, а до полудня ні (425); в XIX ст. російська держава досягала до Карнатів (ibid.). До знаменитих філософічних міркувань належать се, що головною умовою культурного розвитку — се традиція і камінь, в східній Європі каменя нема (!), цегли не уміють робити, дерев'яні вироби гниють, а разом із ними східно-європейська культура (425—6).

Дальше переходимо до „східно-європейських народів у старославянських (!) часах“. Тут автор обмежив ся вичисленням кількадесяти імен племен, що мали жити у східній Європі (навіть із „Повісти вр. літ“ не всі) і говорить ось як: „Ми сьогодні не в силі подати оселі всіх тих племен, аві теж означити, чи всі вони були Славянами“ (427). Як другий Сократ хотів автор проголосити: помімо величезної літератури про початки славянства він не знає нічого більше як те, що нічого не знає. Pardon! Автор трохи певніший Сократа, бо говорить рішучо, що певна словянскість одних тільки Радимичів (ibid.). З другого боку проф. Милькович з повним пієтизмом ученого історика трактує популярне славянське (!) оповідання (bildeten sich unter den Slaven Sagen) про трьох славних братів Леха, Чеха і Руса, оповідання, яке так несправедливо віпхнуто вже давно до польських читанок для першої класи народніх шкіл. Розумієть ся тут автор не оригінальний, за те він перший (принайменше в науці не чувати було про нього) вивів блискучий доказ, що імя Лех, Дях то зовсім те саме що Волох, Wlch, Blach і т. ин. (429). Отже й від фільольогів заслужив собі автор неабиякого призначення!

В уступі про жите старих Славян виіємо на науку читачам ось який зразок, який боімо ся навіть перекладати: „Wer im allgemeinen vom slawischen Rechtsleben, von slavischen Gebräuchen damaliger Zeit spricht, täuscht sich nur selbst, gerade so, wie wer von einem gleichzeitigen gemeingermanischen Brauche redet. Es muss überall Verschiedenheiten gegeben haben. Ein Volk bildet seine Persönlichkeit aus, wenn es nicht bloss etwas abweichende Benennungen für dieselben Gegenstände, Begriffe u. s. w. hat, sondern wenn es die Dinge mit andern Augen anschaut und auch neue Begriffe, neue Einrichtungen geschaffen hat. Denn darin spiegelt sich die philosophische Anschauung des Volks, seine geistige Tätigkeit. Ein Beispiel mag das verdeutlichen. Als die Slawen mit den Germanen noch ein Volk bildeten, müssen sie einen dem deutschen Worte Bär ähnlichen Namen für dieses Tier gehabt haben; denn noch heute wird ein Bienenzüchter slawisch bartnik (Bärenwächter?) genannt. Als sie aber, sesshaft geworden, die Beobachtung machten, dass der Bär gern Honig frisst, nannten sie ihn nach dieser Eigenschaft Honigfresser (von med = Honig: medojid oder medwid, polnisch niedźwiedz; vgl. z. B. das deutsche

Wort Ameisenfresser). Man kann sich vorstellen, welchen Schaden damals die Bären wohl angerichtet haben müssen, wenn man sie so benannte; die Honig- und Met-Erzeugung ist nach den Quellen beträchtlich gewesen. Schon durch diese Benennung aber zeigte sich das slawische Volk als von den andern verschieden denkend (435). I так дальше в сім напрямі і сенсі...

На обох перших розділах вичерпуєть ся уся оригінальна і глибокоумна ученість автора¹⁾, бо все те що оповідаєть ся в дальших (3. Початки Руси; 4. Русь у XI—XIV вв.; 5. Польща до 1385 р.; 6. Прибалтійські провінції до 1386 р.; 7. Польща до поч. XVI ст.; 8. Росія до Петра В.; 9. Польща до 1648 р.; 10. Козаки; 11. Кінець Польщі; 12. Росія від Петра В.) не виходить ані своїми розмірами ані своїм характером поза підручники для середніх-шкіл; хиба ріжниця в тому, що добрі шкільні книжки мають усе на меті популярний виклад останніх результатів історичної науки, тимчасом у нашого вченого нема ані сліду ближшого повнайомлення на то з жерельною а прямо з новішою монографічною літературою, згагалі зі східно-європейською історіографією новітніх часів. Поверховність, підношення маловажних річей, а поминанне епохальних моментів, інертний спосіб представлення попри змагання до Geistreicherei, а все повне кардинальних блудів, що складають ся на яркий образ всесторонньої ігноранції. Переходити крок за кроком півтори сотки сторінок і показувати ad oculos „науковий“ характер роботи проф. Мильковича — буде ванадто невдячна праця. На бажанне автора можемо се зробити. На сьому місці вязанка примірів:

При географічній характеристиці Східної Європи говорить автор про два височинні вали вдовш неї — річи які сьогодня належать до наукової археології (420). Литовці супроти Словян — се Völker anderer Rasse (429). Повість временних літ — се „Russische Chronik“ des sogenannten Nestor (427). Олег завоював около 900 р. Хорватів над Вислою (439)! Похід Руси 914 р. на Каспійське море був за малолітності Ігоря, „коли його жінка Ольга вела управу“ (440)! В р. 944 був побідоносний похід Ігоря на Вивантію (440). Комічно, як автор поважно оповідає про іскоростенських голубців і воробців (441). Володимир В. вробив обіт охрестити ся, як здобуде Корсунь і дотримав слова (443), за те нема згадки про прилучення Червенських городів, так само й за Ярослава М.! Ростиславичі Володар Теревельський і Василько Перемиський (450)! Ще в XII ст. єсть на Руси Печеніги (451). Болеслав Сьмілий убив Станислава з невідомих причин, але не в тої причини по-

¹⁾ Хиба ще подібне закінченне цілості про звязь між природою землі і абсолютизмом (591—3).

кинув Польщу (465). Галицька Русь за Казимира В. належала по половині до Польщі й Угорщини (489). Неймовірно, що в оповіданні про Казимира Ягайловича не згадано ані словом про нешавські статuti 1454 р. (498). Усе те, що на сїм місци говорить автор про польський сойм, не має ціякого сенсу. „До 1721 р. ніякий російський князь не папував на береві балтійського моря“ (521). Війна за Ливонію у XVI в. зоветь ся у автора „першою північною“ (522), хоч історія так зове тільки війну у половині XVII в. По Яні Собескім „наступила подвійна елекція: одна партія вибрала Станислава Лещинського, Пяста, підпираного Швецією і Францією, друга електора Фридриха Августа I“ (531). Трибунали в Польщі були в Люблінї, Пйотркові, Вильні, Гродні і Луцьку (533). Повстанє Костки Наперсного було в р. 1648 (546). Мазепа перейшов до Шведів 1707 р. (548). Січ зруйнував 1775 р. Потємкин (548). В р. 1734 протектором Августа III була тільки Росія (554). Петро В. був дуже радий, як йому Порта обявила війну 1711 р. (561) і т. ин. Усе те тільки Stichproben, подібні приклади можна збільшити до внодоби.

Схема й уклад праці не то не має ніякої наукової підстави, вони грішать ще повним неупорядкованнем фактів, частим повторюваннем, хибним розміщенням матеріала і т. ин. Бєть такі приміри, що багато фактів з російської історії знайти можна тільки в польській, а з польської в російській; внутрішні справи згадані при державній політиці, і на виворіт. Часто говорить ся про справи як буцім то знані, тимчасом або зовсім не було про се мови, або наступає аж пізнійше. Зразків на сю прикмету авторової методи хоч міхами горни.

Автор стоїть на общеруськім становищи; у нього одна Russland, одні Russen на сьвітї, чи се князь Святослав, чи Николай II. Ну, се не дивувало б нікого; є ще й такі люде на сьвітї... За те інтересно, що проф. Милькович в закінченню (594—6) кинув болотом на всю Росію чи пак на весь „russisches Volk“ за те, що він ворог культури (kulturfeindlich)... Ще якби то була згадка про указ 1876 р., а то про се ані чичирк.

Вкінці ще одно. Проф. Милькович сокрушав недавно копіє за німецькою формою Kiew зам. Kijew. Відко, що симпатія ся зродила ся у нього аж по виданню сеї книжки, бо тут консеквентно пише Kijew. Так само воював він против тотожности Антів й українських племен, бо, мовляв, нема доказу на постійність наддніпрянських осель від VI ст., тимчасом у себе говорить про Kontinuität der Bevölkerung Osteuropas від часів скитських (419). Erklären Sie mir, Graf Oerindour, diese Zwiespalt der Natur!

С. Томашівський.

Dr. Jan Leciejewski — Runy i runiczne pomniki słowiańskie, Львів, 1906, стор. 207.

Які нечисленні і як мало ще достовірні сї словянські руни, а прецінь автор знайшов у них предмет до написаня досить обмистої книжки. Велику її частину займає інформаційне введенє в науку про руни взагалі, і вона властиво має найбільшу вартість в цілої праці; решта на жаль не оперта на сильних підставах. Не багато писало ся в словянських літературах про руни, а й се що єсть, в більшій части лиш проби провірення наперед їх автентичности, заперечуваної вараз при появі якоїсь псевдословянської рунічної пам'ятки. І справді загадочно появлялись сї рунічні пам'ятки; їм не легко можна було доказати оригінальність, тим більше, що від часу до часу виринали иньші, поторичні вже фальсифікати, які одначе у досить численних некритичних археологів початку ХІХ в. знаходили віру, буцім то дійсно словянські і правдиві. Досить буде переглянути лиш працю одного подібного вченого, Волянського, що на кількох таблицях помістив найріжнородніші пам'ятки з написами ніби рунічними як Рурик, Олег (!) і т. и., а прильвіцькі фігурки вважає автентичними і добачує навіть в одній з них подібність до Христа. Не менш фантастичним, але великим аматором подібних старинностей був Ян Потоцкій. Він утішений знайденєм другої партії прильвіцьких божків, видав значним коштом їх альбом і очевидно мав їх за воесім правдиві. Др. Лецевський вважає воесім справедливо сї „боги“ і камені в Нових Стшелєц за підроблені, але решту, як і камені мікоринські, брактеат в села Вапна (в Познанщині), фігурку ледницьку і иньші за автентичні старославянські пам'ятки і приписує їх навіть ріжним словянським народам. Сих буцім то рунічних пам'ятників знає автор разом десять, з чого чотири мають бути польські, два чеські, оден словацький, два російські і оден український. Перший між польськими описує автор брактеат в села Вапна в Познанщині. Є на нїм напись, котру німецькі вчені наивають германською і читають „SABAR“, а др. Лецевський польською і читає її як „ZABAW“. Останню руну, по думці автора, треба читати як w, а не як g, як се роблять німецькі рунальоги. Коли однакож оперти ся на рисунок сего брактеата у дра Лецевського (фотографію дістав автор від управи музея в Берліні, де переходуєть ся сей пам'ятник), то ніяк не можна остатньої (від правої до лівої руки) руни читати за w, а лиш за руну g, подібну до пашого Я. Коли дійсно значіне сеї руни так змінить ся, то випадало би инакше читати сю напись; при тім треба завважити, що перша руна є властиво S, а автор читає її Z тому, що вона має мати в долі незвичайний (хоч і не досить замітний) хвостик.

Другим в ряду — краківський медаль, що має представляти в одного боку мужчину в шапці, з рунічною написею побіч. Її читає автор „Wi-

tandz Krzeszow“, що має значити „витязь христовий“. На відворотнім боці є також людське лице з написею „D'wsa Męu ćanlowek“, себто „Діва мати чоловік“. Мужеське лице в шапці вважає автор портретом князя (а власне Мечислава), а друге на противнім боці жіночим, що одначе не конче мусить мати жіночий характер. Медаль сей мав би бути пам'яткою заведення християнства в Польщі. Гадка дуже принадна, але ліпше бути обережним і задалеких висновків не робити, бо пам'ятка ся не дає ніякої певности що до своєї автентичности і на певно не є автентична. Дальша фігурка ледницька не діша краківського медала що до автентичности, а не уступає місця звісним фальсифікатам т. зв. каменям мікоринським. Автор веде довгу апольогію їх певности і силується усунути здавна нагромаджені всілякі сумніви і спірні осуди, але не годен всіх їх відперти. Одним з поважніших закидів, роблених автентичности сих каменів, вістав ся подібність людської фігури на однім з них до прильвіцького фальсифіката звісного під назвою „Prowe“. Задля сеї подібности читали напис на мікоринським камені таксамо як на прильвіцькій фігурці, себто „Прове“. Др. Лецьєвський, відшираючи закид Естрайхера бере лиш саму назву (Прове) і уважає її неможливою, бо бога Прова зовсім у Словян не було, а назву треба розуміти як Проне, себто Перун. Боли згодитись на се, то як пояснити, що така сама напись знайшла ся зовсім незмінена на камені мікоринським, побіч рисунку майже на волос подібного до тогож божка? Напись сю (на камені мікор.) читає др. Лецьєвський „ŽIRETVAN“, що відповідає нашому „жертва“. Як згодимо ся на таке відчитане, то таксамо треба читати сю напись на прильвіцьким божку, а в таких разі, що значила б вона там при другім рунічним слові, читанім „бельбог“? Коли сей прильвіцький божок також і по осуду дра Лецьєвського фальсифікат, то і напись немає ніякої вартости, а прецінь знайшлась вона на мікоринським камені, а се хіба не промовляє за його автентичністю.

Другий мікор. камінь, викопаний дещо пізнійше, має на собі рисунок коня з рунічними написами. В рисунку сїм добачували деякі дослідники подібність до коня на фігурі, підозрілої автентичности Святотида ві Збруча і не брали також сього каменя за автентичний. Така схожість в рисунку може бути випадкова, але инакше представляє ся річ, коли алегоричне значіне і спосіб зображення коня пригадує иньшу вже звісну різьбу. На гробовій таблиці буцім то короля Болеслава Сьмілого в монастирі Оссов, єсть гарно вирізьблений самітний кінь; він якби чекав на свого пана, що побіч спочиває сном вічним¹⁾. Різьба на камені мікор., буцім також надгробнім, пригадує і рисунком і думкою як раз више

¹⁾ Рисунок і опис див. Tygodnik illustrowany, 1900, ч. 42.

агаданий образ на гробі польського короля—черця. Др. Лецевський сьміло бере сі два камені як автентичні без уваги на всі підозрілі обставини.

Друге місце по польських (?) рунах займають чеські камінні нагробники ві Скальська і драгельчицька урна, що від давна вже відкинені були як безвартні і неавтентичні, так що і не годить ся багато про них говорити. Крім того подає др. Лецевський ще російські руни (?) також на глиняній урні і двох черепах в села Алканова, Рязанської губернії, що скорше могли би бути названі орнаментом.

Спеціально цікаве для нас відкрите автором українських руц, також на глиняній урні, в села Чехів, Брідського повіта. Руни сі зачисляє автор до т. зв. галузкових, дуже рідких на півночі і називає українськими, що не може бути вірним, бо урна ся походить з тих часів, коли земля наша заселена була иньшими народами.

Так намагав ся др. Лецевський відчитати всі рунічні пам'ятки, будцім то славянські й автентичні, але по нашій думці праця ся за скоро і не оперта на ніякім точнім і певнім матеріалі. Як доси, то нема найменшого доказу, що вказував би на знанє рунічного письма у Словян і всякі висновки в сім напрямі є що найменше передчасні.

Богдан Януш.

Е. Е. Голубинській — По поводу перестроя В. И. Ламанскимъ исторіи дѣятельности Константина философа, первоучителя Славянскаго (Извѣстія отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи наукъ, 1907, тома XII-го, книжка 2-я, стор. 368—380).

В „Журналѣ Министерства народнаго просвѣщ.“ за 1903—4 роки друкував російський учений В. И. Ламанский свою працю п. з. „Славянское житіє св. Кирилла какъ религіозно-эпическое произведение и какъ историческій источникъ“. Ся праця свого часу зробила не мале, хоч і не зовсім корисне вражінє в кругах славістів¹⁾. Проф. Ягіч подав із неї просторі витяги в своїм Arch. für slavische Philologie і нераз висловлював про неї печатно свій суд. Широки і смілі комбінації автора викликали опозицію, якої остатнім виразом являєть ся й названа висше статя Е. Голубинского. Властиво ся статя навязує не безпосередно до праці В. Ламанского друкованої в Журн. мін. нар. просв., а до автореферату, предложеного В. Ламанским відділови Академії про свою працю.

Е. Голубинский зупиняєть ся ось на яких пунктах житія Кон-

¹⁾ Про неї див. „Записки“ т. LVIII, бібл. ст. 6—7.

стантинового, яких історичну невірність підносить Ламанський: промовчучи чудеса, поміщені в житію, досить буде згадати про приписаний Константинові філософу переклад якоїсь гебрійської граматики, якої ще й не було в IX віці, в 8-ох частях, про неточне подане його місії до Сарацинів ніби то на рік 851 замість 855—6, про прочитане Константином напису на ніби то Соломоновій часі, про якої існувало в Константинополі мовчать багаті середньовікові звістки про різні такі пам'ятки і рідкості.

Супротив сих закидів Ламанського підносить Голубинський поперед усього невірне розуміння тексту житія. І так про гебрійську граматику сказано в житію: „Дошедь до Корсуня научи ся ту жидоветѣй бесѣдѣ и книгамъ, осмъ частіи граммотикія преложъ и отъ того раумъ боліи въсприимъ“. Навіть як би ці слова дійсно значили переклад гебрійської граматики на грецьку мову, то й тоді в них не було би нічогоісінького такого, що заставляло б підозрівати неавтентичність житія. Чи була в тих часах гебрійська граматика, чи не була, се ще питане; може де инде й не було її, а в Корсуні, де жидівська колонія була дуже давня (проф. Голубинський покликаєть ся тут на легенду про херсонських священномучеників, признаючи їй доказову силу до початку IV віку — на мою думку доказ зовсім не тривкий, коли легенда повстала аж у VI або VII віці), могла вона появити ся під впливом якоїсь спеціальної потреби. Та твердження Ламанського полягає на незовсім вірнім толкованню слів житія, в якому зовсім не говорить ся виразно ні про який переклад. Одно те, що в гебрійській граматиці нема вісьмох частий мови, а менше; а друге: не видно мети, для якої би Константин перекладав таку граматику на грецьку мову. Результат його студій над гебрійською мовою був такий, що він „болій раумъ въсприимъ“, то значить основнійше зрозумів гебрійські книги, а задля сего не було потреби ніякого перекладу. При тім же слово „преложити“ крім значіння „перекласти“ значить також „виложити“, вяснити. На се проф. Голубинський дає влучний доказ із старої Кормчої книги XII в., де слово „преложиша“ відповідає грецькому *παρέθευτο* — вяснили, доказали. На мою думку ще ближше стоїть таке пояснене, що в тексті житія слово „преложъ“ відповідає слову „приложъ“: Константин читаючи жидівські книги вникає в їх значінє на основі тих граматичних правил, які були вироблені грецькою граматикою, і се дозволяє йому війти глубше в зрозумінє також гебрійської мови.

Проф. Голубинський просто дивуєть ся другому закидови д. Ламанського що до невірної буцїм то хронології житія, яку подано для сарацинської місії Константина. Закид опертий не на жадних позитивних даних, а лише на тім припущєнню, що Константин уложив славянську абукву не

для Мораван, а далеко вчасніше для малоазійських Славян, до яких властиво йшла його місія. Очевидно і се припущене не має ніякої фактичної основи. Треба би додати ще, що византийській місії до Сарацин коло р. 850 було кілька, одні до малоазійських провінцій, а одна аж до Багдаду, і Константин міг брати участь у котрій будь із них.

Дуже влучно обороняє проф. Голубинський оповідане життя про відчитане гебрейського напису на т. зв. Соломоновій чаші в Константинополі. Що про таку чашу не згадують посторонні жерела, се ще нічого не значить, бо й так не маємо повного каталога цінних предметів скарбниці св. Софії; що Константин зумів відчитати на ній гебрейський напис, се доказує, що він знав гебрейське письмо; що такі чаші бували з чародійними єгипетськими та гебрейськими написами, се також відомо і відомий старожидівський звичай вороження з чаші, так що підозрівати тут вірність оповідання життя нема ніякісінької підстави.

Далі проф. Голубинський переходить до другого основного питання піднятого Ламанским, а власне того, коли й для кого Константин винайшов славянську азбуку і яке значінє мав сей винахід. Уважаючи моравську версію за цілковиту і ще й недотепну байку д. Ламанский стоїть на тім, що Константин винайшов ту азбуку для малоазійських Славян, на що нема ані тіни доказу. Проф. Голубинський признає також повну безпідставність тої легенди, по якій Константин уложив азбуку для найближших собі македонських Болгар, легенду, яку звязувано з фактом охрещеня болгарського царя Бориса. Автор визнає значінє винайденя азбуки для Мораван і стоїть на тім, що се винайденє було важне не тим, що підносить житіє, тоб то самим вдуманєм азбуки, але тим, що покляло основу славянського богослужбеного язика і тим самим дальшого розвою Славянщини. Такий погляд можна погодити і з поглядом автора житія, та оба вони не нарушують історичности житія.

Щож до малоазійських Славян, то проф. Голубинський рішучо доказує неможливість такої місії Константина в тих часах. Так само рішучо відкидає Голубинський теорію Ламанского, що Константинова місія до Ховар мала місце не на устях Волги 858 р., а 861 р. на середнім Дніпрі, в Києві, рік по першім вотованім византийськими літописцями нападі Руси на Константинополь. Пр. Голубинський не згоджуєть ся бачити в тих Русах київську дружину Аскольда і Дира, яких 860 р. ще не було в Києві (бо прибули аж по р. 862).

Отсе головні уваги проф. Голубинского про висловлені проф. Ламанским теорії. Годі не признати, що ті теорії були кинені досить легкодушно і що правда в значній мірі на боці пр. Голубинского. Та про те годі довше жмурити очи й на сю обставину, що житіє Константина має в собі елементи неавтентичні, нізвійші вставки та ретушованя і що ка-

теоричний осуд проф. Голубинського, що житіє, належачи перу ученика Константинового і написане ще при житю Методія дійшло до нас повсім не зіпсоване і мусить бути признане як вповні гідна віри біографія Константина, — сей осуд сьогодні не дасть удержати ся в повній силі.

Ів. Франко.

Г. Бараць, О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи (Україна 1907 р. кн. III, ст. 362—382, кн. IV, ст. 41—60, кн. VI, ст. 314—346).

Д. Бараць дуже остро судить нашу найстаршу літопись, особливо її найстарші часті аж до смерті Володимира. „Навіть у найстарших і найліпших її коціях — висловляють ся він — текст її, не згадуючи вже про инші форми попованя, визначають ся „сбивчивостю и перемѣшанностю изложенія въ такой степени, что мы на каждой почти страницѣ встрѣчаемъ элементы, представляющіе собою буквально плетеницу бессвязныхъ словъ, лишенныхъ въ своей совокупности малѣйшаго смысла или дающихъ смыслъ противорѣчающій здравому розсудку либо положительнымъ историческимъ данымъ“ (III, ст. 363). Він певний, що текст літописи вимагає „очистки и перегонки“, а для сього треба вжити „всѣхъ способовъ историко-филогической и въ частности дивинаторной критики“ (тамже). Що се за критика, д. Бараць доказує власним прикладом і ми не без деякої цікавості читаємо її зразки.

Перший такий зразок, се розбір літописної легенди про подорож апостола Андрія до Київа і Новгороду. Недоладність і історична невірність сеї легенди була вже в давна відома історикам, що займали ся нашою початковою літописю і деякі з них, як Голубінський та Малишевський, ваймали ся нею ближше. Голубінський толкував її раціоналістично: амбіція літописця вимагала того, щоб наш край був відвіданий хоч одним апостолом, а ще до того український юмор заставив літописця підняти на сміх Новгородців за їх звичай парити ся і хвистати ся в бані, так що аж сьв. Андрій будім то здивував ся, мовляв: був у Київі апостол, благословив гори і поставив хрест, а прийшов до Новгороду і побачив таке диво, як ті бані, то й здивував ся і оповідав про се аж у Римі. Малишевський не входячи глубше в річ додав до уваг Голубінського те, що звичай горячих бань узятий Новгородцями від Норман. Д. Бараць, розуміють ся, не подобають ся оба сі оповіданя. Він порівнює уступ про подорож ап. Андрія на Русь з подорожами Кирила і Методія і бачить, що руський літописець черпав із панонського житія Мефодія. В тім житю кажесть ся будім то: Епископу Мефодію, настояльнику Аньдроникову, учашу въ Испаніи (Панни, Панонни) иде въ

Варяги. И вѣсхотѣ поити въ Римъ. И приде въ Римъ и исповѣда елико научи и елико видѣ. И слышавше се Римляне дивляхуся“. Знаємо вже звичай д. Бараца цитувати по Малишевському, а не з дійсних жерел, отжеж скажемо йому, що весь сей цитат виссаний просто з пальца, що нічого подібного в житію Методія нема, що ні в яким житію Панонія не мішаєть ся в Іспанією, що Методієво житіє нічого не знає про його побут у Венеції, а тим менше називає Венецію Варягами. Значить, усё, що далі говорить д. Барац стоячи на тім, що не Андрій з Петром були на місці Київа, а Кирил і Методій, се проста нісенітниця. Кирил і Методій були сучасні Аскольду і Диру, се можна допустити, але щоб Методій, як твердить Барац, мав доплисти до Київа Дніпром і благословити пусті гори і віщувати, що тут повстане „мати городам руським“, се друга нісенітниця, бо Київ уже тоді був значним містом і центром широкої торгівлі. Покликаючи ся при кінці сього розділу на Ламацького, якого фантазоване про Кирила і Методія дуже заімпонувало йому, д. Барац виставляє дуже сумне сьвітло своїй власній критичности. Те, що він далі на основі сего цитату і иньших так само видуманих забавляєть ся грою слів Існани, Синопии, се пуста забавка, а не наука. Так само приписувати Мефодію Олегові слова про Київ „се буди мати градомъ Русьскимъ“ нема ніякієнької підстави ані потреби. Правда, він оговорюєть ся (кн. III, ст. 376), що єї і подібні слова взяті „изъ какого то недошедшаго къ намъ житія солунскихъ братьевъ“, але такий поклик має таку саму основу, як і самі цитати.

На довершене він виводить староруську легенду з Біблії (Кн. Бытія гл. 28), де оповідаєть ся про мандрівку Якова до Гаррана і його сон, який йому явив ся і повторив йому обіцянки дані Авраамови, по чім Яков пробудивши ся поставив на тому місці камінь і назвав його: се дім божий. Як бачимо, оповідане зовсім не подібне до нашої легенди. На скілько логічно думає наш автор, показуєть ся з того (III, ст. 380), що доказ про гостину Кирила і Мефодія на Руси він бачить у осььому цитаті найстаршої літописи: „А Днѣпръ течеть въ Понтское море, по нему же, якоже рѣша, училъ св. апостолъ Олѣдрѣй, братъ Петровъ“. Так логічно, якоже рѣша: „У городі лобода, а в Київі дядько“.

Більше пощастило д. Барацу з новгородськими банями, яких опис він найшов у Арабів Аль Бекрі та Масуді, та догадуєть ся, що ті Араби цитують еспанського жиди Ібрагіма ібн-Якуба, що коло р. 960 був у Мерзбурзі, де бачив болгарських послів, а коло 965 р. вложив опис своїх подорожий. Чи вірна його догадка, чи ні, в усякім разі він настоює на тім, що сей епізод міг дістати ся в нашу літопись тільки при помочи якогось жиди, що знав також арабську мову. Правда, дословний цитат із Аль Бекрі не зовсім сходять ся з оповіданем нашої

літописи, бо арабський письменник замість дивувати ся тій муці, яку піби то задають самі собі новгородські Славяни парячи ся в банях, підносять власне гігієнічний бік сеї процедури, значить, опис бань був коли не зовсім, а все таки в значній мірі власним концептом нашого літописця. Д. Барац признає се, але сплкуєть ся бодай уратувати кінцеві фрази літописного оповіданя: „А то творять во вся дни, не мучими никимже, но сами ся мучать; а то творять не мыву себѣ, но мученъе“ — як наскрізь гебрейські. Нехай йому й будуть!

На думку Бараца оповідане про новгородські бані зовсім не належить до легенди про хід св. Андрія по Руси, а до оповіданя Гуряти Роговича (по думці д. Бараца краще б було назвати його Гурієм або Горіоном Торговичем) про похід Новгородців на Югру.

Як відомо, в Лаврентієвій літописи зараз по поученю Мономаховім іде оповідане (вид. Міклошіча гл. LXXXI, стор. 159—160), що починаєть ся ось як: „Се же хоцю сказати, яже слышахъ прѣжде сихъ четьрехъ лѣтъ, яже сказа ми Гоурята Роговичъ Новгородецъ глаголя сице: яко послахъ отрокъ мой въ Печероу, люди, иже соуть дань дающе Новугородоу, и пришедшоу отрокоу моемоу къ нимъ отъ тоудоу иде въ Югроу, Югра же естъ языкъ нѣмъ и съѣдять съ Самогадию на полоушьныхъ странахъ“. Д. Барац конструує собі сей текст ось як: „Се же хоцю сказати, яже слышахъ преже сихъ 4 лѣтъ, яже сказа ми Гюра Торговичъ Новгородецъ, глаголя сице, яко послахъ отрокъ свой въ... люди, иже суть дань дающе Новугороду. И поиде по Днѣпру горѣ и прииде в Словѣни, идеже нынѣ Новъгородъ, и видѣ ту люди сущая, како естъ обычай имъ, и како ся мыють въ банѣ“. Відси отрок іде в Печору і там висловлює своє зачудоване на Новгородців і т. д. Сей нонсенс — видаєть ся Барацу — був основою оповіданя Гуряти: він, Новгородецъ потребував аж отрока свого висилати [з Київа?] по Дніпру до Новгорода, щоб там відкрив новгородські бані! Ну, літописець, хоч що б можна сказати про нього, не був такий дурний, щоб давати своєму оповіданю таку форму. Всі дальші міркуваня д. Бараца про те, що й само оповідане про народи закланані Александром за непрохідними горами, взяте з жидівської Гаґади, хоч літописець без сумніву знав і використав апокріфічне „Слово“ Мефодія Патарського, стоять на тій самій висоті доказової сили.

Думаю, що могу увільнити себе від аналізуваня дальших уступів праці д. Бараца: традиція про Кія, про хазарську дань, традиція про Володимира й Рогніду. Скрізь тут недокладність цитованя, самовільне натягане тексту і ідеє фіхе виводити все з біблійних або тальмудичних текстів (Володимир і Рогніда — Прекрасний Іосиф і Асенеть). Праця, як бачимо, не вважаючи на вірний інстинкт автора, шукати жерел нашої

літописи в посторонніх тогочасних літературах, у деталях грішать фантастичністю та браком критичної методи і тою „дівінаторпою“ критикою, як вірно назвав її автор, яка в найпростішого тексту потрапить зробити різними штучками те, що їй забажаєть ся. Ми бачили се в тих причинах, які подав д. Барац для критики Печерського Патерика, тай сі нові причинки до критики літописи не можемо поставити вище.

Іван Франко.

Dr. Gustave Cohen, Geschichte der Inszenierung im Geistlichen Schauspiele des Mittelalters in Frankreich. Ins Deutsche übertragen von Dr. Constantin Bauer. Leipzig 1907, стор. 256.

Книжка пожиточна і потрібна для кожного історика театру, невичайно богата змістом зачерпненим не лише в давніших праць, але також із рідких рукописів і архівних жерел. Хоча в титулі сказано про саму Францію, про те зміст книжки углядяє так само детально Німеччину, Англію, Італію. Автор, Бельгієць, уважає інсценізацію середньовікових містерій за відбиток ідей і обичаїв тих віків, отже за важний причинок до пізнання середньовікової цивілізації. Книжка розпадаєть ся на три часті, в яких перша (8 розділів) трактує про найстаршу, літургічну драму, друга (в 4 розділах) про драму на переході з церкви на ринок, а третя, найбільша часть (8 розділів) про містерії і все що належить до їх інсценування. Не треба одначе думати, що се інсценуване автор трактує тісно-технічно; навпаки, він розбирає і виясняє всі дотичні питання в їх повнім обемі, отже початки даної драматичної форми, її розширення, її авторів і акторів, її довговічність чи недовговічність, її публіку, а вже тоді переходить до опису машинерії, декорації, костюмів, до музики, що була нерозлучною товаришкою драми і до організації театральних дружин. Одним словом, автор дає надзвичайно живий образ того, чим була середньовікова драма в західній Європі, спеціально її впливу на розвій міст і промислу. Застановляючи ся над літературним характером французьких містерій він справедливо завважує, що вони, хоч прожили в нечуванім поведженем звиш сто літ, не дали одначе для літератури ані одного визначного твору, розросли ся більше в шир, ніж у глук, і се й було головною причиною їх унадки та пізнійшого забуття. В книжці розсипано надто багато цікавих малюнків, нотаток в роді вказівок для акторів, рахунків за кошти вистав і т. и. Як сказано, книжка потрібна для кожного, хто займаєть ся театром, навіть і теперішнім.

Ів. Франко.

К В. Г. Ляскоронскій — Русскіе походы въ степи въ удѣльновѣчевое время и походъ кн. Витовта на та-

таръ в 1399 р. (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1907, III—V, с. 1—37, 273—312, 1—45 і осібно).

Автор переглядає політику князів, головно київських і переяславських супроти степовиків і походи в степи, починаючи від X віка і кінчаючи битвою на Калці. Виходячи головно від звісної праці пок. Голубовського (Печенѣги, Торки, Половцы), він хоче дати ряд поправок до його поглядів на політику князів, до деталей самих походів, особливо — до їх історично-топографічної обстанови (означити місця, вгадані в наших джерелах, напрям кожного походу), вкінці до історії турецької кольовізації на Руси. Сі поправки, хоч зроблені без повного познайомлення з літературою, в досить дивними в джереловій праці покликами на чужі праці замість самих джерел, — мали б інтерес, як би не повна довільність і фантастичність сих висновків. Автор ставить згоди зовсім незалежно від джерел; відкидаючи висновки попередніх дослідників, тому що вони давали забагато значіння лінгвістиці, „которая, безъ сопоставленія и подкрѣпленія доводами изъ другихъ научныхъ дисциплинъ, врядъ ли можетъ дать вполнѣ научныя основанія для рѣшенія тѣхъ или другихъ спорныхъ вопросовъ, какъ это прекрасно доказано извѣстнымъ французскимъ ученымъ археологомъ Г. де-Мортилье“ (не похвалив ся б пок. Мортіле таким учеником!), він обходить ся дуже добре не тільки без лінгвістичних, але й яких небудь підстав, або пускає таку фільольогію навиворіть, що міг би привести в розпуку й меньш вибагливого чоловіка ніж пок. Мортіле. Се кінець кінцем відбирає охоту у читача серіозно рахувати ся з висновками автора й застановляти ся над його гадками, хоч між ними безперечно є дещо й інтересне (напр. автор хоче довести, що битва з Татарами стала не на азовській Калці, а на Килчені, допливі Самари і т. п.).

Та коли в тій першій частині автор ще покаже якесь ознайомлення з джерелами і літературою, то від другої частини його праці, присвяченої Витовтовому походу 1399 р., а ліше сказати: політиці в. кн. литовських на Чорноморю, — хіба руками розвести. Автор показує таку „байдужість“ що до джерел, літератури, такий брак ознайомлення з тодішню політикою в. кн. Литовського, навіть з найпростішими фактами його історії, аж не вірить ся, що маєш до діла з чоловіком з науковою кваліфікацією. Навіть прочитавши уважно ті праці, які послужили, здасть ся, головними (а може й одинокими?) „джерелами“ для нього, не повинний був він писати такого, як напр, читаємо на с. 20, що „при литовскихъ князьяхъ, начиная отъ Гедимина¹⁾ и Ольгерда, мы

1) Розстрілюю слова тут і нивше я сам.

видимъ заботы, направленные на защиту порубежныхъ, окраинныхъ со степью границъ южной Руси“. Витовт, маючи плян вивести укріцлену лінію на степовім пограничу від Подолії до Дніпра, „съ этою цѣлію сначала завоевываетъ всю Подолію, затѣмъ земли, лежавшіе далѣе къ востоку, — Звенигородъ и Черкасы. А чтобы еще лучше обставить эти пограничныя земли, Витовтъ выдѣляетъ часть Подолья... и отдаетъ ее нѣкому Шпитку (Spitko), съ обязательствомъ защищать ее отъ степняковъ и держать подъ рукою вооруженную силу“ (с. 22). „Такъ какъ поводомъ къ открытію непріязненныхъ дѣйствій между Витовтомъ и Темиръ-Кутлукомъ¹⁾ былъ уходъ изъ степей Тохтамыша и поселеніе его орды въ предѣлахъ кievской земли, то, конечно, Темиръ-Кутлукъ долженъ былъ прежде всего наказать Тохтамыша и возвратити назадъ ускользавшихъ изъ подъ его власти татарскихъ выходцевъ въ Русь“ (с. 27).

Автор, очевидно, не має ніякого понятя про татарську політику Витовта, про литовсько-татарські відносини.

Шкода, що поважний науковий журнал дає на своїх сторінках при-тулок таким „науковим“ працям, як сей еляборат „спеціаліста від української історії“, д. Ляскоронського. *М. Грушевський.*

Dr. Stanisław Kutrzeba — *Historia ustroju Polski w zarysie*, Львів, 1905, ст. 261, мала 8°.

Oswald Balzer — *Z powodu nowego zarysu historyi ustroju Polski* (Kwartalnik historyczny 1906, ст. 1—57, 398—441).

Stanisław Kutrzeba — *Kilka kwestyi z historyi ustroju Polski* (Kw. hist. 1906, ст. 589—626).

Oswald Balzer — *O kilku kwestyach spornych z historyi ustroju Polski* (Kw. hist. 1907, ст. 1—58).

— *Państwo polskie w pierwszym siedm dziesięcioleciu XIV i XVI w.* (Kw. hist. 1907, ст. 193—291).

В польській історичній літературі відчувано вже від давна недостачу підручника для історії устрою Польщі, хоч в останніх десятиліттях зроблено не мало для розяснення певних боків і питань політично-суспільної конструкції польської держави. Сій недостачі бажав зарадити доцент краківського університета др. Кутшеба й оголосив висше названу книжку, призначену більше для цілей практичних та орієнтаційних, признаючи ся згорі, у передмові, до нерівностей в огляду на те, що чимало ще боків предмета недостаточно що оброблено у монографіях. Огляд

¹⁾ Автор ініціатором кампанії вважає Темир-Кутлука.

історії устрою Польщі стрічає на самім вступі значні труднощі, головню питання про схему тогож історичного процесу. Доси в польській історичній науці не було повної згоди, які моменти політичного життя брати за зворотні, епохальні, які фактори піддержували еволюцію політично-суспільної структури, а які спинали їх і т. ин.

Дру Кутшебі прийшлося передовсім поладати з сим питанням. Опираючи ся в части на гадках попередників, в части на власнім студіюванню, подав автор ось таку схему: 1) Початковий період, до половини X в. (період родової організації); 2) I період княжого права до видання перших привілеїв у користь суспільства при кінці XII в.; 3) II період організації суспільности до смерти Казимира В. і кошицького привілея; 4) III період становий до Люблинської унії і першого безкоролівя; 5) IV період шляхотської республіки до реформ розпочатих в часі останнього безкоролівя; 6) V період реформ, не скінчений, перерваний упадком держави 1795 р. Кождий період (I—V) обговорений по однаковому пляну, в двох боків: устрій суспільний і державний. На початку кождого періода подана загальна історично-філософична характеристика його.

В тому самому році (1905) появил ся у *Sprawozdania-x Akademii umięjetności* нарис професора львівського університета О. Бальцера, в польській і німецькій мові, п. в. „Історія устрою Польщі“¹⁾. Сей професор, без сумніву, найбільший авторитет для історії польського права і на нього здавна покладано надію, що з під його пера дістане наука першорядний курс устрою Польщі. Та названий його нарис викликав деяке здивування своїм вступним поясненнем і своїм дуже схематичним характером²⁾. Дійсно, автор не висказав зразу ясно, чому поспішив ся видати огляд своїх університетських викладів по літографічним виданням студентів, повним похибок, закриваючи умисно те, чого не згадано в тих виданнях. При тому всьому одначе годі було сумнівати ся що до мотивів. Проф. Бальцер почув себе очевидно неприємно заскоченим підручником дра Кутшеби, в якім багато схожого (попри окремішности) з курсом його, будь-що-будь приступним для кождого ще від 1896 р. в літографованій формі, та др. Кутшеба зовсім не згадує його ані на вступі ані в кінцевім огляді літератури. Проф. Бальцер бажав очевидно станути на сторожі власного авторського права й оголошеннем витягу зі своїх викладів задокументувати се, що в них можна мати ва літературну власність автора, принаймьнеше від 1896 р., що деякі погляди висказав він скорше аніж др. Кутшеба³⁾. Се виходить вже зовсім

¹⁾ Обговорено в „Записках“, т. LXXII.

²⁾ Див. рецензію проф. М. Грушевського в „Записках“, I. с. ст. 210.

³⁾ З відповіді дра К. виходить, що й він не зрозумів причини того комуніката, а тим меньше взяв її до себе.

ясно в його дальших полемічних статей у *Kwartalnik-u historyczn-ім* (прим. 1906, ст. 2; 1907, ст. 13).

Схема історичного огляду у проф. Бальцера ось яка: 1) Вступний період до пол. X в.; 2) I період княжого права, до поч. XIII в.; 3) II період самоуправи станових суспільностей, до 1505 р.; 4) III період шляхетської республіки, 1505—1788; 5) IV період перемін, нерозвннений в причин упадку держави. В усіх періодах автор підчеркує обопільні відносини межі суспільним і державним елементом. Як бачимо, між обома схемами велика подібність, часом аж до самих назв, хоч із другого боку єсть і значні ріжницї. Подібности єсть і дальші, в укладі предмета і характеристикі поодиноких прояв.

Невадого опісля появила ся простора стаття проф. Бальцера в нагоди книжки дра Кутшеби, де не тільки піддано критиці його висновки, але й дано немало місця для результатів власних студій і поглядів та розвинено ширше те, що в першій комунікаті було тільки ледви зазначено. Тут підчеркнув автор незвичайну подібність власної схеми до схеми дра Кутшеби, яка йде аж до таких самих характеристик поодиноких періодів. Дальше переходить критик ріжницї в обох схемах, піддержуючи власні погляди. За *discutable* має проф. Бальцер тільки починанне останнього періода від 1764 р., виказуючи одначе й його слабї сторони (кардинальні права в р. 1768). Натомісць ипші епохальні межі дра Кутшеби відкидає. Так отже привнає право першенства імвугітовим привілеєм 1211 і 1214 рр. перед привілеєм 1180 р. Ще енергічнійше виступає автор против II і III періода дра К., піддержуючи власний поділ (за Бобжинським) на 1505 р. Критика проф. Бальцера визначаєть ся ерудицією і бистроумністю, в ній він, без сумніву побідив противника, але тільки його власне становище, яке будім то оперте на правничій систематіці розвоєвих форм, а оперує незручно історично-політичними моментами державного житя. Проф. Бальцер застерігаєть ся на однім місци ясно, що він не думає зменьшати значінне подій 1370 і 1569 рр., тільки що вони не мають непосредньої вязи в головними формами польської політично-суспільної конструкторії. Становище критика ясне, хоч таки не можна згодити ся на се, будім то згадані дати в розвою устроєвих форм маловажні.

На нашу гадку роки 1370 (чи там 1374) і 1569 (чи 1572) се такі важні моменти в розвитку польської держави, що їм годі відобрати епохальне значінне. Др. К. не аргументував добре сього поділу, підбираючи тільки факти в розвою внутрішніх відносин, забуваючи, що характер згаданих моментів, *par excellence* політичний, все таки повний далекоюсяглими впливами на внутрішню формацію політично-суспільного житя. Хиба що приямити дві зовсім незалежні від себе схеми, одну для полі-

тичного життя держави, другу для еволюції її устрою і не признавати обоцільних впливам великої вартости. Та мабуть того не хотіли б сказати оба противники. Рік 1370 тісно вяжеть ся в 1385 — чи сьому останньому не можна признати епохального значіння і для еволюції внутрішніх відносин (елекція й її наслідки)? Або рік 1569. Се рішучо виключене, щоби хто міг науково вяснити повну безплідність польського державного організма в часі 1572—1764, не взявши під розвагу її основної причини — польсько-литовської унії. Навіть із т. зв. уніонного періода (1386—1569) деякі принципіяльні суспільні форми не можуть бути генетично прояснені без огляду на сей політичний момент, як прим. упадок (фактичний і правний) міст, повне і безвихідне закріпощенне селянства і т. ин. Як се зрозуміти, що суспільна еволюція в Польщі до XV в. розвивала ся по всій аналогії до західно-європейських суспільностей, а після того стає свого ради unicum в Європі? Певно, час коло 1500 р. зовсім не маловажний і всі аргументи за ним, як епохальним, що їх наводить проф. Бальцер, дуже солідні, але се тільки констатованне прояв, а не генетичне їх розясненне. У проф. Бальцера бере верх правнича систематика над еволюціонізмом історика. Воно у історика права може повинно так бути, всеж таки в результаті приходимо до гадки, що всі три дати мусять бути погоджені в собою, себто треба їх ставити побіч себе, а не понад себе.

Розправивши ся в справі поділу історії устрою Польщі, переходить проф. Бальцер до детальних заміток, зазначаючи поодинокі річеві хиби і недокладности автора, та аргументуючи свої погляди, а вкінці виявив цілий ряд методичних і загальних недотач книжки. Інтересно, що оба автори, хоч не зовсім ясно, дають нівнати свій погляд, що в польській історії не було ніколи „нових часів“ у значінню західно-європейським. Зазначую се тому, що тепер часто в польській історіографії найновішого напрямку говорить ся сьміло про середньовічну і новітню польську історію — погляд подиктований хиба шкільною схемою та замітним тепер вмаганнем до білення польської минувшини.

На простору критику проф. Бальцера відповів у тійже часописи др. Кутшеба. Справу схеми порушив тільки на кінці, маючи сю справу за другорядну. Обороняє доволі вручно свій поділ, хоч у вісім не вбиває аргументів проф. Бальцера, в причини — як висше зазначено — що сеї справи безапеляційно рішити годї, кожде рішенне буде до певного степеня субьективне. Тут рішенне залежить від становища дослідника: з пункту погляду на устроєві форми держави самої Польщі (без уваги на Литву і Русь) правда буде по боці проф. Бальцера; натомісь в огляду на загальну еволюцію політично-суспільних форм, їх характер і перенесенне поза етнографічну Польщу треба висунути на перед мо-

менти, зазначені дром Кутшебою. На жаль автор, обороняючи значінне рр. 1370 і 1569 стоїть не на властивім становищі, а будім то на тім самім що й проф. Бальцер, тимто не можна назвати його справи виграною. В иньших питаннях боронить автор свого погляду про те: 1) що перед Казимиром В. нема ще понятя одноцільної польської держави; 2) що в р. 1399 не було ніякої нової елекції Ягайла в Польщі; 3) що екзакуція церковних засудів належала до старостів аж від 1433 р., а не як хотів критик — 1424 р.; 4) що конституція *Nihil novi* сформуловала тільки становий *de jure* шляхотський сойм, і таким єсть він пізнійше і т. ин. Рішучо повів ся авторови тільки пункт 3).

Відповідь др. К. виклакала другу полемічну статью проф. Бальцера, де йому і ще одному авторови недвозначно вже закинув недозволене користанне чужою авторською власністю, рішучо ударає на полемічну методу дра К., а дальші піддає критиці поодинокі части його репліки, беручи з поміж своїх перших заміток деякі (другорядні) назад, як хибні. Заперече правний характер ленний Польщі до Німеччини перед 1000 р.; докааує, що Ягайло по смерти Ядвіги (1399) був формально потвердженний в характері польського короля про себе і своїх потомків; початок велико-польських соймків треба класти на поч. XV в., не на половинну; право *liberum veto* не прислугувало сенаторам тільки послам і т. ин.

В справі поділу піддержує очевидно свої погляди, виступаючи проти думки, будім то схема не мала вартости тільки як методична й дидактичне питання. Спеціально розбирає критик факти на умотиванне епохальности 1569 р., доказуючи, що вони або маловажні, або є тільки везенами давно початої еволюції, або вкінці хибні в своїй основі.

До справи поділу, значіння моментів 1370, 1505 і 1569 р. для історії устрою Польщі повертає проф. Бальцер ще окремо, в більшій статі про польську державу в перших сімдесятиліттях XIV і XVI вв. В вій обговорює він головно ось які питання: 1) чи дійсно аж около 1370 р. сформував ся в Польщі середвовічний суспільний порядок; 2) чи справді до Казимира В. не було понятя польської держави як цілости, а назва *Polonia* означала тільки Великопольщу; 3) чи дійсно радомський закон 1505 р. не вводив нічого нового у політично-суспільний устрій Польщі; 4) чи справді польський сойм до 1572 р. мав тільки власть рішати про суб'єктивні права шляхти, себто був *de jure* інституцією виключно шляхотською становою?

З широкою ерудцією і великою силою логічного розумовання розбирає тези дра К. і докааує, що в історії творення станів р. 1370 не має ніякого спеціального значіння, се творенне почало ся на широку скалю ще в кінця XIII ст.; що від часу коронації Пшемислава II назва *Polonia* означає не саму Великопольщу, хоч ще довго бачимо останки

окремішности поодиноких провінцій (аналогія з Австрією); що конституція Nihil powi приносила дійсні новості і давала польському соймови значно ширшу компетенцію, аніж самі станові справи шляхти, хоч — розуміть ся — сойм через те не став зовсім інституцією аналогічною до парламентів нових віків; численні цитати в історії соймового законодавства до 1572 р. підпирають сей погляд дуже вимовно; усе разом велить у моменті 1505 р. глядіти дійсної епохи в розвитку політично-суспільного устрою, розуміть ся, не відбираючи обом моментам 1370 і 1569 нічого в їх далекосяглого політичного значіння. „Хочби й не було иньших причин, щоб радомську конституцію мати за реформу першорядної ваги, то вже сам факт далекосяглого обмеження королівської влади вистачав, щоб її признати перше місце серед перемін в устрою Польщі, щоб її мати за епохальний факт“ (249).

Др. Кутшеба відповів на другу в порядку критику проф. Бальцера полемічною статєю (Kw. hist. 1907, 587—90), обороняючи одначе головню другорядні справи. В однім — другім дрібнішим питанню рація мабуть по боці дра К., всеж таки в битві за головні принципіальні точки побіда рішучо за проф. Бальцером. Таким способом невеличка популярна книжка дра Кутшеби викликада критику, об'ємом значно більшу самої книжки, а науковою стійністю без порівняння сильнішу.

С. Томашівський.

Dr. fil. Adam Szelągowski — Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w. Polska na przełomie wieków średnich i nowych, Львів, 1904, ст. X+404, 8°.

Ся книжка повстала з популярних викладів автора, який навіть застерігаєть ся против szereactwa naukowego, тому мусьть бути оцінювана як популярно-науковий твір. Автор не зовсім віднекуєть ся від тенденційности, а головна провідна гадка його се прослідити, „чи польська суспільність переходила разом з иньшими європейськими народами процес новочасного переображення..., чи може дійсно, як дехто хоче, польська історія показує від початку нових віків схваленне і виколіенне з дофогі приписаної і визначеної загально-історичним розвитком... чи дійсно на кілька віків перед упадком в Польщі завмер творчий і самобережний інстинкт кожного (? мабуть : нашого) народа“ (2—3).

Фактичний бік праці поминаємо зовсім, скажемо тільки, що рідко стрінути історичну книжку в такую масою фактичних помилок як отся; критика зазначила се вже в части (пор. рецензію пра Прохаски у Kwartalnik-u historycznym) тільки далеко не повно. Інтереснійше було б довідати ся в книжки, як автор рішає висше подану ділемму. Та на ділі питанне полишило ся нерішене, хоч поставлене. Все таки з ровкинення

заміток видно недвозначно, що автор рішучий противник поглядам про омертвінне польської суспільности в обговорюванім часі. Одначе доказів не подає майже ніяких; те, що згадує, можна однаково підпірати ріжні погляди. Що найважнійше, то ніхто не вказував політичного омертвіння Польщі до 1572 р., тільки як раз після нього, а тільки основ і жерел глядано в польсько-литовській унії. Отже автор навіть не диткнув, як треба, сього питання. Ціла праця має характер апольогії Ягайлонської Польщі, narodowego ducha, polskiej kultury etc., при звичайнім уживанню иньшої міри для справ польсько-руських, а иньшої для німецько-польських. Взагалі се плитка публіцистика історична, більш нічого.

С. Т.

✂ А. Покровскій — О соборахъ Юго-Западной Руси XV—XVIII вѣковъ (Богословскій Вѣстникъ, 1906, вересень).

Автор розвідки, маючи на увазі будучий собор російської церкви, хотів навести „кілька цікавих історичних даних з життя многострадальної правобічної України, які могли б послужити цінним історичним матеріалом для правильнішого рішення спірного в наші часи питання про склад будучого церковного собора і роль на нім єпископа, клиру й народу“. З початку статі автор говорить про історичні умови, серед яких жила Україна під польським і литовським пануванем, і характеризує роль тих релігійно-політичних груп людности, що були головними діячами історії, себто правительства, висшого духовенства, низшого клиру і православного народу. Далше говорить ся про ті суперечки, які викликала серед українського народу унія, про боротьбу православних та уніятів і пояснює ся знячине братств та козацтва в тій боротьбі. Опісля подані звістки про церковні собори в XV—XVII вв., починаючи від собора за Витовта в 1415 р., і кінчаючи собором 1640 р. в Київі за Петра Могили. Переходячи до ближшого огляду соборів України, автор обороняє тезу, що на тих соборах були не тільки єпископи, але також представники низшого духовенства (чорного і білого) і православного народу. Особливо вагітне збільшене представництва від народу на православних соборах, бо така була традиція русько-православної церкви і так виходило з історичних обставин, коли то висша єрархія часто шукала ласки у польського правительства та ішла в розріз з інтересами українського народу. Через те, коли собори скликало правительство з якоюсь метою шкідливою для народу, то все так крутили, щоб виключити з собора свѣтських людей. Коли пр. задумана була церковна унія, люди, що прихилили ся до унії, скликали собори так, щоб на них було як найменше представників від свѣтських людей і білого духовенства, бо представництво свѣтських людей і білого духовенства обмежу-

вало самоволю єпископів і являло ся захистом православія перед унією. Такий був собор, скликаний звисним львівським єпископом Геденом Балабаном 28 січня 1595 р., коли той єпископ спочував унії; під актом того собора нема ні одного сьвітського підпису. На київський собор 1629 р., скликаний з ініціативи короля Жигимонта III, щоб підготувати православних до примиреня з уніятами, умисно не запрошено Запорожців, але вони, дізнавши ся про скликанє собора, післали на імя митрополита Йова грамоту, в якій писали: „хоч ми й не дістали від Вашої милости так важаного посланія, одначе, живучи в православній вірі, в якій ми родили ся, для того, щоб мати докладні вїстки, що там (себто на соборі) робить ся, послаємо двох наших товаришів: Андрія Логоду і Сопрона Сосимовича“. Ті представники козацтва, прибувши на собор, відіграли там визначну роль, ударемнюючи пляни уніятів.

В загальнім виводі про значінє соборів України в періоді розділеної київської митрополії автор говорить, що ті собори зробили велику прислугу справі віри й української національності: вони в'єдинили ровкинені сили православної єрархії, братств, монастирів і цілого народу з князями і панами на переді, піддержали православіє і дали відпір унії. За часів унії в скликуваню соборів була заінтересована православна сторона, яка опирала ся на широке представництво всеї народньої маси. А уніятська сторона, йлучи за приміром католицької церкви, представляла всю повноту церковної власти одним тільки єпископам і тому не спочувала соборам, а коли і скликала їх, то воліла скликати собори тільки з єпископів або ще й з незначною участю представників від чорного духовенства, а по части й від білого, але без народних представників.

Ю. С.

П. Н. Жуковичъ — Брестскій соборъ 1591 года (по новооткрытой грамотѣ, содержащей дѣянія его) (Извѣстія отд. рус. языка 1907, II, с. 45—71).

Між рукописями по однім з єпископів північної Росії, переданими до бібліотеки петербурської академії, знайшла ся дуже цікава річ: оригінальний протокол соборних ухвал берестейського собору 1591 р., з підписами й печатками владиків. Протокол дуже багатий змістом і дає сьому соборови визначне місце серед владичих синодів XVI в. Особливо інтересні постанови в справі друку книг: собор обложив владиків певними сумами грошей, уставлена була видавнича комісія і заборонено без відомости і дозволу владиків друкувати в брацьких чи иньших друкарнях які небудь книги (очевидно — релігійного змісту). До річи: проф. Жукович на підставі згадки в Інструкції 1594 р. виводить, що вже на соборі 1590 р. була ухвала в сій справі й розложені були оплати на владиків;

нині здасть ся, що тут може бути мова власне про сю постанову 1591 р. (слова: *gdyż u na pierwszym synodzie to między sobą postanowili byli можна толкувати: „на давнійшій синоді“*), тим більше, що постанови 1590 р. знаємо, і в них про се нема нічого. Друга моя замітка — проф. Жукович констатує, що в постановах 1591 р. ще нічого не натякає на унію, і толкує се тим, що митрополит ще не був втаємничений в ній. Я б уважав можливим добачати в деяких постановах забезпечуванне себе владиками-конспіраторами від можливих неприємностей. Такий характер може мати і постанова про владичу цензуру над брацькими друкарнями, і ще більше — постанова, що листи, винесені від патріарха „на заочную повесть“, „без очевидств и яснов передь соборомъ росправы“ не матимуть ваги і значіння. Постанова дуже далекоюсягла, супроти патріаршої юрисдикції й влади просто революційна, тим більше, що під „собором“ постанова очевидно розуміє собор владиків руських. З дрібниць треба поправити „Гологорскъ“ на с. 46 — се Гологори, а „Гологорска“ ніякого в Галичині не було й нема.

М. Грушевський.

С. Л. Пташицкій — Иванъ Федоровъ. Изданія острожской библии въ связи съ новыми данными о послѣднихъ годахъ его жизни. Спб., 1903, ст. 20, in 4°.

Ся статя, надрукована в малоросповсюдненій часописи „Печатное Искусство“ і випущена також осібною відбиткою, досі не була приготована в нашій журналі, й се робимо тепер, хоч з опізненням, з огляду на інтерес її для нас. С. Пташицкій, що вже від довшого часу займаєть ся біографією Івана Федорова, в сій розвідці відправною точкою бере факт, що в деяких примірниках Острозької біблії перша секстерна видрукована хоч тим самим острозьким письмом, але инакше вискладаним; в иньших знов вісім секстери (л. 133—180, пророки Езекиїль — Малахія) надруковані письмом хоч подібним до острозького, але безперечно відмінним; при тім остання секстерна має ще иньший варіант, так що л. 180 має аж три варіанти. Сі спостереження автор звязує з фактом, що Федоров по повероті до Львова мав дефектні біблії, і частину тих дефектів уже по смерті його купив Мамонич; сі біблії, як виходило б, додруковували ся і у Львові, і в Вильні. Зрештою автор не рішає сих питань категорично, а тільки висуває їх, як інтересні натяки на факти українського і білоруського друкарства. Між ин. вкавує на існуванне друкарні Федорова в Константинові і записку 1599 р. про „академію Константиновську“ в Константинові.

Виданне прикрашене прегарними факсиміле Острозької біблії ріжного складу.

М. Грушевський.

Проф. П. Жуковичъ — Архієпископъ Мелетій Смотрицькій въ Вильнѣ въ первые мѣсяцы послѣ своей хиротоніи (Христіанское чтеніе 1906, цвѣтень, май і червень).

Після звісного привернення патріархом Теофаном висшої православної єрархії в 1620 р. Вильна в перших часах стала головною ареною нападів на православіє в боку уніяцьких церковних властей і польського правительства. Тут, у Вильні, в монастирі св. Духа оселив ся один з поставлених патріархом Теофаном єпископів, Мелетій Смотрицькій, що був перед тим і опісля головою братства св. Духа. На нього і вилєньських братчиків і були звернені всі ті напади. Тоді розширено слухи, що патріарх Теофан самозванець, шпiон турецького правительства, що поставлені ним єпископи незаконно присвоюють собі єрархічні уряди, що вони зрадники вітчизни і т. д. Сім слухам, очевидно, вірили і противники православія, і вилєньських братчиків, що стояли в обороні Смотрицького, польські власти вважали зрадниками вітчизни, арештували їх, саджали в тюрму, судили і т. д. Обі ж сторони — православні і уніяти, вели літературну полеміку, а крім того подавали жалобу в різні суди, головно в Литовський трибунал, то в його велике то в мале коло, при чім сі дві інстанції видавали як найбільш суперечні осуди в приводу спорів між уніятами і православними. Автор названої статі подає докладно хід тодішніх подій, що наступили зараз після посвѣчення православних єрархів, і представляє хід судових та літературних спорів, опираючи ся на документах архіва західно-руських уніяцьких митрополитів, що тепер в синодальнім архіві, при чім покликують ся часто на І т. виданого „Описанія документовъ“ того архіва. Ю. С.

✕ Проф. П. Жуковичъ — Запорожскіє гетманы Бородавка и Сагайдачный въ своихъ послѣднихъ церковныхъ и политическихъ дѣлахъ (ibid., серпень і вересень).

Ся статя дає веначе продовжене висше названої статі про Мелетія Смотрицького. Внутрішня боротьба православних і уніятів, що вибухла зараз після привернення православної висшої єрархії, в 1621 р. наслідком тогочасних політичних подій, на якийсь час замовкла. Польська держава стала готовити ся до боротьби з Турками, що весною 1621 р. рушили на Польшу і стрінули ся з польським і запорожським військом коло Хотина. Автор власне описує як внутрішні так і внішні події того часу, особливо приготованя Поляків до війни, розказує про те, як вони закликали запорожських козаків брати участь у війні, про наради козаків з представниками церковної православної єрархії, про висланне козацького посольства під проводом Петра Сагайдачного до короля в релігійно-церковних справах, а саме в справі затвердження поставлених патріархом

Теофаном православних єрархів і т. д. Автор задержуєть ся дальше на подіях Хотинської війни, слідячи на основі тогочасних записок та історичних свідощів за всіма деталями тої кривавої боротьби Турків і Поляків та виясняючи ту важну роль, яку в тій війні відіграли запорожці під проводом свого на ново вибраного гетьмана Сагайдачного. Автор стараєть ся також вияснити причини, чому бувшого запорожського гетьмана Якова Бородавку, що привів запорожців на театр війни, покарано смертю в найгорячіший час боїв, що тягли ся більш місяця. Вкінці автор говорить про останні дві гетьмана Сагайдачного, коли його раненого привезли до Квіва, де він і вмер 10 цвітня 1622 р. Стата написана на основі жерел друкованих і по части рукописних. Ю. С.

Wacław z Potoka Potocki, Ogród Fraszek, wydanie zupełne Aleksandra Brücknera. Tom I, стор. XXXII+586, Т. II, стор. XXV+549.

Отся величезна збірка „фрашок“, т. з. анекдот та дрібних оповідань Вацлава Потоцького, польського поета XVIII в. і автора „Хотинської війни“, подає у перше повний текст твору, про який багато говорено в історії польської літератури, з якого друковано вивривки, але який доси в цілости не був опублікований. Вацлав Потоцький визначав ся безмірною плодючістю; ще за свого життя він сам своїм коштом видав величезні поеми „Argenida“ — віршова перерібка французького прозового романа Баркляя, та „Siloret“, римований „Herbarz szlachty polskiej“ і т. и., але безмірно більше творів у рукописах, яких і доси ще не опубліковано в повні, та можливо, що й не опублікують ніколи. Оглядови тої рукописної спадщини В. Потоцького проф. Брікнер присвятив простору працю в „Sprawozdaniach“ краківської Академії, а отсе коштом львівського „Towarzystwa dla popierania nauki polskiej“ видав пайважніший його твір, який сам автор назвав „Ogród, ale nieplewiony; bróg, ale co krok to inszego zboża; kram rozlicznego gatunku; rzeczy, powieści, przygody, podobieństwa, przykłady, które jeśli nie były, być mogły... i żarty z podufałyми bez sarkazmów przyjaściół“. Ся збірка містить у собі в теперішнім обемі 1830 оповідань, поучень, фацецій, жартів, історичних та побутових образків, жартливих листів до приятелів і власних споминів автора, надрукована так, як її упорядкував автор і дав переписати в своїй канцелярії, з його власноручними поправками. Первісно вона обіймала певно не меньше 2000 „фрашок“, але якась злобна рука повидирала немало карток рукопису, особливо там, де були напади і кпини на католицьке духовенство.

Полишаючи на боці велику вартість сего твору для польської літератури, зазначаємо тут, що „Ogród“ Потоцького має не малу вагу та-

кож як жерело для історії побуту й історії українського народу в другій половині XVII в. Потоцький належав до дрібної так званої „сяницької“ шляхти, жив і обертав ся серед Русків, на його очах перейшли козацькі війни, хлопські розрухи, розбійницькі напади, що звівчили зароди польського ариянства, і всі ті сцени, малюнки та оповідання щедро розсипані по безмежних грядках його „Огорода“. Правда, він шляхтич, але се не перешкоджає йому говорити остру правду панам-магнатам про їх знущанє над підданими.

Gniewam się na swe sługi. Gniewasz? Widzę, panie,
I nastąpili takie, jaki gniew, karanie.
Jużes wyгнаł poddanych. Chcesz dziwaczyć dłużej,
Upewniam, żeć do roku żaden nie dosłuży.
Nie wiesz, że poki ludzi, poty grzechow będzie?
Uczyń koniec gniewowi, włóż wędzidło zrzędzie.
Szkodę, mowisz, zrobili? Lecz cię większa czeka,
Kiedyć za poddanymi czeladź poucieka.
Próżno, nieboże, radę przyjacielską chwalić,
Gdy drwa rąbać samemu, w piecu przyjdzie palić.
Nie wiesz, żeś sługa, i ty masz pana nad sobą,
Który kiedyby się tak miał obchodzić z tobą,
Jakomu szkodę czynisz, i za każdą karać,
Nie stało, choćby cię chciał po żyłce uparać.

Нема що й говорити про те, що поза такими поважними упізнаннями широко гуляє авторова сатира й іронія.

Dla czego Jezuci czapki noszą bobrze?
Ja tak rozumiem, wszystko uważywszy dobrze,
Że to zwierzę osobną ino insze modą,
Na poły ziemią żyje, a na poły wodą.
Z ogona karp, bo zawsze moknie, jelen w mięsie,
Przednie jako u wilka, zadnie nogi gęsie.
Tak też choć do zakonu Jezuita wkroczy,
Głową mieszka w konwikcie, w świecie ogon moczy.
Przodem do niebieskiego, biorąc modę z hobra,
Daży, sądem ziemskiego trzymając się dobra.

Та ось кілька проб із його віршів про сучасні історичні події.
З приводу втеки польського війська під Пілявцями Потоцький пише:

Niewdzięczne żalowanej wspomnianie rzeczy:
Jako nas piławiecka ucieczka kaleczy —
Czujemy. Ba, już tylko sama czuje głowa,

Inszych członków niestetyż umarła połowa.

Podole, Ukraina, Zadnieprze u czarta,

Zgoła na wszystkie strony Korona odarta.

Потоцький не геніяльна натура, але великий талант, систематична голова. Він обіймає широкий обрій, але йому брак концентрації, бачить добре дрібниці, але не годен обняти цілоти. Оттим то йому не вдалося лишити по собі якийсь більший, закруглений твір; *Wojna Chocimska*, по над вартість вихвалена деякими польськими критиками, більше моралізація ніж епічна поезія. Власне в отсих дрібницях, що складають його „*Ogród*“, він показався великим майстром польського слова.

I. Ф.

Н. Митрофановъ — Политическая дѣятельность Иосифа II, ея сторонники и ея враги (1780—1790). СПб., 1907, ст. VI+784, 8°.

Новіші російські історики показують багато інтересу до певних питань всесвітньої, чи там європейської історії, вибираючи головно певні епохальні моменти її, не зовсім без аналогії до новіших еволюцій російської суспільности. Австрійська історія майже не принадувала їх, буцімто за мало маючи моментів з універсальним значінням. Погляд хибний без сумніву, тому з усею приємністю можна повитати велику працю д. Митрофанова, якої заголовок виписаний у горі. Треба признати, що сей російський історик дає нам першу загальну монографію про діяльність Йосифа II, якої доси не було. При тім усім се продукт вповні науковий і займе визначне місце в монографічній літературі про „освічений вік“. Автор — як сам говорить — працював над своїм твором майже вісім літ. Сього вимагав дійсно сам предмет, його широка основа, величезна сила матеріяла, опублікованого тільки в незначній кількості, та сама необробленість теми. Авторovi прийшлося збирати і використувати цілу масу рукописного матеріяла, кореспонденції цїсаря, дипломатичних реляцій, урядових декретів, розпоряджень, рефератів, переписки між поодинокими дикастеріями, протестів, поліційних донесень, протестів ставів і фєвдальних інституцій, дальше велику мемуарну літературу, газети, памфлети за і протів реформи і т. ин. Оглядови і характеристичні жерельного матеріяла присвятив автор першу частину праці — себто окрему розвідку, в якій показав багато критичного зміслу в оцінці жерел; при сїм бачимо кілька дуже влучних характеристик авторів, з окрема дипломатичних репрезентантів.

Сама студія поділена на девять глав; з них перша присвячена характеристичній особи Йосифа II, друга його зверхній політиці, а всі інші займають ся поодинокими напрямми реформаторської діяльности

його: адміністративній реформі (III), військовій (IV), фінансовій та економічній (V), судовій (VI), становій (VII), церковній (VIII), вкінці реформі на полі народньої освіти і цензури (IX). Кожда з тих глав про реформаторську діяльність розроблена по певній постійній схемі: наперед представлення й характеристика реформи, опісля становище супротив неї прихильників і противників — головно сих останніх. Противники — то не так поодинокі люди як уся громадна опозиція против реформ, ведена з різних мотивів, національно-політичних, соціальних, релігійних, головно таки тими кругами, яких соціально-економічні привілеї нарушували в чім небудь змагання цісаря. Сі части праці д. Митрофанова, що подають сі опозиційні стремління сучасників, творять без сумніву головну вартість усеї книжки, подекуди як новість, загалом як суцільне зображення опозиції.

Взагалі автор показав багато гарних прикмет ученого у своїй книжці, як велика об'єктивність у трактуванню предмета, старання мотивувати свої погляди, вдержливість в осуді і конклюдованню, старанність в підбиранню головних моментів, орієнтаційний змісл і т. ин. Знання тодішньої епохи європейської історії справляє, що автор не стісняє обережно викладу, але й тут і там подає ширші перспективи.

Попри сі гарні прикмети книжки не можна одначе не видіти і деяких хиб. За найголовнішу треба мати певну нерівність у трактуванню предмета; одні сторони політичної діяльності цісаря розведені ширше й обговорені докладніше, иньші загальніше, часом майже поверховно. Прим. відносини Йосифа II до Франції і Німеччини обговорені докладно, відносини до Росії, Польщі й Туреччини не-вміру коротко; коли до перших має автор багатий дипломатичний матеріал, то при других обмежаєть ся головно до кореспонденції Йосифа II; дивно також, чому автор постарав ся простудіювати реляції чужих послів в Відня, а майже зовсім поминув реляції австрійських послів з заграничних дворів і, що важніше, інструкції для них від цісаря. Зі всього видно, що автор зовсім не користав із віденського Haus- Hof- und Staats-Archiv-a, вдоволяючи ся виданим матеріалом. Так само історія церковної реформи цісаря не може обійти ся без матеріалів із дипломатичних відносин його до Риму, а того також нема в сій праці. Другим приміром такої нерівности служить ось що. Говорячи про реформаторську діяльність цісаря дав автор позір на окремі групи габсбурських країв: т. зв. німецькі краї (куди зачисляє й чеські), Бельгію, Угорщину, Ломбардію й Галичину, одначе присвячує їм нерівну увагу, а вже Галичина більше хіба привагідно вгадувана. Се без сумніву найслабший пункт в цілій праці, тим більше що Йосифинськими реформами в Галичині навіть із наукового боку інтересно займти ся ближше. Вивім главу про селянські реформи (може найкращу

в цілій книжці) — кілька виписок із реляції губернатора, от і всё майже. Церковна реформа (спеціально руська) не згадана ані одним словом... Нерівність бачимо навіть межі поодинокими главами, бо коли одні можна назвати гарно викінченими монографіями, то другі хіба нарисами (прим. про шкільництво).

На мою думку і форма викладу має свої хиби, які тісно звязані в попередню нерівністю. Авторова схема не дозволяє слідити реформаторських заходів уряду в поодиноких краях і суспільностях, їх впливів і розсудженої, відповідно до обставин, реакції, за те приковує нашу увагу до центрального пункту, звідки затемнюють ся образ історичної боротьби, а виступає на перший план сама доля того або иншого цісарського розпорядження. Через те саме й представлення опозиції мало диференційоване по своїм основним мотивам, а виходить як щось ціле, хоч у дійсности, як се завпачує остаточно і сам автор, на сю опозицію складали ся дуже різнородні мотиви.

Се були б основніші заміти; річевих похибок, окрім дрібних lapsus-ів, частих друкарських похибок то що, не видко. Автор сам мав очевидно свідомість про деякі недостачі свої праці і назвав її тому „по-сильнымъ опытомъ“; всеж таки не вагаємо ся ані хвилини признати за нею характера поважного наукового твору. *С. Томашівський.*

Українсько-руський Архив. Видає істор. філософічна секція Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. III. Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830—40 рр. Додаток: До історії москвофільства в Угорській Руси. Зібрав і пояснив Михайло Тершаковець, у Львові, 1907, ст. XVIII+308, 8°.

Матеріали, оголошені д. М. Тершаківцем, належать до передконституційних часів і пояснюють перші кроки галицьких Русинів (по прилученю до Австрії), ставлені на літературнім та політичнім поли. Увесь матеріал відповідно до того можна розділити на дві головні групи: 1) Причинки до історії цензури. 2) Причинки до історії політичних рухів. Автор не перевів такого поділу і подає всі акти в хронологічнім порядку, але се очевидно не стоїть на перешкодї нікому виробити собі суцільний погляд на обі справи.

Що до змісту видрукowanych актів, то треба признати, що вони дають таку ярку характеристику тодішніх часів і тодішніх проводирів галицьких Русинів, якими були майже виключно самі духовні зі свягим Юром на чолі, що й найліпший артист не зміг би їх яркіше представити. Всі нитки тодішнього галицько-руського культурного і політичного життя сходили ся в Юрі. Без його відомости не могло ніщо стати ся,

бо краєве і центральне правительство засягало у нього опинї майже у всіх справах, нераз навіть дуже дрібних і маловажних. А Юр, уважаючи собі се за велику честь, силкував ся бути майже в кожній справі mehr päpstlich, als der Papst selbst. Тому кожний рух, чи то в літературі, чи політиці, старав ся він убити в зароді, а спокійне вонюче багно мертвеччини та особисті гонори се був ідеал його змагань. Доходило до того, що само правительство мусіло припиняти ріжні ровгони Юра, бо инакше всі закони, приписи, постанови і т. д. могли обернути ся в чистий абсурд. Найвимовійшим доказом сього може послужити історія цензурованя граматики Й. Лозинського. Перший галицько-руський цензор в руки Юра, крилошанин Венедикт Левицький, alter ego митрополїта Мих. Левицького, людини з деспотичною влачею, а безхарактерної, упертої і наскрїзь темної, цензуруючи граматику, повикидав із неї цілий ряд уступів, але не в тої причини, щоби вони загрожували суспільним переворотом або розпадом австрійської держави, лиш тому, що вони не годили ся з фільольогічними поглядами цензора! Аж висшї інстанції мусіли виказувати безпідставність такої заборони, бож критика праці не належить до цензорських задач. І граматика Лозинського вийшла з друку, але кілька творів не побачило сьвіта через Вен. Левицького, починаючи від Шашкевичової „Зорі“, а кінчаючи на молитвослові Йос. Левицького, в яким пильний цензор віднайшов навіть гегелїяїзм, побіч иньших страховищ, як: введенє кількох нових значків до кирильської азбуки, уживанє невнаних виразів і т. и. І хто знає, чи в нас западувала би була в 50—60 р. ота страшенна тарабарщина, що ще по трохи тягнеть ся й до нинї, якби перший цензор не був із засади скошував усяку живійшу літературну прояву.

А на політичнім поли було ще гірше. Тут доноси йшли за доносами, доносчики виринали за доносчиками. Доносив кожний, хто міг і що міг: товариші на товаришів, знайомі на знайомих, підвладні на старшину, старшина на підвладних — і так у кружок. Доношено нераз без усякої реальної підстави, опираючись на здогадах, або й то ні, оттак для спорту, може в привички, а може — хто знає для чого? Психольогію таких людей трудно зрозуміти звичайному чоловікови. Перед, розуміть ся, вели й тут духовні з митрополїтом на чолі. Але рекорд осягнув богослов Дмитро Мохнацький. Чоловік, обдарений буйною фантазією, умів оповідати такі несотворені річи, що само правительство мусіло заперечувати їм, як заперечувало цензурним поглядам Вен. Левицького. Для прикладу вистане навести хоч би те, що він говорив про М. Шашкевича. М. Шашкевич — по його оповіданю — брав що року в духовної семінарїї відпустку на 2—3 місяці ніби для поратованя здоровля, хоч був зовсім здоровий, і виїздив до Бродів. Де дівав ся потім, не знав ніхто, але по

повороті бренькав він усе рублями, які не один бачив, що грав із ним у карти. В иньшій місці називає він М. Шашкевича просто платним агентом російського уряду! Його ж зовсім невинний буквар називає підручником для руських народних шкіл, уложеним у російським інтересі! І се все говорить про того чоловіка, що перший почав писати народньою мовою в Галичині та через те стягнув на себе стільки неприємностей, що вони перед часом загнали його до гробу!

Осьтакими цяцками пересипані всі документи. І переглядаючи їх, ми не тільки не дивуємося, що в обговоренім часі проявляло ся слабе національне житє, а радше дивуємося, що воно загалом проявляло ся. І якби пізнійше не скинено святоюрської змори з плечий на силу, то наш нинішний національний розвій був би ще далеко стояв по заду.

В. Гнатюк.

Г. Яковлевъ — Пословицы, поговорки, крылатыя слова, примѣты и повѣрья, собранныя въ слободѣ Сагунгахъ, Острог. у. (Живая Старина, 1906, ст. 89—104, ст. 131—142, ст. 165—184).

Автор подає вправді вступ до статі і говорить у ньому про різні річи, але про найважійшу не згадує: до якої національності належать сагунські козаки. Матеріяли писані також по російськи і лише декуди пробивають ся між ними українські фрази, реченя, приповідки, а в описі весіля пісні, з чого видно, що козаки Українці. Чи вони говорять одначе двома, чи одною мовою, чи матеріяли зібрав сам автор, чи може поприсилали їх письменні козаки, чи матеріяли записані так, як надруковані, чи змінені і на скільки — про все те ві статі не можна дізнати ся ні слівця. За те знаємо, що місцеві мешканці майже всі письменні, труднять ся торговлею, але на погляд автора не культурні, а то ось із яких причин: 1) Багато між ними талановитих музикантів, але всі вони грають на балалайках і цимбалах, які самі собі роблять, і все відкривають Америку, а не досконалять ся в сїм напрямі. 2) сь поетическимъ творчествомъ дѣло тоже обстоить не лучше“. Вправді вони творять багато стихотворів і „подражаній“, „но эти стихотворенія жалки по конструкціи и по сюжету“ і представляють лише римовану прозу. Врешті: 3) Між ними є газетні коресподенти. Їх коресподенції друкують навіть, але се властиво лише репортерські замітки. В них „нѣтъ ничего обобщающаго, нѣтъ широкаго горизонта, выдвигнутъ лишь голый фактъ и поставленъ одиноко, безъ связи съ другими, безъ освѣщенія съ болѣе общей точки зрѣнія“. Ну, коли лише такі причини некультурности Сагунівців, то можна їм простити їх, бо мабуть і між найкультурнійшими народами вони загалні по селах. Мабуть да-

деко ще той час, коли всі селяне будуть кінчити найвищі школи і займати ся красними штуками, а властиво „штукою для штуки“. Тому ми не потребуємо тим на разі журити ся.

В. Г.

Kazimierz i Tadeusz Mokłowski — Sprawozdanie z wycieczki odbytej kosztem komisji w r. 1904 w celu badania sztuki ludowej. (Sprawozdanie komisji do badania historii sztuki w Polsce, Краків, 1907, том VIII, вош. I—II, стор. 199—228).

Се остання праця пок. Каз. Мокловського, автора „Штуки людової“, довершена його братом Тадейом, перша, хоч і дуже побіжна ще проба подати характерні прикмети поодиноких найвиднійших типів галицьких деревляних церков.

Дорога, на котрій пороблено досліди, тягне ся прямою лінією від сходу на захід через середню Галичину і Поділе; мали вони на цілі подати загальний характер народнього будівництва і штуки в нашім краю, вибрати як найбільше типів, котрих, як знаємо, у нас дуже багато. Зібраний матеріал поділений на дві групи: церков, дзвіниць, костелів і сільських будівель. При дослідах над церквами, дзвіницями і т. п. звертали автори увагу передовсім на поземний нарис, конструкцію, загальний вид з надвора і в кінця на найзагальніше положене в терені.

Всіх церков взагалі дослідили автори вісімнадцять: в Черганівці за Косовом, в Соколівці (Косів), в Рівнім (Буковина) недалеко Черганівки, в с. Пійлі (пов. Калуш), в м. Войнилові (пов. Калуш), побудована в 1609 р. належить до найстарших у нас; в м. Доливі, в с. Білій Чортківській, під Чортковом, в с. Новосілках під м. Рудками, в с. Воцанцях і Никловичах (пов. Городок), в м. Судовій Вишні, в м. Мостисках, в с. Малові (пов. Мостиска), в с. Маткові (пов. Турка), що своїм поземним видом належить до типу найбільш в нас розповсюдненого, а лиш силветою своєю належить до характерних виімків з банями, перетвореними в накопирчені вежі, 15—18 м. високі, в м. Турці, в с. Ставаши (пов. грибівський), в Тиличу (пов. новотарський) і в с. Шляхтовій під Щавницею. На підставі сих і давнійших своїх дослідів подає автор коротку характеристику церковних типів в огляду на вид поземний і вертикальний. Ся часть обговорюваної праці найцікавіша, вона силкуєть ся ввести яснійше світло в неясне питанє про систематику предмету. Висліди автора подам тут коротко.

До рідких належать церкви в грецьким хрестом в поземній основі, в раменах, закінченими прямокутно, пятибанні, пр. церква в с. Ямниці, недалеко Станиславова, побудована при кінці XVIII в. Загально

на Гуцульщині панує тип церков у формі грецьких хрестів з раменами, простокутно відрізанними, однобанні. Баня підносить ся над найбільшим, середнім квадратом, а рамена покриті дахом, з двома окапани, зі зломаним верхком, подібно як на гуцульських хатах. Церква збудована звичайно зі смереки або ялиці, стоїть найчастіше на виднім місці, обведена парканом, в однім рові стоїть двіянниця.

Найстарша в гуцульських церков — деятинська, побудована була в 1790 р. і вона то, на думку авторів, стала прототипом для всіх иньших пізніше побудованих. Для порівняня з нею описує автор буквинську церкву в с. Рівнім. Має вона поземний вид відмінний від гуцульського; середня її частина є многобоком, до котрого від сходу і заходу припирають два квадрати, а над трьома частинами розіпняті на високих тарабанах три бані. Иньший тип дають церкви на грецький хрест з раменами, закінченими простокутно, окрім пресвітерії, закінченої половиною восьмибоку. Відмінні дещо однобанні церкви з раменами, закінченими половиною восьмибоку, окрім простокутного бабинця, спорадичний примір в с. Пійлі в пов. калуській. В деяких церквах бічні рамена грецького хреста змаїли на невамітні каплички; межі ними є дві відміни: перша має пресвітерію і бічні каплиці закінчені многобічно (церква св. Юрія в Дрогобичі), у другій каплички відрізані простокутно (в с. Тилічи). Між церквами зовсім без бічних рамен хреста (а таких вайбільше), існують ось які відміни: 1) всі три часті квадратів з одною або трьома банями; 2) середня часть і бабинець квадратів; а пресвітерії закінчені многобічно, також із одною або трьома банями; 3) пресвітерія і бабинець закінчені половиною многобоку, з банею над середньою частиною; одинокий звісний примір сих останніх в м. Войнилові (пов. Калущ). Церкви наведених типів мають двіянниці засновані окремо; в деяких разях вони присунені до бабинця, і або вільно, або тісно з ним сполучені. Окремий тип церков такий, що на місці бабинця стоїть двіяннична вежа. На галицькій Україні є два роди двіянниць, тому і між церквами, де двіянниця стала ся частиною церковної будівлі, бачимо дві відміни. В першій злука церкви і двіянниці дуже органічна; тип сей найчастійший є в Самбірщині. Друга відміна — се двіянниці з хрестостовповою конструкцією, високі з нахиленими стінами, закінчені „маківницею“; їх тип зачинаєть ся в Сяніцькій, а кінчить ся в с. Шляхтовій, побіч Щавниці. Злука тут не органічна, завжди маркована накретем з гонтів. В рисунках маємо двіянниці з Гутаєва к. Болехова, Чорткова, Стр. Камінки, Ясениці (пов. Самб.) і Йорданова.

Крім церков досліджено і кілька деревляних костелів; про костел в с. Гривалді (пов. новотарський) і недалекім Коростенку повідають, що були вони колись руськими церквами. Взагалі фотографіч-

них знімків і плянів церков і дзвіниць є трийцять три, крім цього є дещо з інших сільських будівель, побіч мало вже інтересних загальників про сю справу.

В. Януш.

Sprawozdania grona s. k. konserwatorów Galicyi wschodniej, Львів, 1906, ч. 41—51.

Два зошити під наведеним заголовком продовжують давні „Теки“, тільки що змєвшені в обємі. Цілий перший зошит занятий протоколом відчинення крини під фарним костелом в Жовкві 1905 р.; присутні консерватори зробили фотографічну знімку з середини крини і поземний нарис її.

В другім зошиті подана звістка про фрески, відкриті в Дирекції скарбу, давнійше сауїцькій колегії, обняті мальованими чорними рамами, між тим три портрети Ст. Яблоновского († 1702), Ел. з Гостонских Сєнявскої († 1624), Дим. Соліковского († 1603) і незвісного ближше мушцини. В дальшій справозданю обговорено справу відновлення і nobільшення вірменської катедрн у Львові, що належить до найбільш величавих цього рода монументальних будівель. Порушено також справу латинської катедрн, костела сауїтів, Волоської церкви, церкви св. Юра і костела карзелїтів у Львові, як також церкви Василян в Бучачи, церкви і дзвінницї в Добромили і Яворові, іконостаса в куликівській церкві, звалищ Ската манявського, церкви в Товстїм і костела домініканів в Тернополи.

Конст. Вл. Шибиславский здає справу в консерваторського свого обїяду в жовтнї 1906 р., з відкритя неолїтичної оселї в с. Кошилївцях (пов. Залїшки). На весні 1906 р. при копаню двірського огороду найшов робїтник мальовану глиняну посудину, а в нїї фігурку, прикриту крашеною мисочкою. Рівночасно на нивї зв. „обїа“ знайшли ся ще иньші посудини і черепи передмикенського типу, фігури барана і свинї випаленї в глини, камяві жорна і численні звїрячі кости. В недалекїм селї бучацького повіта в Бобрівниках, при розшарюваню цвинтара стрїнули на черепи посудин, кремїане ядро (nucleus), стрїлки і ножники, одну кїсть і горїшню частину переломаної глиняної до червоности випаленої фігурки. Фігурка ся пригадує зовсїм своїм видом подїбнї нахїдки з Бїльча і Городишцї над Днїстром, найденї в неолїтичних становищах передмикенського типу, однакож не показує нїяких слїдів крашеня, як і иньші тут найденї глинянї вироби. Все віддано у музей академії наук в Кракові.

З помїж комуникатів інтереснї звістки про перєдїсторичне, ближше незвісне цвинтарище в с. Королинї (пов. Мостиска); про образ з церкви в с. Устїановїї, мальований в 1691 р. Матвїєм Устїановським, з оригі-

нальною конценцією страшного Суду; про відкрите городища на горбку між багнами в с. Городищу під Тисменицею і про могили в с. Пшеничниках коло с. Вільшаниці.

В. Януш.

Beiträge zur vergleichenden Sagenforschung. Von Oskar Dähnhardt. I. Sintflutsagen. (Aus der Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin. Heft 4, 1906). Ст. 369—396, 8°.

Біблійне оповіданє про потопу сьвіта цікавило все уми народа; тому належить чи не до найпопулярніших оповідань сьвітового фольклору. Вандруючи одначе від народа до народа підлягало воно ріжним змінам і перерібкам, за якими слїдити не лише цікаво, але й хосенно для порівняного фольклору. Тай не можна сказати, щоби воно не звернуло на себе увагу дослідників; досить назвати тут імена лише німецьких учених (Р. Андре, А. Германа, Ф. Шварца, Г. Увенера, М. Вінтерніца), які говорили про нього в окремих статях. І коли до сеї теми вертає ще раз др. О. Денгарт, то не на те, щоби повторяти відомі вже річи, але щоби поодинокі моменти освітлити в иньшого становища. Головна вага його праці лежить на етіологічних переказах, привязаних до оповіданя про потопу сьвіта, які виясняють усе якесь явище природи. Ось які мотиви переходить він у своїй праці: 1) Чорт і Ноева жінка (як чорт дістав ся на корабель при її помочи). 2) Ной і муха (муху сотворив чорт для пакости Богови, який сотворив нчолу). 3) Ной при будові корабля (чорт робить йому збитки). 4) Кіт і миш на кораблі. 5) Заткане отвору в кораблі, зробленого чортом (у ріжних видах). 6) Потвора на кораблі. 7) Велит на кораблі. 8) Висилка птахів із корабля (чому крук кричать: труп! труп!). 9) Носоріг і гриф (феніке). 10) Звізди в звязи в потопоу. 11) Риби в часї потопи. 12) Мотиви, що виступають або поодинокю, або лише у деяких народів. До всіх сих мотивів підобрана широка бібліографія, в якій використана також дотична славянська література, що рідко буває у неславянських учених. Маленьке баламуцтво заходить деколи в термінологію: ukrainisch, kleinrussisch, russisch, під якими приходять збірки Чубинського, Рудченка і т. д., але тут вдаєть ся не автор вивен, лише ми, що уживаємо так багато виразів на одно понятє. Отся статя — се лише виїмок із великої праці автора, яку певно привитають фольклористи дуже радо, тому належить бажати, щоб вона появилася як найшвидше.

В. Гнатюк.

Wacław Nałkowski — Zarys geografii rozumowej. Wydanie III, Варшава, 1907, ст. 703, 8°.

Книжка складає ся в географії космічної, картографії, географії фізичної; опісля наступає описанє частий сьвіта, в Європою на кінці.

Європі східній присвятив автор 206 сторін (597—703). Ся частина книжки обходить нас найбільше, тому ми подамо про неї кілька заміток, тим більше, що сей підручник поручила галицька рада шкільна і для учительських кандидатів¹⁾.

Північні сточища Карпат і „Польську низину“ називає автор перехідною країною між східною Європою і західною. Свій погляд підпирає: переходом Польської низини в полуднево-східній частині в височину Подільську (с. 598); затратою характеристичних прикмет Польської низини до заходу а злукою її зі сходом (599); переходовим характером організмів (602); гідрографічною переходовістю (602. 603); кліматом (606, 663); флорою (607); етнографією. Сими даними хоче автор надати тій країні певну географічну індивідуальність. Переглянувши сю переходову територію побачимо, що автор зачислив до неї: Підгірє, Подільську височину; низини: Краківську, Сяндомірську, Мазовецьку, Поліську і Підляську, височину Шлезько-польську, низину Велико-польську та оверини: Велико-польську, Куявську, Поморську і Прусську.

Кожда в тих територій має одначе своєрідні окремі прикмети, тому годі зводити їх в одно. Така гірська система як Карпати творить і в орґрафічного і геологічного погляду окрему групу і не можна відбирати їй права на географічну самостійність. Так само не можна заперечувати індивідуальности Шлезько-польській височині, ізольованій із усіх боків, тим більше, що й геологічна будова дає їй самостійність. Подібно і низини рік та поозеря, витворені місцевими та хотяй і посторонними чинниками, перетворені силою локальних впливів здобули тим самостійне пятно, тому не можна їх зачисляти до перехідних країн.

Автор підпирає свій погляд таким аргументом як етнографія, а се вважує методичну хибу автора. Географія займає ся чоловіком лише стільки, скільки його житє залежить від фізичних чинників і обставин його околиці. Тому трудно підпирати якусь теvu чисто географічну такими аргументами і вони можуть пошкодити стійности самої тези, яка при помочи дійсно слабих аргументів могла б таки держати ся.

Описуючи прямовісну будову Сарматської низини вгадує автор про два пояси височин, які перетинають східно-європейський низ в напрямі рівнобіжників, таї звані Уральсько-Балтійський та Уральсько-Карпатський. Сей погляд на плястику великого східно-європейського низу дуже старий і нині закинений. Вже Птольомей вказував на те, що в вишній північній низині знаходять ся великі гори, які він назвав: *mons Alaurus* і *montes Hyperborei*; на них були жерела Дніпра (*Borysthenes*),

¹⁾ Przepisy dotyczące egzaminów kwalifikacyjnych do szkół ludowych pospolitych i wydziałowych, tom XII, str. 77.

Дону (Tanaïs) і Волги (Rha), котрі плили то до моря Балтійського (pontus Veneticus), то до Чорного (pontus Euxinus). Такий погляд перетривав до року 1752; тоді видав французький географ Бух мапу Росії, на котрій бачимо так звану Східно-європейську височину, на жерелах Дону, Волги і Дніпра. Ту височину лучить він двома хребтами з Карпатами і Скандинавією, зовсім так як наш автор (с. 649). Такий погляд на плястику великої низини змінили около 1830 року німецькі географи Рон і Сідов, що замість височини на мапах Буха подали хребти. На їх погляд тягнув ся північний Балтійсько-уральський хребет від данського півострова по жерела Печори, а полудневий карпатсько-уральський від підніжжя західних Карпат по скрут Волги повишше Саратова. Сей погляд заперечив Пуш¹⁾; він на підставі орографічних і геологічних критерій виказав, що Карпати не стоять в ніякій звязи, ані геологічній, ані орографічній, з низом східної Європи. Дійсну плястику східної Європи викрили досліди військового штабу та нові геологічні обсервації. Доказано, що даввійші теоретичні погляди на морфологію східної Європи були безосновні. Вони виказали, що від жерел Двини і Волги до полудня простирася по долишній біг Дону і Донця височина, отже про якісь хребти не може бути бесіди. Такий стан річи представив Петерман в атласі Штілера (Stieler), виданім в році 1866; також в виданю „Методичного атласу Сідова“ в р. 1861 на мапі Росії Фрідріхзена не бачимо уже жадних хребтів. В тім самім дусі писав Реклю (Reclus „La Terre“, 1877 р., „Geographie universelle“ 1880 р.) і Вагнер (Wagner, Lehrbuch der Geographie, 1883, т. II, ст. 390).

Нові мапи Росії, оперті на найновіших дослідах, подають вірно плястику східно-європейського низу, за атласами Штілера, Реклю, Сідова, Вагнера, тільки, розуміють ся, вони точнійші і прецизнійше виконані. До них зачислимо фізичну карту Іліна (Фізична карта європейської Росії), гіпсометричну Тілло (Гіпсометрична карта западної части європейської Росії, 1:2520000), на її підставі зменшену, мапу Дінера (Pettermanns geographische Mitteilungen, 1890, ст. 156: C. Diener, General v. Tillos Hupsometrische Karte d. europ. Russlanps), мапу Шокальського (у збірнім творі „Россія“). Наукову вартість карти Тілло характеризують та оціняють 51385 гіпсометричних помірів, які Тілло ужив до зображення орографії Росії. Про плястику терену, спеціально про питання, яке обговорюємо, вискаazuje ся Дінер так: „Тим способом загіґаджені та закорінені в географічних підручниках понятя і назви „уральсько-балтійського“ та „уральсько-карпатського“ хребта усунено мапою

¹⁾ Pusch G. S., Nowe przyczynki do geognozyi Polski. Z rękopisu Ćumaczył Rajchmann. Pamiętnik fizyograficzny т. V, ст. 46.

Тільки раз на все; здасть ся, що понятя про уральсько-карпатський хребет лучать ся в розкладом черноземних територій Росії; в орографічного погляду понятя таке не має найменшої підстави; не істнує також і другий хребет північний уральсько-балтійський, який би лучив Ураль з надбалтійськими проверями". А книжка д. Налковського видана в р. 1907!

Тверджене Налковського, буцім то хребет Львівсько-люблинський, (звичайно зовуть його подвійним: Люблинсько-томашівський і Львівсько-томашівський), злучений із Шлезько-польською височиною, також не оправдане в огляду на нові геологічні досліді, роблені Вольфом, Гільбером, Тіце, Ломицьким і Дуніковским.

Взагалі автор не все тримає ся тих самих принципів при обговорюванню певних територій; раз держить ся морфології, а відкидає геологічні взаємини (при аргументованню перехідного характеру північно-карпатських країн, ст. 598), то знов бє більше на геологічні відносини, не признаючи морфологічних (при питанню про звязь Карпат із Альпами, ст. 598, які морфологічно не стоять в ніякім посвояченю). Треба було вибрати і стати отверто на якихсь критеріях, а принайменьше згадати про инші звязи, а не промовчувати їх.

Згадали ми тут про головні хиби в книжці Налковського, не визначаючи дрібних промахів в назвах, датах, геології, в висказах та високих порівнянях орографічних, чи гідрографічних відносин поодиноких країв. Тих недотач нема одначе в літературі, яку автор вичислив у вступі (I—XI), тому їх треба взяти як „оригінальність“ автора. Вкінці й етнографічні інформації автора не стоять на висоті нинішніх дослідів, як звістки подані ним про початки Руської держави, творене т. зв. руських народностей і т. ин. (669, 683, 670). „Европа“ Сіверса (Sievers) має в тім напрямі ліпші відомости.

В. Ієрминович.

Видання й статі обговорені в сїм томі:

W. Milkowicz — Osteuropa, 1905.

J. Leciejewski — Runy i runiczne pomniki słowiańskie, 1906.

Е. Голубинскій — По поводу перестроя В. И. Ламанскимъ исторіи дѣятельности Константина философа, первоучителя Славянскаго, 1907.

Г. Бараць — О библейно-агадическомъ элементѣ въ повѣстьяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи, 1907.

G. Cohen — Geschichte der Inscenierung im Geistlichen Schauspiele des Mittelalters in Frankreich, 1907.

В. Ляскоронскій — Русскіе походы въ степи въ удѣльновѣчевое время и походъ кн. Витовта на татарь, 1907.

- S. Kutrzeba — *Historia ustroju Polski w zarysie*, 1905.
- O. Balzer — *Z powodu nowego zarysu historii ustroju Polski*, 1906.
- S. Kutrzeba — *Kilka kwestyj z historii ustroju Polski*, 1906.
- O. Balzer — *O kilku kwestiach spornych z historii ustroju Polski*, 1907.
- *Państwo polskie w pierwszym siedmziesięcioleciu XIV i XV wieku*, 1907.
- A. Szelaḡowski — *Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w.*, 1904.
- A. Покровскій — *О соборахъ Юго-Западной Руси XV—XVIII вв.* 1906.
- П. Жуковичъ — *Брестскій соборъ 1591 года*, 1907.
- С. Пташицкій — *Иванъ Федоровъ. Изданія острожской библии въ связи съ новыми данными о послѣднихъ годахъ его жизни*, 1903.
- П. Жуковичъ — *Архіепископъ Мелетій Смотрицкій въ Вильнѣ*, 1906.
- П. Жуковичъ — *Запорожскіе гетманы Бородавка и Сагайдачный въ своихъ послѣднихъ церковныхъ и политическихъ дѣлахъ*, 1906.
- W. Potocki — *Ogród Fraszek*, I, II.
- П. Митрофановъ — *Политическая дѣятельность Юсифа II*, 1907.
- М. Тершаковецъ — *Матеріали і вапінки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830—40 рр.*, 1907.
- Г. Яковлевъ — *Пословицы, поговорки, крылатые слова, примѣты и повѣрья въ слободѣ Сагунахъ*, 1906.
- К. і Т. Mokłowski — *Sprawozdanie z wycieczki odbytej w r. 1904 w celu badania sztuki ludowej*, 1907.
- Sprawozdanie grona c. k. konserwatorów Galicyi wschodniej*, 1906.
- O. Dähnhardt — *Beiträge zur vergleichenden Sagenforschung*, 1906.
- W. Nałkowski — *Zarys geografii rozumowej*, 1907.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, ул. Театральна, ч. 1

має на складі між иньшими отсі книжки:

	Корон
Адріан. Аграрний процес у Добростанах	1.—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0:40
„ Чари на Україні	0:45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0:20
Бодянський О. Українські назви, зі вступом і поясненнями	0:50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0:26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0:26
Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині	2.—
О. Вайсмаер. Про туберкульозу	0:90
Верн М. Біблія, студія	0:40
„ Євангеліє, студія	0:40
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3.—
„ Знадоби для пізнання угро-руських говорів, т. 1—2 по	2.—
„ Про говор долівський	1:30
Візнер Ю. Житє ростин у морі	0:10
Гнатюк Вол. Словальний опришок Яношік в народній поезії	0:50
„ Русини Пряшівської єпархії і їх говора	0:70
„ Словаки чи Русини?	0:80
„ Hungarico Ruthenica	0:20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	0:55
„ Угоруруські духовні вірші	2:50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по	7:50
„ т. V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Ілюстрації королівщини в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерепа.	
„ Вітими з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2:00
„ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—V	12:00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0:40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0:20
„ Хмельницький і Хмельницщина	0:20
„ Звенигород галицький	0:70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0:60
„ Описи Ратенського староства	0:60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1:00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0:50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0:50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0:20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0:30
„ Спірні питання староруської етнографії	0:50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0:50
„ Справа українських катедр і наукові потреби українства	0:45
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0:60
„ Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Україні	3:00
З. Гінгер. Історія географічних відкрить у XV—XVI ст.	2:20
Драгоманів М. — Листочки до вінна на могилу Шевченка	0:20
„ Рай і поступ 2 вид.	1:00
„ Микола Ів. Костомарів	0:16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1:80
„ Козаки	0:30
Драгоманів М. Листи до Ів. Франка і інших, т. I.	3:40
„ Шевченко, українофіли й соціалізм	2:00
Еган Е. Економічне положеня руських селян на Угорщині	0:26

	Корон
Енгельс Ф. Людвів Фаєрбах	0 50
Енгельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави	1 50
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3— кор., т. V, VI XIII—XV XVIII—XIX по 4 00 кор., т. XI	6 00
Ефремов С. Національне питання в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4 00
” т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4 00
” т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзьській	5 00
” т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4 00
” т. V: теж — з р. 1649—51	4 00
” т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570	4 00
Життя і Слово, вісник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5 00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0 10
Заневич — Знесена пащизни в Галичині	1 00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXXX по 3 00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5 00, комплекти I—XX по 48 00, I—L по	120 00
Збірник філологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I., нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4 00, в оправі	5 00
” т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словес- ність і письменство, т. I. 3 00, на ліпшій папері	4 00
” т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II 3 00, на ліпшій папері	4 00
” т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кониський	4 00
” т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5 00
” т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4 00
” т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню сло- весність і письменство, т. III.	4 00
” т. VIII—IX: Кореспонденція Янова Головацького в літах 1850—1862	7 00
Збірник історично-філософської секції т. I—IV розійшлися (Історія Укра- їни-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріяли до історії духового життя Галицької Руси XVIII— XIX віку	4 00
” т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4 50, на ліпшій папері	5 50
” т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7 50
” т. IX і X: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI	7 50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2 00, т. XI	5 00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6 00, р. VI і IX по літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по	12 00
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2 40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4 00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6 80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3 00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кня. ли- товського	3 20
т. VII. Іван Длинченко: Суспільні веретви Галицької Руси XIV—XV в.	2 20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI— XVIII вв.	2 00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12 80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю. Хмель- ницького	3 20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїнь	8 40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Анто- нович. Останні часи козаччини на Правобережжі	6 60

	Корон
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в	3-60
XX. Шульгин — Начерк Колішвинни	3-00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5-00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5-00
Індрем Дж. Історія політичної економії	4-00
Кавці Кароль, Народність і її початки	0-60
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до літератури апокрифічної	0-70
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1-20
Карєєв М. Філософія історії	0-25
„ Філософія культурної й соціальної історії	2-80
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0-60
Кониський О. Листи про Ірландію	0-45
Конрад и. Національна економія	2-30
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	1-00
„ Письмо до ред. Колокола	2-00
Кримський А. Мусульманство і його будучність	1-70
Левицький Нечуй І. — Сьвітгляд українського народу	0-60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7-00
„ Руська Правда	1-00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16-00, повні річники 1899—1906 по 16-00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпачатих у попередніх книжках статей	12-00
Ляссаль Ф. Про суть конституції	0-30
Масарик Т. Ідеали гуманности	0-36
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2-80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0-30
Матеріяли до українсько-руської етнології т. I, III і VI	17-00
„ т. II, IV—V і VII (містять монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22-00
„ т. VIII.	4-00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	2-00
Мицкевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями	0-46
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8-00, т. IV.	2-00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3-00
Олехнович В. Раси Европи	0-70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3-00
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокрифи старозавітні	4-00
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокрифи повозавітні по	5-00
„ т. IV. Апокрифи і легенди з українських рукописів	8-00
„ т. V. Пам'ятки полемічного письменства кіпця XVI і поч. XVII в.	6-00
Павлик М. — Про читальні	1-00
„ М. П. Драгоманів, его ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	4-00
„ Януб Іаватович	1-00
Партяцький О. — Старинна історія Галичина	6-00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0-20
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0-70
„ Скандинавщина в давній Русі	0-40
„ Слово о подку Ігорєвім	1-60
„ Темні місця в Слові о подку Ігорєвім	2-80
Правнича часопись, річник IV—V по 6-00, VI, VII — X по	2-00
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	—
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3-00, т. IV—V і VI—VII по 4-00, т. VIII—IX по	5-00
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4-00
„ з р. 1878 2-00, річн. XIII з доповненням	3-00
Пуллюй І., Непропаша сила	0-20
„ Нові і пережінні зв'язди	0-16

	Корон
Раковський І., Вік нашої землі	0-10
„ Вульгари	0-30
Рудицький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1-00
„ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0-80
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0-80
„ Міжнародні революційні партії	0-40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0-45
Ф. Сірко, Тарас Шевченко і його думки про громадське життя	0-60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності	1-00
П. Стороженко, Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4-40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2-40
Студинський К. Др. — Лірники, студія	0-40
„ Пересторога, історично-літературна студія	2-00
Тен Г., Філософія штуки	1-00
„ Нариси із старинного світа	0-65
Терлецький О. Моськовіди й народовці	0-30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2-00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3-00
„ Київська Козаччина 1855 р.	0-10
„ Маруся Богуславка в українській літературі	2-00
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0-30
„ Розвій астрономічних поглядів	0-46
„ Розвій поглядів на лихву	0-30
„ Розвій поглядів на вселенну	0-90
„ Розмови в Л. Толстим	0-30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свенціцький, Опис рукописів Народного Дому	4-00
Т. II: Др І. Франко, Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840 р.	4-00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6-00, II, 4-00, IV, 3-00, опрavnі о 1-20 дорожні. Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	12-00
Фер Л. Будда і Буддизм	0-80
Феррієр Е. Дарвінізм	1-30
Флямарион К. Про небо	2-00
Франко Ів. Нарис історії філософії	0-60
„ Наші коляди	0-40
„ Іван Вишенський	2-00
„ Про панщину і її знесенє 1848 р.	0-60
„ Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах	2-00
„ Слово о Лазаревѣ воскресеніи	0-50
„ Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0-30
„ Шевченко героєм польської революційної легенди	0-40
Др. А. Форель. Гігієна нервового і духового життя	2-40
„ „ Про алькоголізм	0-30
Е. Фрас. Нарис геології	1-60
Е. Целлар. Єзуїти	0-75
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	2-40
Целевич О. Причини до зносин П. Дорошенка з Польщею	0-40
„ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1-00
Е. Шірер. Політична історія Палестини	3-50
Шурат Чернеча република на Афоні	0-20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студія	0-20

РАДА

газета політична, економічна і літературна
виходить у Києві що дня, окрім понеділків.

Рік видання третій.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі сьвітові події, поезії та оповідання; фелетони політичні, наукові і белетристичні; телеграфні звістки: агентські та від власних кореспондентів.

Особливу увагу звертає „РАДА“ на місцеве життя провінції.

„Рада“ має в Державній Думі і Державній Раді власних кореспондентів.

Умови передплати за границю: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 коп., на 3 міс. 2 карб. 75 коп., на місяць 1 карб.

Ціна окремого № 4 коп. За зміну адреси 30 коп.

Безплатний додаток: нове найповніше видання Кобзаря Т. Шевченка під ред. В. Доманицького.

Адрес редакції і головної контори у Києві: Велика Підвальна ул., д. 6 біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА В КИЇВІ

Виходитимуть від р. 1908.

Передплата на першу серію 5 р., для студентів, учеників, народніх учителів 3 р., для членів товариства 2 р. — Приймаєть ся в бюро Товариства, при редакції Л. Н. Вістника.

КНИГАРНЯ НАУК. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА

Львів, ул. Театральна ч. 1

продає

ПОРТРЕТ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

натуральної величини, відбитий на папери,

виконаний внуком поета Фотієм Красіцьким власноручно на літографічнім камені в чорнім кольорі з легким зазначенем тону тіла.

Ціна 3 корони.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал, під редакцією М. Грушевського; XVII рік, виходить що два місяці книжками по 16 аркушів.

Передплата в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 1 руб. 50 коп.

Посилати передплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, Сушинського 17, Наук. тов. ім. Шевченка (Sevchenko-Gesellschaft der Wissenschaften).

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

в році 1908 виходить в двох виданнях, львівськiй і київськiй.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісті, оповідання, драми; поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

За редакцію львівську відповідає Володимир Гнатюк.

Редакція й адміністрація у Львові, ул. Сушинського, ч. 17.

(Lemberg, Supińskiygasse, 17. Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft.)

За видання київське відповідають як видавець Мих. Грушевський, як редактор Фотій Красицький.

Редакція й адміністрація в Києві, ул. Прорізна, ч. 20.

В році 1908 журнал буде побільшений до 12—15 аркушів на місяць і передплата буде на рік 18 кор.

Передплата на видання львівське, платна у Львові, за 1908 р. вносить:

В Австрії з пересилкою на пів року 12 кор., на цілий рік 18 кор.

В інших європейських державах (крім Росії) передплата вносить 23 франки в Америці 450 долари, і може бути тільки річна.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 квітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 6 кор. По порозумінню з адміністрацією можна сплачувати рати також в інших термінах, але все з гори.

Нові передплатники на 1899—1907 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої за ціну 16 кор. 1-го річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 12 корон (6 руб.) можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор.

З двох перших здекомплетованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

На зміну адреси треба прислати 50 сотників; при тім треба подавати все не лише нову, але й стару адресу.

НБ ІІНУС

249194